گۆڤاری
ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٥ – ٢٠٢٥

گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار

حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر

پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین

د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:

پ. د. قەیس کاکل تۆفیق

پ. د. بەختیار سەجادی

پ. د. فەرهاد قادر کەریم

پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان

پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف

پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد

د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:

پ. هـ د. میشێل ایزەنبێرگ

پ. د. مارتن ڤان برونسن

پ. د. جەلیلی جەلیل

پ. د. سالح ئاکین

پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی

پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک

پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

Web: journal.ka.gov.krd

ISSN: 2520- 4106

هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، لەلایەن ئەکادیمیای کوردییەوە دەردەکرێت و بایەخ بە توێژینەوەی کوردی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا و کولتووریی کوردی دەدات.

گۆڤارەکە توێژینەوەکان بە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەکاتەوە و یەکەم ژمارەی لە ساڵی ٢٠٠٢دا بڵاو بووەتەوە.

ئەم گۆڤارە لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە، بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێکراوە.

* ڕێکخەری کاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک

* دیزاین: هەرێم عوسمان

* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی:

Web: journal.ka.gov.krd

* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd

* مۆبایل: 009647508375575

پێڕست

بەستن د سەرهاتیا کوردیدا ل دویڤ تیۆرا دی بوگراندی ١٣
احمد مصطفى احمد، پ.د. ڤیان ابراهیم
کەڤنخوازییا ناڤان د هوزانێن مەلا خەلیل مشەختیدا ٣٢
سینەم رەسول مەولود، پ.هـ.د.کامەران ئیبراهیم خەلیل
تایبەتمەندییەکانی زمانی ئایینی لە پرۆسەی بەکوردیکردندا وەک نموونە ٥٠
کارا فاتیح عومەر، پ.د. عومەر مەحمود کەریم
پەند وەک هونەری ئاخاوتن و ڕازیکردن، درامای ”کەوەکانی قەرەچووغ“ بە نموونە ٦٩
پ. ی. د. ڕۆژان نوری عەبدوڵا ‘ شاخەوان یەحیا
جەختکرن د گۆڤەرا بەهدینیدا ٨٨
هزرڤان عبدالحمید علي ، پ.هـ .د. ڤیان ابراهیم علي
تەکنیکێن پرسکرنێ و لۆژیکا بەرسڤڤەدانا وێ د ئەدەبێ کوردیدا
پرسکرنەکا خانی و بەرسڤڤەدانا "حاجی قادری کۆیی" وەک نموونە..١٠٧
د. ئەحمەد محەمەد مام عوسمان قەرەنی
بوارێن واتایی یێن کارێن هەستان د مەموزینێدا ١٢٣
زیرڤان شمس الدین ناصر، پ. هـ د. هدى عبدالقادر قاسم
کێلە نەخشێنراوەکانی گوندی داوودیە و دۆڵەدزێ سەدەی (١٧–١٨ز) ١٤٤
پ. ی. د. زیاد ئەحمەد موحەمەد، ئەبوبەکر قاسم ئەحمەد
ئوروکاگینا و زمانی چاکسازی و یاسایی سەرەتایی ١٦٢
هاوژین کمال اومر، پ.ی.د ئاری خلیل کامیل
پێوەرەکانی پۆلێنکردنی ستراتیژیی گوتار ١٨٢
م. ی. عدنان حمدامین یونس ، پ. د. عبدالله حسین رسول
پێگەی زمانی کوردی لە قوتابخانە ناکوردییەکانی شاری هەولێر ، قوتابخانەی ”سریانی و تورکمانی‘‘ بە نموونە ٢٠٣
گەشاو معتصم طاهر شریف، پ.ی.د. ئازاد عزیز سلیمان
Publication Guidelines for the Kurdish Academy Journal ٢٢٩

ڕێنماییەکانی بڵاوکردنەوە لە گۆڤاری ئەکادیمیای کوردیدا

١. گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە، توێژینەوەی ڕەسەن بە هەر سێ زمانی کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی لە بوارەکانی زمان، ئەدەب، مێژوو، فەرهەنگی کوردی و باسی بەراوردکارانەی ئەو بوارانەی بەشێکیان لە بارەی کورد و کوردستانەوەیە، بڵاو دەکاتەوە.

٢. گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی گرنگی بەو توێژینەوانەش دەدات، کە سەر بە شێوازی نێوبوارەکانی توێژینەوەن (Interdisciplinary)..

٣. توێژینەوەی نێردراو دەبێت بەرهەمی زانستیی نووسەر /نووسەران بێت و لە نووسین و ئامادەکردنیدا بنەماکانی ئاکاری زانستی ڕەچاو کرابێت.

٤. نابێت توێژینەوەکە لە هیچ گۆڤارێکی ناوەوە یان دەرەوەی وڵات، یان لە کۆمەڵە توێژینەوەی کۆنفرانسێکدا بڵاو کرابێتەوە. نابێت تا کۆتایی هەڵسەنگاندن و ڕاگەیاندنی بڕیاری بڵاوکردنەوە بۆ هیچ گۆڤارێکی تر بنێردرێت.

٥. بەرپرسیاریی هەر توێژینەوەیەک لە ئەستۆی نووسەر/نووسەرانی توێژینەوەکەدایە و توێژینەوەکە دەربڕی بۆچوونی نووسەر /نووسەرانە نەک گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی.

٦. توێژینەوە کوردییەکان دەبێت بەپێی ڕێنووسی کوردی ددانپێدانراوی ئەکادیمیای کوردی بن، گەر پێویست بێت گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی بە توێژینەوەکاندا دەچێتەوە، بەبێ گۆڕینی ناوەڕۆکەکەی.

٧. دەبێت توێژینەوەکان لەم بەشانە (بەم تایبەتمەندییانە) پێک هاتبێت: پوختە بە زمانی نووسینی توێژینەوەکە دەنووسرێت و لە ١٥٠ وشە کەمتر و لە ٢٠٠ وشە زیاتر نەبێت، بەپێی پێوەری پوختە نووسین. وشە سەرەکییەکان ٥ وشە بن. پێشەکی (ناساندنی بابەت، گریمانە و پرسیاری توێژینەوە، پێشینەی توێژینەوەی (Review article (و ...) هەبێت، ئینجا بەشەکانی شیکاری و لێکدانەوە، ئەنجام و سەرچاوەکان.

٨. دەبێت هەموو توێژینەوەیەک لەبارەی بابەتێکی نوێوە بێت و پێشینەی توێژینەوەی (Review article) لەگەڵ بێت. ئەم پێشینەیەش تایبەت بێت بە پێداچوونەوەی ڕابردووی بابەتی توێژینەوە لە ڕوانگەیەکی نوێوە. نابێت کۆن و نوێ تێکەڵ بکرێت، دەبێت هەم سەرچاوە تیۆرییەکان نوێ بن، هەم ئەو سەرچاوانەش کە لەبارەی ماتریاڵ یان بابەتە دیرۆکییەکانەوەن.

٩. گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی توێژینەوە لە (٧٠٠٠) وشە زیاتر وەرناگرێت.

١٠. پێویستە توێژەر پوختەی توێژینەوەکەی بە دوو زمانی دیکە جگە لە زمانی نووسینی توێژینەوەکەی، بنووسێت.

١١. هەر باس و بابەتێک لەبارەی ساغکردنەوەی (پەیدۆزی، تحقیق)ی دەستنووسەکانەوە بێت، پێویستە

پەیدۆزییەکە بەگوێرەی بنەما زانستییە کارپێکراوەکانی ئەو بوارە بکرێت، هەروەها چەند لاپەڕەیەکی لەبەرگیراو و زانیاری تەواوی سەبارەت بە دەستنووسەکە و شوێنی هەڵگرتنی بخرێتە ڕوو.

١٢. دەبێت توێژەر توێژینەوەکەی بەم شێوەیەی خوارەوە بنووسێت:

یەکەم: بۆ توێژینەوەکان بە زمانی کوردی:

- ناونیشانی سەرەکی بە فۆنتی (Unikurd Goran) ، قەبارەی (١٦) بێت.
- ناونیشانی ناوەوە بە فۆنتی (Unikurd Goran) ، قەبارەی (١٤) بێت.
- ناوەڕۆکی توێژینەوەکەی بە فۆنتی (Unikurd Goran) ، قەبارەی (١٣) بێت.
- پەراوێزەکان بە فۆنتی (Unikurd Goran) ، قەبارەی (١٢) بێت.
- پوختە بە زمانی کوردی بە فۆنتی (Unikurd Goran) ، قەبارەی (١٣) بێت.
- وشە بە پیتی لاتینی لە نێو دەقەکەدا بە فۆنتی (Time New Roman) ، قەبارەی (١٢) بێت.

دووەم: بۆ توێژینەوەکان بە زمانی عەرەبی:

- ناونیشانی سەرەکی بە فۆنتی (Time New Roman) ، قەبارەی (١٦) بێت.
- ناونیشانی ناوەوە بە فۆنتی (Time New Roman) ، قەبارەی (١٤) بێت و تۆخ /بۆڵد کرابێت.
- ناوەڕۆکی توێژینەوەکەی بە فۆنتی (Time New Roman) ، قەبارەی (١٣) بێت.
- پەراوێزەکان بە فۆنتی (Time New Roman) ، قەبارەی (١٢) بێت.
- پوختە بە زمانی عەرەبی بە فۆنتی (Time New Roman) ، قەبارەی (١٣) بێت.
- وشە بە پیتی لاتینی لە نێو دەقەکەدا بە فۆنتی (Time New Roman) ، قەبارەی (١٢) بێت.

سێیەم: بۆ توێژینەوەکان بە زمانی ئینگلیزی:

- ناونیشانی سەرەکی بە فۆنتی (Time New Roman) ، قەبارەی (١٦) بێت.
- ناونیشانی ناوەوە بە فۆنتی (Time New Roman) ، قەبارەی (١٢) بێت و تۆخ /بۆڵد کرابێت.
- ناوەڕۆکی توێژینەوەکەی بە فۆنتی (Time New Roman) ، قەبارەی (١٢) بێت.
- پەراوێزەکان بە فۆنتی (Time New Roman) ، قەبارەی (١٠) بێت.
- پوختە بە زمانی ئینگلیزی بە فۆنتی (Time New Roman) ، قەبارەی (١٢) بێت.
- وشە بە پیتی لاتینی لە نێو دەقەکەدا بە فۆنتی (Time New Roman) ، قەبارەی (١١) بێت.

١٣. هاوواتای لاتینی وشەکان لە پەراوێزی لاپەڕەکەدا دەنووسرێن. ناونیشان و زاراوە دیاریکراوەکان، کە نووسەر بە پێویستی‌ان دەزانێت شێوەی دەربڕینی دروستیان لە توێژینەوەکەدا هەبێت، بەرانبەری لاتینیان لە پەراوێزدا دادەنرێن. واتە هەموو وشە و زاراوەیەک بەپیتی لاتینی دەبێت لە پەراوێزی لاپەڕە بنووسرێن نەک لەناو دەقدا.

١٤. لە ناردنی توێژینەوەدا نابێت هیچ جۆرە ناونیشانێکی نووسەر، وەکوو (ناو، ناونیشان، ئیمەیڵ، ژمارەی تەلەفۆن و ...) هەبێت. زانیاری لەبارەی نووسەر یان نووسەرانەوە دەبێت لە لاپەڕەیەکدا بەجیا لەگەڵ توێژینەوەکە بنێردرێت. هەموو زانیارییەکی لەبارەی توێژینەوەکە و توێژەرەکەیەوە تێدا بێت، وەک: ناوی سیانی، ناونیشان، ئاستی خوێندن و پلەی زانستی، ناونیشانی توێژینەوەی نێردراو، ناونیشانی ئیمەیڵ،

پەیوەندیی ڕێکخراوەیی نووسەر یان نووسەران (ناوی زانکۆ و کۆلێژ و بەش و ...)، ناونیشانی تەواوی پۆست و کۆدی پۆستی ئەگەر هەبێت) و ژمارەی تەلەفۆنی تێدابێت.

١٥. ناوی سەرچاوەی دەقی وەرگیراو لەنێو دەقی توێژینەوە بەم شێوەیە دەنووسرێت: (پاشناو یان ناوی سێیەمی نووسەر، ساڵی چاپ: لاپەڕە /لاپەڕەکان)، وەک (گەردی ١٩٩٥: ٢٥). تۆمارکردنی سەرچاوە بە زمانێکی تر (جگە لە کوردی و عەرەبی) هەر بەم شێوازە دەبێت.

١٦. هێنانەوەی نموونە لە قورئانی پیرۆز بە شێوەی (سوورەت: ژمارەی ئایەت) لەنێو کەواندا دەنووسرێت، وەک: (الرحمن:٢٠).

١٧. ئەگەر دەقی وەرگیراو لە سەرچاوەیەک، لە سێ دێڕ زیاتر بوو، لە دەقی نووسەر جیا دەکرێتەوە و لە دوو لاوە بە یەک سانتیمەتری بچووکتر دادەنرێت.

١٨. سەرچاوەکان لە کۆتاییی توێژینەوەکەوە دەبن، بەپێی ڕیزبەندیی ئەلفبێی پاشناو /ناوی سێیەمی نووسەر /نووسەران بێت و بە شێوازی Bibliography: American Psychological Association "APA" ڕیز بکرێن. واتە دەبێت بەپێیی پێڕەوی بیبلۆگرافیای ئەمریکایی بێت، بەم شێوەیەی خوارەوە:

– کتێب: پاشناو /ناوی سێیەمی نووسەر/نووسەران، ناو (ساڵی چاپ لەنێوان دوو کەوانەدا) ، ناونیشانی کتێب (بە ئیتالیک) ، ناوی وەرگێڕ یان ساغکەرەوە، شوێنی چاپ، ناوی بڵاوکەرەوە، ژمارەی چاپ.

– توێژینەوە: پاشناو/ناوی سێیەمی نووسەر/نووسەران، ناو (ساڵی چاپ لەنێوان دوو کەوانەدا) ، ناونیشانی توێژینەوە (بە ئیتالیک) ، خول، ساڵ، ژمارە (لە دوای یەک) ، ژمارەی لاپەرەکانی توێژینەوە.

– کۆمەڵە توێژینەوە: پاشناو /ناوی سێیەمی نووسەر/نووسەران، ناو (ساڵی چاپ لەنێوان دوو کەوانەدا) ، ناونیشانی کۆمەڵە توێژینەوە (بە ئیتالیک) ، ناوی نووسەر، کۆکەرەوە، شوێنی چاپ: ناوی بڵاوکەرەوە، ژمارەی لاپەڕەکانی توێژینەوەکە.

– ماڵپەڕی ئینتەرنێت: پاشناو/ناوی سێیەمی نووسەر/نووسەران، ناو (ساڵی چاپ لەنێوان دوو کەوانەدا) ، (ڕێککەوتی دانانی توێژینەوەکە لەسەر ماڵپەڕەکە لەنێوان دوو کەوانە) ، ناونیشانی توێژینەوەکە (بە ئیتالیک) ، (لینکی توێژینەوەکە) ، ڕێککەوتی سەیرکردنی.

– سەرچاوەکان: بەپێی زمانەکان لێک جیا دەکرێنەوە بەم ڕیزبەندییە: بە کوردی، بە عەرەبی، بە فارسی، بە ئینگلیزی.

١٩. ناونیشانی بەشە جۆربەجۆرەکانی توێژینەوەکە وەک (پێشەکی، پێشینەی توێژینەوە، بنەمای تیۆری و شیکاری و لێکدانەوە و... بەپێی ژمارە دەبێت، بۆ ئەمەش سوود لە ژمارەدانانی خۆکارییانەی بەرنامەی وۆرد وەردەگیرێت، هەموو ناونیشانێکی سەرەکی و ناسەرەکی بەپێی بەش و پار و وەچەپار ژمارەیان بۆ دادەنرێت، بەم شێوەیە: ١-١، ١-٢، ١-٣، ١-٤، ١-٤-١،١-٤-٢، ١-٤-٣، ١-٤-٤ و ...).

٢٠. نیشانەکانی خاڵبەندی لە چەشنی: خاڵ، بۆری خاڵدار، جووتخاڵ، نیشانەی پرسیار، نیشانەی سەرسوڕمان و... دەبێت بلکێن بە وشەی پێش خۆیانەوە بە یەک نێوان لە وشەی دوای خۆیان جیا دەکرێنەوە، وشەی نێوان دوو کەوانە بێ نێوان دادەنرێت، وەک: (ئەدەبیات)، خاڵی دوای کەوانە ڕاستەوخۆ، بێ نێوان لە دوای کەوانە دادەنرێت، وەک: (گەردی٢٥:١٩٩٥).

٢١. هەموو دەقێکی وەرگیراو لە هەر جۆرە سەرچاوەیەکەیەوە، هەر چەندێک بێت، دەبێت لەنێوان دوو جووت کەوانەدا بن و بەم شێوازە دابنرێن: (........). سەرچاوەش کە لە ناوی پاشناو /ناوی سێیەمی نووسەر ساڵ و لاپەڕە) پێک دێت، دەبێت ڕاستەوخۆ لەدوای ئەم جووت کەوانەیەوە دابنرێت، بەڵام لەنێوان دوو کەوانەی ئاسایی وەک: (.......)، (گەردی١٩٩٥: ٢٥).

٢٢. توێژینەوە پێش ناردنی بۆ هەڵسەنگاندن لەلایەن سەرنووسەر و بەڕێوبەری نووسینەوە هەڵسەنگاندنی بۆ دەکرێت، ئەگەر لەگەڵ ئەم ڕێنماییانەدا بگونجێت، دەنێردێت بۆ هەڵسەنگاندن، بە پێچەوانەوە دەنێردرێتەوە بۆ توێژەر بۆ چاککردن و ناردنەوەی لەماوەیەکی کەمدا، یان ڕەت دەکرێتەوە.

٢٣. لەگەڵ ناردنی توێژینەوە بەڵێننامەیەک لە لاپەڕەیەکی سەربەخۆدا لەلایەن توێژەرەوە دەنووسرێت، کە ئەم توێژینەوەیە زانستییە و هیچی وەرگیراو نییە و دژ بە بەرژەوەندییەکانی ئەکادیمیای کوردی و هەرێمی کوردستان نییە.

٢٤. دوابەدوای پەسەندکردنی هەر توێژینەوەیەک لەلایەن هەڵسەنگێنەرانی پسپۆڕەوە، توێژەر دانەیەک لە نووسراوی پەسەندکردنی توێژینەوەکەی لەلایەن دەستەی نووسەرانەوە بە واژۆی سەرنووسەر پێ دەدرێت. لەدوای ئەوە توێژەر نابێت توێژینەوەکەی پێشکەش بە هیچ لایەنێکی دیکە بکات، بەبێ نووسراوێکی ڕەزامەندی لەلایەن سەرنووسەری گۆڤارەوە.

٢٥. چۆنیەتی ڕیزکردنی باس و بابەتەکان پەیوەندی بە ڕێبازی بابەتبەندی گۆڤارەکەوە هەیە نەک بابەت و بایەخی توێژینەوەکان، یاخود پلە و پایەی زانستی توێژەرە.

٢٦. هەر توێژینەوەیەک کە ڕەزامەندی لە سەر بڵاوکردنەوەی نەدرێت، بۆ خاوەنەکەی ناگەڕێندرێتەوە.

٢٧. توێژەر لە نووسینی توێژینەوەکەیدا، دەبێت هەم ڕەچاوی ئاکاری توێژینەوەی زانستی و هەم ئاکاری بڵاوکردنەوە بکات.

شروط النشر في مجلة الأكاديمية الكوردية

١- مجلة الأكاديمية الكوردية، مجلة علمية فصلية، تنشر البحوث الأصيلة باللغات الثلاث (الكردية، العربية و الانكليزية) في حقول اللغة، الادب، التاريخ، الثقافة الكوردية، و بحوث مقارنة في مجالات بعضها تخص الكورد و كوردستان.

٢- تهتم المجلة بالبحوث التي تنتمي الى اسلوب البحوث البينية Interdisciplinary .

٣- يجب ان يكون البحث المرسل انتاج علمي للباحث/ الباحثين مع مراعاة أسس المنهجية العلمية المتعارف عليها في كتابة البحوث.

٤- ان لا يكون البحث منشورا في اية مجلة صادرة داخل او خارج البلد، او ضمن مجموعة بحوث مقدمة في مؤتمر ما، وأن لا يرسل الى اية مجلة قبل الانتهاء من عملية التقييم و إصدار القرار بقبول النشر.

٥- تقع مسؤولية البحث على عاتق الباحث/ الباحثين، والبحث في الأساس تعبير عن وجهة نظر الباحث/ الباحثين وليست وجهة نظر مجلة الأكاديمية الكوردية.

٦- على البحوث الكوردية مراعاة الإملاء الكوردي المتبع في الأكاديمية الكوردية، قد تقوم الأكاديمية الكردية بمراجعة البحوث عند الضرورة من دون تعديل المضمون.

٧- ينبغي مراعاة الخصوصيات الآتية عند كتابة البحث: (ملخص البحث باللغة التي كتبت بها، بحيث لا يقل عن ١٥٠ كلمة و لا يزيد عن ٢٠٠ كلمة، الكلمات المفاتيح تتكون من ٥ كلمة، المقدمة، تعريف الموضوع، الفرضية و اسئلة البحث، مقال المراجعة أو تقييم البحوث السابقة Review article، التحليل، النتائج و قائمة المصادر).

٨- ان يتناول البحث موضوعا جديدا وأن تسبقه دراسة تقييم البحوث السابقة Review article ، ان تكون الدراسة الاستقصائية مراجعة أوليات موضوع البحث من زاوية حديثة، بحيث ان لا تختلط القديم بالحديث، ينبغي ان تكون المراجع النظرية مراجع حديثة، كذلك المراجع التي تتناول الموضوع الرئيس.

٩- لا تستلم مجلة الأكاديمية الكوردية البحوث التي تزيد عن (٧٠٠٠) كلمة.

١٠- على الباحث تقديم ملخص البحث بلغتين اخريتين فضلا عن لغة كتابة البحث.

١١- الموضوعات المتعلقة بتحقيق المخطوطات، ينبغي مراعاة الأسس العلمية المتبعة في هذا المجال، وأن ترفق صفحات مستنسخة من المخطوطة و معلومات عنها و مكان حفظها.

١٢- على الباحث كتابة بحثه بالشكل الآتي:

أولا: للبحوث الكوردية:

- ان يكون العنوان الرئيسي بخط Unikurd Goran و بحجم ١٦.
- ان يكون العنوان الفرعي بخط Unikurd Goran و بحجم ١٤.

- ان يكون المتن بخط Unikurd Goran و بحجم ١٣.
- ان تكون الهوامش بخط Unikurd Goran و بحجم ١٢.
- ان يكون الملخص الكوردي بخط Unikurd Goran و بحجم ١٣.
- ان تكون الكلمات بالحروف اللاتينية داخل المتن بخط Time New Roman و بحجم ١٢.

ثانيا: للبحوث العربية:

- ان يكون العنوان الرئيسي بخط Time New Roman و بحجم ٢٠.
- ان يكون العنوان الفرعي بخط Time New Roman و بحجم ١٣.
- ان يكون المتن بخط Time New Roman و بحجم ١٣.
- ان تكون الهوامش بخط Time New Roman و بحجم ١١.
- ان يكون الملخص العربي بخط Time New Roman و بحجم ١٣.
- ان تكون الكلمات بالحروف اللاتينية داخل المتن بخط Time New Roman و بحجم ١١.

ثالثا: للبحوث الانكليزية:

- ان يكون العنوان الرئيسي بخط Time New Roman و بحجم ١٦.
- ان يكون العنوان الفرعي بخط Time New Roman و بحجم ١٢ بولد.
- ان يكون المتن بخط Time New Roman و بحجم ١٢.
- ان تكون الهوامش بخط Time New Roman و بحجم ١٠.
- ان يكون الملخص الانكليزي بخط Time New Roman و بحجم ١٢.
- ان تكون الكلمات بالحروف اللاتينية داخل المتن بخط Time New Roman و بحجم ١١.

١٣- تكتب المرادف اللاتيني للكلمات في هامش الصفحة، يوضع المقابل اللاتيني للعناوين والمصطلحات المحددة التي يرى الكاتب ضرورة ابرازها، في الهامش، اي ينبغي وضع جميع الكلمات والمصطلحات باللغة اللاتينية في الهامش وليس في المتن.

١٤- يجب ان لا يذكر المعلومات و التفاصيل عن الكاتب في البحث، بل على الباحث كتابة المعلومات في صفحة اخرى على حدة، (مثلا : الإسم الثلاثي، العنوان، البريد الالكتروني، رقم الهاتف، الدرجة العلمية، اسم الجامعة و الكلية و القسم، ...) و ان ترسل مرفقة مع البحث.

١٥- يكتب مصدر النص المقتبس في المتن بالشكل الآتي: (اسم الجد او اللقب، سنة الطبع، الصفحة). مثال (الوردي، ١٩٨٥، ٥٤)، تثبيت المصادر بجميع اللغات تكون على النحو المذكور.

١٦- تكتب الشواهد من القرآن الكريم بالشكل الآتي: (السورة: رقم الآية) داخل قوسين، مثال: (الرحمن: ٢٠).

١٧- اذا ازداد النص المقتبس من ثلاثة سطور، يبعد عن نص الباحث و يوضع في الجانبين بأصغر من سنتيمتر واحد.

١٨- توضع قائمة المراجع و المصادر في نهاية البحث، وفقا لتسلسل اسم الجد أو اللقب على هيئة APA، أي وفقا للطريقة الأمريكية التي هي اكثر شيوعا، على النحو الآتي:

- الكتب: اسم جد الكاتب او اسم العائلة او لقبه، الاسم الاول و الثاني، (سنة الطبع بين قوسين)، عنوان الكتاب،

اسم المترجم أو المحقق، مكان الطبع، اسم الناشر، رقم الطبعة.

– البحوث: اسم جد الكاتب او اسم العائلة او لقبه، الاسم الاول و الثاني، (سنة الطبع بين قوسين)، عنوان البحث، الدورة و السنة و العدد (متسلسلا)، رقم الصفحة.

– مجموعة بحوث: اسم جد الكاتب او لقبه، الاسم الاول و الثاني، (سنة الطبع بين قوسين)، عنوان المجموعة، اسم الكاتب، المعد، مكان الطبع، اسم الناشر، رقم الصفحة.

– المواقع الالكترونية: اسم جد الكاتب او لقبه، الاسم الاول و الثاني، (سنة الطبع بين قوسين)، (تاريخ نشر البحث في الموقع بين قوسين)، عنوان البحث، (رابط البحث)، تاريخ مشاهدة البحث.

– قائمة المصادر و المراجع: يتم تسلسلها وفقا للغات على النحو الآتي: اللغة الكردية، اللغة العربية، اللغة الفارسية، اللغة الانكليزية.

١٩- توضع العناوين الفرعية (المقدمة، البحوث السابقة، الأساس النظري و عناوين التحليل) حسب الأرقام المبرمجة وفق صيغة برنامج Word، يتم ترقيم جميع العناوين الرئيسية و الفرعية و عناوين المباحث و فروع المباحث على النحو الآتي: (١-١، ١-٢، ١-٣، ١-٤، ١-٤-١، ١-٤-٢، ١-٤-٣، ١-٤-٤....الخ).

٢٠- يجب ان تلصق علامات الترقيم (النقطة، النقطتان، الفاصلة-الفارزة، علامة الاستفهام، علامة التعجب، علامة الشرطة، علامة التنصيص او المزدوجين) بالكلمة السابقة لها، و يوضع فراغ واحد مع الكلمة التي تأتي بعدها، توضع الكلمات بين قوسين من دون فراغ، مثلا (الأدب)، توضع النقاط داخل الاقواس من دون فراغ، مثلا (الوردي ١٩٩٥:٢٥).

٢١- يوضع النص المقتبس، من أي مصدر كان، بين مزدوجين، على النحو الآتي: (".......")، ويذكر اسم المصدر (اسم جد الباحث او لقبه و سنة الطبع والصفحة) بعد المزدوجين مباشرة و بين قوسين، هكذا (الوردي١٩٩٥:٢٥).

٢٢- يتم تقييم البحث من قبل رئيس التحرير ومدير التحرير قبل إرساله الى التقييم في حقل الإختصاص، اذا توافق مع هذه الشروط حينذاك يرسل الى التقييم، اذا لم يتوافق مع الشروط، فيعاد الى الباحث من اجل التعديل وإعادته في اسرع وقت ممكن، أو يرفض.

٢٣- يرسل الباحث، مرفقا مع بحثه   وفي ورقة خاصة على حدة، تعهد خاص بأن بحثه هو بحث علمي غير مستل، وليس ضد مصالح الأكاديمية الكوردية أو إقليم كوردستان.

٢٤- بعد قبول البحث من قبل المقيمين المختصين، يرسل كتاب قبول النشر الى الباحث من قبل هيئة تحرير المجلة و بإمضاء رئيس التحرير، بعد ذلك لايحق للباحث إرسال بحثه الى اية جهة اخرى الا بموافقة رئيس تحرير المجلة.

٢٥- يكون ترتيب البحوث للنشر وفق منهج المجلة و طريقتها في النشر، وليس وفق الموضوعات او أهمية البحث أو درجة الباحث العلمية.

٢٦- لا يعاد البحث المرفوض الى الباحث.

٢٧- على الباحث مراعاة اخلاق البحث العلمي و شروط النشر.

ئەکادیمیای کوردی

KURDISH ACADEMY

وەرگرتن:٢٠٢٥/٧/٢٠
پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٨/٢٦

بەستن د سەرهاتیا کوردیدا
ل دویڤ تیۆرا دی بوگراندی

احمد مصطفی احمد،
ئیمێل: ahmeddahoki44@gmail.com

پ.د. ڤیان ابراهیم
پشکا زمانێ کوردی
کۆلیژا زمانان، زانکۆیا دهوک

پوختە

ئەڤ ڤەکۆلینە ل ژێر ناڤونیشانێ "بەستن د سەرهاتیا کوردیدا ل دویڤ تیۆرا دی بوگراندی"یە. بەستن ئێک ژ بابەتێن گرنگێن هەڤگرێدانییە د دەقیدا. دەق ژ چەند ڕستێن ل دویڤ ئێکدا پێک دهێت، بەستن و ئامرازێن بەستنێ جۆرێ پەیوەندییا دناڤبەرا ڕستاندا دیار دکەن. ئەڤەژی برێکا هندەک مۆرفیم و پەیڤان هەڤگرێدانا ڕێزمانی پەیدا دبیت. بەستن د زمانێ کوردیدا ب ڕەنگەکێ هویر نەهاتیە ئەنجامدان، ئەم گریمانە دکەین کو هەمی جۆرێن بەستنێ د دەقێ سەرهاتیا کوردیدا هەبن، ئارمانجا مە دەستنیشانکرنا ئامراز و جۆرێن بەستنێیە د دەقێ سەرهاتیا کوردیدا بۆ ڤێ مەرەمێ تیۆرا "دی بوگراند"ێ هاتیە پراکتیکرن ل دویڤ ڕێبازا وەسفی. د ئەنجامدا دیار بوو کو هەر چوار جۆرێن بەستنا (کومکرنا ڕەها، هەلبژاردەیی، بەروڤاژی، دویڤەلانک) هەنە، هەر ئێک ب ڕێکا چەندین ئامرازان نواندنا بەستنێ د زمانیدا دکەت. هەردیسا تا ڕادەیەکێ باش ئەڤ پۆلینکرنە دگەل زمانێ کوردی دگونجیت، دگەل هندێ ژی هندەک ئامراز نەشێن بچنە ژێر چ ژ ئەوان جۆران. ڤەکۆلین ب ڕەنگەکێ گشتی پێک دهێت ژ لایەنێ تیۆریێ دەقی و بۆچوونا دی بوگراندی بۆ دەقی، هەڤگرێدانێ، هەروەسا بەستن و تایبەتمەندیێن بەستنێ گرنگییا بکارهینانا ئامرازێن بەستنێ، جۆرێن بەستنێ بخۆڤە دگریت. لایەنێ پراکتیکیێ ڤەکۆلینێ چەند دەقەک ژ سەرهاتیا کوردی هاتینە وەرگرتن، ئامراز و جۆرێن بەستنێ تیدا هاتینە دەستنیشانکرن.

پەیڤێن کلیل: دەق، دی بوگراند، بەستن، هەڤگرێدان، هەڤگرێدانا ڕێزمانی

پێشەکی

ئەڤ ڤەکۆلینە ل ژێر ناڤونیشانێ "بەستن د سەرهاتیا کوردیدا ل دویڤ تیۆرا دی بوگراندی''یە، ڤەکۆلین هاتیە تەرخانکرن بۆ شرۆڤەکرن و دەستنیشانکرنا رۆلێ ئامرازان و جۆرێن بەستنێ د هەڤگرێدانا دەقێ سەرهاتیا کوردیدا. گرنگییا ڤەکۆلینێ د وێ چەندێدایە کو ئەڤ پۆلینکرنا جۆرێن بەستنا تیۆرا دی بوگراندی ب هویری ل سەر دەقێ زمانێ کوردی ب تایبەت د سەرهاتیا کوردیدا نەهاتیە دیارکرن، بۆ هندێ کو بزانین چەند تایبەتمەندیێن ئامرازێن زمانێ کوردی دچنە د ناڤ وێ پۆلینکرنێدا، لەورا دێ هەوڵ دەین ئەڤان لایەنێن ڤەشارتی روون بکەین. د ئەڤێ ڤەکۆلینێدا دێ هەوڵ دەین ئەڤان پرسیاران بەرسڤ بدەین: ئایا هەمی ئامرازێن بەستنێ یێن زمانێ کوردی دچنە ل ژێر پۆلینکرنا جۆرێن بەستنا دی بوگراندی ڤە؟ ئایا پۆلینکرنا ئامراز و جۆرێن بەستنا دی بوگراندی رۆل د هەڤگریدانا دەقی یا سەرهاتیا کوردیدا هەیە؟ ئەگەر هەبیت، کیژ جۆر ژ وان زۆرترین رێژەیا هەڤگرێدانێ ئەنجام ددەت؟ ڤەکۆلین د چوارچۆڤێ تیۆرا دەقیا "دی بوگراند و دریسلر''دایە. سنوورێ جوگرافی د چوارچۆڤێ زمانێ کوردی "کرمانجییا سەری-گوڤەرا بەهدینی''دایە.

ئارمانج ژ ئەنجامدا ئەڤێ ڤەکۆلینێ ئەوە، ب رەنگەکێ هویر پۆلینکرن و جۆرێن بەستنا تیۆرا دی بوگراندی دەستنیشان بکەین، رۆلێ ئەڤان ئامراز و جۆرێن بەستنێ د دەقیدا دیار بکەین، هەردیسا دیار بکەین تا چ رادە ئەڤ پۆلینکرنا جۆرێن بەستنێ ل گەل ئامرازێن زمانێ کوردی یا گونجایە. ڤەکۆلین ژ بلی پێشەکی و ئەنجامان ژسێ پشکان پێک دهێت، پشکا ئێکێ ژ دوو تەوەران پێک دهێت، تەوەرێ ئێکێ: تێروانینەک بۆ کارێن بەرێ. تەوەرێ دووێ: دەق و بۆچوونا دی بوگراندی بۆ دەقی، هەڤگرێدان ب رەنگەکێ گشتی، هەڤگرێدانا رێزمانی. پشکا دووێ: ل ژێر ناڤونیشانێ "بەستن''ە، کو ناڤەرۆکا وێ پێک دهێت: ژ بەستن، تایبەتمەندیێن بەستنێ، گرنگییا بکارهینانا ئامرازێن بەستنێ، جۆرێن بەستنێ ل دویڤ تیۆرا دی بوگراندی، پشکا سێیێ: بەرچاڤکرنا جۆرێن بەستنێ د چەند دەقەکاندا.

١. تێروانینەک بۆ کارێن بەرێ

بێگومان بابەتێ بەستنێ وەکوو هەر بابەتەکێ دیترێ زمانڤانی، زمانڤانان لێکۆلین ل سەر ئەنجام داینە، چەندین شرۆڤەکرنێن جۆدا جودا بۆ کرینە، لەورا مە ب فەر زانی پێداچوونەکێ ل سەر بەرچاڤترین ئەوان کارێن د ئەڤێ بواریدا هاتینە کرن بکەین:

١-١. "بەکر عومەر عەلی'' د نامەیا خۆیا ماستەرێ ب ناڤێ "بەستن و کرتاندن لە کوردیدا''دا ل ساڵا (١٩٩٢)، ئاماژە ب بەستنێ د رستە و هندەک پێک هاتێن دیێن رستێدا دکەت، وەکوو: پشکێن ئاخڤتنێ کا چەوا پێکڤە دهێنە گرێدان؟ هەردیسا پەیوەندییا بەستنێ ب ئەرکێ رێزمانیڤە د رستێدا روون دکەت بڤێ رەنگێ کو "هەر لایەکێ بەستنێ هەمان ئەرکێ رێزمانیی هەبیت'' (عەلی، ١٩٩٢: ١٢)، هەردیسا ئامرازان بۆ چەند جۆرەکان دابەش دکەت، وەکوو: "ئەو ئامرازێن دوو رستەیێن هاوشان پێکڤە گرێ ددەن، ئەو ئامرازێن دوو رستەیێن نەهاوشان پێکڤە گرێ ددەن، هەروەسا تایبەتمەندی و جهێ بکارهاتنا ئەوان ئامرازان درستێدا ددەتە دیار کرن'' (هەمان ژێدەر: ١٣-١٧).

ڤەکۆلەر دابەشکرنەکێ ژلایێ فۆرمیڤە بۆ بەشەک ژ ئامرازان دکەت ئەوژێ: (جووتە ئامراز، جووتە ئامرازی جیاواز) (هەمان ژێدەر: ٢٥). ڤەکۆلەر

ئامرازێن بەستنێ ژلایێ واتایڤە ددەتە دیارکرن، ب باوەرا وی "مەرج نینە هەر ئامرازەک بتنێ ئێک ئەرکێ واتایی هەبیت، ئەو ئامرازێن کو چەندین ئەرکێن جودا جودا دبینن پێک دهێن ژ (تا، کە)" (هەمان ژێدەر: ٢٢). ئەو د ئەنجامدا دیار کەت کو "پەیوەندی دناڤبەرا ئامراز و ئەرک یان ئامراز و واتایێ د زمانێ کوردیدا پەیوەندییەکا بەرامبەری و یەکسان نینە" (هەمان ژێدەر: ٢٥).

١-٢. "قـەیس کاکل تـوفیـق" د نـامـەیا خۆیا دکتورایێ ب ناڤێ "پەیوەندییەکانی نێو دەق "دا ل ساڵا (٢٠٠٢)، ئاماژە ب بابەتێ بەستنێ وەکوو جۆرەک ژ جۆرێن هەڤگرێدانا رێزمانی دایە کو رۆلەکێ گرنگ د دروستکرنا پەیوەندیێن دناڤ دەقیدا دبینیت. ڤەکولەری هەوڵ دایە ئەڤان پەیوەندیێن د ناڤ دەقیدا ب بۆچوونا چەند زمانڤانەکان بدەتە دیارکرن ئەوژی: (براون و یول، ڤان دایک، هالیدای و حەسەن)، نڤێسەر دەمێ دهێتە سەر بۆچوونا براون و یولی ئاماژە ب هندێ ددەت کو لنک وان "چ دەق نینن د رەسـەندا د هەڤگرێدای بیت یان پێچەوانە، ب دیتنا وان هەڤگرێدان د دەقیدا تشتەکە دهێتە دروستکرن، ئانکو گوهدار بریارێ ل سەر هەڤگرێدانا دەقی ددەت و تێگەهشتن دبیتە تەوەرێ سەرەکی نەک خاڵا هەڤگرێدانی، لەورا ئەو دبینن کو دەق دشێت بهێتە تێگەهشتن هەر چەند ئامرازێن بەستنێ و کەرەستێن هەڤگرێدانی ژی تێدا نەبن" (توفیق، ٢٠٠٢: ١٥).

ڤەکولەر دهێتە سەر بۆچوونا "ڤان دایک"ی، ئەو "بەستنێ ب پەیوەندییەکا واتایی د ناڤ رستەیاندا دبینیت، لنک وی د رستێدا هـەر چەند ئامرازێ بەستنێ ب ئاشکرایی بهێتە بکارهینان و ژلایێ رێزمانیڤە ژی یا تەواوبیت، لێ هەر هەڤگرێدان د ناڤبەرا پارچەیاندا دروست ناکەت، وەکوو:

– ئـازاد رەبـەنـە، بۆیـە ئـەمستـردام پایتەختێ هۆڵەندایە" (هەمان ژێدەر: ١٩–٢٠).

هەردیسا ئەو "پرۆسەیا بەستنێ ب ئامرازێن بەستنێڤە گرێ نادەت، چونکی هەمی دەما ئامراز نەشێن بەستنێ دروسـت بکـەن، هـندەک جـاران ئامرازێن بەستنێ د رستەیەکێدا نەهاتینە بکارهینان، لێ بەستن یا دیار و ئاشکرایە، وەکوو:

– ئەمستردام پایتەختێ هۆڵەندایە، هەشت سەد هەزار کەس تێدا دەژی" (هەمان ژێدەر: ٢٠).

ڤەکۆلەر پشتبەستنێ ل سەر تیۆرا "هالیدایی و حەسەن"ی یا ساڵا (١٩٧٦) دکەت بۆ بەرچاڤکرنا هەمی ئەوان کەرەستەیێن پەیوەندییان د ناڤ دەقیدا دروست دکەن. ئێک ژوان کەرەستەیان ژی پرۆسەیا بەستنێیە، ئەو دبینیت کو "دیارکرنا جۆرێن بەستنێ دیاردەیەکا واتاییە، هەروەسا ل سەر ئەڤێ بنەمایی باس ل ئەرکێ هندەک ژڤان کەرەستان کریە، ل دویڤ تیۆرا دەستنیشانکری جۆرێن بەستنێ دەستنیشان دکەت بۆ چوار جۆران (لێکدان، پێچەوانە، هۆیی، دەمی)" (هەمان ژێدەر: ٢١٣). ڤەکۆلەر دیار دکەت کو هەر جۆرەک ژڤان ژمارەیەکا زۆرا ئامرازێن زمانێ کـوردی بخۆڤە دگـرن، هەردیسا بۆ هەر ئامرازەکی نموونەیێن پێدڤی دهینیت و روون دکەت کا چەوا ئەڤ پرۆسە ب هە چوار جۆران بەستنێ دروست دکەن.

١-٣. "شـورەشـڤـان عـادل ئـەحـمـەد" د نامەیا خۆ یا ماستەرێدا ب ناڤێ "زمانڤانیا تێکستی" ل سـاڵا (٢٠١٢)، ئـامـاژە ب بەستنێ ددەت، وەکـوو ئێک ژ کەرەستەیێن هەڤگرێدانا رێزمانی دناڤ دەقیدا شرۆڤە دکەت (ئەحمەد، ٢٠١٢: ٩٢). ئەو بۆ پۆلینکرنا جۆرێن بەستنێ پشت بەستنێ ل سەر تیۆرا "هالیدای و حـەسـەن"ی یا سـاڵا (١٩٧٦)ێ دکەت، بەستنێ بۆ چوار جۆران دابەش دکەت، ژ

وان: (زێدەکری، بەرۆڤاژی، دەمی، هۆیی)، ب دیتنا ڤەکۆلەری دەربارەی "هەلبژارتنا ئامرازێن بەستنا زێدەکری د تێکستێدا هەلبژاردنەکا ڕەوانبێژییە'' (هەمان ژێدەر: ٩٢).

١-٤. "شێرزاد صبری عەلی'' د پەرتوکا خۆدا ئەوا ب ناڤێ "شرۆڤەکرنا گۆتارێ''دا ل ساڵا (٢٠٢٠)، بەستن وەکوو بابەتەکێ سەرەکیێ هەڤگرێدانێ د دەقیدا هژمارتیە. نڤیسەر بۆ پۆلینکرنا جۆرێن بەستنێ پشتبەستن ل سەر تیۆرا "هالیدای و حەسەن''ی یا ساڵا (١٩٧٦) کریە. ئەو جۆرێن بەستنێ بۆ چوار جۆران دابەش دکەت، ئەوژی: (بەستنا زێدەکری، بەستنا بەرۆڤاژی، بەستنا ئەگەری، بەستنا دەمی). دیار دکەت کو "بەستن ب هەمی جۆرێن خۆڤە د هاریکارن بۆ ڕێکخستنا هزران د ناڤ دەق (گوتار) ێدا و ئاماژەیێ ب پەیوەندیێن د ناڤبەرا پارچەیێن دەقیدا ددەت، هەروەکوو پارچەیەک ئەنجام بیت بۆ پارچەیەکا دی یان... هتد'' (عەلی، ٢٠٢٠: ١٤٨).

پشتی پێداچوون ل سەر بۆچوونێن ئەڤان ڤەکۆلەران هاتیە کرن، بۆ مە دیار دبیت کو هەر ئێک ژ وان هەوڵدایە بەستنێ بۆ مەبەستەکا دیارکری بکار بینن، ژ وان: (بەستنا پشکێن ئاخڤتنێ، بەستنا ڕستان، دیارکرنا پەیوەندیێن دناڤ دەقیدا، بەرچاڤکرنا لکاندنێ وەکوو پشکەک ژ زمانڤانیا تێکستی، وەک کەرەستەیەکێ گرنگ د شرۆڤەکرنا دەق/گوتارێدا... هتد)، بۆ دابەشکرنا جۆرێن بەستنێ بەهرا پتریا ئەوان پشتبەستن ل سەر تیۆرا هالیدای و حەسەن کریە. دێ هەوڵ دەین بەستنێ ل دویڤ تیۆرا "دی بوگراند''ی شرۆڤە بکەین و جۆر و پۆلینکرنا وێ تیۆرێ د دەقێ زمانێ کوردیدا بەرچاڤ بکەین.

٢. دەق و بۆچوونا دی بوگراندی بۆ دەقی

٢-١. دەق (تێگەهـ و پێناسە)

تێگەهێ دەقی وەکوو هەر یەکەیەکا ئاخڤتنێ خزمەتا مەبەستەکا پەیوەندیکرن و گەهاندنێ دکەت، دبیت ئەڤ یەکەیە ژ ئاستێ پەیڤێ بۆ ئاستێ دەستەواژێ بۆ ئاستێ دەقی بچیت (عوض، ١٤١٠: ٣٨)، هەروەسا هاتیە دیارکرن دەق کومەکا ڕستانە و کومەکا مەبەستێن پەیوەندییێ د ناڤبەرا دوو لایەناندا ب جهـ دئینیت، بۆ مەرەما ئارمانجا پێراگەهاندنێ (هەمان ژێدەر: ٥٤).

پێناسەکرنا دەقی ل دەڤ دی بوگراندی ب ڤی ڕەنگیە: دەق یەکەیەکا زمانیا خودان ڕامانە و ئارمانجا وێ پەیوەندیکرنە و کەسەک ب تنێ بەشدارییێ تێدا دکەت، ئەوژی د دەمەکێ دەستنیشانکریدا، نەمەرجە دەق ب تنێ ژ ڕستان پێک بهێت، دبیت دەق ژ ڕستە و پەیڤێن تاکانە پێک بهێت. ب تنێ ئارمانج ژێ پەیوەندیکرنێ ئەنجام بدەت (أبو غزالة، ١٩٩٢: ٩). ئەڤ چەندە مە بەرەڤ دەقێ گرتی و دەقێ ڤەکریڤە دبەت، ئەمبیرتو ئێکو بڤێ ڕەنگی ئاماژە ب دەقێ گرتی ددەت کو نڤیسەرێ دەقێ گرتی خوێندەڤانێ خۆ پێنگاڤ پێنگاڤ ب ڕێڤەدبەت ب هیڤیا وێ چەندێ کو د وێڕێڕەویدا بمینن یێ وی بۆ وان دانایی، نڤیسەر هەول ددەت ب هەمی شیانان ڕێ ل بەردەم شرۆڤەکرنێن جودا بگریت (إیكو، أمبیرتو، ١٩٩٦: ٧٠-٧١). هەروەسا دەقێن ڤەکری وەکوو ئامیرەکیە بۆ بەرهەمهینانا ڕاڤەکرنان، ئارمانجا نڤیسەرێ دەقێ ڤەکری ئەوە خوێندەڤان ببیتە هەڤپشکەکێ چالاک د بەرهەمهینانا واتایا دەقیدا، ئانکو دەقێ ڤەکری بوارەکێ بەرفرەهـ ددەتە واتایێ (هەمان ژێدەر: ٧٢).

٢-٢. بۆچوونا دی بوگراندی بۆ دەقی

دی بوگراندی د پەرتووکا خۆ یا ب ناڤێ "دەق

و گوتار و پێرابوون''دا، پێشنیارا هەبوونا حەفت پیڤەران *[1]دکەت کو ب رێکا ئـەوان چوارچۆڤێ تێگەهەکێ گشتگیر بۆ دەقێ بهێتە دەستنیشانکرن و دەق ژ نەدەقێ بهێتە جوداکرن (مولوج، ٢٠٢٢: ٤٠)، دەمێ دبێژیت: "ئەز پێشنیارا ئەوان پیڤەران دکەم کو دەقبوون (Textuallity) بېیتە بنیاتەکێ جێگیر بۆ ڤەدیتنا دەقێ و بکارهینانا وێ'' (دی بوجراند، ١٩٩٨: ١٠٣).

هەروەسا دی بوگراند دگەهیتە وێ ئەنجامێ کو پێدڤیە دەق ب ئەڤان سێ پێکهاتەیان بهێتە تەماشەکرن:

ئێک: پێکهاتە ب هەڤگرێدانا رێزمانیڤە گرێ دایە.

دوو: واتا ب هەڤگرێدانا هزریڤە گرێ دایە.

سێ: پراگماتیک یا گرێ دایە ب ئەوان پلان و ئارمانج و کریارێن کو دەق بۆ گەهشتنا مەبەستێن خۆ بکار دئینیت.

هـەر چـەنـدە هـەر ئێک ژ ئـەڤـان رەگــەزان یاسایێن تایبەت ب خۆڤە هەنە، لێ د دەقیدا ل دویڤ رێنیشاندانێن دەقێ ب رێڤە دچن. ب دیتنا دی بوگراندی پێدڤیە ئەم بشێین ئەڤان پرۆسێسان شرۆڤە بکەین کو ل گورەی ئەوان دەق پێ دهێتە ئاڤاکرن د پێکهاتێن زمانیدا، هینگێ دێ دیار بیت کو تەڤایا ڤەکولینا زمانی ل دۆر تێگەهێ گرێدانێ (Connectivity) دزڤریت (عـوض،١٤١٠: ٤٤). سەرەرای ئەڤێ ”د هەر دەقەکیدا کومەکا دیاردێن رێزمانی، واتایی، فەرهەنگی و کارلێکرن رووی ددەن، هەر ئەڤە دبنە ئەگەرێ دروستبوونا دەقی'' (حەمەد عەبدوللا ٢٠٢٠: ١١١).

٢-٣. هەڤگرێدان (Cohesion)

ل گور دیتنا تیۆریا دی بوگراندی هەڤگرێدان (Cohesion): پێک دهێت ژ وان رێکار و شێوازێن دهێنە بکارهینان، داکو گرێدانەکا دیار و ئاشکرا د ناڤبەرا پارچێن دەقیدا پەیدا بکەت. ئانکو ئەو ئامرازێن رێزمانی و پەیڤینە یێن رستە و گۆتنان پێکڤە گرێ ددەن یانژی هندەک شێوازێن جهگر (أشكال البدیلة) دهێنە بکارهینان وەکوو: هەڤواتا و دووبـارەکـرن... بۆ پاراستنا هەڤگرێدانێ د ناڤ دەقیدا (ابو غزالة، ١٩٩٢: ١١). هەردیسا ب دیتنا دی بوگراندی دەربارەی مەبەستا دەقێ و جۆرێن پێکڤەگرێدانێ، ”پێدڤیە دەقێ زمانی وەک یەکەیەکا گوتنێ خزمەتا مەبەستەکا پەیوەندیکرنێ بکەت و پێدڤیە تەکەزێ ل سەر دوو جۆرێن هەڤگرێدانێن دەقێ بکەت:

ئێک: هەڤگرێدانا زنجیرەی (فۆرمی) Sequential) (Connectivety): پەیوەندییا فۆرمیە دناڤبەرا رستە و دەستەواژێن دەقیدا بخۆڤە دگریت.

دوو: هەڤگرێدانا واتایی (تێگەهی) Conceptual) (Connectivety): گونجاندنا لۆژیکی و واتاییا بیرۆکەیان د ناڤ دەقیدا بخۆڤە دگریت (عوض، ١٤١٠: ٤٣).

هەڤگرێدانا (موکم) ئەوا د ناڤبەرا بەش و پێکهاتێن دەقیدا هەی، بۆ نموونە: ئاڤاکرنا دەستەواژەیان و رستەیان و پارچەیێن نڤیسینێ ب رێکا ئالاڤێن زمانی ب تنێ ناهێتە پێک هینان، بەلکوو هندەک ئالاڤێن نە زمانی ژی ئەوێ پێک دهینیت، وەکوو: دەوروبەر و بارودۆخ کو ئەڤە هاندەرێن ئەڤێ پێکڤەگرێدانێنە و ب

١ * دی بوگراندی د تیۆرا خۆدا حەفت پیڤەر بۆ بنیاتدانانا دەقێ پێشنیارکرینە کو هەر ئێک ژ وان خودان چەندین تایبەتمەندی و سیماییێن زمانی و واتایی و جڤاکی و بابەتێن گرێدایی ئاخفتنکەری و وەرگری و دەوروبەری و روویـدانـان بخۆڤە دگریت ئـەوژی: هەڤگرێدان – Cohesion، گونجاندن – Coherence، مەبەستایەتی – Intentionality، پـەسـەنـدی –Acceptability، چاڤدێریاهەلویستی – Situationality، هەڤتێکستی – Intertextuality، راگەهاندنایەتی –Informativity.

هەماهەنگی ل گەل ئالاڤێن رێزمانی کار دکەن، داکو هەڤگرێدانا دەقی یا نافخۆیی بجهـ بهێت (سرحت، سعد، ٢٠١٦: ١٠٥). ژ هەڤژی گوتنییە دەستنیشانکرنا دەقەکێ پێکڤەگرێدای، پێدڤی ب هەبوونا هەردوو جۆرێن هەڤگرێدانا رێزمانی و گونجاندنا واتایی هەیە.

١-٢-١. گونجاندنا واتایی (Coherence)

دی بوگراند گونجاندنێ وەک هەڤگرێدانەکا تێگەهی (Conceptual Connectivity) پێناسە دکەت، مەرەم ژێ پەیوەندییێن لوژیکی و تێگەهینە کو دەقی پێکڤە دگونجینن بێی ئامرازێن هەڤگرێدانێ بکار بهێن (دی بوجراند، ١٩٩٨ :١٠٣). هەروەسا چەوانیا کارلێکا دناڤبەرا پێزانینێن نوی و کەڤن بۆ پێکڤەگرێدانا بیرۆکەیێن دەقی و ئەزموونا بەرێ یا خوێندەڤانی (الدغیشیة، ٢٠٢١: ٧٨). گونجاندن کومەکا کردارێن هزریە ئەوێن کو وەرگر پێ د دەقی بگەهیت و شرۆڤە دکەت (کادی نورە ٢٠١٩: ٥٠).

١-٢-٢. هەڤگرێدانا رێزمانی (Grammatical cohesion)

هەڤگرێدانا رێزمانی رێکەکا پێکڤەگرێدان و لکاندنا پێکهاتێن د ناڤ دەقیدایە، کو گرێدانەکا توند و دانەپاڵیە دناڤبەرا پێکهاتێن دەقیدا، ئانکو پەیوەندییەکا لۆژیکی یا بکارهینانا زمانیە، کو جەختیێ ل چەوانیا پێکهاتا دەقی دکەت وەکوو یەکەیەکا واتایی، هەڤگرێدانا رێزمانی جۆرە بەردەوامییەکێ ددەتە دەقی و پەیوەندییێ دناڤبەرا پارچەیێن دەقیدا دروست دکەت. هەروەسا ئەڤ هەڤگرێدانە ژ ئەگەرێ بکارهینانا هندەک کۆد و ئامرازێن رێزمانی کو ژلایێ ئاخڤتنکەر/نڤیسەرێ دەقیڤە دهێتە بکارهینان، د هەمان دەمدا وەرگر/خوێندەڤان چاڤەرێی هندێ دکەت ئەوان کۆد و ئامرازێن هاتینە بکارهینان بنیاسیت، داکو دەقەکێ پێکڤەگرێدای بهێتە دیتن یان گوهلێبوون (خۆشناو، ٢٠٢١: ١٥٣). هەڤگرێدانا رێزمانی ژ چەند ئالاڤەکان پێک دهێت، ئەوژی: (ئاماژە، ل جهـ دانان، لادان و بەستن).

٣. بەستن (Conjunction)

٣-١. دانەنیاسینا بەستنێ

بەستن ئێکە ژ رێکێن سەرەکیێن هەڤگرێدانێ د دەقیدا، کەرەستێن بەستنێ ب رەنگەکێ رێکخستی و رێکوپێک رستان پێکڤە گرێ ددەن (محەمەد، ٢٠٢٣: ٩١). ب بۆچوونا "هالیدای و حەسەن"، بەستن دەستنیشانکرنەکە پێک دهێت ژ ئەوێ رێکا پاشیێ ب پێشییڤە گرێ ددەت د ناڤ دەقیدا، ئەوژی ب هەڤگرێدان و ب رەنگەکێ رێکخستی (Halliday & Hassan, 1976: 227)، د شیاندایە بێژین: "هەردەمێ دوو رستە یان زێدەتر د گەل ئێکدا هاتنە دانان و پەیوەندییا واتایی د ناڤبەرا واندا چ ب ئامرازەکی یان پەیڤەکێ یان بێی ئامراز دیار ببیت، بۆ هندێ کو د یەکسانن و هەرئێک ژ وان بەشەک نینە ژ یێ دیتر، ب ڤێ چەندێ دێ بەستن پەیدا بیت" (فەرهادی، ٢٠٠٨: ١٩٢).

بەستن کار دکەت بۆ روونکرنا پەیوەندییێن د ناڤبەرا ئەوان بەشە زانیارییان یان د ناڤبەرا توخمێن دناڤ ئەڤان بەشاندا هەین، ئەڤە دبیتە ئەگەر پەیوەندییێن د ناڤبەرا رووێدان و بیرۆکان د جیهانا دەقیدا نیشان بدەت. هەروەسا زێدەتر نڤیسینێ پەیوەندیدار دکەت بۆ تێگەهشتنێ (دی بوجراند، ١٩٩٨: ٣٤٦).

بەستن ژ ئەگەرێ پەیدابوون و نواندنا کومەکا لێکسیم و مۆرفیم و پەیڤان وەکوو ئامرازێن بەستنێ رۆل بۆ مەبەستا ب دەستڤەئینانا هەڤگرێدانا رێزمانی

د دەقیدا دبینن (شریف، ٢٠٢٢: ٦٣)، ئانکو بەستن ئاماژە ب هندەک کەرستێن (ئامراز) دیارکری ددەت، بۆ گرێدانا رستەکێ ب ئێکا دیترڤە کو پەیوەندییەکا رێزمانی و واتایی د ناڤ دەقیدا هەبیت. هژمارا ئەڤان ئامرازان گەلەکن، هەروەسا دەستنیشانکرنا جۆرێن بەستنێ دیاردەکا واتاییە (توفیق، ٢٠٠٢: ٢١٣).

٣-٢. تایبەتمەندیێن بەستنێ

بەستن وەکوو ئەگەرەکێ سەرەکیێ هەڤگرێدانێ د دەقیدا، خودان چەند تایبەتییەکە:

١. بەستن پەیوەندییەکە د ناڤبەرا پێکهاتێن دەقیدا دروست دبیت، بچیکترین یەکا بەستنێ لارستەیە، هەر چەندە بەستن د ناڤ لایەنێ وشەسازییدا هەیە، لێ د هەڤگرێدانا دەقیدا رۆلی نابینیت.

٢. ئەو رستێن پێکڤە دهێنە گرێدان ل گەل ئێک پەیوەندیدار دبن، ئەڤ پەیوەندییە ب دوو رەنگان دروست دبیت یان هەردوو ژلایێ سینتاکسیڤە وەکی ئێکن یان ئێک ژ وان رستان سەرەکییە و یا دیتر لاوەکییە.

٣. ب رەنگەکێ گشتی بەستن پەیوەندییەکا روونە د ناڤبەرا دوو رستان یا زێدەتر، پتریا ئەو رستەیێن د کەڤنە دویڤ ئێکدا و لێک نێزیکن، ئەڤ پرۆسەیە ب رێکا ئامرازەکێ بەستنێ دروست دبیت. هەر چەندە هندەک جاران ئاوازە یان د نڤیسینێدا کوما ئەوی ئەرکی دبینن. لێ مەبەستا مە بەستنە برێکا ئامرازان.

٤. پەیوەندی د ناڤبەرا بەشێن رستا ئالۆزدا پەیوەندییەکا واتاییە، ئەو بەشێ لاوەکی بۆ روونکرنا لایەنەکێ بەشێ سەرەکیێ رستییە، وەکوو: دەم، ئەگەر، مەبەست... هتد؛ بکار دهێت (توفیق، ٢٠٠٢: ٢٠١-٢٠٢).

٣-٣. گرنگییا بکارهینانا ئامرازێن بەستنێ (Conjunction)

ئامرازێن بەستنێ بەشەکن ژ ئاخڤتنێ. ئامراز ئەگەرەکە بۆ گەهاندنا مەبەست و پێکڤەگرێدانا پەیڤێن د ناڤ رستێدا ل دویڤ پێدڤیاتیێ (دزەیی، ٢٠١٤: ٤٠٥). دی بوگراند گرنگیا بکارهینانا ئامرازێن بەستنێ دیار دکەت، دبیتە ئەگەرێ روونکرنا پەیوەندییا تێگەهشتنێ، ئانکو روون دکەت کا ئایا جۆرێ پەیوەندییا د ناڤبەرا رستەیاندا چییە؟ هەروەسا دیار دکەت ل دەمێ پەیوەندی یا روون بیت خوێندەڤان پتر هزرا خۆ ناکەت بێی کو پێدڤی بکەت. دخالەکادیدا بکارهینانا ئامرازێن بەستنێ بۆ ئەوان پەیوەندیێن نەچاڤەرێکری و ئالۆز و بەربەلاڤ گەلەک د پێدڤی و گرنگن (دی بوجراند، ١٩٩٨: ٣٥٢). هەروەسا بکارهینانا ئامرازێن بەستنێ (Junctions) ب روونی ددەتە دیارکرن کو ئەو شێوازێ د ئاخڤتن و نڤیسینێدا بکار دهێن نەبتنێ ل سەر بنەمایێ رێسایێن رێزمانییێن نەچارینە، بەلکوو پتر ل سەر بنەمایێ پەیوەندیکرنا راستەقینەیا (Communicative interaction) د ناڤبەرا مرۆڤاندایە (Beaugrande & Dressler1981: 74-75)، ئانکو ئاخڤتنکەر یان نڤیسەر ل دەمێ ئامرازێن بەستنێ بکار دهینیت پتر بۆ هندییە واتایی ب رەنگەکێ روونتر بگەهینیت و ئاخڤتنێ ژ تێگەهشتنێن خەلەت بپارێزیت و ئەوا مەبەست پێ هەیی بگەهینیت. ئانکو "بەستن ب هەمی جۆرێن خۆڤە هاریکارن بۆ رێکخستنا هزران د ناڤ دەقیدا و ئاماژەیێ ب پەیوەندیێن د ناڤبەرا پارچەیێن دەقیدا ددەن" (عەلی، ٢٠٢٠: ١٤٩).

هەر جۆرەک ژ ئامرازێن بەستنێ، سروشتێ پەیوەندییا د ناڤبەرا رستەیاندا دیار دکەت. زمانڤان ژبەر رۆلێ ئەڤان ئامرازان د دیارکرنا

جۆرێ پەیوەندییا د ناڤبەرا ڕستاندا و بەشدارییا ئەوان د ئاڤاکرنا دەقیدا ب ڕەنگەکێ لۆژیکی ب ئامرازێن لۆژیکی*[2] ناڤ دکەن (الصبیحی، ٢٠٠٨: ٩٤). چونکی ئەو وەکوو نیشانەیەکێ کار دکەن کو جورێ پەیوەندییا دناڤبەرا ڕستێن دەقیدا دیار دکەن، بکارهینانا ئەڤان ئامرازان گرێ دایە ب سرۆشتێ دەقیڤە گرێدایە ژلایێ بابەت و شێوازیڤە (الزناد: ١٩٩٣: ٣٧).

٣-٤. جورێن بەستنێ

دی بوگراند بەستنێ ل سەر چوار جۆران دابەش دکەت (دی بوجراند، ١٩٩٨: ٣٤٦-٣٤٧):

جۆرێن بەستنێ ل سەر بنیاتێ هندەک ئامرازێن بەستنێ هاتیە دامەزراندن، ئانکو هندەک ئامراز و فۆرمێن ژ ڕوویی سەرڤە ئانکو ئەو تشتێن دیارێن ئەم دبینین، لێ ڕۆلێ وان یێ ڕاستەقینە ئەوە کو هاریکارییا مە دکەن داکو ئەم د پەیوەندیێن ڤەشارتی یێن دناڤ دەقیدا بگەهین (عفیفی، ٢٠٠١: ١٢٩). ئەگەر ئەرکێ ئەڤان جۆرێن جۆدا یێن بەستنێ وەکوو ئێک بن مەبەست ژ ئەرکێ: گرێدانا دناڤبەرا ڕستەیێن پێکهاتەیا دەقینە، لێ واتایێن ئەوان د جودانە، دبیت جارەکێ پێزانینێن زێدە... هتد. (خطابی، ١٩٩١: ٢٤)، ژ وان جۆران:

٣-٤-١. بەستنا کۆمکرنا ڕەها

ئەڤ جۆرە دوو ڕستەیان یان دوو پارچەیان کو دەربڕینێ ژ بیروکەیەکا وەکهەڤ یان تەواوکەرێن ئێک بن دکەت و پێکڤە گرێ ددەت، ئانکو کۆمکرن و زێدەکرنا پێزانینایە د ناڤبەرا هەردوو ڕووی داناندا.

وەکوو: (و ، هەروەسا، ژی*[3]، ب هەمان شێوە، سەرەڕای ڤێ، زێدەباری ڤێ، ب ڕەنگەکێ زێدەتر، ژ بلی ئەڤێ، بۆ نموونە، ئانکو، ل گەل، وەک، ل دویڤ، واتە، ب واتایەکا دی... هتد).

١. من پەرتووکەک خوێند و تەماشەی فلمەکی کر.

٢. ڕۆژا ئەینی گەلەکا گرنگە، زێدەتر بۆ ئەوێن ئاینی بەرز دنرخینن.

٣. ئەو چوونە پەرتۆکخانێ هەروەسا هندەک پەرتۆکێن نۆی کرین.

د ئەڤان نموونەیێن ل سەریدا، ئامرازێن بەستنێ: و، زێدەتر، هەروەسا، شیاینە دوو ڕوویدانێن هەڤشێوە و گرێدای پێکڤە گرێ بدەن.

ژلایەکی ڤە "دی بوگراند" دیار دکەت ئامرازێن بەستنێ د گرنگ و پێدڤینە ل دەمێ پەیوەندییا ئالۆز بیت و پێدڤی ب ڕوونکرنێ هەبیت، ژ لایەکێ دیڤە پەیوەندی د ناڤبەرا پێکهاتە و پێزانیناندا دشێت بیێ ئامرازێن بەستنێ ب ڕەنگەکێ ڕوون و ئاشکرا ڕووی بدەت، چونکی مێشک ب خۆ ڕێک دئێخیت و ئەوان پەیوەندییان دنیاسیت (دی بوجراند، ١٩٩٨: ٣٤٧– ٣٤٨)، وەکوو:

٤. سێ کۆر یارییا تەپا پێی دکەن... ئێک ژوان پێ ل تەپێ دا... ئەو تەپ ب پەنجەرێ دکەڤیت... پەنجەرە دشکێت...خودانێ ماڵێ دهێتە ژدەرڤە... (هەمان ژێدەر: ٣٤٧)

ژ ئەنجامێ ئاخڤتنا ڕۆژانە بۆ ئەڤێ نموونێ ئەم دشێین د ناڤبەرا هەر ڕستەکێدا کومەکا ئامرازان ب ڕەنگەکێ سروشتی بکار هینین. لێ هەمی دەما پەیوەندی دروستکرن دناڤبەرا پێکهاتێن ئاخڤتنێ/

٢ * ژ بۆ پتر پێزانینا ل دور ئامرازێن بەستنێ ژ لایێ واتا و یاسایێن لۆژیکیڤە، بنێرە (دزەیی، ٢٠١٤: ٣٩٦-٤٢٠).

٣ * ئامرازێ "ژی" د هندەک ڤەکۆلیناندا هاتیە کو ئەڤی ئامرازی ل جهێن جوداجودا ژ لایێ سینتاکیڤە ژ کومەکا واتایان پێک دهێت، بۆ زێدەتر پێزانینا بنێرە (توفیق، ٢٠٠٢: ٢١٧-٢١٩).

دەقی پێدڤی ب بکارهینانا ئامرازێن ئاشکرا یێن بەستنێ نینە، چونکی پەیوەندییا دەمی و جهی و ئەگەر و ئەنجامان دکریاراندا دەردکەڤن و ئەڤێ چەندێ دیار دکەت.

- ئەگەر و ئەنجام = تەپە لێدان/پەنجەرە شکاندن
- پەیوەندییا دەمی = روویدان ئێک ل دویڤ ئێک.
- پەیوەندییا جهی = هەمی روویدان ل ئێک جهـ روویدایە.

ئەم دشێین د نموونا (٤)دا ل جهێ هەر نەهاتنەکا ئامرازی ب رەنگەکێ لۆژیکی ئامرازان ژ جۆرێن جوداجودا دانین:

٥. سێ کور یارییا تەپا پێی دکەن، پاشی کورەکی پێ ل تەپێ دا ژبەرهندێ تەپ ب پەنجەرێ دکەڤیت، ئەڤە بوو ئەگەر پەنجەرە بشکێت د ئەنجامدا خودانێ مالێ دهێتە ژدەرڤە.

د نموونەیا (٥)دا ئەگەر ئەم ئەڤان ئامرازان د ناڤبەرا ئەڤان رستەیاندا بکار نەهینین ژی، هەر ئەڤ پەیوەندیێن ب رێکا ئەڤان ئامرازان پەیدابووین دیارن، چونکی مێشکێ مرۆڤی شیان هەنە ب رەنگەکی پیشبینیکەر پێزانینان رێک بێخیت.

گەلەک جاران ل دەمێ "و" بکار دهێت، ئەگەر کەرەستەیەک دووبارە بیت، لادان دروست دبیت (عەلی، ١٩٩٠: ١٦)، وەکوو:

٦. من پەرتووکەک خوێند و وی هوزانەک∅.

ژ هەژی ئاماژێیە ئامرازی و نە ب تنێ دوو رستە و گوتنێن هەڤپشک و واتادار پێکڤە گرێ دەت، بەلکوو شیان هەنە دوو گوتنان پێکڤە گرێ دەت، ئەگەر هەر ئێک ژ وان بتنێ گوە- لێ بین/بخوێنین رەنگە د واتادار نەبن، لێ د ئەنجامێ هەڤگرێدانێدا مەبەستەکا ئێکگرتی دروست دکەت، وەکوو:

٧. دەرهێنەر: تو؟ و تو ل گەل ڤی هاتی؟ (ابوغزالة، ١٩٩٢: ١٠٨).

د نموونا (٧)دا ئەگەر سەحکەینێ هەردوو رستە ئەگەر بتنێ بهێنە خوێندن ب دروستی د واتادار نینن، لێ ئامرازێ و هەردوو روویدان وەکوو ئێک بیرۆکە یا پێکڤەگرێدایی بەرچاڤ کریە.

٣-٤-٢. بەستنا هەلبژاردەیی (Disjunction)

دوو فۆرم و بیرۆکەیان پێکڤە گرێ ددەن، دڤێت هەلبژاردن ل سەر ناڤەرۆکا ئێک ژ وان ب تنێ بیت، وەکوو: (یان، یان ژی ، یان ئەڤە، یان ئەو... هتد). ل دەمێ ئەڤ جۆرە ئامرازە دهێتە بکارهینان د ناڤبەرا دوو بیرۆکەیاندا، ب تنێ ئێک ژ وان دشێت بهێتە رۆیدان (دی بوجراند، ١٩٩٨: ٣٤٦). ئانکو ئەڤ جۆرە ژ بۆ جوداکرنا بژاردەیانە د ناڤبەرا هەردوو بیرۆکەیاندا.

٨. سبەهی گەشتێ بکە یان پاشبێخە بۆ حەفتیا بهێت.

٩. تو قەهوێ ڤەدخۆی یان ژی چایێ؟

١٠. تە دڤێت بچیە ئاهەنگێ یان ل ماڵ بمینی؟

د ئەڤان نموونێت ل سەریدا، ئامرازێن بەستنێ (یان، یان ژی، یان)، شیانە دوو بیرۆکان پێکڤە گرێ بدەن، د تێگەهشتنا وەرگریدا هەلبژاردن ل سەر ناڤەرۆکا ئێک ژ وان دهێتە کرن، چ ب وەکهەڤی چ ب جیاوازی.

هەردیسا ل دەمێ ئامرازێ (یان، یانژی) دهێنە بکارهینان، دوو بژاردەیێن دژی ئێک پێشکێش دکەن، ب تنێ مولەت بۆ ئێک هەلبژاردن دهێتەدان، ئانکو ئێک ب تنێ راستە و چ جهگرێن دی نینن، ئەڤ چەندە دبیتە ئەگەر کو دوو جیهانێن ژێکجۆدا دناڤ دەقیدا دروست ببن ئەڤ چەندە ژی پرۆسا هەڤگرێدانێ و گونجانێ د دەقیدا لەنگ دکەت (دی بوجراند، ١٩٩٨: ٣٤٨-٣٤٩)، بۆ نموونە:

١١. بۆ چارەسەرکرنا ڤێ کێشەیێ ئەم پێدڤی ب پارەیەکێ زێدەتر دبین یان ژی پێدڤیە پرۆژەی ب تەواوی ڕابوەستینین.

د نموونا (١١)دا، دەق دوو ڕوویدانان باس دکەت کو ل گەل ئێک ناگونجن، کومکرنا پارەیی ئانکو بەردەوامیدان ب پرۆژەی، لێ ڕاگرتن ئانکو ب دوماهیک هینانا پرۆژەی. ل دەمێ خوێندەڤان ڤێ دەقی دبینیت، ئەو د کەڤیتە د بارودۆخەکێ نەدیاردا، ئایا داهاتوویێ وی دێ چاوا بیت؟ ئایا دێ سەرکەڤیت یان نە؟ ل ڤێرێ دەق دبیتە دوو هێل و هەڤگرێدانا وێ لەنگی دکەڤیتێ، ئەڤجا داکو دەق یێ پاراستی بیت و هەڤگرێدانا وی تێک نەچیت، ڕستەیێن ل دویڤدا دشێن ئەڤێ چەندێ چارەسەر بکەن، وەکوو:

١٢. مە شیا پارێ پێدڤی کۆم بکەین و پرۆژە بەردەوام بوو.

٣-٤-٣. بەستنا بەروڤاژی (Contrajunation)

ئەڤ جۆرە دوو هزران یان پێزانینان ئەوێن پەیوەندییا دژایەتیێ یان جۆداهیێ ل گەل ئێکدا هەی پێکڤە گرێ ددەن ئەڤ بەستنە ب ڕێکا چەند ئالاڤەکان پرۆسا هەڤگرێدانێ دروست دکەن. مەبەستا سەرەکییا ڤێ جۆرێ بەستنێ ئەوە کو بەروڤاژی پێشبینیێ بن (محمد، ٢٠٠٩: ١١٢)، ئانکو پەیوەندی د ناڤبەرا کەرستێن دەقیدا ژێک دویر و هەڤدژە، وەسا دیار دکەن کو پێکهاتەیا ل دویڤدا دهێت یا بەرۆڤاژیە (Beaugrande & Dressler, 1981: 72)، وەکوو ئەڤان ئامرازان: (بەلێ، لێ، بەلکوو، هەر چەندە، هێشتا، سەر هندێ ڕا، دگەل هندێ ژی، دگەل وێ چەندێ، ژلایەکێدیڤە... هتد)، بۆ نموونە:

١٣. ”... خەما وی نە ئەوە خۆرشید یێ مری، بەلکوو خەما وی یا مەزن ئەو بوو دێ کی شێت ل جهێ خۆرشیدی کارکەت و...‘‘ (سولتان، ٢٠١١: ٨٧).

١٤. قوتابیان گەلەک خۆ وەستاند، لێ نمرەیێن باش نەهینان.

١٥. کەشوهەوایێ تەزی بوو، بەلێ مە سەیرانەکا خۆش کر.

١٦. ئەو حەژ تەندروستیا خۆ دکەت، د سەر هندێ ڕا گەلەک بلەز خارنێ دخۆت.

د ئەڤان نموونەیێن سەریدا ئامرازێن بەلکوو، لێ، بەلێ، د سەرهندێ ڕا شیاینە دوو هزران پێکڤە گرێ بدەن، د ئەنجامدا ڕوویدانێن ئەوان دژی ئێک و جیاوازن.

هندەک ئامراز ژ ئەڤان وەکی (لێ، بەلێ) دەمێ بکار دهێن دبنە ئەگەرێ هندێ ئەو تشتێ ئەم ژێ چاڤەڕێ دکەین نەهێتە بجهـ هینان (هەمان ژێدەر: ٣٤٩)، وەکوو:

١٧. ئەز ل یاریگەهێ بووم، بەلێ من نەدیت چ ڕووی دا.

د ڤێ نموونێدا گوهدار چاڤەڕێ دکەت کو ڕوویدان هاتیە دیتن، لێ تشتەکێ بەروڤاژی چاڤەڕێکرنا گوهداری هاتە گوتن ئەوژی نەدیتنا ڕوویدانێ، ئەڤ چەندە وێ چاڤەڕێبوونێ دشکینیت، ل ڤێرێ دڤێت بزانین کو هەردوو ڕوویدان د دەقیدا ڕاستن. ”ئەو ل یاریگەهێ بوو و چ تشت نەدیت‘‘، ئەڤ ئامرازە ڤێ ناکوکیێ دکەتە تشتەکێ پەسەند کری.

٣-٤-٤. بەستنا دویڤەلانگ (Subordination)

پێکڤەگرێدانا دوو بیرۆکەیانە ئێک ژ ئەوان یا سەرەکییە و یا دی یا لاوەکییە، ئانکو ڕستەیا پاشکۆ دبیتە ئەگەرێ ڕوونکرنا ڕستەیا سەرەکی (دی بوجراند، ١٩٩٨ :٣٤٧).

ئەڤ جۆرێ بەستنێ ئەڤان جۆرێن ئامرازان بخوە ڤدگریت:

ئامرازێن ئەگەرێ: (ژبەرکو، چونکی، سەدەما، ژ ئەگەرێ، ژ بەر هندێ، ژ ئەنجامێ، لەوما، لەورا، حەتا ڤێ رادەی، ئەڤجا، ڤێجا، هۆسا، هەکە، ئەگەر، مادەم، ب مەرجەکێ... هتد) (عەلی، ٢٠٢٠: ١٤٩).

ئامرازێن دەمێ: (دەمێ رووێدانا پارچەیێن دەقی ل دویڤ رووێدانا ئەوان کاران نیشان ددەت) (توفیق، ٢٠٠٢: ٢٣٥)، وەکوو: (دەمێ، دەمێ کو، بەری، پشتی، پشتی کو، وەختێ، نوکە، ئێکەم جار، تا، هەتا... هتد). دبیت ئاماژە ب دەمێن بۆری و بەری نوکە و دەمێ دهێت بدەت، وەکوو: (بەری نوکە، بەری چەندەکێ، ل ڤی دەمی، ژنوکە ویڤە، ژڤی دەمی پێڤە... هتد) (ئەحمەد، ٢٠١٢: ٩٦).

١٨. دێ چمە گەریانەکێ، ئەگەر سەقایێ گونجای بیت.

١٩. هەر دەمێ ئەم ل گوندی دمینین، تشتەک دهێتە سەرێ مە.

٢٠. "... بزاڤێن مەزن دکرن وێ ژبیرا خۆ ببەت، حەتا وێ ئێڤارا درەنگ ئەو تیلەفونا ئەردهەژین بۆ هاتی هزار و ئێک هیڤی بۆ چێکرن..'' (حسن، ٢٠١١: ٧٦).

٢١. "هەگەر تو هندە مێر و جامێری هەرە تشتێن خوە ئاشکرا ببێژە و پێک بهینە'' (دەوران، ٢٠١٣: ١٤٦).

٢٢. ئەز نەهاتم، چونکی یێ نەخۆش بووم.

د نموونەیا (١٨)دا، سەڤا هزرا لاوەکییە، لێ مەرجە بۆ گەریانێ ب رێکا ئامرازێ ئەگەر، هەروەسا د نموونەیا (١٩) ئەم ل گوندی دمینین هزرا لاوەکییە، لێ ئەگەرە تشتەک دهێتە سەرێ مە ب رێکا ئامرازێ هەردەمێ. لێ نموونەیا (٢٠)، ئەو تیلەفونا بۆ هیڤی چێکرێن هزرا لاوەکییە، بۆیە ئەگەر ئەوێ ژبیر نەکەت و هیڤییەک بۆ دروست کر ب رێکا ئامرازێ حەتا. هەروەسا د نموونەیا (٢١) مێر و جامێریا وی هزرا لاوەکییە، کو ژ ئەنجامێ وێ تشتێن خۆ ب ئاشکرایی بێژیت و پێک بهینیت ب رێکا ئامرازێ هەگەر. د نموونەیا (٢٢)دا ، چونکی: ئەگەرێ نەهاتنێ دیارکریە.

هەروەسا دیار دکەت ژ بۆ هندێ دەقەک یێ لێکدایی و رێکوپێک بیت هەمی دەما پێدڤی ب ئامرازەکێ گرێدەر یێ ئاشکرا نینە، ئەگەر پەیوەندییا ئەگەری و دەمی د ناڤبەرا پێکهاتەیێن دەقیدا هەبیت. گرنگیێ ب گونجاندنا واتایی (Coherence) و ل دویڤ ئێک هاتنا رووێدانان بدەت، ل وی دەمی هەردوو جۆرێن پەیوەندییێ بۆ تێگەهشتنا واتا و مەبەستان دگرنگن، ڤێجا چ دەربرین ب رێکا ئامرازێن بەستنێ یێن ئاشکرا بن یان نە، ئانکو ئەڤ ئامرازێن بەستنێ تێگەهشتنا دەقی ئاسان دکەن، لێ گەلەک جاران بێی هەبوونا ئەوان پەیوەندی یا روون و ئاشکرایە (هەمان ژێدەر: ٣٥٠).

٢٣. کرێکاران کارێ خوە ئەنجام دا، مافێ خوە ب دروستی وەرنەگرت، د بێ دەستهەلات بوون.

دنموونەیا (٢٣)دا، چ ئامرازەکێ دەمی و ئەگەری بکار نەهاتینە، لێ رووێدانێن زنجیرەیی و تێکەلبوونا ئەوان د ئاڤاکرنا پێکهاتەیا دەقیدا دیار دکەن، هەروەسا بۆ خوێندەڤانی دیار دبیت د هەمان دەمدا رووی دایە.

دبیت هندەک جارا ب مەبەست پەیوەندییا ئەگەری د ناڤبەرا رووێدان و هزراندا ژ لایێ نڤیسەریڤە نەهێتە باسکرن، ژ بۆ هندێ دەق ب ساناهی بکەڤیت ژ لایێ رۆخساریڤە، لێ ژ لایێ تێگەهشتنێڤە زەحمەت و کویر دبیت، بۆ نموونە: دەمێ کومپانیا "bell'' هۆژداری دایە ئەوێن ب کارێ کۆلانا ئەردی رادبن، گوت:

٢٤. بەری جها بکۆلی پەیوەندییێ ب مە بکە، ڕەنگە پشتی هینگێ نەشییی (هەمان ژێدەر: ٣٥١).

د نموونەیا (٢٤)دا، نقێسەری پەیوەندییا ئەگەرێ ب ڕەنگەکێ ئاشکرا دیار نەکریە، لەورا بۆیە ئەگەرێ هندێ خوێندەڤان پتر هزر بکەت داکو مەبەستێ بزانیت. ڕامانا وێ ئەوە ئەگەر وە تێلێن تەلەفونێ برین هوین ئێدی نەشێن تەلەفونێ بکەن. ئانکو ئەگەرێ فەرمانێ دڕستا ئێکێدا ترسە ژ هندێ کو پشتی کۆلانێ هێلێن تەلەفۆنێ بهێنە برین.

ئەڤ نموونە بۆ مە دیار دکەت، ئەگەر چەند ئامرازێن بەستنێ د دەقەکیدا د دیار و ئاشکرا بن، لێ ئەگەر پەیوەندییا ئەگەری (علاقة السببیة) یا ئاشکرا نەبیت، تێگەهشتن و مەبەستا ڕاست دێ یا ب زەحمەت بیت. د نموونەیەکا دیدا:

٢٥. ئەلمان دبێژن: بەری دەمژمێر شەشێ سپێدێ ژ خەو ڕانەبن.

د ئەڤێ نموونێدا نقێسەری ب مەبەست ئەگەرێ گوتنێ دیار نەکریە بۆ خوێندەڤانێ دهێلیت، دیارە خوێندەڤان ڕێزێ ل تەندروستییا مرۆڤی دگریت یانژی ب پێگیری ب ڕێنماییێن وی وەڵاتی تێدگەهیت. ئەڤەژی دبیتە ئەگەر هندەک جاران گوهدار ئەگەرەکی ژ نقێسینێ/گوتنێ بینیتە دەر کو خودانێ گوتنێ ئەو مەرەم پێ نەبیت، وەکوو:

٢٦. چەندین ساڵا بکارهینانا دەرمانێ "کوراری" ژ لایێ هوزا میلەرڤە بوویە ئەگەرێ بێدەنگکرنا گەلەک ڕەخنەگرا (دی بوجراند، ١٩٩٨: ٣٥١).

ئەگەر سەحکەینێ دبیت هندەک وەسا تێبگەهن کو ئەڤ دەرمانێ ژ لایێ ڤێ هوزێڤە ل سەر ڕەخنەگران هاتیە پراکتیکرن و یێن بێدەنگ کرین، لێ د ڕاستیدا وەسا نینە، بەلکوو ئەڤێ دەرمانێ سرکرنێ زانا رازیکرینە ل سەر ڕاستییا وان تاقیکرنان یێن ئەوێ هوزێ کو ئەڤ دەرمانە لڤینا لەشی ڕادوەستینیت.

ب بۆچوونا دی بوگراندی ئەو دەقێن ب ڕێکا ئامرازێن دویڤەلانک دروست دبن، ئاماژێن ئاشکرا د دەنە مە بۆ هەبوونا پەیوەندییێن کویر د ناڤبەرا هزروبیراندا، دبێژنێ: پەیوەندییێن تێگەهشتنێ یێن کویر ئانکو واتایێن بەرزە. دبیت هندەک جاران خوێندەڤان ئەوان پەیوەندییان بزانیت ژ ئەنجامێ پێزانینێن خوە ژ سەربۆرا ژیانێ، ئەگەر ئەو پەیوەندییە د ئاشکرا ژی نەبن (دی بوجراند، ١٩٩٨: ٣٥٢).

گرنگە بزانین پەیوەندی د ناڤبەرا ئامرازاندا ژ لایێ ئەرک و واتاییڤە د زمانێ کوردیدا، پەیوەندییەکا بەرامبەری و یەکسان نینە (مەرج نینە هەر ئامرازەک ئێک ئەرکێ واتایی ب تنێ بببینیت یان هەر ئەرکەک ب ئێک ئامراز بهێتە ئەنجامدان) (عەلی، ١٩٩٢ :٢٢). "هەر چەندە ئامرازان ئەرکەکێ سەرەکی د دیارکرنا پەیوەندییەکا دەستنیشانکریدا هەیە، لێ چوارچۆڤێ ئاخڤتنێ واتایێن نوی بۆ ئامرازان دادڕێژن، هندەک جاران ئەرک یان واتایەکا بەروڤاژی واتایا بنەڕەتییا خۆ بۆ دروست دکەت. نەک هەر ئەڤە، بەلکوو بەهرا پتریا پەیوەندییێن واتایی دشێن بێ هەبوونا ئامرازان ژی دروست ببن" (توفیق، ٢٠٠٢: ٢٢٩). ڤان دایک بڤی ڕەنگی ئاماژێ ب ئامرازێ (و – and) ددەت کو ب تنێ ئەرکێ هەڤگریدانێ نابینیت، بەلکوو دشێت گەلەک پەیوەندییێن واتایی یێن ڤەشارتی نیشان بدەت، ئانکو وەکوو پەردەیەکێیە ل پشت خوە پەیوەندییێن لۆژیکی د ناڤبەرا ڕستەیاندا ڤەدشێریت، ئەو پەیوەندییە دشێن یێن جهی، ئەگەری، مەرجی و دەمی بن (سرفرازی، ١٣٩٨: ١٢٥)، وەکوو:

٢٧. ئەو ل بەر پەنجەرێ ڕاوەستیا و تەماشەی بارانێ کر.

٢٨. باران باری و لەهی ڕابوو.

٢٩. پتر بخوینە و دێ سەرکەڤی.

٣٠. گەهشت و ڕوینشت.

د دەقێ ژمارە (٢٧)دا ل دویڤ تێروانینا ڤان دایکی ئامرازێ "و" نە ب تنێ دوو کریار پێکڤە گریدانە، بەلکوو پەیوەندییەکا جهی یا ڤەشارتی ژی دروستکریە. د دەقێ ژمارە (٢٨)دا ئامرازێ

پەیوەندییا ئەگەری ئەنجامدایە. د دەقێ ژمارە (٢٩) دا ئامرازی پەیوەندییا مەرجی بجهئینایە. د دەقێ ژمارە (٣٠)دا ئامرازی پەیوەندییا دەمی بجهئینایە. هەروەسا ئەڤ ئامرازە دشێت پەیوەندییا بەروڤاژی ئەنجام بدەت (توفیق، ٢٠٠٢، ٢٢٩)، وەکوو:

٣١. گەلەک خوێند و دەرنەچوو (بەروڤاژی).

د زمانێ کوردیدا ئامرازێن بەستنێ*[4] ل دویڤ واتا و ئەرکێ وان ل سەر چەند جۆرەکان دهێنە دابەشکرن:

١. ئەرکێ پێدان و زێدەکرنا پێزانینا: وەکوو : (و ، هەروەسا، یان، ژی... هتد).

٢. ئەرکێ بەروڤاژیکرنێ: وەکوو: (لێ، لگەل هندێ، بەروڤاژی ڤێ چەندێ... هتد).

٣. ئەرکێ نیشاندانا ئەگەری: وەکوو: (چونکی، ژبەرهندێ، لەوما، لەورا... هتد).

٤. ئەرکێ نیشاندانا زنجیرەیا دەمـی: وەکوو: (پشتی هنگێ، پاشی، دویڤدا... هتد).

٥. ئەرکێ هژمارتنێ: وەکوو: (ئێکەم، دووەم...) د هندەک بارودۆخاندا پەیڤێن (ل دوماهیێ، دواتر) بکار دهێن.

٦. ئەرکێ ڕوونکرنێ: وەکوو: (بۆ نموونە، وەکوو، ب تایبەتی... هتد).

٧. ئەرکێ شرۆڤەکاری: وەکوو: (کە، کو، واتە، ئانکو، ب واتایەکا دی، کەواتە).

٨. ئەرکێ کورتکرنێ: وەکـوو: (ب کورتـی، ب پوختی، ب گشتی... هتد) (خۆشناو، ٢٠٢١ :١٦٠):

ژ بەر کو بابەتێ مە تەرخانکریە ب تیۆریەکا دیارکریڤە، ب تنێ ئەو ئامراز و جۆرێن بەستنێ هاتینە دیارکرن ئەوێن د تیۆرێدا هاتینە دەستنیشانکرن.

٤. بەرچاڤکرنا جۆرێن بەستنێ ل سـەر چەند

دەقێن (سەرهاتیا کوردی):

دەقێ ژمارە (١) مێهڤانێ شرِ

(١) ئێک چوو مالەکێ ب مێهڤانداری، (٢) خودانێ مالێ ژی گەلەک قەدرێ وی گرت، (٣) ئینا وی ژی خۆ ل وێرێ شرِ کر و نەچوو، (٤) ڤێجا خودانێ مالێ گەلەک حەز کر بچیت، (٥) بەلێ ئەو هەر نەچوو، (٦) دوو ماهیێ خودانێ مالێ و ژنا خۆ ڕێکەک دانان کو بکەنە دەر، (٧) ڕابوون چانتەکێ تژی نان کرن و سپێدێ ئەو ل گەل ژنا خۆ ب شەرِ چوون ژ درەو، (٨) وی زەلامی گوتە ژنا خۆ:

ئەز ب وی نانی کەمە یێ تە بۆ مێهڤانێ سەفەر ل بەر داگرتی کو وەغەرا وی یا خێرێ بیت دێ تە کوژم.

(٩) مێهڤان ژی هاتە بەرەڤانیێ و گوت:

ئەز ب وێ دەوینێ کەمە، یا ئەز و تو ل بهارێ ل سەر ئێک سفرە بخۆین، تو خۆ ترکەکێ ژی لێنادەی (سالح، خالد، ٢٠٠٧: ٥٢-٥٤).

شرۆڤەکرنا دەقێ ژمارە (١) ل دوور بەستنێ:

٢. بەستنا کومکرنا ڕەها: ژی

٣. دویڤەلانک (ئەگەری): ئینا، کومکرنا ڕەها: ژی، و

٤. دویڤەلانک (ئەگەری): ڤێجا

٥. بەروڤاژی: بەلێ

٦. دویڤەلانک (دەمی): دووماهیێ، کومکرنا ڕەها: و

٧. کومکرنا ڕەها: و

٨. کومکرنا ڕەها: کو

٩. کومکرنا ڕەها: و

دەقێ ژمارە (٢)، باژێرێ شویرهەکری

(١)دبێژن: باژێرەک هەبوو، (٢) ئەو باژێر یێ شویرهەکری بوو، لگەل مەلایێ مەغرەب، ئانکو ل گەل تاری دکەتە عـەردی، (٣) دەرگەهێ شویرها دهاتە گرتن و هەر کەسەکێ هاتبا دۆر شویرهێڤە یان دۆر دەرگەهێ شویرهێڤە، ئەو کەس دکرنە دگرتیخانێڤە حەتاکو ڕۆژا پاشتر و دبرنە دادگەهێ و مەحکەمە پێ دکرن، (٤) کا ئەگەرا ڤێ مرۆڤی

٤ * بۆ پتر پێزانینان دەربـارەی ئامرازێن بەستێ و تایبەتمەندیێن ئەوان ژ لایێ واتا و ئەرکێن بکارهینانا ئامرازان، بنێرە (عەلی، ١٩٩٠: ١٣-٢٦) و (خۆشناو، ٢٠٢١ :١٦٠).

چییە، ل ڤێ درەنگێ شەڤێ هاتیە دۆرێت باژێری.(٥) دبێژن: ئێڤاریەکێ وەکوو دەرگەهێت شویرهێ هاتینە گرتن، (٦) سێ مرۆڤ ڤێکرا چوونە بەر دەرگەهێ شویرهێ، (٧) ئێلچیا هەرسێ مرۆڤ گرتن و کرنە د گرتیخانێڤە،(٨) ڕۆژا پاشتر برنە نک حاکمێ باژێری و مەحکەما وان کرن، (٩) ئێک ئێکە ئەڤ مرۆڤە برنە ژوورڤە، (١٠) یێ ئێکێ برە ژوور، (١١)حاکمی گۆتێ: تو چ کەسی و تو ژ کیڤە هاتی و شولێ تە چییە؟

(١٢) گۆتێ: ئەزبەنی، ئەم ڕێڤنگن، و ئەم ژی دا ل ڤی باژێری بینە مێهڤان، (١٣) مە دیت دەرگەهێ شویرهێ گرتیە، (١٤) ئەم هەر چەند مرۆڤ کرینە د گرتیخانێڤە.

(١٥) شولێ تە چییە؟

(١٦) گۆتێ: ئەزبەنی ئەم دەلالێت مرۆڤانین، (١٧) ئەم مرۆڤا بها دکەین و ئەم دزانین هەر مرۆڤەک بهایێ وی چەندە!

(١٨) ئینا گۆتێ: پا تو بێژی بهایێ من چەندە؟

(١٩) ئینا گۆتێ: ئەزبەنی، تو حاکمی، تو مرۆڤەک ماقویلی، نە تو دئێیە کرین و نە دئێیە فروتن.

(٢٠) ئینا گازی ئێلچیا کر گۆت: ئەڤێ ببنە ژ دەرڤە، گازی یێ دی کر.

(٢١) گۆتێ: تو چ تشتی و شولێ تە چییە؟

(٢٢) گۆتێ: ئەزبەنی ئەز دەلالم، دەلالێ مرۆڤانم!

(٢٣) گۆتێ: پا بهایێ من چەندە، ئەو ژی، کا یێ ئەولی چ گۆتێ، ئەوی ژی عەینەن وەگۆتێ.

(٢٤) گۆتێ: تو مرۆڤەک ماقویلی و تو حاکمی، یێت وەکی تە نە دئێنە کرین و نە د ئێنە فرۆتن.

(٢٥) ئینا یێ سیێ گازی کرن، گۆتێ: شولێ تە چییە؟

(٢٦) گۆتێ ئەزبەنی ئەم دەلالین، ئەم هەرسێ پسمامێت ئێکین و ئەم دەلالین، هەکە برایێت ئێکین، هەکە پسمامێت ئێکین، ئەم دەلالێت مرۆڤانین!

(٢٧) گۆتێ: پا بهایێ من چەندە؟

(٢٨) گۆتێ: زەحمەت نەبت ژ پشت مێزا خۆ دەرکەڤە و پیچەکێ ل بەر چاڤێت من هەڕە و وەرە.

(٢٩) حاکم ڕابوو سەرخۆ، ب تورڕ و نەجمێت خۆڤە، د بەر دەلالیدا هات و چوو.

(٣٠) ئینا گۆتێ: بهایێ من چەندە؟

(٣١) گۆتێ: ئەزبەنی، وەللاهی ڤێگاڤێ هەکە ئەز ل سویکا دەلالابم و تە بیننە دەڤ من، (٣١) ئەز قوریشەکێ سۆتی ب تە نادەم!

(٣٢)کورڕۆ وەسا چەوا؟

(٣٣) حاکم توورە بوو، (٣٤) گۆتی ئەز حاکم و حاکمێ ڤی باژێری و ئەڤ تۆڕ و نەجمە حەمی ل سەر ملێت من، (٣٥) تو چەوا دبێژی قوریشەکێ سۆتی ئەز ب تە نادەم.

(٣٦) گۆتێ: بەلێ ئەزبەنی، خەلک مرۆڤا دکڕن بۆ خولامینیێ و بۆ جووتیاریێ و بۆ مریباتیێ، (٣٧) ما کی دێ خۆلیێ ب نەیارێت خۆ وەرکەت، تە کڕت و تە کەتە حاکم، دێ تە کەتە حاکم ل کیرێ؟ (٣٨) ما دێ چەوا تە کڕت؟ (٣٩) تو بەس کێر حاکمیێ تێی و کەس ژی تە ناکڕت بۆ حاکمیێ ئەزبەنی!

(٤٠) گۆتێ: وەللاهی تو ڕاست دبێژی، (٤١)تو بتنێ بهایێ مرۆڤا دزانی، (٤٢) ئەڤ هەردووکێت دی، چوو بهایێ مرۆڤا نزانن (بێدەرەک ژ فۆلکلۆرێ دەڤەرا بەهدینان، ٢٠١٥: ٨٣– ٨٥).

شرۆڤەکرنا دەقێ ژمارە (٣) ل دۆر بەستنێ:

٢. بەستنا کومکرنا ڕەها: ئانکو

٣. کومکرنا ڕەها: و، هەلبژاردەیی: یان، دویڤەلانک (دەمی): حەتاکو، کومکرنا ڕەها: و ، و

٥. دویڤەلانک (دەمی): وەکو وەختێ

٧.کومکرنا ڕەها: و

٨. دویڤەلانک (دەمـی): ڕۆژا پاشتر، کومکرنا ڕەها: و

١١. کومکرنا ڕەها: و، و، و

١٢. کومکرنا ڕەها: و

١٧.کومکرنا رەها : و

١٨. دویڤەلانک (دەمی): ئینا ب ڕامانا (پاشی) هاتیە.

١٩. دویڤەلانک (دەمی): ئینا ب ڕامانا (پاشی یان ل دویڤدا) هاتیە.

٢٠. دویڤەلانک (ئەگەری): ئینا ب ڕامانا (لەوما یان ژبەرهندێ) هاتیە.

٢١. کومکرنا ڕەها: و

٢٣. کومکرنا ڕەها: عەینەن

٢٤. کومکرنا ڕەها: و، وەکی، و

٢٥. دویڤەلانک (دەمی): ئینا ب ڕامانا (پاشی) هاتیە.

٢٦. دویڤەلانک (ئەگەری): هەکە، کومکرنا ڕەها: و، دویڤەلانک (ئەگەری): هەکە

٢٨. کومکرنا ڕەها: و، و

٢٩.کومکرنا ڕەها: و

٣٠. دویڤەلانک (دەمی): ئینا ب ڕامانا (پاشی) هاتیە.

٣١. دویڤەلانک (مەرجی): هەکە، کومکرنا ڕەها: و

٣٢. کومکرنا ڕەها: وەسا

٣٤. کومکرنا ڕەها: و، و، و

٣٦. بەروڤاژی: بەلێ، کومکرنا ڕەها: و، و

٣٧. کومکرنا ڕەها: و

٣٩. کومکرنا ڕەها: و

دەقێ ژمارە (٣) شۆلا خودێیە

(١) دبێژن: مرۆڤەکێ کەیسماقویل ڕۆژەکێ ل دەوارا خۆ سویار بوو و چەکێ خۆ هەلگرت، (٢) جا چ شیر بوو یان تڤەنگ بوو و دەرکەت بۆ خۆ گەریانەکێ ل ئاقارى. (٣) ئەڤێ مرۆڤێ کەیسماقویل بەرێ خۆ دایێ مرۆڤەکێ هەژار یێ فەقیر یێ جلک دڕیایی یێ ل ئاقاری و یێ دگەرییێتن سلاڤ کرێ، تو چ دکەی ل ڤارا؟

(٤) گۆتێ: باوەرکە ئەز ژی نزانم، هەما شۆلا خۆدێیە، (٥) کورۆ شۆلا خۆدێیە، (٦) چەوا تو هاتیە ڤێ چۆلێ؟ چ هوسای بێسەروبەرا!

(٧) گۆتێ: ئەزبەنی وەللا ما چ بێژمە تە؟ شۆلا خودێیە، (٨) هەما من ژی بینە ل ڤێرێ، هەما تو ژی یێ ل ڤێرێ شۆلا خودێیە ئەرێ...

(٩) گۆتێ: ما شۆلا خودێ چییە؟

(١٠) گۆتێ: ما ئەز ژ کیڤە ژ غەیبێ دزانم، (١١) بابۆ شۆلا خودێ چیە، هەر خودێ ب تنێ دزانتن شۆلا وی چییە؟

(١٢) گۆتێ: باوەربکە، تو نەبێژی، مادەم تە گۆتی شۆلا خودێیە، (١٣) تو ژی ل ڤێرێ و ئەز ژی ل ڤێرێ، (١٤) هەکە تو نەبێژی شۆلێ خودێ چیە، ئەز دێ سەرێ تە لێدەم!

(١٥) ئێ گۆتێ: بابۆ تو سویارێ هەسپی، (١٦) تو ژ من نێزیکتری، (١٧) تو دێ چێتر زانی شۆلا خودێ چییە، (١٨) ئینا ڕابوو هاتە خوارێ...

(١٩) گۆتێ: ئەڤە ئەز ژێک وەکی تە لێهاتم، (٢٠) گۆت پا ئەز دێ چمە سەر دەوارێ سویار بم، (٢١) ئینا ڕابوو ل سەر دەوارێ سویاربوو، بێهنەکێ ما...

(٢٢) گۆتێ: پا جلکێت من دڕیایی و هوسا ئەز بێ سەروبەر، (٢٣) ما دێ چەوا زانم، دێ چەوا ئاخڤم؟... (٢٤) ئینا جلکێت خۆ ژبەر خۆ کرن، کرنە بەر کابرایێ فەقیر (٢٥) و دیسا ل هەسپی سویاربووڤە...

(٢٦) گۆتێ: پا ئەزێ بێ چەک و تو یێ ب چەک، (٢٧) ئەز دترسم تو دەربەکێ ل من بدەی، (٢٨) کا چەکێ خۆ ژک بدەڤ من، (٢٩) ئینا چەکێ خۆ ژک داڤێ، (٣٠) و ئینا هەسپێ خۆ دا بەر ڕکێیا و هاژۆت. (٣١) کورۆ کا ڕاوەستێ، (٣٢) تە بۆ من نەگۆت. (٣٣) گۆتێ ب سەرێ بابێ تە کەم شۆلا خودێ، هەما ئەڤەیە، ژ هندەکا دستینیت و ددەتە هندەکا، (٣٤) هەما ئەڤەیە شۆلا خودێ (بێدەرەک ژ فۆلکلۆرێ دەڤەرا بەهدینان: ٢٠١٥: ٢٩-٣٠).

شرۆڤەکرنا دەقێ ژمارە (٣) ل دۆر بەستنێ:

١. بەستنا کومکرنا ڕەها: و

٢. هەلبژاردەیی: یان، کومکرنا ڕەها: و

٣. کومکرنا رەها: و
٤. بەروڤاژی: هەما، نێزیکی ڕامانا بەلێیە.
٨. دویڤەلانک (ئەگەری): هەما ب ڕامانا (هندی کو، مادەم) هاتیە، کومکرنا ڕەها: ژی، دویڤەلانک (ئەگەری): هەما ب ڕامانا(هندی کو، مادەم) هاتیە، کومکرنا ڕەها: ژی.
١٢. دویڤەلانک (ئەگەری): مادەم
١٣. کومکرنا ڕەها: ژی، و، ژی
١٤. دویڤەلانک (ئەگەری): هەکە
١٨. دویڤەلانک (دەمی): ئینا ب ڕامانا (پاشی) هاتیە.
١٩. کومکرنا ڕەها: ژیک، وەکی
٢١. دویڤەلانک (ئەگەری): ئینا ب ڕامانا (لەوڕا) هاتیە.
٢٢. دویڤەلانک (ئەگەری): و هوسا ب ڕامانا (ژبەر ڤێ چەندێ) هاتیە
٢٤. دویڤەلانک (دەمی): ئینا ب ڕامانا (ل وی دەمی) هاتیە.
٢٥. کومکرنا ڕەها: و، دیسا
٢٦. کومکرنا ڕەها: و
٢٨. کومکرنا ڕەها: ژک
٢٩. دویڤەلانک (دەمی): ئینا ب رامانا (ل وی دەمیدا)، کومکرنا ڕەها: ژک.
٣٠. دویڤەلانک (دەمی): وئینا ب ڕامانا (و لدویڤدا) هاتیە.
٣٣. دویڤەلانک (ئەگەری): هەما ب ڕامانا (لەوڕا) هاتیە.
٣٤. دویڤەلانک (ئەگەری): هەما ب رامانا (لەوڕا) هاتیە.

ئامارا دەقێ (١)

ژمارا ئامرازان	بەستنا کومکرن	هەلبژاردەیی	بەروڤاژی	دویڤەلانک
١١	٧	٠	١	٣

ئامارا دەقێ (٢)

ژمارا ئامرازان	بەستنا کومکرن	هەلبژاردەیی	بەروڤاژی	دویڤەلانک
٤٢	٢٩	١	١	١١

ئامارا دەقێ (٣)

ژمارا ئامرازان	بەستناکومکرن	هەلبژاردەیی	بەروڤاژی	دویڤەلانک
٢٩	١٥	١	١	١٢

ئامارا هەر چوار جۆرێن بەستنێ:

سەرجەمێ ئامرازان	بەستنا کومکرن	هەلبژاردەیی	بەروڤاژی	دویڤەلانک
٨٢	٥١	٢	٣	٢٦

ئەنجام

هـەمی ئـامـرازێـن زمـانـێ کـوردی ناچـنە ژێر پۆلینکرنا جۆرێن بەستنا دی بوگراندی، چونکی هندەک ئامرازێن وەکوو: (ئینا، هەما، سەکو... هتد) د دەقیدا هەنە، وەکوو فۆرم ئامرازێن بەستنییە، لێ هەتا بزانین چ جۆرە بەستنەکە دڤێت بزڤرین بۆ واتا و مەبەستا وێ پەیوەندییا ئەڤ ئامرازە تێدا دیار بووین. ل دویڤ ئـەوان جۆرێن بەستنا دی بوگراندی دیارکرین، ڕۆلەکی گرنگ د هەڤگرێدانا پێکهاتەیێن د ناڤ دەقیدا هەیە. ئانکو تا ڕادەیەکێ باش ل گەل زمانێ کوردی د گونجیت، لێ لگەل هندێ هندەک ئامرازان وەرناگریت. پترین جۆرێ بەستنێ د مـاوەیـی پراکتیکا هاتیە ئەنجامداندا، جـۆرێ بەستنا کومکرنا ڕەهـایـە، پاشی بەستنا دویڤەلانکە کو هەردوو جۆرێن (دەمی و ئەگەری) بخۆڤە دگریت، کێمترین جۆر بەستنا هەلبژاردەی و بەروڤاژیە. ئامرازێن (یان، یانژی)، هەڤگرێدانێ دنـاڤ دەقیدا لەنگ دکـەن، چونکی هـەلـبـژاردن د ناڤبەرا دوو بژاردەیاندایە و ئێک ژ وان ڕاستە، لەوڕا داکو ڤێ لەنگیێ چارەسەر بکەین، پێدڤیە ڕستەیێن دویڤدا ئەرکێ ئێکلاکرن و ڕاستڤەکرنێ ببینن. د ئەوان دەقێن بەستن بێی ئامراز د ناڤبەرا پێکهاتاندا پەیدا دبیت، د شیاندایە ل دویڤ ئـەوان کریارێن بکارهاتین پێشبینی بۆ جۆرەکی ژ ئامرازێن بەستنێ بهێتە کرن، ژ بەر کو مێشکی مرۆڤی ئەو شیان هەنە ب ڕەنگەکێ پێشبینیکەر پێزانینان ڕێک بێخیت.

ژێدەر

ب زمانێ کوردی

– ئەحمەد، شـورەشـڤـان عـادل (٢٠١٢). زمانڤانیا تێکستی – شرۆڤەکرنا هندەک تێکستێن کوردی وەک نموونە. بەرگێ ئێکێ. چاپا ئێکێ. دهوک: ڕێڤەبەریا چاپ و بەلاڤکرنێ.

– توفیق، قەیس کاکل (٢٠٠٢). پەیوەندییەکانی نێو دەق. نامەی دکتورا. زانکۆی سەلاحەدین: کۆلیژی ئاداب.

– حەمەد، دەریا سابیر و عەبدولا، ڕۆژان نووری (٢٠٢٠). شیکردنەوەی پراگماتیکی چەند دەقێکی شیعری ''فەرەیدوون عەبدول بەرزنجی'' بە پێی تیۆری کردە قسەییەکان. گۆڤاری زانکۆی گەرمیان. ٧(٣). ل ل ١١٠-١٣١.

– خۆشـنـاو، نـەریـمـان عـەبـدولا (٢٠٢١). لکان و جۆرەکانی لە زمانی کوردیدا. گۆڤاری زانکۆی گەرمیان. ٨(٣). ل ل١٢٥-١٦٢.

– دزەیی، عەبدولواحید موشیر مەحموود (٢٠١٤). واتا و یاسا لۆجیکییەکانی هەندێ لە ئامرازەکانی بەستن لە زمانی کوردیدا، لێکۆلینەوەیەکی واتاسازیی لۆجیکییە. مجلة جامعة کرکوک/للدراسات الإنسانیة. المجلد (٩). العدد (١). ص٣٩٦-٤٢٠.

– شەریف، نەژاد حسێن (٢٠٢٢). بەستەرەکانی دەق لە زمانی کوردیدا. نامەی ماستەر. زانکۆی سلێمانی: کۆلیژی زمان.

– عەلی، بەکر عومەر (١٩٩٠). بەستن و کرتاندن لە زمانی کوردیدا. نامەی ماستەر. زانکۆی سەلاحەدین: کۆلیژی زمان.

– عەلی، شێرزاد سەبری (٢٠٢٠). شرۆڤەکرنا گوتارێ. چاپا ئێکێ. دهوک: ژ وەشانێن پەرتووکخانا موکسی.

– محەمەد، شادان حەمە ئەمین (٢٠٢٣). هاوئاهەنگیی دەقبەستی لە زمانی کوردیدا. نامەی دکتورا. زانکۆی کۆیە: فاکەڵتیی پەروەردە.

ب زمانی عەرەبی:

– إيكو، أمبيرتو (١٩٩٦). القارىء فى الحكاية. ترجمة: أنطوان أبو زيد. المركز الثقافى العربى.

– أبو غزالة، إلهام و أحمد، على خليل (١٩٩٢). مدخل إلى علم لغة النص. تطبيقات لنضرية روبرت دى بوجراند و فولفانج دريسلر. الطبعة الاولى. القاهرة: دار الكاتب.

– الخطابى، محمد (١٩٩١). لسانيات النص بحث مدخل الى انسجام الخطاب. الطبعة الأولى. بيروت: المركز الثقافى العربى، الدار البيضاء.

– الدغيشية، سعاد بنت سعيد (٢٠٢١). توضيف معيارى الاتساق و الانسجام عند روبرت دى بوجراند فى قضية الخلود فى النار للمدهب الإباضي: دراسة نصية. المجلة العلمية للغة و الثقافة. المجلد (٦). العدد (٢). ص:(٧١-٩٢).

– الزناد، الازهر (١٩٩٣). نسيج النص: بحث فى ما يكون به الملفوظ نصا. الطبعة الأولى. بيروت: المركز الثقافى العربى.

– الصبيحى، محمد الأخضر (٢٠٠٨). مدخل إلى علم النص و مجالات تطبيقه. الطبعة الأولى. الجزائر: منشورات الاختلاف.

– دى بوجراند، روبرت (١٩٩٨). النص و الخطاب و الإجراء. ترجمة: تمام حسان. الطبعة الأولى. القاهرة: عالم الكتب.

– سرحت، سعد (٢٠١٦). لسانيات النص: مداخل نظرية مع دراسة إجرائية فى كتاب طوق الحمامة لإبن حزم الاندلسي. الطبعة الأولى. سلسلة منشورات نون.

– عفيفى، احمد (٢٠٠١). نحو النص: اتجاه جديد فى الدرس النحوى. الطبعة الأولى. القاهرة: مكتبة الثقافة الدينية.

– عوض، يوسف نور (١٤١٠هـ). علم النص ونظرية الترجمة. الطبعة الأولى. مكة المكرمة: دار الثقة للنشر والتوزيع.

– كادى، نورة (٢٠١٩). الاتساق و اللنسجام فى شعر فاتح علاق. رسالة دكتوراه. كلية اللغة العربية و ادابهاو الغات الشرقية. جامعة الجزائر- أبو القاسم سعدالله.

– محمد، عزة شبل (٢٠٠٩). علم لغة النص النظرية و التطبيق. الطبعة الثانية. القاهرة: مكتبة الاداب.

– مولوج، محمد أمين (٢٠٢٢). ملامح نظرية دى بوجراند اللسانية النصية عند علماء التفسير. رسالة دكتوراه. جامعة أكلى محند أوحاج: كلية الأداب و اللغات.

– سالح، خالد (٢٠٠٧). هندەک سەرهاتیێن کوردی. چاپا ئێکێ. دهوک: پرۆژەیا ئەنستیتوتا کەلەپوری کوردی.

– بێدەرەک ژ فۆلکلۆری دەڤەرا بەهدینان (٢٠١٥). چاپا دویێ. دهوک: پرۆژەیا ئەنستیتویا کەلەپوری کوردی.

– سولتان، عبدالخالق (٢٠١١). خورشیدێ نڤیسەر. گوڤارا پەیڤ. ژمارە (٥٥). دهوک، ل٨٧.

– حسن، صبیح محمد (٢٠١١). ئەو زەنگێن هیڤیێن ژ قەستا چێدکەن. گوڤارا پەیڤ. ژمارە (٥٥). دهوک. ل٧٦.

– ئومەر، دەوران (٢٠١٣). من خوە دیت. گوڤارا پەیڤ. ژمارە (٦٤). دهوک. ل١٤٦.

ب زمانی فارسی:

– سرفرازى، طيبه (١٣٩٨). كاركرد عوامل انسجام با تكيه بر الگوى هليدى (مورد پژوهى كتاب بلاغات النساء ابن طيفور). رساله دكترى. دانشكدەى ادبيات و علوم انسانى، دانشگاه بين المللى امام خمينى، قزوين.

ب زمانی ئنگلیزی:

De Beaugrande, Robert and Dressler,- Wolfgang 1981. Introduction to text linguistics. London: Longman.

& R. Hassan. 1976. A.K. M. Halliday,- . Longman:COHESION IN ENGLISH, London

الملخص

هذه الدراسة بعنوان (أدوات الربط في الحكايات الشعبية الكوردية وفقا لنظرية روبير دي بوجراند). يعد الربط أحد أهم عناصر التماسك اللغوي في النصوص. يتكون النص من مجموعة من الجمل المتتالية. يحدد الربط وعناصره العلاقة بين الجمل من خلال بعض الصرفيات والكلمات التي تؤدى إلى التماسك النحوي. ونظرا لعدم تطبيق الربط بدقة في اللغة الكوردية، نفترض وجود جميع أنواع أدوات الربط في نصوص الحكايات الشعبية الكوردية. هدفنا هو توضيح وتحديد عناصر وأنواع أدوات الربط في نصوص الحكايات الشعبية الكوردية، ولهذا الغرض استخدمنا نظرية دي بوغراند باستخدام المنهج الوصفي التحليلي. ونتيجة لذلك، وجدنا أن هناك أربعة أنواع من أدوات الربط، وهي (الربط التنسيقي، والربط التابع، والربط الارتباطي، والربط الظرفي)، حيث يقوم كل نوع منها بدور أداة الربط من خلال عدة مناهج في اللغة. يتناسب هذا التصنيف مع اللغة الكوردية بشكل جيد. إضافة إلى ذلك، قد لا تراعى بعض العناصر ضمن الأنواع السابقة. تتناول الدراسة بشكل عام الجانب النظري للنص، ونظرة دي بوغراند إلى النص والتماسك. كما تدرس الدراسة الاقتران، وخصائصه، وأهمية استخدام عناصره، وأنواعه. وقد اعتمدنا على بعض النصوص من الحكايات الشعبية الكوردية كجانب عملي للدراسة، وحددنا منها عناصر الاقتران وأنواعه.

الكلمات المفتاحية: النص، دي بوغراند، الربط، التماسك، التماسك النحوي.

Abstract

This study is entitled (The Conjunctions in Kurdish Folktales According to the Theory of Robert De Beaugrande). Conjunction is one of the significant parts of Cohesion inside the texts. The text consists of a set of consecutive sentences. Conjunction and its elements determine the relationship between the sentences through some morphemes and words that create Grammatical Cohesion. Since Conjunction hasn't been implemented precisely in Kurdish, we suppose that all types of Conjunction could exist inside the texts of Kurdish folktales. Our objective is to clarify and determine the elements and types of conjunction inside the texts of Kurdish folktales, and for such purpose we have used the theory of (De Beaugrande) using the Descriptive Analytical Approach. As a result we foundout that there are four types of Conjunctions, which are (coordinating, subordinating, correlative, and conjunctive adverb), each one of them does the role of conjunction through a number of approaches in a language. This classification suits with the Kurdish language quite well. Besides, some elements may not be considered within the previous types. The study genererally consists of the theoretical aspect of the text and the point of view of De Beaugrande about the text and Cohesion. The study also studies the Conjunction, its features, the significance of using its elements and its types. We took some samples of texts from Kurdish folktales as the practical side of the study, and we determined the elements and types of Conjunction from them.

Keywords:Text, De Beaugrande, Conjunction, Cohesion, Grammatical Cohesion

وەرگرتن: ٢٠٢٠٥/٦/٢٤
پەسەندكردن: ٢٠٢٥/٨/٤

كەڤنخوازييا ناڤان د هوزانێن مەلا خەليل مشەختيدا

سينەم رەسول مەولود
زانكۆيا دهۆك
كوليژا پەروەردا بنيات،
پشكا زمان و ئەدەبێ كوردی
gmail.com@sinemchey٢٣

پ.هـ.د.كامەران ئيبراهيم خەليل
زانكۆييا دهۆک
كوليژا پەروەردا بنيات
پشكا زمانێ كوردی.
Kameran.khalil@uod.ac

پوختە

ژ بەر گۆهرينێن ب شێوەيەكێ گشتی د ژيانيدا دروست دبن، زمان كەڤن دبن و كێم دهێنە بكارهينان، زێدەباری ئەڤێ چەندێ فشارێن سياسی و ئابووری و جڤاكيێن دەرەكی ژی دبنە ئەگەرێ مرنا زمانان، كو ب تنێ ژناڤچوونا كۆمەكا پەيڤان نينە، بەلكو ژناڤچوونا ناسنامە و ديرۆک و ميراتەكێ كەلتوريی ڕەوشەنبيرييە. نڤيسەر گەلەک جاران د نڤيسينێن خۆدا پەنايێ دبەنە بەر بكارهينانا ئەڤان پەيڤ و دەربرينێن كەڤن، كو ب كەڤنخوازی (ئاركايزم) دهێتە بناڤكرن. بكارهينانا ئەڤان توخمێن كەڤنار ژ بەر ئەوێ چەندێ نينە كو دەق يێ كەڤنە بەلكو مەرەمەكا هونەری ل پشت هەيە. هۆزانڤان كەڤنخوازيێ بكار دهێنن داسيمايەكێ ديرۆكی بۆ بەرهەمێ خۆ دروست بكەن، يان بۆ پاراستنا كێش و سەروا و دروستكرنا ئاوازەكا تايبەت مفای ژێ دهێتە وەرگرتن. ب ڤی ڕەنگی، كەڤنخوازی دبيتە ئامرازەكێ گرنگ بۆ دەولەمەندكرنا دەقی و زێدەكرنا كويراتييا واتايێ، كو خواندەڤانی ب كەشەكێ جودا ڤە گرێ ددەت. كەڤنخوازی هونەرێ بكارهينانا زمانێ دوهييە د ناڤ كارێ ئەڤرۆدا بۆ گەهشتنا ئارمانجێن ديار كری. ئەڤ ڤەكۆلينە بۆ دياركرنا كەڤنخوازيا ناڤان د هۆزانێن مشەختيدا ل بن سيبەرا ڕێبازا وەسفی شيكاری هاتيە ئەنجامدان. ئەنجامێن ب دەستڤەهاتی ئەوێ چەندێ ديار دكەن ئەو ناڤێن هۆزانڤانی بكارهيناى بۆ مەرەمێن نوستالۆژيای و شانازيكرن ب ژيانا كەڤنا كوردەواری بووينە. ئەڤ پەيڤە بووينە ئەگەرێ بەرجستەكرنا زمانێ هۆزانێ و دروستكرنا ريتم و سەروايەكێ بۆ دەقی.

پەيڤێن كليلی: كەڤنخوازی، كەڤنخوازييا ناڤان، پەيڤێن مری، گۆهرينێن، بەرجستەبوون

١. پێشەکی

ئەو گۆهرین و وەرارا د زمانێ هەر ملله‌تەکیدا دروست دبیت ئەگەرەکە هندەک پەیڤ و دەربرین بهێنە ژبیرکرن یان گەلەک کێم بهێنە بکارهینان، ئەڤە ئەگەرەکە ئاوایی زمانێ کەڤن بۆ بەرەبابێ نوی یێ نامۆ بیت و ب دروستی د رامان و مەبەستا ئەوان نەگەهن. هەلبەت ئەگەر بەرێخۆدانەکێ د ئەدەبیاتا پرانییا ملله‌تێن جیهانێدا بکەین دێ بینین زمانێ کەڤن و پەیڤ و دەربرینێن مری و نامۆ بووینە جهێ سەرنجا نڤیسەران و گەلەک ژ ئەوان هەولدانە ب شێوەیێن جودا مفای ژ ئەوان پەیڤ و دەستەواژەیان وەربگرن. ئەڤە ژی بوویە جهێ سەرنجا بسپۆرێن شێوازگەریێ و بزاڤ یا کری وەکی دیاردەیەکا شێوازگەری باس بکەن و زاراڤێ کەڤنخوازی بۆ بکارئینایە. خالا دبیتە جهێ پرسیارێ ئەوە ئەڤ تەکنیکا زمانی بۆچی دهێتە بکارهینان و چ کارتێکرنێ ل دەقێ ئەدەبی دکەت؟ پترییا بسپۆرێن شێوازگەریێ د ئەوێ باوەرێدانە، کەڤنخوازی بکارئینانا پەیڤ و دەربرین و یاسایێن کەڤنێن زمانییە، ئانکو پتر دچیتە د بەرجستەکرنا زمانیدا و پەیوەندییەکا بهێز دگەل لادانێ هەیە. ئەرێ کەڤنخوازی دشێت هەمان ئەرکێن لادانێ ببینیت؟

زمانێ کوردی ژ ئەوان زمانایە یێن هەردەم ژ لایێ داگیرکەرێن کوردڤە کەڤتییە د مەترسییدا. نڤیسەرێن کورد ژی هەست ب ئەڤێ چەندێ کرییە، هەردەم هەولدانە زمانێ کوردی ژ ژناڤچوونێ بپارێزن. ئەدەبێ کوردی ل ڤۆناغێن دەستپێکێ بزاڤەک بوو بۆ سەلماندنا ئەوێ چەندێ،کو زمانێ کوردی یێ شایستەیە ببیتە زمانێ ئەدەبی. پاشی نویکرنا پەیڤێن کەڤن ژی ل بزاڤا ئەدەبییا کوردی زێدە بوو:هوما دێ بینین گرنگیدان ب پەیڤ و دەربرینێن کەڤن و ڕەسەن ئێک ژ تایبەتمەندییێن هەرە دیارێن ئەدەبێ هەڤچەرخێ کوردینە، ئەڤە ژی وەک هەولەک بۆ پاراستنا زمانێ کوردی ل هەمبەر زمانێن بیانی، هەروەسا بزاڤەکا هوشمەندانەیە بۆ زڤرین کویراتییا ژیان و ناسنامەیا ڕەسەنا کوردی. مە هۆزانێن مەلا خەلیل مشەختی یێن چاپکری و دەستنڤیس بۆ کەرەستەیێ ڤەکۆلینێ دەستنیشانکرینە و سنورێ ڤەکۆلینا مە هۆزانێن ناڤبری نابۆریت. هەروەسا ژ لایێ بابەتیڤە ژی ئەم دێ کار ل سەر کەڤنخوازییا ناڤان کەین و کەڤنخوازییا پەیڤان ب گشتی و یا رستەسازی ناوەرگرین.

ئەڤ ڤەکۆلینە ل ژێر ناڤونیشانێ "کەڤنخوازییا ناڤان د هۆزانێن مەلا خەلیل مشەختیدا": بن ڕێبازا وەسفی شیکاری دێهێتە ئەنجامدان. هەولەکە بۆ دەستنیشانکرنا ناڤێن کەڤن د هۆزانێن مشەختیدا، وەک پێنگاڤەک بۆ ئەنجامدانا ڤەکۆلینێن بەرفرەهـ د بیاڤێ کەڤنخوازییدا. ئارمانج ژ ئەنجامدانا ئەڤێ ڤەکۆلینێ زانینا مەرەمێن بکارهینانا کەڤنخوازییا ناڤان و کرتێکرنا ئەوان ل سەر بەرهەمێن مشەختی ژ لایێ هۆنەریڤەیە. دوو پشکێن سەرەکی د ڤەکۆلینێدا هەنە، پشکا ئێکێ لایەنێ تیۆری ب خۆڤە دگریت و تێدا باس ژ تەوەرێن "کەڤنخوازی و ڕۆلێ ئەوێ د هۆزانێدا: زاراڤ، تێگەهـ و دانەنیاسینا کەڤنخوازیێ و جۆرێن کەڤنخوازیێ" دێهێتە کرن. پشکا دوویێ هاتیە تەرخانکرن بۆ لایەنێ پراکتیکرنێ و ناڤێن کەڤن یێن گرێدای ب "چاندن و ئاژەلدارییڤە، ناڤێ خوارنێن کەڤنێن کوردی، ژیانا گشتی یا جڤاکی" د ناڤا هۆزانێن مشەختیدا دێهێنە دەستنیشانکرن. ئەنجامێن بدەستڤە دهێن ژی ل دوماهیکێ دێهێنە نڤیسین.

٢. پێشینە

ب زمانێ کوردی ڤەکۆلینێن تایبەت ب کەڤنخوازییێڤە نەهاتینە ئەنجامدان، بەلکو ل هندەک ڤەکۆلینێن تایبەت ب لادانێڤە باس ژ ئەڤێ بابەتی هاتییە کرن:هوما کارێ مە وەک تمامیەک بۆ کارێن بەرێ جهێتە ئەنجامدان بۆ هندێ ڤەکۆلینێن د ئەڤێ بیاڤیدا بەرفرەهتر ببن. د ناڤ زمانێ کوردیدا گەلەک ب بەرفرەهی پەیڤ دهێنە دیتن، کو ماوەکێ د بەلاڤبوون و رۆژانە دهاتنە بکارهینان:ێ نوکە بووینە پەیڤێن ژبیرکری و ناهێنە بکارهینان. ل دویڤ ئەوان پێزانین ب دەست مە کەفتین د ناڤ هندەک ڤەکۆلینێن ئەدەبیێن جودا دا ل بن ناڤێن جودا باس ژ ئەڤێ بابەتی هاتیە کرن، هندەک ژ ئەوان ڤەکۆلینێن ب دەست مە کەفتین باس ژ ئەڤێ بابەتی کرین ئەڤەنە:

– شڤان جەرجیس عەبدولڕەحمان د تێزا خۆ یا دکتوراییێدا ئەوا ل بن ناڤێ "بنیاتێ هونەری د هوزانێن مەلا خەلیل مشەختیدا''، ئەوا ل ساڵا ٢٠٢٠ێ پێشکێشی زانکۆیا سەلاحەدین پشکا زمان و ئەدەبێ کوردی کری. د تەوەرەکێ لاوەکیدا ل بن ناڤێ "پەیڤێن کەڤن''، ئەڤ بابەتە هاتیە باسکرن. ڤەکۆلەر وەک جۆرەک ژ لادانێن پەیڤی سەرەدەری دگەل بابەتی کریە و هندەک دەقێن هۆزانێ ئینانە و پەیڤێن کەڤن تێدا دەستنیشانکرینە، بێ ئاماژە ب ئەوێ چەندێ بدەت ئەڤان پەیڤان چ ڕۆل هەبوویە د ناڤ دەقیدا. هەروەسا چ ئاماژە ب ئەوێ چەندێ نەهاتیەدان کو ئەڤە جۆرەکێ کەڤنخوازییێیە.

– سەنگەر عەسکەر محەمەد د ناما خۆ یا ماستەرێدا ئەوا ب ناڤێ "لادان لە دەقە شیعرییەکانی عەبدولقادر سەعیددا''، کو ل ساڵا ٢٠٢٢ێ پێشکێشی زانکۆیا چەرمو کولیژا زمانان کری، گەلەک ب کورتی ل بن ناڤێ "وشە پەراوێزخراو'' (فەراموشکراو)، باس ژ ئەوان پەیڤێن مری و کێم بەلاڤ یێن ژ لایێ هوزانڤانیڤە هاتینە بکارهینان کرییە. چەند پارچە هۆزان ئینانە و پەیڤێن کەڤن تێدا دەستنیشانکرینە و چ ئاماژە ب گرنگیا ئەڤان پەیڤان ددەقیدا نەکریە.

– سەرحەد حسێن مستەفا د تێزا خۆ یا دکتوراییێدا ب ناڤێ "لادان لە شیعری قوبادی جەلیل زادەدا'' کو ل ساڵا ٢٠٢٣ێ پێشکێشی زانکۆیا سلێمانیێ کولیژا زمانان کرییە، ب کورتی ل بن ناڤێ "وشەی کون و پەراوێزخراو''، باس ژ ئەڤێ بابەتی هاتیە کرن، دگەل بەرچاڤکرنا نموونان و دەستنیشانکرنا پەیڤێن کەڤن. هەروەک ڤەکۆلینێن بەری خۆ چ ئاماژە ب ڕۆلێ ئەڤان پەیڤان د ناڤ دەقیدا نەهاتیە کرن و وەک جۆرەکێ لادانێ و ب کورتی سەرەدەری دگەل بابەتی هاتیە کرن.

د ئەڤان ڤەکۆلیناندا ب هیچ ڕەنگەکی ئاماژە ب ئەوێ چەندێ نەهاتیە کرن، ئەڤ جۆرێ بکارهینانێ وەک کەڤنخوازی سەرەدەری دگەل دهێتە کرن و ژ لایەکێ دیڤە لایەنێ تیورییێ کەڤنخوازییێ باس ژێ نەهاتیە کرن. لەوما ب دیتنا مە ئەنجامدانا ڤەکۆلینێن بەرفرەهترد ئەڤێ بیاڤیدا ب زمانێ کوردی د گرنگ و پێدڤینە.

٣. پشکا ئێکێ

٣-١. کەڤنخوازی و ڕۆلێ ئەوێ د هۆزانێدا

٣-١-١. زاراڤ، تێگەهـ و دانەنیاسینا کەڤنخوازییێ

کەڤنخوازی وەک زاراڤەکێ فرەڕەهەند دهێتە نیاسین، چونکی د گەلەک بیاڤاندا دهێتە بکارهینان. ب زمانێ ئنگلیزی هەروەک د فەرهەنگا ئوکسفورددا هاتی زاراڤێ "Archaism'' (Baldic ٢٠١٥:٢٤) رامانا پەیڤ و دەربرینێن کەڤن و مری ددەت و ژ پەیڤا یونانی "archaïkós'' هاتیە، کو هەڤواتایا

"archaic"یە (Harper, n.d). هەروەسا "ئارکائیک ناڤێ سەردەمەکییە ل ناڤەراستا سەدەیێ حەفتێ بەری زایینێ، کو یونانیان دەست ب پێشئێخستنا ئەوێ هونەرێ ژ شارستانیەتێن کەڤنێن وەکی مسرێ و ڕۆژهەلاتی وەرگرتی کربوو. ئەڤ سەردەمێ دبێژنێ ئارکائیک د گەل دەستپێکرنا شەرێن دەسپێکا سەدێ پێنجێ زایینی ب دوماهیک دهێت" (زیبا ١٣٩٤: ٩٥)

د زمانێ فارسیدا "باستانگرای یان کهن گرای" (اللهی و برج سازە٢٥٥ :)، هەروەسا "هنجارگریزی زمانی" (عبدالله زاده ١٣٩٠: ٤٣) ئانکو لادانا سەردەمی (دەمی) و هندەک جاران ژی ئارکایزم بۆ ئەڤێ مەبەستێ دهێنە بکارهینان. ب زمانێ عەرەبی ب هەڤبەرکرن دگەل فارسیێ ب شێوەیەکێ بەرفرەهـ ڤەکۆلین د ئەڤێ بیاڤیدا نەهاتینە کرن:ێ هندەک جاران ل ژێر ناڤێ "الالفاظ المهجورة" باسێ ئەڤێ چەندێ دهێتە کرن (ابوبکر، ٢٠٢٢:٢٦). ڤەکۆلەر ژێ هەبووینە زاراڤێ "الانزياح الزمني" بکارهینانە (حکمت، ١٤٤٤:٢٣٧). د زمانێ کوردیدا ڤەکۆلینێن تایبەت ب کەڤنخوازییڤە نەهاتینە ئەنجامدان:ێ ل بن ناڤێ "وشـەی فەراموشکراو -پەراوێزخراو" (محەمەد ٢٠٢٢: ٥٨) باس ژ بکارهینانا پەیڤێن کەڤن هاتیە کرن، ڕاستە ناڤەرۆکا ئەڤێ بابەتی پشکەکە ژ کەڤنخوازییێ:ێ د ئەوان ڤەکۆلیناندا وەک کەڤنخوازی سەرەدەری دگەل نەهاتیە کرن. ب شێوەیەکێ گشتی گەلەک ب کورتی د ناڤ ڤەکۆلینێن کوردیدا دهێتە دیتن.

ژ لایێ زاراڤیڤە کەڤنخوازی[1] ئاماژەیە بۆ ئەو پەیڤ و دەربڕینێن د سەردەمێ بەرێدا بکار دهاتن و نۆکە بکار ناهێن، یان ژی ب شێوەیەکێ کێم و سنوردار د ناڤ ئاخفتنا ڕۆژانەدا هەنە و نڤیسەر د ناڤ دەقێن خۆدا بکار دهینیت. شەفیعی کەدکەنی د ئەوێ باوەرێدایە، کو کەڤنخوازی "بەردەوامییا ژیانا زمانی بۆرییە د ناڤ زمانێ ئەڤرۆدا" (شفیعی کدکنی ١٣٧٥: ٢٤) هەلبەت ب زیندیکرن و دووبارە بکارهینانا زمانێ مری د ناڤ نڤیسین و ئاخفتنێدا ب بەردەوامیدان و ساخکرنەڤەیا زمانی دهێتە دانان:هوما "مەڤنخوازی ڕێکەکا بەرجستەکرن و نیاسینا زمانییە و ب ڕێکەک بۆ ئاشنابوون ب دەربڕینێن کەڤن دهێتە هژمارتن" (حیدری ١٣٩٤:٧٧٤). گەلەک جاران نڤیسەر یان ئاخفتنکەر بۆ هەر مەبەستەکا بیت پەیڤ و دەربڕینێن کەڤن ل گەل زمانێ خۆ تێکەل و بەرجستە دکەت، ب ئەڤێ ڕێکێ وەرگر ب پەیڤ و دەربڕینێن کەڤن ئاشنا دبن، ئەم دشێین ب ڕوونی بێژین:کەڤنخوازی ڕێکەکا نویژەنکرنەڤەیا زمانێ کەڤنە.

ئەو پەیڤ و دەربڕینێن نڤیسەر بکار دئینت ژ پاشخانا ئەوی یا هزری کەلتوری و ڕەشەنبیرینە، "ژڤرینا دەمێ بۆری و بیرئینانا ئەوان ڕویدان و بابەتانە یێن د سالێن بەرێدا ڕوویدای، ژ لایەکیڤە دبیتە ئەگەرێ ڤەژاندنا ناڤ و بیرهاتنێن کەسەکی یان دیمەنەکی، کو د دەمێ خۆدا جهێ گرنگیدانێ بوون. ژ لایەکێ دیڤە دووبارەکرنا ئەوان ڕوویدان و بیرهاتنان جارەکا دی نویبوونێ ددەتە ئەوان پەیڤ و دەربڕینان" (گرجی ١٤٠٠: ٢٤٧) دگەل دووبارە بکارهینانا زمانێ کەڤن ب شێوەکێ ڕاستەوخۆ کەلتور و نەریتێن کەڤن ژی دهێنە بیرهینان و تومارکرن و گرێدانەک دناڤبەرا نەریت و ژیان و زمانێ بەرێ و نوکە دروست دبیت. کەڤنخوازی نەب تنێ ڕێکەکە بۆ نویکرنا زمانی و بیرهینانا دەمێ بۆری، بەلکی "ب تەکنیکەکا گوهرینا زمانێ ئاسایێ بۆ زمانێ ئەدەبی دهێتە دانان" (بابای ١٣٩٣: ن). ئەڤ

[1] ئەڤ زاراڤە ب تەمامی نەهاتیە چەسپاندن و ل بن ناڤێن جودا باس ژ ئەڤێ بابەتی هاتیە کرن و هەر ئێکێ ژێ زاراڤەک بکار هینایە.

تەکنیکە ژ لایێ گەلەک نڤیسەرانڤە دهێتە بکارهینان بۆ هندێ زمانەکێ ئەدەبی بدەنە بەرهەمێ خۆ ژ زمانێ ڕۆژانەیێ خەلکی یێ جودا بیت. ئەم دشێین بێژین: "کەڤنخوازی ئێک ژ تەکنیکێن نامۆکرنییە" (فتح اله زاده و شهبازی ١٣٩٥: ١٨) ب ئەڤێ چەندێ کەڤنخوازی نێزیکی دیتنا فۆرمالیستان دبیت ژبەرکو ب دیتنا ئەوان "تەکنیکا هونەری کەرەستە و تشتان نامو دکەت ئانکو هەستکرنا ب تشتان بزەحمەت دئێخیت و پرۆسا هەستکرنێ ژێ درێژ دکەت چونکی ئارمانجا وێ جوانکارییە" (حاجی٢٠٠٠: ٦١) نامۆکرن وەک تەنکیکە دهێتە بکارهینان بۆ هندێ وەرگر ب سانەهی د بابەت و دەقێ ئەدەبی نەگەهیت و پرۆسێسا تێگەهشتنا دەقێ ئەدەبی ئالۆز و درێژ دکەت. دەمێ خاندەڤانەک دەقەکێ ئەدەبی دخوینت و پەیڤێن کەڤن دناڤدا دبینیت هزر د ئەوێ چەندێدا دکەت هندەک تشت د ڕوون نەبوون و پتر هزرا خۆ ددەڤیدا دکەت:وەما "زمان و پەیڤێن کەڤن ژێ دبنە ئەگەر درەنگ د دەقێ ئەدەبی بگەهین'' (ثابت، اب برین و جلیلی ١٤٠٣: ٢٠٦) ئەڤەیە یا چێژەکێ ددەتە بەرهەمێ ئەدەبی یێ ئارکائیکی. هەر ژ بەر ئەڤێ چەندییە هۆزانڤان خۆ ب بکارهینانا زمانێ ڕۆژێ ب تنێ ڤە گرێ نادەن، بەلکو "د ناڤ لایێن ڤەشارتی یێن زمانیدا دچنە خوار و پەیڤێن ڕیتمەکا باشتر، خۆشتر بۆ گوهلێبوونێ و خودان ڕامانەکا پتر، کو د گەل پەیڤێن پیش و پاشی خۆ بگۆنجیت دهەلبژێریت، د شیان دایە ئەو پەیڤ پەیڤێن کەڤن و ئارکائیکی بن'' (هەمان ژێدەرێ بەرێ).

ئارکایزم ژلایێ نڤیسەر و ڕەخنەگرێن ئەدەبی ژێ جهێ گرنگی دانییە و "ڕەنگە پشتی کێش و سەروایێ، بناڤودەنگترین و کاریگەرترین ڕێکا بەرجستەکرنا زمانی بکارهینانا کەڤنخوازییا زمانی بیت'' (شفیعی کدکنی ٢٤:١٣٧٥) شیانێن هۆزانڤانی یێن زمانی و تێگەهشتنا زمانێ کەڤن ئەگەرەکە بۆ هندێ هەر ئێک ژ ئەوان بدانیتە جهێ ئەوێ یێ دروست:وەما "ب دیتنا هۆزانڤانی هەمی پەیڤ ب هێز و د ئەدەبینە (شاعێرانە)نە و پێدڤیە جهێ ئەوان یێ دروست بناسین'' (اسداللهی و مهر اور ١٣٩٧: ٤٨) مەبەست ژێ ئەوە هەر پەیڤ و دەربڕینەکا کەڤن ئەگەر ل جهـ و دەمێ دروست د ناڤ دەقیدا نەهێتە بکارهینان ب ئەرکێ خۆ یێ هونەری ڕانابیت و ئەو ڕۆلێ ئەو د ئەدەبیکرنا زمانیدا دبینیت ب دروستی بجهناهێت و پێدڤییە د ئاڤاکرنا هەر هۆزانەکێدا مفا ژ گەلەک هوکاران بهێتە وەرگرتن، کو نەستێن هۆزانڤانیدا یان ژێ دەوروبەران هەیە.

کەڤنخوازی ب مەرەم و ئاگەهدارییا هۆزانڤانی بیت یان ژێ بێئاگەهییا ئەوێ بیت، هندەک ئەگەر ل پشت هەنە، هەر چەندە ئەڤ ئەگەرە د ڕێژەینە و مەرج نینە ل دەف هەمی هۆزانڤانان هەبن یان وەکی ئێک بن:وەما دێ ئاماژەی ب هندەک ژ ئەوان کەین:

– شیان و تایبەتمەندییا زمانییا هۆزانڤانی: کەسایەتی و ژیانا هۆزانڤانی کارتێکرنەکا ڕاستەوخۆ ب زمانێ ئەویڤە هەیە، ب شێوەکی کو حەزا دویڤچوونا بابەتێن کەڤن و تێکەلکرنا ئەوان دگەل یێن نوی ڕێکێ بۆ خۆش دکەت پەنایێ ببەتە بەر شێوازێ ژیان و کەلتورێ بەرێ و د هەمان دەمدا زمانێ بەرێ ژێ بکار بهینیت (صفری و طالبی و گرجی١٣٩٧: ٢٠٠)

ئێستاتیکا دەقی: ب تنێ گرێدایی جوانییا پەیڤان نینە، بەلکو تێکەلەیەکا ئالۆزە ژ زمان، پەیکەر، ناڤەرۆک و هەستا خواندەڤانی. ستوینا سەرەکی یا ئێستاتیکا دەقی زمانە. نڤیسەرێ سەرکەفتی وەکی هونەرمەندەکی یە کو پەیڤان وەکی ڕەنگان بکار دئینیت. هەلبژارتنا هەر پەیڤەکێ نە ب تنێ ل گۆرەی واتایا وێیە، بەلکو ل گۆرەی ئاواز، کێش و

وێ هەستا کو د ناخێ خواندەڤانی دا پەیدا دکەت، دشیاندایە پەیڤەکا ئارکائیکی ژی ب ئەڤان کاران رابببیت. دروستکرنا وێنەیێن شعری ب هەر تەکنیکەکا بیت رەهەندەکێ نوی و کویرتر ددەتە دەقی. ئەڤ وێنە نە بتنێ خەملاندنن، بەلکو ئامرازن بۆ گەهاندنا هزرێن ئالۆز ب شێوەیەکێ هەستیار و جوان. ڕیتما رستان و گوهۆرین د درێژی و کورتیا ئەواندا، ئاوازەکا ناڤەکی پەیدا دکەت کو خواندنێ خوەشتر و کاریگەرتر لێ دکەت. ئێستاتیکا دەقی ب کارلێکا دگەل خواندەڤانی تەمام دبیت. دەقێ هونەری ئەوە یێ کو دشێت هزر و هەستێن خواندەڤانی بلڤینیت، پرسیاران ل دەف وی پەیدا بکەت و وی نەچار بکەت، ب شێوەیەکێ کویرتر ل جیهانێ بنێریت. جوانییا دەقی د ئەوێ چەندێدایە، دەرفەتێ ددەتە هەر خواندەڤانەکی ل گورەی ئەزموون و کەلتورێ خۆ واتەیەکا تایبەت ژێ وەربگریت. ئەو کارتێکرنا کو پشتی خواندنا دەقی د هزر و دەروونێ مرۆڤی دا دمینیت، ڕاستترین پێڤەرە بۆ سەرکەفتنا ئێستاتیکی یا وی کـاری. لەوما ئێستاتیکا دەقی گەوهەرێ هونەرێ نڤیسینێیە. ئەو هێزە یا کو پەیڤێن بێگیان دگوهۆریت بۆ ئەزموونەکا زیندی و نەمر، دەقی ژ ئاستێ ڕاگەهاندنێ بلند دکەت بۆ ئاستێ هونەرەکێ بلند دشێت پەیامان ب جوانترین شێوە بگەهینیت.

– نۆستالۆژییا: هۆزان ب شێوەیەکێ گشتی هەلگرا چەند مەرەم و ئارمانجایە و دبیت ئێک ژ ئەوان نوستالۆژییا بیت. "نۆستالۆژییا چەمکەکێ دەروونی دواتر ئەدەبییە. بە واتای گەڕانەوە بۆ ڕابردوو و حەسرەتکێشانە بۆ لەدەستدانی شکۆمەندییەکانی ڕابـردوو دێـت" (اسمـاعـیل٢٠٢١: ٢) نە ب تنێ هۆزانڤان و نڤیسەر، بەلکو چێدبیت ئەڤ هەستە بۆ هەر کەسەکی پەیدا ببیت. د ناخ و دەروونێ خۆدا بۆ ژیان و سەردەمێ بەرێ دزڤریت و هزر تێدا دکەت و خەمێ ژێ دخۆت، وەکی هەر بیاڤەکێ دی یێ ژیانێ نۆستالۆژییا د ناڤ ئەدەبی ژیدا ڕەنگڤە ددەت. ڤەگەڕیان و زڤرین سەردەمێن بەرێ و کەڤن ژی گرێدانەکا ڕاستەخۆ ب کەڤنخوازییێڤە هەیە:وەما "ب بۆچوونا شارەزایێن ئەدەبی، کەڤنخوازی ژی شێوەیەکێ نۆستالۆژیاییە" (صفری و طالبی و گرجی ٢٠٢١: ٢)

٣-١-٢. جۆرێن کەڤنخوازییێ

پۆلینکرنێن جودا بۆ کەڤنخوازیێ دهێنە کرن، د هندەک ڤەکۆلینادا کەڤنخوازییا (دەنگ، پەیڤ، کار و ڕستەسازی) (اسد اللهی و مهرآور١٣٩٧: ٤٧) ب جۆرێن کەڤنخوازیێ دهێنە ل قەلەمدان، هەر ئێک ژ ئەوان ژی ل سەر چەند پشک و جۆرێن دی دهێنە دابەشکرن. د ئەڤێ پۆلینکرنێدا وەکی دیار بکارهینانا کاری، کو پێکهاتەیەکا ڕستێیە، ب جۆرەکێ سەربخۆ یێ کەڤنخوازیێ دهێتە دانان. ژێدەر ژی هەبووینە هەر ئێک ژ (کار، ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار و ئامراز) (یاسینی و مدرسی ١٣٨٦:١٤) ب کەڤنخوازیێن پەیڤان هەژمارتینە، ئانکو کاری ژی وەک جۆرەکێ پەیڤێ ددانن. بەربەلاڤترین بۆچوون، د پتریا ڤەکۆلینێن ئەڤێ بیاڤیدا هاتینە کرن، د ئەوێ باوەرێدانە کو "کەڤنخـوازی دوو جـۆرن: کەڤنخوازییا پەیڤان (lexical archaism) و کەڤنخوازییا ڕستەسازی (cyntactical archaism) (ارجمندی و ارجمندی ٢٠١٧:٣) هەر ئێک ژ ئەوان جۆران ژی چەند چەق ژێ دچن و ب شێوەیەکێ بەرفرەهـ د بیاڤێ ئەدەبیدا دهێنە بکارهینان. ئەم ژی دێ ل دویڤ پۆلینکرنا دۆماهیکێ مە ئاماژە پێدای جۆرێن کەڤنخوازییێ دهێنە دیارکرن.

٣-١-٢-١. کەڤنخوازییا ڕستەی

ڕستە وەک مەزنترین یەکەیا زمانی زێدەباری ئەوێ چەندێ کو ژ هندەک پێکهاتەیێن جودا دروست دبیت، د هەر زمانەکیدا ژی بنەما و دەستوورێن تایبەت هەنە بۆ پێکڤەگرێدانا ئەوان پێکهاتەیان ژ پێخەمەت ئاڤاکرنا ڕستەیەکا ڕێزمانی یا تمام. ئەو گۆهرینێن ب بۆرینا دەمی ب هەر ئەگەرەکێ بیت ب سەر زمانیدا دهێن و بیاڤێ ڕستەسازیێ ژی ب خۆڤە دگریت:ەوما دێ بینین گەلەک جاران "دبیت شێوازێ ڕستەسازیێ ل دویڤ ئامرازێن دانەپال یان پێش و پاشکرنا پێکهاتە و پشکێن ڕستەیێ ل دەمێ بۆری ب شێوەکێ بن و نۆکە ب شێوەکێ دی بن" (فتح و درخوش ١٣٩٧: ١٧) د بیاڤێ ڕستەسازییێدا، ب تایبەت ئەو زمانێن گۆهرین ب سەر ڕێزمانا ئەواندا هاتی ئەڤ تشتە دهێتە دیتن. هندەک جاران ئەو ئامرازێن دانەپاڵ یێن بۆ دروستکرنا ڕستێ دهێنە بکارهینان گۆهرین ب سەردا دهێن یان نیشانێن کاران دهێنە گۆهرین یان ژی جهگۆر ببن. بۆ نموونە؛ ڤەکۆلەرێن ئەدەبیاتا فارسی چەندین ڤەکۆلین د ئەڤی بیاڤیدا هەنە و بکارهینانا پێکهاتا ڕستەسازی یا سەبکێ خوراسانی د زمان ئەدەبیاتا قوناغێن پشتی هنگی ب کەڤنخوازییا ڕستەی ل قەلەمدانە، چونکی پشتی بۆرینا دەمێ درێژ و ئەو گۆهرینێن ب سەر زمانێ فارسیدا هاتین گەلەک جۆرێن کاران یان ئامرازان ئێدی ناهێنە بکارهینان.

زمان وەک کەرەستەیێ سەرەکی یێ بەرهەمێ ئەدەبی پێدڤییە هندەک سیمایێن تایبەت ب خۆڤە هەبن، ئەڤ سیمایە ب گەلەک ڕێکان ب بەرهەمێ ئەدەبی و زمانێ ئەدەبی دهێنە دان، بۆ نموونە "هۆزانڤانێن هەڤچەرخ بۆ بەخشینا سیمایەکێ کەڤن ب هۆزانێن خۆ، ڕستەسازییا کەڤن بکار دهینن" (حیدری، ١٣٩٤:٧٨٦). ئەو هۆزانڤانێن ئێک ژ سیمایێن هەرە دیارێن زمان و بەرهەمێ ئەوان یێ ئەدەبی ئارکائیک بیت ب هۆزانڤانێن ئارکائیکی دهێنە نیاسین، ئەو "ب مفا وەرگرتنا ب مەرەم ژ شێوەیێ ڕستەسازییا کەڤن و پەیڤێن کەڤن د هۆزانا هەڤچەرخدا، دبنە ئەگەرێ مۆکومی و بهێزی و تایبەتبوونا زمانێ هۆزانێ" (یاسینی و مدرسی ١٣٨٦: ٣٤) ئەڤە ب ڕێکەکێ بۆ پاراستنا تایبەتمەندییا کەڤناریا بەرهەمێ ئەدەبی دهێتە دانان. بکارهینانا کەڤنخوازییا ڕستەسازی کاریگەرییا خۆ ل سەر بەرهەمێ ئەدەبی هەیە، د ئەڤی جۆریدا "هۆزانڤان ل شوینا بکارهینانا ڕێکا بەربەلاڤا یاسا و دەستوورێن ڕێزمانی، یاسا و دەستوورێن ڕێزمانی یێن کەڤن بکار دهینن" (ارجمندی و ارجمندی ٢٠١٧:٢٧) ٢٠١٧:٢٧"ئێک ژ تایبەتمەندییێن هەرە دیارێن زمانێ هۆزانڤانی، کو زۆر ب شارەزاییانە ڕێکا ڕستەسازییا کەڤن و دووبارە ڤەژاندنا ئەوان د هۆزانا خۆدا بکار دهینیت. هۆزانڤانێ سەرکەفتی ب بکارهینانا پەیڤ و نەریتێن ڕستەسازیێ یا کەڤن دبیتە ئەگەرێ لادانا ژ زمانێ خۆ یێ ئاسایی" (یاسینی و مدرسی١٣٨٦:٢٣) ب ڤێ چەندێ زمانەکێ ئەدەبی بۆ بەرهەمێ خۆ دروست دکەت.

سەبارەت ب ئەدەبیاتا کوردی، مە هند دەقێن کەڤن نینن کو بشێین ب دروستی بڕیارێ ل سەر ئەوێ چەندێ بدەین کا هۆزانڤانێن مە کەڤنخوازییا ڕستەیان بکارهینایە یان نە. سەرهلدانا ڕاستەقینە یا هۆزانا کەڤنا کرمانجییا سەری دکەڤیتە دناڤبەرا سەدێ شازدێ و هەڤدێ زایینیدا و بەر هنگی مە چ دەقێن دیێن نڤیسکی یێن پشتڕاستکری نینن بۆ کەڤنخوازییا ڕستەیی پشتبەستنێ ل سەر بکەین.

٣-١-٢-٢. کەڤنخوازییا پەیڤان

دەمێ باس ژ کەڤن و نویبوونا زمانی دهێتە کرن، باس ژ پێکهاتەیەکا ڕێزمانی ب تنێ نینە، بەلکی هەر تشتەکێ زمانی پێک دهینیت خۆ د ئەڤی

بازنەیدا دبینیت:هوما هەروەکی شێوازێ ڕێزمانی و ڕستەسازیێ پەیڤێن کەڤن و نوی ژی د ناڤ زمانیدا هەنە. هەردەم پەیڤ ئەو کەرەستەیێ خاڤە یێ ددەستێن هوزنڤانیدا بۆ ئاڤاکرنا بەرهەمێ خۆ بکار دهینیت، ئەو پەیڤێن هۆزانڤان بکار دهینن ژ فەرهەنگ و سەردەمێن ژ هەڤ جودانە و "ب بۆرینا دەمی ژی پەیڤ بهێز دبن و هێزا خۆ ژ دەست ددەن، تیفکلێ خۆ دهاڤێژن، کەڤن و سست دبن، دبنە پەیڤێن ب سەرڤەچووی، هندەک جاران دووبارە زیندی دبنەڤە و ڕامانا خۆ دگۆهڕن" (الهی و برج ساز، ب. س: ٢٥٩). بکارهینان و دووبارە ساخکرنەڤەیا ئەڤان پەیڤان ب شێوەیەکێ بەرچاڤ ل دەڤ هندەک نڤیسەران دهێتە دیتن مەرج نینە دووبارەکرنەڤەیا ئەوان پەیڤان هەر ب ڕامانا خۆ یا ڕەسەن بیت و دشیان دایە ڕامانەکا نوی پێ بهێتە دان. "هندەک جاران هۆزانڤان ب بکارهینانا جۆرەکێ پەیڤان خاندەڤانی بۆ دەمێن کەڤنێن دیرۆکی دزڤرینیت، بۆ هندێ بشێت ئەو پەیڤێن د بن تۆزا دەمیدا بەرزە بووین گیانەکێ نوی بدەتێ و بابەتێ هۆزانا خۆ ب دیرۆکا بۆریڤە گرێ بدەت" (گرجی و جرفی و سجادی و مختاری ١٤٠٠: ٢٤٨) هۆزانڤان ب ئەڤێ چەندێ تایبەتمەندییەک جودا ب بەرهەمێ خۆ دبەخشیت، د ڤەکۆلینێن ئەدەبیدا دبێژنە ئەڤێ تەکنیکا زمانی کەڤنخوازییا پەیڤان.

کەڤنخوازییا پەیڤان "بکارهینانا پەیڤێن هێلای و کەڤنێن زمانی کو د زمانێ ڕۆژانەدا ناهێنە بکارهینان و هندەک ژ ئەوان دمرینە" (اسد الهی و مهرآور ١٣٩٧: ٥٣) مەرج نینە ئەو پەیڤە هەمی د مری و هێلای بن، بەلکی دشیان دایە بێژین هندەک ژ ئەوان دمرینە، ب ڕامانا وێ چەندێ دهێت هندەک جاران ئەو پەیڤە ب تەمامی نەمرینە، بەلکو کێم دهێنە بکارهینان و ل دەراڤێن مرنێنە. کاریگەربوونا وەرگری ب ئەوان پەیڤان دروستکرنا وێنەیان د مێشکێ ئەویدا ئەگەرەکە بۆ هندێ بێژین ئەڤ پەیڤە پتر شیاینە خۆ دیار بکەن. دەمێ هۆزانڤان دناڤبەرا دوو پەیڤێن هەڤواتادا، پەیڤا کێمتر د ناڤ زمانێ ڕۆژانەدا دهێتە بکارهینان هەلدبژێریت، ئەڤە مفاوەرگرتنە ژ کەڤنخوازییا پەیڤان. بکارهینانا پەیڤێن د زمانی ئەڤرۆدا ناهێنە بکارهینان، زێدەباری وێ چەندێ کو دهێنە نویکرن و جارەکا دی د ناڤ زمانیدا دهێنە ڤەژاندن. دگەل ئەوێ چەندێ ژی لیچ دبێژیت: پێدڤیە هۆزانڤان ل دەمێ بکارهینان و بەرجستەکرنا پەیڤێن کەڤن هەر ئێک ژ "ڕۆلگێران، ئاراستەکرن و ئارمانجداری" (صفوی ١٣٧٣:٤٨) یا ئەوان بەرچاڤ وەربگریت، بەروڤاژی ئەڤێ چەندێ دێ بیتە ئەگەرێ ئالۆزییا زمانی و تێکهەلبوونا تۆخمێن هۆزانی، ئانکو ل هەر جهەکێ پەیڤێن کەڤنار هاتنە دیتن، ب ئەوێ ڕامانێ نینە لادانەکا ئەدەبی دروستبوویە و زمانێ دەقی یێ بەر ب شعرییەتێڤە چوویی: دویڤ مەرجێن لیچی دەستنیشانکرین دڤێت وەرگر ل دەمێ دیتن و گوهلێبوونا ئەوان پەیڤان چێژ و خۆشیێ ژ بەرهەمێ ئەدەبی ببینت.

دابەشکرنا جۆرێن کەڤنخوازییا پەیڤان ل دویڤ جۆرێن پەیڤێ دهێتە کرن:ێ هندەک ڤەکۆلەر چەوانییا بلێڤکرنا کەڤنا پەیڤان ژی ب جۆرەک ژ جۆرێن کەڤنخوازییا پەیڤان دهەژمێرن و ئەو د ئەوێ باوەرێدانە "بکارهینانا بلێڤکرنا کەڤنا پەیڤان دبیتە ئەگەر زمانێ هۆزانڤانی ژ زمانێ ڕۆژانە دویر بکەڤیت و نێزیکی زمانێ کەڤن ببیت، هندەک جاران بلێڤکرنا کەڤنا هندەک پەیڤان ب تنێ ب لێکگۆهڕین یان ژێبرن یان گوهڕینا پیتەکێ دروست دبیت" (فتح و درخوش ١٣٩٧:١١) دەمێ هۆزانڤان بزاڤا بکارهینانا ئەڤێ جۆرێ بلێڤکرنێ دکەت دیار دبیت "د هەر ڕەوشەکێدا هۆزانڤان ل دویڤ پێدڤییا ڕیتم

و نەستیێ خۆ مفای ژ شێوەیێن جودا جوداییێن ئێک پەیڤ وەردگریت، کو ب تنێ ئێک ژ ئەوان شێوەیان د زمانێ ڕۆژانەدا دهێتە بکارهینان" (کدکنی ١٣٨٤: ٢٥) د پترییا ڤەکۆلینەناندا ل دویڤ جۆرێن پەیڤان پۆلینکرن بۆ جۆرێن کەڤنخوازییا پەیڤان دهێتە کرن و ب ئەڤێ چەندێ هەر ئێک ژ (کار، ناڤ، هەڤاڵناڤ، هەڤاڵکار و ئامراز) (یاسینی و مدرسی ١٣٨٦: ١٤) ب جۆرێن کەڤنخوازییا پەیڤان دهێنە هژمارتن. زێدەباری ئەوێ چەندێ ڕێژبەندییێن ئەوان ژ هەڤ د جودانە هەر ئێک ژ ئەڤان جۆران ژی هندەک تایێن دی ژێ دچن، ئەم دێ بزاڤێ کەین گەلەک ب کورتی ئەڤان جۆران بدەنیە نیاسین:

کەڤنخوازییا کاران: سەبارەت ئەڤێ جۆری ئەم دشێین بێژین: "ئـەو دەربرینێن کارێن ئـەوان ب شێوازێ کەڤن هاتینە نڤیسین، هەر چەندە دبیت مفا ژ پێکهاتا پەیڤسازییەکا جێگیر ژی وەرگرتبیت:ێ ب دەگمەن دشێن سیمایێ خۆ یێ کەڤن نیشا وەرگری بدەن" (علی پور ١٣٧٨:٣١٤) ئەو شێوازێن کەڤنێن پەیڤسازیێ یێن کار پێدهاتنە دروستکرن، ئەگەر ژ لایێ هۆزانڤانانڤە بهێنە بکارهینان، ب کەڤنخوازییا کاران دهێنە هژمارتن. د زمانێ فارسیدا ئەڤ جۆرێ بکارهینانێ پتر دهێتە دیتن، چونکی ئەوگۆهڕینێن ب سـەر زمانـێ ئـەواندا هاتی پتر د بەرچاڤن ژ لایێ دارشتنێڤە، دەمێ هۆزانڤان ب شێوەیێ کەڤن کـاران بکار دهینیت سیمایەکێ ئارکائیکی ددەتە بەرهەمێن خۆ، زێدەباری شێوازێ پەیڤسازیێ ئەو کارێن ل دەمـێ بـۆری د ژیانا ڕۆژانـەیا خەلکیدا دهاتنە بکارهینان و نوکە ئەو کارە نەماینە دەمێ هۆزانڤان د ناڤا دەقێن خۆدا باس ژ ئەوان دکەت ب کەڤنخوازییا کاران دهێتە هژمارتن. یان هندەک کار هەر ماینە لێ پەیڤەک دی بۆ دهێتە بکارهینان و پەیڤا کەڤن هاتیە ژبیرکرن.

کەڤنخوازییا ناڤان: ناڤ وەک جۆرەکێ پەیڤێ ل قوناغێن جودا یێن ژیانا جڤاکی و ل دویڤ پێدڤییا ژیانا سەردەم گۆهڕین ب سەردا دهێن و هندەک جاران ناڤێن تایبەت ب هندەک تشت، جهـ جلک و هەتا ناڤێن تایبەت یێن کەسان ژی ئێدی ژلایێ خەلکیڤە و د زمانێ ئاساییدا ناهێنە بکارهینان و دبیت ئەگەر بکاربهێن ژی ب شێوەیەکێ کێم بیت. بۆ نموونە (سۆل، پەلۆخ، قەلەن، جۆخین، شکارتە، گولواز، هریشک، پند، خفتان و... هتد). هەلبەت ئەو ناڤێن دهێنە بکارهینان د شیاندایە ناڤێن گرێدای ژیانا جڤاکی ب گشتی، چاندن و پەلەوەریێ، ناڤێن تایبەت ب جلوبەرگانڤە، خوارنێن کوردی، ئامیر و بابەتێن کارسازییا گشتی و... هتد؛ بن. یا گرنگە هۆزانڤان ب لێزانی ئەڤان ناڤان د بەرهەمێن خۆدا بکار بهنیت بۆ هندی بشێت ببیتە ئەگەر تایبەتی بوونا ئەوێ پەیڤێ د ناڤ دەقیدا.

کەڤنخوازییا هەڤاڵناڤان: ئێک ژ جۆرێن دی یێن کەڤنخوازییا پەیڤان بکارهینانا هەڤاڵناڤێن کەڤنە "مفا وەرگرتن ژ ئـەوان هەڤاڵناڤێن د سـەردەمێن بەرێدا دبەلاڤبوون و هۆزانڤان دەمێ بکار دهینت دگەل دەق و مەبەستا ئەوی د گونجای بن، دبنە ئەگەر بەرجستەبوونا زمانێ هۆزانێ..." (یاسینی و مدرسی ١٣٨٦: ٢٥) ئەو گۆهڕینێن بەردەوامێن ل ژیانا مرۆڤیدا دروست دبن ب شێوەیەکێ گشتی کارتێکرن یا هەی ل سەر دەربرین و وەسفکرنان ژێ، ئەو دەربرینە دەمێ د هۆزانێدا دهێنە دیتن ب کەڤنخوازییا هەڤاڵناڤان دهێتە ل قەلەمدان.

سەبارەت کەڤنخوازییا هەڤاڵکاران ل سەردەمێن بەرێ ناڤێن هندەک جهـ و دەمان و چەوای... هتد، دجـودا بـوون ژ یێن نوکە بۆ نموونە (سڤاندە، ساپیتک، کولینک، زرتۆپزی، ز زیخی، ئاخلێڤە... هتد)، هندەک هەڤاڵکارن نوکە ناهێنە بکارهینان. و

ئامرازان ژی ب هەمان شێوەیێ جۆرێن دی یێن پەیڤێ د کەڤندا بکار دهاتن و نوکە د زمانێ رۆژانەدا ناهێنە بکارهینان:ێ د ناڤا دەقێن ئەدەبیدا مفا ژێ دهێتە وەرگرتن. هەڤژی ئاماژەپێکرنییە کو چ وەک شێوازێ پەیڤسازیێ یان ژی مەبەست و رامانا کەڤنا پەیڤان دەمێ د ناڤا دەقێ ئەدەبیدا جهێ خۆ دکەت، سیمایەکێ ئارکائیکی ددەتە دەقی، ئەڤجا ل دویڤ جۆرێ پەیڤێ دهێتە دەستنیشانکرن کو کەڤنخوازییا ناڤان، کاران، هەڤالکار و ئامرازانە.

پشکا دوویێ:

٤. ناڤێن مری و کێم بـەلاڤ د هۆزانێن مشەختیدا:

مللەتێ کـورد مللەتەکێ کەڤنە و بـەرێ ئەو بەحسێ ژیانا خۆ بکەن و هەبوون و تایبەتبوونا خۆ بسەلمینن، ڤەکۆلەرێن بیانی بەحسێ ئەوان کرییە و ژیـان و کەلتورێ ئـەوان تومار کرییە. جوگرافیا کـوردسـتـانـێ و ئاسێبوونا دەڤـەرێن کوردان ئەگەرەک بوویە، هاتنوچوون و تێکەلیکرنا دگەل دەوروبـەران ژی یا ب سانەهی نەبیت. هەر ئەڤ چەندە پالدەر بوویە بۆ هندێ تاکێ کورد بۆ دابینکرنا پێدڤیێن ژیانێ ب گشتی پشتبەستنێ ل سەر خۆ بکەت. هەروەکی دهێتە گۆتن "پێدڤیاتی ماکا چێکرنایە":وما دێ بینین ژبۆ تژیکرنا پێدڤیێن رۆژانە د هەمی بیاڤێن ژیانێدا کوردان کارسازی کرینە و ئەڤ کارسازییە دەم بۆ دەمی و چەرخ بۆ چەرخی هاتینە گوهۆرین و زێدەکرن و باشترکرن و ب سانەهیکرن. پشتی گوهرین ب سەر ژیانێدا هاتی و کورد و مرۆڤایەتی هەمی کەفتییە بەر پێلێن تەکنولۆجیایێ د بیاڤێ کارسازیێ ژیدا پێشکەفتن دروستبوون، ب ئەڤێ چەندێ کارساز بێت بەرێ ب پاشکەفتن و کەڤن بووی هاتنەدانان و بوونە بابەتێن دیرۆکی و شارەزاییێن ئەوان ژی کێم بوون.

مـەلا خەلیل مشەختی ناڤێ وی یێ دروست "خەلیل سەلمان خابور"ە: سالا ١٨٩٨ێ ژ دایکبوویە و ل سالا ٢٠٠٧ێ وەغەرکرییە. بەرهەمەکێ باش یێ هوزانان هەیە و هەتا نوکە ب تنێ بەرگەک ژ دیوانا ئەوی هاتیە چاپکرن و یێن دی وەک دەستنڤیس مانە. مشەختی ژییەکێ درێژ برییە و د قوناغێن جودا دا ژیایە:وما ژ لایێ رۆخساریڤە کێشێن "عەرووزی و خۆمالی و ئازاد" بکار هینانە و ژلایێ ناڤەروکێڤە ژی بابەتێ هۆزانێن ئەوی د نوی بووینە. مشەختی د هۆزانێن خۆدا باس ژ کاودانێن کوردستانێ یێن د سەردەمێ ئەویدا رووی دای کرینە. هەر ئەڤ چەندە بوویە ئەگەر ب هۆزانڤانەک هەڤچەرخ بهێتە ل قەلەمدان. مشەختی دیدەڤانێ گەلەک گوهرینێن ژیانا جڤاکییا کـوردی بوویە و گەلەک ژ ئـەوان تشتێن گرێدای ژیانا رۆژانەیا خەلکی، وەکی خوارن، جلوبەرگ، ئامیرێن تایبەت ب چاندن و شـەڕ و پێدڤیێن ژیانێ، هندەک کار و... هتد؛ یێن ئێدی خەلک بکار ناهینیت یان کێم بکار دهینن، د هۆزانێن خۆدا بکار هینانە، ب ئەڤێ شێوەی:

٤-١. ناڤێن گرێدای ب چاندن و ئاژەڵدارییڤە:
بەلگەیێن مێژووی ئەوێ چەندێ ددەنە دیارکرن، کوردستان وەک ئێکەم جهێ دەسپێکرنا چاندنێ دهێتە دانان و چاندن و بخۆدانکرنا تەرش و کەوالی ب پشکەک سەرەکی ژ ژیانا کـوردان بـوو. ئەڤ چەندە بوویە ئەگەر گەلەک پەیڤ و دەربڕین هەبن تایبەت ب ئەڤێ کاریڤە بهێنە بکارهینان هەر ئێک ژ ئەوان ناڤەک تایبەت ب خۆڤە هەبیت. زێدەباری ئەوێ چەندێ هێشتا ل گەلەک دەڤەرێن کوردستانێ خەلک کارێ چاندن و تەرش و کەوالی دکەت:ێ پێشکەفتن و کارئاسانی د ئەڤێ بیاڤی ژیدا هاتینە کرن، ئەو نویکرنە بوونە ئەگەر پەیڤێن تایبەت ب

ئەڤێ کاریڤە ژی دگەل ئامیر و رێکێن ئەوان کەڤن بن و بهێنە ژ بیرکرن. مشەختی جهێ ئەڤان جۆرە پەیڤان دناڤ بەرهەمێن خۆدا کرینە، بۆ نموونە دبێژیت:

هەر مەتایێ کوردەواری کەڤنە دەرپێ بوون، کراس
کەڤنە شەل سەر رستێ دادای نە پنی مای، نە ئەساس
کەڤنە پێلاڤان نەپرسە، کۆپەلین و جل و جۆر
یێ ل ناڤ خانی بەلاڤبووین، قەد وەریس رەشم و
قەداس (مشەخنی ٢٠١٢: ٢٤٣)

د ئەڤێ دەقیدا هەر ئێک ژ پەیڤێن (کۆپەلین، رەشم، قەداس) پەیڤێن کەڤنن و مەبەستا هوزانڤانی ژ بکارهینانا ئەوان زیندیکرن و بیرئینانەڤەیا ئەوانە و بەرچاڤکرنا ژیانا جڤاکێ کورد و ئەڤە ژی بۆ هەستکرن ب بەرپرسیارێ بەرامبەر بەهایێن نەوەتەوەی و جڤاکی یێن هوزانڤانی دزڤریت، هەر ئێک ژ ئەڤا ناڤان بۆ ئەڤێ مەبەستێ دهێنە بکارهینان:

کۆپەلین: ژ بۆ دەواران دهاتە بکارهینان، وەکی بازنەکێ دهاتە دروستکرن ب نیرەیڤە دکر و دهاڤێتنە سەر ملێ گا و دەواران دا ل دەمێ جۆتی بریندار نەبن. ئەگەر بشێوەیەکێ ئاسوی بەرێ خۆ بدەینە ئەوێ نیڤەدێرا هوزانێ، هەر ئێک ژ دەنگێن (ک، ۆ ،پ، ە،: ن) پێکهاتەیێن پەیڤا کۆپەلینن، پتر ژ جارەکێ دووبارەبووینە و رێتمەکا ناڤخۆی دروستکرییە.

رەشم[٢]: جۆرە هەفسارەکە بۆ دەواران دهێتە بکارهینان وەکوو هێستران، وەریسەک پێڤەیە، بۆ هندێ دەوارێ ل دویڤ خۆ بکێشن و پێ گرێ دەن.

قەداس: بۆ داسێن کەڤن بکار دهێت. ئێنانا ئەڤێ پەیڤێ ژ لایێ هوزانڤانیڤە ل دووماهیکا نیڤە دێرێ بۆ مەرەما دروستکرنا سەروایەکێ بوویە؛ ژبەرکو ل دوماهیکا نیڤە دێرێن بەرێ ژیدا هەر ئێک ژ پەیڤێن (کراس و ئەساس) هاتینە.

هوزانڤان د هوزانەکا دیدا دبێژیت:

پند و پلپلک، کێچە بۆغە، کرنییێ پان و بەرین
یەک دەقیقە دێ ژ ناڤ بەن، دەیکە خەج دگەل
پیرە ئاس (مشەختی و مشەحتی ٢٠١٢: ٢٤٤)

د ئەڤێ دەقیدا پەیڤێن (پند و پلپلک، کێچ، کرنی) ناڤێ هندەک ژ ئەوان مێروولەیانە یێن دکەڤنە لەشێ گیانەوەران:ێ وەکی دیار هەر ئێک ژ "کێچ و کرنی" ژ ئەوان پەیڤانە یێن نوکە ژی تا رادەیەکی ل هندەک دەڤەران دهێنە بکارهینان. پەیڤێن "پند و پلپلک" نوکە ناهێنە بکارهینان یان ژی کێم دبەلاڤن. هەر ئێک ژ (چکینە، پند، کەپلە، ئەسپێ) ژی بۆ دهێنە بکارهینان. ب ئەوان کرنییان دهاتە گۆتن یێن دکەڤتنە لەشێ مریشکان و ل هندەک دەڤەران ژی دبێژنێ پندک. بکارهینانا ئەڤان پەیڤان زێدەباری ئەوێ چەندێ ژبەر دوبارەبوونا پیتا "پ" رێتمەک دروستکرییە، بووینە ئەگەر بەرجستەکرنا زمانی ژی. ژ لایەکێ دیڤە ئاماژەیەک بۆ دەستهەلییا ژنا کورد کاروبارێن ئاژەلدارییێدا.

هۆزانڤان ددەقەکێ دیدا دبێژیت:

ئەو چ پارتە، ئەو چ کارتە، یان شکارتە، یان زەڤی
ئەو چ کەندە، ئەو چ گەندە، خەلک ژ بەر بێنێ رەڤی
ئەو چ خشخشن، چ ئاشن، جار بلند و جار نەڤی
ئەو چ تۆپن، چ حلوپن؟ ما تو شێری و خەلک رەڤی؟ (مشەختی، ب. س، ب. ل)

د ئەڤێ دەقیدا ژی هژمارەک پەیڤێن نامۆ و سەرنجراکێش هەنە، پەیڤا "شکارتە" هاتییە بکارهینان، کو پارچە عەردەکێ بچویکە، ژ بۆ کەسەکێ هەژار یان کەسەکێ خودان پێدڤیێن تایبەت

٢ "سەرگوهـ" ژی پێدهێتە گۆتن، ئەڤ ئامیرە دەمێ ب سەرێ دەواری ڤە دهێە گرێدان دەوار دکەڤیتە بن دەستهەلاتا خودانی ڤە و چ بو ئینان و برنێ یان ژی گرێدانێ ل مال یانژی ل چەراندنێ. بۆ پتر پێزانینان بنێرە پەرتووکا "کارسازییا کوردەوارییێ"یا بەکر عەبدولکەریم کۆڤلی.

یان مەلایێ گوندی چاندن لێ دهاتەکرن. بکارهینانا ئەوێ دگەل هەر ئێک ژ پەیڤێن (پارتە، کارتە) بوویە ئەگەر ڕیتمەکا ناڤخۆیی بۆ دەقی دروست ببیت. هەروەسا بیرهینانەڤەیا ئەڤێ کریارێ وەک کارەک مرۆڤایەتی د ناڤ نەریتێن کوردەواریدا هەبوویە، هەر ئەڤ چەندە بوویە ئەگەر پەیڤ ژێ بهێتە بەرجستەکرن و زمانێ هۆزانێ نامۆ ببیت.

ددەقەکێ دیدا هاتییە:

بوونە کاڤل، پرکە پاخل، کورد ل ناڤ دەردا مرین
گش دینارە و پڕ خرارە، گورگێ هارە ئەو ئەمیر
داوەشـاندن، زک حەشاندن، ژار مراندن، گەل
فەقیر (مشەختی، ب. س، ب. ل)

خرار: ژ جوهالی مەزنترە، یان ژێ ئەم دشێین بێژین: ئەو ژێ جوهالەکەێ گەلەک یێ مەزنە، ژ موییێت پەزێ ڕەش (بزنی) دهێتە چێکرن. زێدەباری ئەوێ چەندێ پەیڤەکا ئارکائیکییە، ئەڤ چەندە نەبوویە ئەگەر دناڤ دەقیدا ڕۆلێ خۆ نەبینت، بەلکۆ پەیڤا (خرار) هەماهەنگییەکا باشا ڕامانی دگەل پەیڤێن دەروبەرێن خۆ هەیە. ژ لایەکێ دیڤە بکارهینانا ئەوێ پەیڤێ وەک بیرهینان و زڤرین بۆ ژیانا گۆندان و بەرێ بوویە. هەروەسا دووبارە بوونا پیتا ”ر“ و برگەیا ”ارە“ د هۆزانێدا بوویە ئەگەر وەرگر چێژەکێ ژێ وەربگریت ژبەر ئەوێ ڕیتما دروست کری.

٤-٢. ناڤێن گرێدای ب خوارنێن کەڤنڤە: خوارن ژێ ژ ئەوان بابەتانە یێن جهێ خۆ د ناڤ کەلتۆرێ کوردیدا کری، زێدەباری هەبوونا جۆرێن خوارنێن جودا ژ دەڤەرێن کوردستانی، گەلەک خوارن ژێ هەنە وەکی ئێکن و شێواز و پێکهاتا ئەوان ئێکن:ێ ل هەر دەڤەرەکێ ناڤەکی دبێژیتێ، گەلەک ژ ئەوان خوارنان نوکە نەماینە و هەبووینە ژێ ژ مێژە زەمینەیا نە مانێ بۆ خۆ خۆش بوویە و کێم هاتینە ئامادەکرن:ەوما دێ بینین دگەل نەمنا ئەوان خوارنان ناڤێن ئەوان ژێ بەر ب بەرزەبوونێ و ژناڤچوونێ دچن. مشەختی د هوزانێن خۆدا گەلەک باسێ خوارنێن کوردی دکەت، بۆ نموونە:

مە هەیە دانودکاک و گارس و گەنمۆک و کەشک
بەلگەمێو ژێ هشک کرینە، هەر دوو کچ، خانێ و
مەیاس (مشەختی و مشەختی،٢٠١٢: ٢٤٥)

د ئەڤێ دەقیدا هۆزانڤان ڤیاییە دەولەمەندییا کەلتۆرێ کوردی د بیاڤێ خوارناندا دیار بکەت، وەک شانازیکرن ب دەولەمەندییا کوردان د ئەڤێ بیاڤیدا. هەر بۆ ئەڤێ مەبەستێ هندەک ژ ئەوان پێدڤیێن کورد وەک پێکهاتا خوارنا بکاردهینن د هۆزانێدا بەرجستە کرینە. ژ ئەوان ژێ (دانودکاک، گارس، گەنمۆک، کەشک و بەلگەمێو) و هەر ئێک ژ پەیڤێن (گەنمۆک، کەشک و بەلگەمێو) هەتا نوکە ژێ مفا ژێ دهێتە وەرگرتن.دگەل ئەوێ چەندێ کو نوکە وەکی ئەوێ شێوەیێ هۆزانڤانی باس کری،کو هشککرنە ناهێنە بکارهێنان، بەلکی ل ناڤ ئاڤا خوێ یان ژێ د بەفرگراندا دهێنە هەلگرتن:ێ بۆ هەمان مەبەست دهێنە بکارهێنان. سەبارەت پەیڤا ”دانودکاک“، ڕاستە وەک کەرستە دهێنە بکارهینان:ێ وەک پەیڤ نوکە ناهێتە بکارهینان. ”گارس“ ژێ یێ کەڤنە و نوکە وەک خوارن و وەک پەیڤ ژێ گەلەک کێم دهێتە بکارهینان. مەرەما هوزانڤانی ژ بکارهینانا ئەڤان پەیڤان زڤرینە بۆ ژیانا بەرێ دانەنیاسینا جۆرێن خوارنێن کوردی و ژیانا جڤاکییا کەڤنا کوردی بۆ بەرەبابێ نوی. دانودکاک: ئەو ئەرزاق و مەتاییێ خەلکی بۆ زڤستانێ کۆمدکر و هلدگرت. یان ژێ ”کوما دانێن هێرانێ، یێ کو بۆ خوارنێ د ماڵدە دئێتە بەرهەڤکرن“ (شاهین، ٢٠٢٣: ٩٥٢). گارس: هەر ئێک ژ پەیڤێن (گاورس، ئەرزن، مەرزن) ژێ بۆ دهێنە بکارهینان، کو ”گیا و شینکاتیێ خوانێ،

یێ ژ بنەمالا گەنم و جەهی. ل جهێن هشک و گەرم دئێتە چاندنو هەتا مێتر و نیڤان ژی بەژنێ دکت'' (شاهین ٢٠٢٣: ١٨٦٢). جۆرە دانەکێ گرە وەکی گەنمی، بەرێ دکرنە ئار. چیچاڤک عەزیزە، جەژنا مەکوردان بای گیزەگیزە، پاییزە سەردان یارێ کوتلدەو، تیرمەه و هاڤین زک کەفتە حەو حەو، تێشت و فراڤین (مشەختی و مشەختی ٢٠١٢: ٤٧٠).

د ئەڤێ پاچە هوزانێدا (چیچاڤ و کوتلدەو) هەردوو ناڤێن خوارنێن کوردینە:ێ چیچاڤک ژ ئەوان خوارن و ناڤایە یێن ناهێنە بکارهینان و ئەگەر ل دەڤەرەکێ هەبیت گەلەک یا کێمە، بکارهینانا ئەڤێ پەیڤێ لادانەک دروست بوویە و بۆ وەرگری بوویە جهێ سەرنجێ و زمانێ هۆزانێ بەرجستەکرییە. هوزانڤانی دڤێت ئەوێ چەندێ بدەتە دیارکرن د ژیانا ڕۆژانەییا تاکێ کوردا زێدەباری دەولەمەندییا جۆرێن خوارنا هەر ئێک ژ ئەوان ژی ل دەمێن جودا دهێتە دروستکرن. چیچاڤک ل وەرزێ پاییزێ دهێتە دروستکرن و ب تایبەت ژی بۆ هەلکەفتێن وەکی جەژنا و هەورەسا کوتلدەو ل وەرزێ هاڤینێ دهێتە دروستکرن. هەرچەندە ل وەرزێن دی ژی دبیت ئەڤ خوارنە بهێنە ئامادەکرن و خوارن:ێ وەکی دیار وەرزێن ئەوان تایبەتترن. هەلبەت زڤرین و بیرهینان ل ژیانا بەرێ و خوارنێن کەڤنێن کوردی ئێک ژ ئارمانجێن بکارهینانا ئەوان ناڤایە. چیچاڤک:جۆرەکێ خوارنییە، ''ئەو شۆربایێ ژ گارسی چێ دکەن'' (هەمان ژێدەر ٥٢١).

دانقوت و دانلوق، ئەگەر تە تێر خار
زک کەتە بۆقەبۆق، تەنوور تە دا کار
ل جەژنە قوربان، سەرسال و نەوروز
گۆشت نەچوو قازان، چرخویسە پیرۆز (هەمان ژێدەر٤٧٠)

هوزانڤان د ئەڤێ پارچە هوزانێدا وەسا ددەتە دیارکرن هەر ئێک ژ (ماشا ب ترشی، زرەپوونگ، دانقوت، دانلوق و چرخویسە)، ژ ئەوان خوارنانە یێن کورد ئامادە دکەن، هەر چەندە دانقوت و ماش و پوونگ هەتا نوکە ژی یێن هەین و خەلک ئامادە دکەن و دخۆن:ێ ناڤێ هندەک خوارنان ب شێوەکێ مەجازی بۆ مەبەستەک دی دهێتە بکارهینان، د ئەڤێ دەقیدا بۆ هەمان مەبەستا فەرهەنگی هاتیە بکارهینان و مەرەما هۆزانڤانی گرنگیدان و دانەنیاسینا ئەڤان خوارنانە، هەر چەندە ب باشی پەسنا ئەڤان خوارنان نەهاتیە کرن وەسا دیار دبیت خوانێن هەژارانە و ژ نەچاری دخۆن. مەرەما هۆزانڤانی ئەوە ڕەوشا نەخۆشییا هەژار و دەستکورتان بدەتە دیارکرن.

دانلوق یان دانەلۆق: جۆرەکێ خوارنا کەڤنە، کو شۆربا دانقوتییە. ل هندەک دەڤەران دبێژنێ طەفتی. هاتنا هەر ئێک ژ پەیڤێن (بۆقەبۆق، دانقوت و دانلۆق) پێکڤە د تەوەرێ ئاسویدا بوویە ئەگەر سەرنجا وەرگری بکەڤیتە سەر و ڕیتمەکا ناڤخۆی دروستکرییە.

چرخویس: خوارنەکا کوردەوارییە ژ ساڤارا قەلاندی یان گەنم و جەهێ قەلاندی، کو ب جوونی هاتیە قوتان، دهاتە ئامادەکرن. دەمێ هۆزانڤان دبێژیت: ''گۆشت نەچوو قازان، چرخویسە پیرۆز''، دڤێت بێژیتە وەرگری، ئەگەر نۆکە گۆشت خوارنا خۆشا مالان بیت، دەمەکی چرخویس ژ خوارنێن خۆش بوو:وەما زێدەباری ساخکرن و بیرئینانا ئەڤێ پەیڤێ و خوارنێ بۆ مە دیار دبیت، هەستێ زڤرین بۆ ژیانا بەرێ ژی تێدا دهێتە دیتن:وەما ئەم دشێین بێژین هۆزانڤانی بۆ بابەتێ نوستالۆژیایێ ئەڤ پەیڤە بکارهینایە.

٤-٣. ناڤێن گرێدای ب ژیانا جڤاکیڤە: د ژیانا جڤاکی یا کوردیدا ب شێوەیەکێ گشتی هندەک نەریت و پێدڤیێن ژیانێ یێن ڕۆژانە هەنە تایبەتن ب ملەتێ کوردڤە و گەلەک ئامیر و تشتێن ناڤمالێ و پێدڤیێن

ڕاپەراندنا کارێن ڕۆژانە هاتینە دروستکرن، هەلبەت ئەڤە یا ئاشکەرایە دروستکرنا ئەوان پێدڤییان ژ دەڤەرەکێ بۆ ئێکا دی ل دویڤ سرۆشتێ ژینگەها ئەوان دهێتە گوهۆڕین و یێن هەین ژی د هەڤپشکن. هندەک ژ ئەوان نەریت، کەلوپەل، پێدڤیێن ڕۆژانە یێن دەمهکی د بەلاڤ و دبیت بێ ئەوان ژیان کرن یا ب زەحمەت با نوکە نەماینە و هاتینە ژبیرکرن یان ژی کێم دهێنە بکارهینان. هۆزانێن مشەختی د بێبەهر نینن ژ ئەڤان پەیڤان بۆ نموونە د هوزانەکێدا دبێژیت:

جار ژی ل سەر چنجکی
یان سەر تەنیشت و زکی
جار ژی وەکی کودکی
تێکوەر دبم وەکی مار (مشەختی، ب. س، ب. ل)

کودک: جۆرە ترار یان ئامانەکە ژ هەری یان داری دهاتە چێکرن. مەرەم ژ بکارهینانا ناڤێ کودک بۆ مەبەستا دروستکرنا ڕیتم و سەروایەکییە، چونکی د دوماهیکا نیڤەدێرێن بەری وێدا هەر ئێک ژ پەیڤێن "چنجکی و زکی" هاتینە، هەروەسا دێرێن دویڤدا ژی پەیڤا "وەکی" پتر ژ دوو جاران دووبارە بوویە. ب شێوەیەکێ گشتی برگەیا "کی" گەلەک جاران دووبارە بوویە لەوما دەق بوویە جهێ سەرنجێ.
د دەقەکێ دیدا هاتییە:

دلخۆشی کو موئمنی و هەم ڕۆژیدار
پیڤییە بەو ڕۆژییە بی شەرمەزار
ڕۆژی ئەو باشی، کەلەخ ویران بکەی
خۆشیێ بەردەی، قەساری جان بکەی (مشەختی، ب. س، ب.ل)

قەسار: بۆ ئەو کەسێ کو جلکێ خەلکی ب پارە دشووت دهاتە گۆتن، هەلبەت نوکە ئەڤ کارە نەمایە یان شێوازێ ئەنجامدانا ئەوی هاتیە گوهۆڕین:وما دگەل نەمانا ئەڤی کاری، پەیڤا ئەوێ ژی نەمایە. نڤیسەری ب بکارهینانا پەیڤێ زێدەباری گرێدانا ئەوێ ب رامانا دەقیڤە جارەکا دی پەیڤ زیندیکرییە.

تاکێ کورد بۆ پر کرنا پێدڤیێن ژیانا خۆ یا ڕۆژانە چ بیاڤ نەماینە کارسازیی تێدا نەکربیت، مشەختی ژی بزاڤ یا کری ئەڤان کارسازییا د هۆزانێن خۆدا بەرجستە بکەت:وما دەمێ دبێژیت:

گلد و گاجل کۆم ب کۆمن، کەڤنە ئامانێ رزی
مۆخل و بێژینگ و تاشی، بێ ژمارن بڤر و داس
(مشەختی و مشەختی، ٢٠١٢: ٢٤٣)

دڤێت بۆ مە بدەتە دیارکرن کارسازیێن کوردان ناهێنە هژمارتن. گلد و گاجل ژ ئەوان پێدڤیێن ژیانێ یێن کەڤنن،کو نوکە ب هیچ شێوەکی ناهێنە بکارهینان و موکێت و مەحفیران ژمێژەیە جهێ ئەوان گرتی. هەر ئێک ژ ئەوان ب ئەڤێ شێوەی دهێنە دروستکرن:

گلد: ئەو بەرکا ژ پەرۆیێن کەڤن و کنجران دهاتە چێکرن، جۆدەلیک، پارچەیێن کەڤن یێن بەرک و مەحفیران. ل هندەک دەڤەران ژی ئەو دوشەکێن ل ناڤ مالێ بۆ ل سەر روینشتنێ دهێنە بکارهینان دبێژنێ گلد.

گاجل[٣]: جۆرە بەرک یان ڕایەخەک بوویە کو ب موییێن بزنان یان هری یان ب تەقلێن پەرۆیان دهاتە چێکرن (فەرهەنگوکا مشەختی، ب. س. ب. ل)

دەردەکی هنگو بگریت
نە دەر بیت و نە زەر بیت
دەرمانێ شاخی کەر بیت
ل ناڤ کولی کەرا بن

٣ بۆچوونێن ژ هەڤ جودا بۆ ئەڤێ پەیڤێ هەنە، ئەڤە ژی بۆ ئەوێ چەندێ دزڤریت کو ل هەر دەڤەرەکێ ئەڤ پەیڤە بۆ مەرەمەکێ دهێتە بکارهینان: هندەک دەڤەران، وەک لحێفک و بەتەنی بکار دهات و د فەرهەنگا ئامەد ژیدا هاتیە کو ئەو جلێ ل گای دهێتە کرن دبێژنێ گاجل.

دکێشن پوشیمانی
کەفتینە خرکومانی
ئەرێ گوندێ مە کانی؟
عەرەب ل سەر پەیا بن؟ (مشەختی و مشەختی ٢٠١٢: ٣٩٤)

خرکومان: ئەو قالبە کو بۆ چەماندنا داری دهێتە بکارهینان، بۆ چێکرنا بێژینک و سەرادا و دەف و دهۆلان مفا ژێ دهێتە وەرگرتن. بکارهینانا ئەڤێ پەیڤێ د ئەڤی دەقیدا هەستەکێ نوستالۆژیای بۆ نڤیسەری و خاندەڤانی ژێ دروست دکەن ب تایبەتی دەمێ هۆزانڤان د نیڤە دێرا دویڤدا دبێژیت: ”ئەرێ گوندێ مە کانی؟“ دیار دبیت هۆزانڤان ب هەر ئەگەرەکێ بیت ژ گوندێ خۆ دویر کەفتییە دەربرینێ ژ هەستێ خۆ یێ خەریبوونێ دکەت:هوما ب ئینانا پەیڤا خرکومانی،کو ئێک ژ ئامیرێن تایبەت ب کارسازییا کوردینە پتر بیرا خۆ ل گوند و ژیانا کوردەواری دهینیت. ژ لایەکێ دیڤە هاتنا هەر ئێک ژ پەیڤێن (پۆشمانی، خرکومانی، کانی) ب شێوەیەکێ ستوونی ل دویڤ ئێکدا سەروایەک بۆ دەقی دروستکریە.

ب خواندن و شرۆڤەکرنا ئەڤان دەقان بۆ مە دیار دبیت، ئەو پەیڤێن د زمانێ کوردیدا نەماین یان بەر ب نەمانێ دچن د ناڤ ئەدەبیاتیدا مفا ژێ هاتیە وەرگرتن. ڕەنگڤەدانا ئەڤان پەیڤان د هۆزانێن مشەختیدا ب باشی یا دیارە، ناڤهاتی ب بەرجستەکرنا ئەوان د ناڤ دەقێن خۆدا شارەزای و دەستهەلییا خۆ د زمان و نەریتێن جڤاکیێن کەڤن و نوییێن کوردیدا و ژیانا گوندان یا بەرێ دیارکریە.

ئەنجام

پشتی شرۆڤەکرنا مە بۆ دەقێن دەستنیشانکری بدوماهیک هاتین ئەم گەهشتینە ئەڤان ئەنجامێن: مەرەمێن جودا ل پشت بکارهینانا پەیڤێن ئارکائیکی ژ لایێ مشەخیڤە هەنە ژ ئەوان نۆستالۆژییا و بیرهینانا ژیانا بەرێ یا گوندان، مشەختی وەک شانازیکرنەک ب شێوازێ ژیانا کەڤنا کوردەواری و نەریت و خوارن و کارێن رۆژانە د ناڤ دەقێن خۆدا بەرجستەکرینە. بهێزییا هەستێ نەتەوەی یێ هۆزانڤانی ئەگەرەک بوویە ئەڤان پەیڤان دناڤ هۆزانێن خۆدا بکار بینیت، چونکی هۆزانڤان زمان و کەلتۆرێ کوردی وەک ناسنامەکا نەتەوەی ددانیت و داخوازا پاراستنا ئەوان دکەت ژ بەرەبابێ نوی. ئەڤ ناڤێن هاتینە بکارهینان د ناڤ دەقیدا بووینە ئەگەرێ دروستبوونا لادانا دەمی بەرجستەکرنا زمانێ دەقی، ب تایبەت کو هۆزانڤان یێ شییای پەیڤێ ل جهێ گونجای بدانیت و خزمەتا واتایا دەقی بکەت. بکارهینانا ئەوان ناڤان ل هندەک جهان بوویە ئەگەرێ دروستبوونا سەروایەکێ بۆ دەقی و ڕیتمەکا دەرەکی دروستکرییە و ل هندەک جهان ژێ ڕیتمەکا ناڤخۆی دروستکریە، ب تایبەتی ئینانا ئەو پەیڤێن دەنگەک تێدا دووبارە دبیت وەکی (پند و پلپلک، خرار، دانودکاک، کودکی، گلد و گاجل... هتد).

ژێدەر

ب كوردی:

– ئیسماعیل، ڤیان عەباس (٢٠٢١). نۆستالۆژیا لە شیعری كلاسیكی كوردیدا بە نموونە (نالی، سالم، كوردی). ماستەرنامە. زانكۆی سەڵاحەدین. نەبەلاڤكری.

– حاجی، عەبدی (٢٠٠٨).چەند تیورەكێن ڕەخنا ئەدەبی. سپیرێز: دهۆک.

– عەبدولڕەحمان، شڤان جەرجیس (٢٠٢٠). بنیاتێ هونەری د هوزانێن مەلا خەلیل مشەختیدا. تێزا دكتورایێ، زانكۆیا سەلاحەدین پشكا زمان و ئەدەبێ كوردی.

– محەمەد، سەنگەر عەسكەر (٢٠٢٢). لادان لە دەقە شیعرییەكانی ”عەبدولقادر سەعید“دا. ماستەرنامە، نەبەلاڤكری.زانكۆی چەرموو.كۆلێژی پەروەردە و زمان.

– مشەختی، مەلا خەلیل (ب. س). دیوانا مشەختی (مەهجەبین). بەرگێ چوارێ. دەسنڤیس.

– مستەفا، سەرحەد حسێن (٢٠٢٣). لادان لە شیعری ”قوبادی جەلیزادە“دا. تێزی دكتورا. نەبەلاڤكری. زانكۆی سلێمانی. كۆلێژی زمان: بەشی زمانی كوردی.

– مشەختی، مەلا خەلیل (ب. س). دیوانا مشەختی (ئاوازێن غەریبێ). بەرگێ دوویێ. دەستنڤیس.

– مشەختی، نەوزاد مەلا خەلیل و مشەختی، كامەران ئیبراهیم (٢٠١٢). دیوانا مەلا خەلیل مشەختی .بەرگێ ئێكێ. دەزگەهێ سپیرێز: دهۆک.

ب فارسی:

– ارجمندی، نرگس و ارجمندی، مریم (٢٠١٧). باستانگرای (آركایسم). دومین همایش ملی بازشناسی و مفاخر خراسان. دانشگاه شهید مفتح. (ب. ش)

– اسد اللهی، خدابخش و مهرآوار، قاسم (١٣٩٧). (نگاهی به باستانگرای در شعر شاملو). فصلنامه پژوهش ادبی و بلاغی. شماره: ٢٣.

– اللهی، شهلا خلیل و برج ساز،غفار. (١٣٩٨) سبک شناسی لایەای اركائیسم در شعر میراث اخوان ثالث). ب. ج.

– بابای، اعظم **(١٣٩٣)** باستانگرای**.** http://pajoohe.ir/Product.aspx?ProductID٢٨٢١٢&CategoryID=٩٢٦٢&strParent=٤٦٣٤٦,٩٢٦١ تاریخ دیدن **٢٠٢٤/١٢/٢١.**

– ثابت، حسین كریمی و اب برین، سیف الدین و جلیلی، فروغ (١٤٠٣). نگاهی تحلیلی و خاستگاههای باستانگرایی زبانی در شعر بهمن صالحی. نشریه علمی سبک شناسی نظم و نثر فارسی. ش: ٢.

– حیدری، فاطمه (١٣٩٤). (اركائسم واژگانی و نحوی در اشعار شمس لنگرودی).

– شفیعی كدكنی، محمد رضا (١٣٧٥). صور خیال در شعر فارسی. چاپ ششم. تهران: اگاه.

– شفیعی كدكنی، محمد رضا (١٣٨٤). موسیقی شعر. چاپ هشتم. تهران: انتشارات آگاه.

– صفری، جهانگیر و بنی طالبی، امین و گرجی، بهنام (١٣٩٧). باستانگرای واژگانی در اشعار قیصر این پور. نشریه ادبیات پایدار. شماره ١٨. دانشكده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر كرمان.

– صفوی، كوروش (١٣٧٣). از زبانشناسی به ادبیات. ج، اول: نظم.تهران چشمه.

– عبدالله زاده، راحله (تابستان١٣٩٠). هنجارگریزی زمانی در شعر اخوان ثالث. مجله: نور. انتشار: وزارت اموزش و پرورش، سازمان پژهش برنامه ریزی اموزش. شماره چهارم، شماره ٩٨، تابستان.

– علی پور، مصطفی (١٣٨٧). ساختار زبان شعر امروز. چاپ سوم. تهران: فردوس.

– فتح الەزادە، سید محمد و شهبازی محمد (١٣٩٥). باستانگرای (اركایسم) در شعر شاملو. اردبیل: انشارات محقق اردبیلی.

– گرجی، حسین و جرفی، محمد و سجادی، سید ابوالفضل (١٤٠٠). برجسته سازی در اشعار محمد سعید الحبوبی با تكیه بر نظریه ی جفری لیچ. فصلنامه

علمى نقد ادبمعاصر عربى. ص: ٢٤٧.

– ياسينى، اميد و مدرسى، فاطمه (١٣٨٦). باستانگراى در شعر حميد مصدق. مجله علمى پژوهشى دانشكده ادبيات دانشگاه يزد. شماره ١٤. دانشگاه يزد.

– فتح، مهدى پورمجيدى و درخوش، سيد فايض (١٣٩٧). باستانگراى در اشعار حسين پناهى. فصل نامه اور مزد. شماره ٤٤.

ب ئنگليزى:

- aldick, Chris 2015. The Oxford Dictionary of Literary Terms. ٤th ed., Oxford UP.

- Harper, Douglas 2025. “Archaism.”Online Etymology Dictionary. https://www.etymonline.com/word/archaism.Accessed Jan.

ب عەرەبى:

– ابوبكر، ابوبكر ابراهيم (٢٠٢٢) الالفاظ المهجوره فى معجم العربى. مجلة العلوم و افاق المعارف، المجلد الثاني. العدد الاول. (دكتور...)

– حكمت، شاهرخ (١٤٤٤) دراسة الانزياح في قصيدة آرش كمانگير لسياوش كسرائي، بناء على نظرية جفي ليتش. مجلة آزلد الأسلامية في جيرفت السنة ١٥. العدد ٥٨.

الملخص

بفعل التغيرات العامة التي تطرأ على الحياة، يصيب اللغات التَقادُم ويقل استخدامها، إضافةً إلى ذلك، فإنها تموت أيضاً بسبب الضغوط السياسية والاقتصادية والاجتماعية. إن موت لغة ما ليس مجرد زوال مجموعة من المفردات، بل هو فناء لهوية وتاريخ وتراث ثقافي وفكري. يلجأ الكتّاب في كثير من الأحيان إلى استخدام هذه الكلمات والتعابير القديمة في أعمالهم، وهي ممارسة تُعرف بالتقليدية (الأركيزم). إن استخدام هذه العناصر العتيقة لا يعود إلى كون النص قديماً، بل يكمن وراءه هدف فني. يستخدم الشعراء التقليديه ليضفوا سمة تاريخية على أعمالهم، أو يستفيدوا منه للحفاظ على الوزن والقافية وخلق نغم موسيقي خاص. بهذه الطريقة، يصبح التقليديه أداة مهمة لإثراء النص وإضافة عمق للمعنى، مما يربط القارئ بأجواء مختلفة. الأركيزم هو فن استخدام لغة الأمس في عمل اليوم لتحقيق أهداف محددة. أُجري هذا البحث لتحديد التقليد في الأسماء المستخدمة في قصائد (مشختي)، وذلك في إطار المنهج الوصفي التحليلي. وتُظهر النتائج التي تم التوصل إليها أن الأسماء التي استخدمها الشاعر كانت لأغراض الحنين (النوستالجيا) والافتخار بالحياة الكردية التقليدية القديمة. وقد أسهمت هذه الكلمات في إبراز اللغة الشعرية وخلق إيقاع وقافية للنص.

كلمات الرئيسية: الانزياح الزمنى، الانزياح الزمني من الاسم، كلمات ميتة، يتغير، تجسيد.

Abstract

Due to general changes in life, languages can become archaic and fall into disuse. Furthermore, they can also die out due to political, economic, and social pressures. The death of a language is not merely the loss of a collection of words, but the disappearance of an identity, history, and a cultural and intellectual heritage. Writers often resort to using these old words and expressions in their works, a practice known as archaism. The use of these archaic elements is not because the text itself is old, but rather because there is an artistic purpose behind it. Poets use archaism to lend a historical quality to their work, or it is utilized to preserve meter and rhyme and to create a specific musicality. In this way, archaism becomes an important tool for enriching the text and adding depth of meaning, connecting the reader to a different atmosphere. Archaism is the art of using the language of yesterday in the work of today to achieve specific objectives. This research has been conducted to identify the archaism of nouns in the poems of Mashexti, using a descriptive-analytical methodology. The findings indicate that the poet used these archaic nouns for nostalgic purposes and to express pride in the traditional Kurdish way of life. These words have served to enhance the poetic language and to create rhythm and rhyme for the text.

Keywords: archaism, archaism of the noun, Dead words, Change, embodiment.

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٧/٢٧
پەسەندكردن: ٢٠٢٥/٨/٢٦

تایبەتمەندییەکانی زمانی ئایینی
لە پڕۆسەی بەکوردیکردندا وەک نموونە

کارا فاتیح عومەر
بەشی کوردیی فاکەڵتیی پەروەردە
زانکۆی کۆیە
karafateh@yahoo.com

پ.د. عومەر مەحمود کەریم
بەشی کوردیی
فاکەڵتیی پەروەردە
زانکۆی کۆیە
omar.mahmood@koyauniversity.org

پوختە

"تایبەتمەندییەکانی زمانی ئایینی لە پڕۆسەی بەکوردیکردندا وەک نموونە" ناونیشانی ئەم توێژینەوەیەیە، لە پێناو زیاتر ناسینی زمانی ئایینی و دەسەڵاتی وەرگێڕاندا بەسەر ئەم زمانەدا کراوە. بواری لێکۆڵینەوەکە زمانی ئایینییە، لە ناو ئایینەکانیشدا بە دیاریکراوی مەبەستمان ئایینی ئیسلامە. ئەم زمانە دابەش دەبێت بۆ زمانی دەقی قورئان و کتێبەکانی سوننەت، دواتر پەیدابوونی چەندین ئایینزا و کۆمەڵەی جیاجیا کە هەریەکیان خاوەنی تایبەتمەندیی زمانیی خۆیانن، ئەوەی لێرەدا مەبەستمانە زمانی ئایینیی تێکستی پیرۆزی قورئانە. هەڵبژاردنی ئەم بابەتە جگە لەوەی پێویستییەکی ئەکادیمییە، هاوکات ئەم جۆرە توێژینەوانە لە زمانی کوردیدا زۆر پێویستن. لەم توێژینەوەیەدا پەیڕەویی لە ڕێبازی شیکاریی پەیوەندی (Correlation Analysis Approach) کراوە بە پشتبەستن بە زمانەوانیی درکپێکردن کۆمەڵێک ئەنجام بەدەست بهێنێت، لەوانە ئاستی دەسەڵاتی وەرگێڕان بەسەر زمانی ئایینیدا. توێژینەوەیەکە لە سێ بەش پێک هاتووە: بەشی یەکەم لە ژێر ناوی "زمانی ئایینی: وەک زمانی خودا" ئاماژە بۆ کۆمەڵێک سیفەتی خودایی زمانی ئایینی دەکرێت، لەوانە: پیرۆزی، پەرەجۆ، سرووش، نەگۆڕی، نادیار. "ڕواڵەتگەرایی زمانی ئایینی" ناونیشانی بەشی دووەمە و باس لە بابەتەکانی (جوانخوێندنەوە، لەبەرکردن) کراوە. لە بەشی سێیەمدا لە ژێر ناوی "ڕەوانبێژیی زمانی ئایینی"دا باس لە بابەتەکانی (تەمومژی، میتافۆڕ، وێنەی شیعری) لە زمانی ئایینیدا کراوە.

کلیلەوشە: زمانی ئایینی، پیرۆزی، میتافۆڕ، تەمومژ، نادیار

پێشەکی

تایبەتمەندییەکانی زمانی ئاینی زۆرن و ئەم باسە گشتگیرە، بۆیە لێرەدا توێژینەوە لە سەر ئەو خاڵانە دەکەین کە گرنگترینن، دواتر دەسەڵاتی وەرگێران لە ڕێی ئەم تایبەتمەندییانەوە دیاری دەکەین و کێشەکانی وەرگێڕ نیشان دەدەین. بواری توێژینەوەکە پرۆسەی بەکوردیکردنە لە ناو زمانی ئایینیدا، بە تایبەت ئایینی ئیسلامدا، ئەم ئایینە زمانەکەی بۆ زمانی دەقی قورئان و کتێبەکانی سوننەت و دواتر پەیدابوونی چەندین ئایینزا و مەزهەب و کۆمەڵەی جیاجیا دابەش دەبێت، بۆیە ئەوەی مەبەستمانە زمانی ئایینیی تێکستی پیرۆزی قورئانە. جگەلەوەی پێویستییەکی ئەکادیمییە، هاوکات ئەم جۆرە توێژینەوانە لە زمانی کوردیدا پێویستن و پرۆسەی بەکوردیکردنی زمانی ئایینی ڕووبەری قسەلێنەکراوی زۆرە کە توێژینەوەی ئەکادیمیی بە زمانی کوردی لە سەر نەکراوە. لەم توێژینەوەیەدا پەیرەوی لە ڕێبازی شیکاریی پەیوەندی کراوە، بە پشتبەستن بە زمانەوانیی درکپێکردن. توێژینەوە لە زمانی ئایینی بە ناو تۆرێکی ئاڵۆزی زمانی پیرۆز و بابەتی هەستیار و هەڵگری لێکدانەوە و ڕاڤەی جیاجیادا دەڕوات، بۆیە بەکێشەکردنی ئەم بابەتە بۆ بواری توێژینەوەی زانستی گرنگیی خۆی هەیە. ئەو پرسیارانەی لەم توێژینەوەدا دەکرێن؛ بریتین لە ئەو تایبەتمەندییانە چین، زمانی ئاسایی لە زمانی ئایینی جیا دەکەنەوە؟ ئایا زمانی ئایینی هاوشێوەی زمانی ئاسایی لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر دەگوازرێتەوە؟ ئایا وەرگێڕان هەمان دەسەڵاتی بەسەر زمانی ئایینیدا هەیە، کە بەسەر زمانی ئاساییدا هەیەتی؟ ئەم توێژینەوەیە لە سێ بەش پێک هاتووە: لە بەشی یەکەمدا "زمانی ئایینی: وەک زمانی خودا"، ئاماژە بۆ کۆمەڵێک سیفەتی خودایی زمانی ئایینی دەکرێت، لەوانە: پیرۆزی، پەرەجۆ، سرووش، نەگۆڕی، نادیار. "ڕواڵەتگەرایی زمانی ئایینی" ناونیشانی بەشی دووەمە و باس لە بابەتەکانی (جوانخوێندنەوە، لەبەرکردن) کراوە. لە بەشی سێیەمدا؛ "ڕەوانبێژیی زمانی ئایینی" باس لە بابەتەکانی (تەمومژ، میتافۆڕ، وێنەی شیعری) لە زمانی ئایینیدا کراوە. لە کۆتاییشدا وەک ئەنجامی باسکردنی ئەم تایبەتمەندییانە، بە چەند خاڵێک دەسەڵاتی وەرگێڕان بەسەر ئەم زمانەدا خراوەتە ڕوو.

بەشی یەکەم
زمانی ئایینی: وەک زمانی خودا

گرنگترین خاڵ وەک تایبەتمەندیی زمانی ئایینی باس بکرێت ئەوەیە زمانی ئایینی وەک زمانی خودا سەیر دەکرێت، واتە تایبەتمەندییەکی خودایی هەیە، ئەویش بە کۆمەڵێک بەڵگە، ئەو بەڵگانەش دەکەینە کۆمەڵێک سیفەت، کە لەم چەند خاڵەدا گرنگترینیان باس دەکرێت:

١-١. پیرۆزی

زمانی خودا سیفەتی پیرۆزیی هەڵگرتووە، زمانێکە دەبێت مامەڵەکردن لەگەڵیدا ئەدگاری فەرمی وەربگرێت و لە زمانی ئاسایی جیا بکرێتەوە. چەمکی پیرۆز بۆ هەموو شتێک بەگشتی لەو پێناسەیەدا بەرجەستە دەبێت: "هەمیشە خۆی وەک واقیعێک دەردەخات کە لە واقیعی سروشتی جیاوازە و بەرێزتر و سەرترە" (Eliade, 1963, 10). لەمەوە دەردەکەوێت پیرۆز پێچەوانە و بەرانبەر دەوەستێت لەگەڵ ئاساییدا. پێناسەی تر بۆ زمانی پیرۆز ئەوەیە: "ئەم زمانە بە شێوەیەکی باو لە سرووتە ئایینییەکاندا بەکار دێت و کاریگەرییەکی قووڵی لە سەر زمانی ڕۆژانە هەیە" (بای ١٩٩٨: ٢٠٦). پێویستە ئاماژە بۆ

ئەوەش بکرێت "پیرۆزی پەیوەندیی بە خودی ئەو شتەوە نییە کە پیرۆزە، بەڵکوو هەستی تاکەکانە کە بە پیرۆز دەیانبینێت" (تۆفیق، ٢٠٢٠، ٨).

بە بۆچوونی "ڕۆجێ کایوا"، تێگەیشتنی قووڵ لە پیرۆزی هانی قسەکردنمان دەدات لە هەستکردن بە پیرۆزی، واتە لایەنی دەروونی و وردبوونەوە لە سایکۆلۆژیای پیرۆز یارمەتیدەر دەبێت بۆ تێگەیشتن لە پیرۆز. دواتر کایوا وای دەبینێت پیرۆزی جۆرێکە لە هەستیاری، هەستیارییەک باوەڕداری ئایینی لە بەرانبەر پیرۆزدا نوقمی ڕێز دەکات، هەر بۆیە کایوا پیرۆز وەک سیفەتێک نابینێت هێندە پێدراوێکی نهێنییە و بە بەرگی ئایدیا و شتەکاندا دەکرێت، ئەوانیش ڕەنگی ئەو پیرۆزییە دەگرن. "پیرۆز لە وێنە سادە و بنەڕەتی و سەرەتاییەکانیدا دەبێتە خاوەنی وزەیەکی ترسناک، دەستی تێگەیشتنی پێ ناگات، کێوییە و ماڵی ناکرێت، کاریگەر و پڕ چالاکییە" (کایوا ٢٠١٠: ٣٧-٤٠).

فەیلەسووف و تیۆلۆژیستی ئەڵمانی "ڕۆدڵف ئۆتۆ"، باس لە بنەماکانی ئایین و ئەزموونی پیرۆزی دەکات. لە دیدی ئۆتووە پیرۆز لە دەرەوەی گەردوون و زانین و لە سەروو سروشتەوەیە، باوەڕدار بچووکی و ملکەچیی خۆی لە بەرانبەر پیرۆزدا ئەزموون دەکات، بۆیە پرسیار لە چییەتیی پیرۆز ناکات و بیرکردنەوەی ڕەخنەییانە لە ئاستیدا ناخاتە کار. پیرۆز هەمیشە بە نهێنی، بڵندی و هەتاهەتایی دەمێنێتەوە و ستاییش دەکرێت، بەمەش پیرۆز تەنیا دەگێڕدرێتەوە و پیشان دەدرێت و بۆ ئەوی تر دەگوازرێتەوە، هەڵناسەنگێنرێت و ناگات بە دۆخێک هەڵبوەشێنرێتەوە. لەمەوە ئۆتۆ لە تێگەیشتن لە پیرۆزییەوە پەیوەندیی نێوان ئایین و هەستی مرۆڤ دەخوێنێتەوە و پێی وایە "پیرۆزی تەنیا وەک ڕاستییەکی سەروو سروشت لە ئەزموونی نۆمینۆسەوە سەرچاوە دەگرێت" (Otto 1924: 114).

مرۆڤ بە تایبەت مرۆڤی ئایینی، پیرۆزی و دواتر زمانی پیرۆز بە گرنگ دەزانێت، بۆیە ئەم زمانە وەرناگێڕێت، یاخود بە هەستیارییەوە هەوڵی وەرگێڕانی دەدات، چونکە پێی وایە گەر پیرۆزی نەبێت:

١-١-١. ژیان واتا و بەهای نامێنێت، بۆیە پیرۆزی یارمەتیی مرۆڤ دەدات واقیعی ماددی تێبپەڕێنێت، لەمەوە ئەرکی وەرگێڕان قورس دەبێت، چونکە وەرگێڕ دەکەوێتە بەردەم هەست و واقیعی نابەرجەستە.

١-١-٢. مرۆڤایەتی ئەخلاق و شکۆی نامێنێت، بۆیە پیرۆزی ڕێنمایی هەڵسوکەوت و پەیوەندییەکانی مرۆڤ دەکات. وەرگێڕان لێرەدا تەنها دەسەڵاتی بەسەر وشە و ڕستە و واتادا نییە، بەڵکوو دەبێت ئەم ئەرکەش جێبەجێ بکات.

١-١-٣. ئەگەر پیرۆزی نەبێت، مرۆڤ ئینتیمای بۆ هیچ شتێک نامێنێت و یەکڕیزی لە نێوان ئەندامانی کۆمەڵگەدا دەبێتە خەون. بۆیە پیرۆزی ئینتیمای مرۆڤ بۆ بەهاکان دەگەڕێنێتەوە. دەسەڵاتی وەرگێڕان لەوەدا دەردەکەوێت کە ئەم ئینتیمایە بۆ زمانی دووەم بگوێزێتەوە.

١-١-٤. ئەگەر پیرۆزی نەبێت، مرۆڤ هەمیشە ناڕەحەت و غەمگین دەبێت. بۆیە پیرۆزی یارمەتیدەرە بۆ هەستکردن بە ئارامیی ڕۆحی. دەسەڵاتی دەقی وەرگێڕدراوی زمانی ئایینی کاتێک دەردەکەوێت ئەم هەست و ئاسوودەییە بۆ زمانی دووەم بگوێزێتەوە.

١-٢. پەرجوو (المعجزة)

زمانی ئایینی هەمیشە خۆی وەک پەرجوو دەناسێنێت. لە ئایینی ئیسلامدا قورئان بە ڕەهایی

وەکوو پەرجووی زمانی دانراوە. بڕواداران بە دڵنیایی پێیان وایە قورئان خۆی پەرجوویەکی ئاشکرایە، بە تایبەتی لە ڕووی ڕەوانبێژی و زمانی دەربڕینەوە. پەرجوو لە دیدی ئایینییەوە "ڕووداوێکی نائاساییە، لەلایەن پێغەمبەرێک یان نێردراوێکەوە دەردەکەوێت، بۆ سەلماندنی ڕاستیی پێشبینی و پەیامەکەی. پەرجوو ئاڵنگارییەکە بۆ گەلی پێغەمبەر، کە ناتوانن هەمان شت بکەن" (الرومي ٢٠٠٣، ٢٥٨). لە قورئانیشدا هاتووە: (قُل لَّئِنِ ٱجۡتَمَعَتِ ٱلۡإِنسُ وَٱلۡجِنُّ عَلَىٰٓ أَن يَأۡتُواْ بِمِثۡلِ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ لَا يَأۡتُونَ بِمِثۡلِهِۦ وَلَوۡ كَانَ بَعۡضُهُمۡ لِبَعۡضٖ ظَهِيرٗا) (الإسراء: ٨٨)، "بێژە: ئەگەر مرۆ و جن، گش وەکۆ بن، وێنەی ئەم قورئانە بێنن، لە شبی ئەو دادەمێنن، با هەمووشیان پشتیوانی یەکتری بن." موسوڵمانان و لێکۆڵەران دەڵێن ئەم ئاڵنگارییانەی قورئان بۆ ئاستی بەرزی ڕەوانبێژیی ئەو دەقە ئایینییە دەگەڕێتەوە، دارشتنی قورئان هێندە بەهێزە هیچ کەسێک نەیتوانیوە و ناتوانێت دەقێکی هاوشێوە بنووسێت ئەگەرچی ئەدیب و زمانپاراو و ڕەوانبێژێکی لێهاتوویش بێت. ئەو خاسیەتەی قورئانیش بە لەتوانابەدەریی ڕەوانبێژی (الإعجاز البلاغي) ناسراوە.

شەرعناسانی ئایینی ئیسلام و پسپۆڕان لەم بارەیەوە قسەیان کردووە و بۆچوونی ناچوونیەک و پێچەوانەی یەکتریشیان دەربڕیوە، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی و بە نزیکی زۆربەیان لەگەڵ ئەمە کۆکن: "توانابەدەریی قورئان بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ڕەوانبێژییەکەی پێوەستە بە کۆی دەقەکانیەوە، لاوازی و بێهێزی لە هیچ شوێنێکی قورئاندا نابینرێت، کەس لە توانایدا نییە هاوشانی بێت و هاوشێوەی بهێنێت، گوزارشتی عەرەب و عەرەبیزمانان، زمانپاراوی و ڕەوانبێژییان فرە ئاستە، کرۆکی پاراوی و ڕەوانبێژییان لە بەشێک لە قسەکانیاندایە، هەندێک کاتیش بە پێی تێپەڕبوونی ڕۆژگار بەها و جوانییان لاواز دەبێت و دەگۆڕدرێت، یاخود تەنیا لە هەندێک بەشی گوزارشتەکاندا دەمێنێتەوە. کەسی ڕەوانبێژ هەندێک جار ئاستی ڕەوانبێژییەکەی جۆرێک لە نەنگیی تێ دەکەوێت، نەوەک بەهۆی نەزانییەوە، بەڵکوو بەهۆی غەفڵەت، یاخود لێڵییەکی هزرییەوە، یاخود بەهۆی ئارەزوویەکەوە کە بەسەریدا زاڵ دەبێت هزر و بیری بەلایەکی تردا دەبات، واتە باش و کرچەکان لەخۆ دەگرێت، ئەم ئاریشەیە دووچاری هەر مرۆڤێکی باش دێت" (الزركشي ١٩٨٤: ١٠١). دەسەڵاتی وەرگێڕان لەوەدا دەردەکەوێت کە بتوانێت ئەم سیفەتی ڕەوانبێژییەی زمانی قورئان بگوێزێتەوە، تاوەکوو تایبەتمەندیی پەرجوویی ون نەکات.

١-٣. سرووش (الوحي)

لە دیدی ئایینییەوە؛ زمانی ئایینی سەرەتا گوتن بووە نەک نووسین، یەکەم جار بە شێوەی زارەکی دەستی پێ کردووە، قسەکردن و گوێگرتن ڕۆڵی هەبووە و دەروازەیەک بووە بۆ سەرهەڵدان و بڵاوبوونەوەی بە باوەڕی ئایینی، ئەم زمانەش ڕاستەوخۆ لە خوداوە بە گوێی پێغەمبەردا نەدراوە، بەو شێوەیە نەبووە کە خودا قسەکەر و پێغەمبەر گوێگر بووبێت، بەڵکوو خودا لە ڕێی فریشتەوە قسەی لەگەڵ پێغەمبەر کردووە. لە قورئاندا هاتووە: (وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَن يُكَلِّمَهُ ٱللَّهُ إِلَّا وَحۡيًا أَوۡ مِن وَرَآيِٕ حِجَابٍ أَوۡ يُرۡسِلَ رَسُولٗا فَيُوحِيَ بِإِذۡنِهِۦ مَا يَشَآءُۚ إِنَّهُۥ عَلِيٌّ حَكِيمٞ) (الشورى: ٥١)، واتە: "هەرگیز خودا هیچ کەسێکی لە ڕووبەڕوو نەدواندووە. یان فەرمانی لە ڕای دڵیەوە ناردووە، یان لە پشت پەردەوە بووە، یان قاسیدێکی ناردووە و ئیزنی داوە چی دەخوازێ بەدڵی ڕابگەیەنێ. هەر ئەو جێ بەرز و کارزانە."

لەم بارەیەوە ئیبن سینا دەڵێت: "پێغەمبەر بەهۆی هێزێکی پیرۆزەوە (قُدْسِيَّة) دەتوانێت پەیوەندی بە فریشتەوە بکات. فریشتەش عەقڵێکی پوختە (مُجَرَّد)، 'واتە پاکە لە مادده و شوێن و کات'، عەقڵیش تەنیا دەتوانێت شتەکان بە شێوەی پوخت (مُجَرَّد) لێک بداتەوە -واتە لە ڕووی چەمکییەوە (مَعْقُول)- بێ ئەوەی پەیوەستی کات بێت. بۆیە ئەم پەیوەندییە لەو حاڵەتەدا واتایەک دەگەیەنێت: پێغەمبەر شتەکان بە بێ گەڕانەوە بە کاتەوە دەبینێتەوە" (غرابة ٢٠١٣:١٣٦).

چەمکی سرووش لە زماندا ئاگادارکردنەوەیەکی نهێنییە، بە پێی سەرچاوەکانی کەلەپووری ئیسلامی سرووش هەموو ئەمانە دەگرێتەوە: ئاماژەکردن، نیشاندان، نووسین و نووسراو، نامە و پەیام، فەرمان، هاندان و ڕێنمانی، قسە و وتەی نهێنی و هەر شتێک کە بە شێوەیەکی نهێنی بە کەسێکی بگەیەنێت (الحنفي و أیوب ١٩٩٨: ٩١٨). هەروەها ڕاغیبی ئەسفەهانی دەڵێت: "سرووش ئاماژەیەکی خێرایە، چونکە سرووش خێرایی لەخۆ دەگرێت و پێی دەگوترێت فەرمانێکی خێرا، ئەمە دەکرێت بە شێوەی قسەکردن، یان نهێنی و ڕەمزی و ناڕاستەوخۆ بێت، یان دەکرێت تەنیا دەنگێک بێت بە ئاماژە بە بەشێک لە ئەندامەکانی لەش یان بە نووسین" (الأصفهاني ١٤١٢هـ ٥٥٨).

لە "لیسان العرب"دا هاتووە "واتە هێما و ئاماژەیەکی نهێنی. دەگوترێت 'أوحيت الی فلان' (وەحیم کرد بۆ فلان)، واتە بە قسەیەکی خێرا و شاراوە، لە قورئانیشدا بە واتای ئیلهامی غەریزی و وەسوەسە لە مرۆڤەوە بۆ مرۆڤ و لە شەیتانەوە بۆ مرۆڤ و ئیشارە و ئاماژەپێکردن هاتووە" (إبنفارس :١٣٧١ ٩٣). لە زمانی عەرەبیدا سرووش واتای ئاماژەی خێرا و دواندنی نهێنی دەگەیەنێت، ئەمەش هێمائامێزە، وشەی سرووش چاوگە و ئاماژەیە بۆ دوو واتای سەرەکی: پەنهانی و دووەم خێرایی، بۆیە گوتراوە سرووش (وەحی) ئاگادارکردنەوەیەکی پەنهانیی خێرای تایبەتە بۆ ئەو کەسەی بۆی دێت، بە شێوازێک کەسی تر پێی نازانێت: ئاگادارکردنەوەی نهێنی و خێرا. گواستنەوەی سیفەتی سرووشی زمانی ئایینی بۆ زمانی دووەم بابەتێکی هەستیار و قورسە، بۆیە هەر لە سەرەتاوە زۆر لە باوەڕداران خۆیان لە قەرەی وەرگێڕانی زمانی ئایینی نەداوە، تەنانەت دژیشی بوون، هەروەک نموونەی هاتنەخوارەوەی سرووش بۆ پێغەمبەر و دابەزینی فەرمانێکی نهێنی و خێرا: "اقْرَأْ". پێغەمبەر گوتی چی بخوێنم؟ خودا لە ڕێی سرووشەوە: (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ) (العلق: ١): "بخوێنە بە ناوی پەروەردگارتەوە کە هەموو شتێکی دروست کردووە."

١-٤. نەگۆڕی

گۆڕان سیفەتی زمانە، هیچ زمانێک نییە وەک خۆی بمێنێتەوە و نەگۆڕێت، هەموو زمانێک لە هەموو ئاستەکاندا گۆڕانی بەسەردا دێت، چونکە زمان پێویستییەکی ژیانی مرۆڤە، هەلومەرجی ژیانی مرۆڤیش بەردەوام گۆڕانی بەسەردا دێت، ئەمەش دیارترین هۆیە بۆ گۆڕانی هەر زمانێک و هۆکاری تریش زۆرن کار دەکەنە سەر زمانێکی دیاریکراو و دەیگۆڕن، لەوانە کاریگەریی زمانەکان لە سەر یەکتر، گۆڕانی سەردەم و نەوەکان و... هتد، بەڵام زمانی ئایینی (لێرەدا بە دیاریکراوی تەنها مەبەستمان لە تێکستی قورئانە، چونکە جۆرەکانی تری زمانی ئایینی ناگرێتەوە)، خۆی لەم گۆڕانە دەپارێزێت و سروشتی وایە بە نەگۆڕی بمێنێتەوە، لەبەرئەوەشە ڕێگری و بەرهەڵستی دەکرێت لە وەرگێڕانی زمانی

ئەم تێکستە و گەڕ وەریشبگێڕدرێت، سروشتی ڕاڤەیی وەردەگرێت و باوەڕداران لە کاتی پێویستدا بەردەوام دەگەڕێنەوە بۆ تێکستە بنچینەییەکە و دەقەکانی ئەویش وەک خۆی بەکار دەهێننەوە.

"ئیدوارد ساپیر بۆ سەلماندنی ئەوەی کە زمان بەردەوام لە گۆڕاندایە، زمان بە شەپۆلی دەریا دەشوبهێنێت کە ناوەستێت و ئاراستەی هەیە، جیاوازیی کەسی دەبێتە هۆی ئەوەی زمان بەم لا، یان بەو لادا ئاراستەی خۆی وەربگرێت" (معاذ :٢٠٠٩ ١١٠). گۆڕانی زمان بابەتێکە ڕاستی و حاشاهەڵنەگریی بۆ ئەو زانستانەی دەرەوەی زمانناسییش سەلماوە، پەیوەندار بە زمانیشەوە وەک ڕاستییەک مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێت. کاتێک ژیار و ژیانی کۆمەڵێک دەگۆڕێت، هێدی هێدی زاراوەکان و شێوازی ئەو زمانەش دەگۆڕێت و لەگەڵ پێویستییەکانی ئەو کۆمەڵەی خاوەنی زمانەکەن دەسازێنرێت، ئەوەش کاریگەریی بەرچاوی هەیە بۆ ئەم گۆڕانە: "ئـ گۆڕانی نەوەکان، ب. کاتێک زمانێک دەکەوێتە ژێر کاریگەریی زمانی تر، پ. هۆکاری کۆمەڵایەتی و دەروونی و جوگرافی و کولتووری و... هتد، کە کار لە سەر لێکۆڵینەوە و گەشەپێکردنی زمان دەکەن، کاریگەرییان لە سەر گۆڕان و گەشەپێکردنی زمانێکی دیاریکراو هەیە" (وافي ٢٩٤:٢٠٠٤). بەڵام زمانی ئایینی لەو شوێنەدا کە وەک زمانی خودا دەناسرێت، ڕادەستی ئەم کاریگەرییانە نابێت، لەگەڵ گۆڕانی نەوەکاندا وەک خۆی دەمێنێتەوە، زمانەکانی تر کاری تێ ناکەن، لە بەردەم هۆکاری کۆمەڵایەتی و دەروونی و جوگرافی و کولتووری و... هتد؛ خۆی دەپارێزێت و بە نەگۆڕی دەمێنێتەوە، هەرووەک ئەوەی چەندین سەدەیە زمانی بنچینەیی تێکستی قورئانی پیرۆز وەک خۆی ماوەتەوە، هەر ئەو خاڵەشە دەکرێت بە پەرجووی ئەم تێکستە.

١-٥. غەیب

لە ئایینی ئیسلامدا غەیب بە واتای ئەو شتانەیە کە لە بینین و زانینی مرۆڤ دوورن و تەنیا خودا زانیاریی تەواوی لە سەریان هەیە، لە ڕێی پەیامبەرەوە بە خەڵکیان دەگەیەنێت. لە قورئاندا هاتووە: (ٱلَّذِينَ يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡغَيۡبِ وَيُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ) (البقرة: ٣)، واتە: "ئەو کەسانەی بڕوایان بە نەدیار هەیە و نوێژ دەکەن و لەو بژیوەش کە ئێمە پێمان داون؛ دەبەخشن."

زمانی قورئان بە هەمان شێوە وشەی "نبي"ی بەکار هێناوە. ئیبن تەیمیە لەم بارەیەوە دەڵێت: "وشەی 'نبوة' لە وشەی 'الإنباء' هاتووە، 'النبي' فەعیلە، هەندێک جاریش فەعیل بە واتای بکەر دێت، واتە 'منبيء: ئەو کەسەی هەواڵ دەدات'، بە واتای بەرکار، واتە: 'منبأ' هەردووکیان وەک یەکتری وان، پێغەمبەر ئەوەی هەواڵ دەدات بەوەی خودا هەواڵی پێ داوە، یاخود ئەوەی کە خودا هەواڵی پێ دەدات، گەیەنەری ئەو هەواڵەیە کە خودا پێی دەگەیەنێت، ئەوەی خودا هەواڵی لە بارەوە دەدات هیچ کات درۆ و ناڕاست نییە، ئەویش واتای پێغەمبەر دەگەیەنێت، لە هەواڵەکانی خودا بە هیچ شێوەیەک نە لە رووی هەڵە، نە بە ئەنقەست گریمانەی هەڵە و ناڕاستی تێدا نییە" (الطوبان :٢٠٠٠ ٨٧٣). بەم جۆرە گەیاندنی هەواڵەکانی خودا بە مرۆڤ دەبێتە تایبەتمەندییەکی بەهێزی پێغەمبەرایەتی.

ئەو هەواڵانەی خودا لە ڕێی پێغەمبەرانەوە بە مرۆڤیان دەگەیەنێت، هەندێکیان دەکەونە داهاتووە و هەندێکیان لە ڕابردوودان، هەیانە ڕوویان داوە و هەیانە ڕوویان نەداوە، بەڵام بە پێی ئەو باوەڕە ئایینییە ڕوو دەدەن. لە دیدی ئایینییەوە هیچ کەس جگە لە خودا ئاگاداری غەیب نییە، مەگەر کەسانێک خودا هەواڵی پێ دابن، ئەوانیش پێغەمبەرانن،

لەمەوە وا بیر دەکرێتەوە پەیامە ئاسمانەییەکان چەندین پێشبینیی گرنگ و چاوەڕواننەکراویان تێدایە، جگە لە پێغەمبەران زۆر کەس دەتوانێت چ لە ڕێی زانستییەوە یان توانا و زیرەکیی کەسییەوە هەندێک پێشبینی بکات، بەڵام دیدی ئاییني پێی وایە هەواڵدانی دروست لە بارەی داهاتوو، کاتێک وەک تایبەتمەندییەکی پێغەمبەرایەتی لێک دەدرێنەوە و دەبێتە غەیبزانی، کە بە دڵنیایی ئەو پێشبینییە ڕاست بێت و ڕوودانی ئەو بابەتەش تا ڕادەیەکی زۆر مەحاڵ بێت، چونکە بابەتی مەحاڵ پێشبینیی ڕوودانی ئەستەمە، بۆیە بەگشتی دەتوانین بڵێین زمانی ئاییني قسەکردن لە غەیب یەکێکە لە تایبەتمەندییە دیارەکانی، وەرگێڕان کاتێک دەسەڵاتی دەردەکەوێت کە بتوانێت کەشی نادیاریی زمانی ئاییني بۆ زمانی دووەم بگوێزێتەوە.

بەشی دووەم
ڕواڵەتگەرایی زمانی ئاییني

لە ڕووی ڕواڵـەت و فۆرمـەوە زمانی ئاییني خاوەنی تایبەتمەندیی خۆیەتی، تا ڕادەیەک شێوازی لە شێوازی زمانی تر ناچێت، یان هەندێک جیاوازیی هەیە. مامەڵەی ڕووکـەش لە واقیعی کۆمەڵایەتیدا بـەوانـە دەگـوتـرێـت کـە قـووڵایـیـەکـی ڕۆحـی و سۆزدارییـان نییە، بە پەیوەندییەکی ڕاستەقینە دانانرێن، یان ناکرێت دابنرێن، چونکە هەر ساتێک ئەو مامەڵەیە هەر کۆتایی دێت و ئەو پەیوەندییە لە بەردەم پچڕاندایە، بەڵام مامەڵەی ڕووکەش و ڕواڵەتگەرایی لەگەڵ تێکستی زمانی ئایینیدا ناکرێت، پێی بگوترێت قووڵاییەکی مەعنەوی و سۆزداریی نییە، بەڵکوو پڕە لە قووڵایی ڕۆحی و سۆزداری. لـەم مامەڵەیەدا ڕێز دەگاتە دوا ترۆپکی خۆی، ناتوانین بڵێین ئەمە پەیوەندییەکی ڕاستەقینە نییە، بەڵکوو بە واتـای وشـە دەکرێت پەیوەندییەکی ڕاستەقینە بێت. ئەم پەیوەندییە هەر چەند لە سەر بنەمای بەرژەوەندییە، بڕوادار چاوەڕێی پاداشت و خۆبەدوورگرتن لـە سـزای دۆزەخ و بەزەیی خودایە، بەڵام ئەم بەرژەوەندییە زوو تێپەڕ و کاتی و لەرزۆک نییە، بەڵکوو دەکرێت بەردەوام و پتەو و هەمیشەیی بێت.

زۆر جار گوێمان لێ دەبێت ڕووکەشی وەک ئاوەڵناوێک دەخرێنە پاڵ ئەو کەسانەی ناتوانن بە قووڵی و جیاواز لە باو لە دیاردەیەک، کێشەیەک، بابەتێک بدوێن و بیر بکەنەوە، دیدێکی گرنگیان نییە، بەڵام سیما بە تایبەت سیمای زمانی ئاییني دەتوانێت هەم قووڵ و جیاواز، هەم گرنگ بێت، لێرەدا ئاماژە بۆ هەندێک لەو خاڵانە دەکەین کە وەک ڕووکاری تێکستی زمانی ئاییني دەردەکەون:

٢-١. ڕەوانخوێندنەوە (التجويد)

زمانی تێکستی پیرۆزی ئاییني خوێندنەوەیەکی تایبەتی خۆی هەیە، ئەم خوێندنەوەش ناوێکی هەیە: تەجوید (جوانخوێندنەوە). جەلالەدینی سیوتی دەڵێت: "تەجوید جوانکارییە لە خوێندنەوەی قورئاندا، بریتییە لە مافپێدان بە پیتەکان و ڕیزبەندییان، گەڕاندنەوەی هەر پیتێک بۆ ڕێڕەوی دەرچوون و چاوگی خۆی، نەرمکردنی دەربڕینە تا ئەوپەڕی شێوەی خۆی، بە بێ زیادەڕۆیی، توندی، ڕادەبەدەری و سەختی" (السيوطي ١٩٧٤:٣٢٢).

لـە چـەنـد ئایەتێکدا بـاس لـەوە کـراوە دەبێت خوێـنـدنـەوەی قـورئـان بـە جـوانـی و ڕێکوپێکی بێت، چونکە خـوێـنـدنـەوەی قـورئـان کاریگەریی ڕاستەوخۆی لە سـەر خوێنەر و گوێگر هەیە: (أَوۡ زِدۡ عَلَيۡهِ وَرَتِّلِ ٱلۡقُرۡءَانَ تَرۡتِيلًا) (المزمل: ٤)، یان: (وَقُرۡءَانا فَرَقۡنَٰهُ لِتَقۡرَأَهُۥ عَلَى ٱلنَّاسِ عَلَىٰ مُكۡث وَنَزَّلۡنَٰهُ تَنزِيل۬ا) (الإسراء: ١٠٦)، دەبێت

گرنگی بە خوێندنەوەی قورئان بدرێت. "پێغەمبەری ئیسلام ئاماژەی بە جۆرێکی تایبەت لە خوێندنەوەی قورئان کردووە، تاوەکوو باشترین و کاریگەرترین ڕێ بێت بۆ کاریگەریی پەیامەکانی لە سەر دڵەکان" (کاشانی ١٣٨٧ق:١٢٠).

وشەی "تەرتیل" کە لەو ئایەتەی پێشتردا هاتووە، بە واتای هێمنی لە خوێندنەوە و جۆرێک لە ئیقاعی لەسەرخۆ دێت، بۆیە جوانخوێندنەوەی قورئان پێی دەگوترێت تیلاوەت (تلاوت). لە هونەری جوانخوێندنەوەی قورئاندا وەستان و دەستپێکردنی تایبەت هەیە، بەرزی و نزمیی دیاریکراو هەیە، ئەمانەش هەموو لە پێناو گەیاندنی واتا و جۆرێک لە کاریگەری لە ڕێی ئاواز و جۆرێک لە خوێندنەوەی مۆزیکئامێزی جیاواز لەو پەیامەی تێکستەکە دەیگەیەنێت، یان زیاتر خزمەتکردن و زووتر و کاریگەرتر گەیاندنی پەیامەکە. ئیبن فارس لە واتای تیلاوەت (تلاوت)دا دەڵێت: "واتای 'شوێنکەوتن' و 'بەدواداچوون'ە. دەگوترێت 'تَلَوَّتَ' کاتێک شتێک بەدوایدا دەچێت، یان شوێنی دەکەویت" (فارس ١٣٧١ش:١٠). تیلاوەت (تلاوت) زانست و شارەزایی تایبەتی لە خوێندنەوەی قورئاندا دەگەیەنێت، ئەم وشەیە بە شێوەیەکی دیاریکراو واتای خوێندنەوەی قورئان دەدات، خوێندنەوە "قیرائەت و گوتنە، دواتر گێڕانەوە و شوێنکەوتن و بەدواداچوونە. مەبەست لە شوێنکەوتن و بەدواداچوون بنەڕەتی واتای وشەکەیە لە زمانی عەرەبیدا، بۆیە پێی دەگوترێت تیلاوەت (تلاوت)ی قورئان، چونکە لە قورئاندا هەر ئایەتێک دوای ئایەتێکی تر دێت، واتە یەک لەدوای یەک و شوێنی یەکتر دەکەون." "تیلاوەت تەنیا وشەیەکە بۆ خوێندنەوەی قورئان و ئامانجی سەرەکیی گەیشتن بە گوێڕایەڵیی لە ناوەوە هەڵگرتووە" (اسماعیل ١٩٧٨:١٨). لە پێناسەیەکی تردا "تلاوت" واتای "تەرتیل" دەگەیەنێت. "تلاوت" لە نیمچەدوورگەی عەرەبیدا پێش ئیسلام بە واتای خوێندنەوەی شیعر بەکار هاتووە، ئەم جۆرە خوێندنەوانە بە دۆخی نزمخوێندن (زمزمة) هاوەڵ بوو کە پێی دەگوترا (تەرتیل). زەمزەمە جۆرێکە لە نەرمخوێندنەوە، دۆخێکی ئارام و هێمنە، ئەمەش سەر دەکێشێت بۆ جۆرێک لە خەمناکی. هەندێک لە گێڕانەوەکان دەڵێن پێغەمبەر خۆی قورئانی بە شێوەیەکی خەمناک خوێندووەتەوە، خوێندنەوەیەک گوێگری غەمگین دەکرد، چونکە گێڕانەوە هەیە دەڵێت "قورئان بە خەمبارییەوە دابەزیوە، بۆیە بەو شێوەیەش دەخوێنرێتەوە، هەروەک چۆن گێڕانەوەکان ئەوە دەردەخەن کە پێغەمبەر خۆی بە غەمگینی قورئانی خوێندووەتەوە" (مجلسی ١٤٠٤ق:١٩١).

پێغەمبەر لە کاتی قورئانخوێندندا دەنگی خۆی دەکشاند و پیتەکانی درێژ دەکردەوە. "عەلیی کوڕی ئەبو تالیب دەڵێت، پێغەمبەر بە دەنگێکی خۆش و کشاو قورئانی دەخوێند" (سەخاوی بی تا، ٥٢٥). لە بارەی دەنگخۆشیی پێغەمبەریشەوە، عەلیی کوڕی ئەبو تالیب هەروەها دەڵێت: "پێغەمبەر لە خوێندنەوەی قورئاندا دەنگێکی خۆشی هەبوو" (طباطبایی ١٣٨٧ش: ٣١١). لەمەوە دەزانین کە شتێکی حاشاهەڵنەگرە خوێندنەوە بە ئاواز و کەشی موناجات و موزیکی، دەتوانن لە دەربڕینی چەمک و دەستەواژەی قورئانیدا ڕۆڵێکی کاریگەریان هەبێت" (المهدی ١٩٩٣: ٣٠٤). ئەوەی گرنگە لەم جۆرە خوێندنەوەیەدا بڕی کاریگەرییەتی بۆ سەر گوێگر، بە شێوەیەک "ئاستی سەرنجڕاکێشی و کاریگەریی بە تەواوی بەرز دەکاتەوە" (رحمانی ١٣٩٣ش: ٥٤).

ئایین پێویستی بە پەیوەستەگییەکی ڕۆحی لەگەڵ مرۆڤدا هەیە، بەو شێوەیە هەموو دەمێک

لەگەڵ مرۆڤدا دەژی و بێ ئەو ڕایەڵە مەعنەوییە بەو شێوەیە لە هەست و نەستی مرۆڤدا بە قورسی و قووڵی ناچەسپێت. زمانی ئایینیش مەرج نییە زمانی هەموو مرۆڤێک بێت، زۆر مرۆڤ هەن بە ڕوونی و تەنانەت بە ئاستێکی زۆر کەمیش ناتوانن لەو زمانەی ئایین تێبگەن، بۆیە ئایین پێویستیی بە دەروازەیەکی ترە بۆ ئەوەی بێتە ناو جیهانی ڕۆحیی مرۆڤەوە و کاریگەریی دەروونیی لە سەر هەبێت، یەک لەو دەروازانەش خوێندنەوەی زمانی ئایینی و تێکستی پیرۆزە بە ئاواز و دروستکردنی موناجاتێکی ڕۆحییە، بەو شێوەیە مرۆڤ تەنانەت بێ ئەوەی لە زمانی ئایینی تێبگات، کەچی ئەو زمانە لای پیرۆز دەبێت و باوەڕی پێ دەهێنێت، گوێڕایەڵی و پەیڕەویی لێ دەکات. موزیک و لەوێوە حوزن و گریان لە ڕێی جوانخوێندنەوەی قورئانەوە پەیوەندیی بەتینی نێوان زمانی ئایینی و ئاییندارانە، بە تایبەت ئەوانەی لەو زمانە تێناگەن. "ئەستەمە و نەبووە و ناکرێت ئایینێک هەبێت کە موزیک وەک دیاردەیەکی کولتوورەکەی لەخۆ نەگرێت، تا دەگاتە ئەوەی لە هەندێکیاندا گۆرانی و سەماش پێڕەو دەکرێت" (بنحدو :٢٠١٠ ٨٠).

گواستنەوەی کەشی ئاهەنگسازی و گۆرانیئامێزی زمانی ئایینی بۆ وەرگێڕ قورس و ئەستەمە، چونکە ئەم بابەتە ناچێتە ناو چوارچێوەی دەسەڵاتی وەرگێڕەوە، بۆیە دەبێت بە توانای خۆی هەوڵ بدات لە زمانی دووەمدا خۆی ئەم کەشە دروست بکاتەوە و بە پێی ئەو زمانە جارێکی تر زمانی وەرگێڕدراو موزیکی بکاتەوە و ڕیتم و ئاوازی خوێندنەوەی بۆ بونیاد بنێتەوە.

٢-٢. لەبەرکردن (الحفظ)

لە سەر بناغەی ئەوەی زمانی ئایینیی خودا بە سرووش هاتووە، سرووشیش بە شێوەیەکی زارەکی و بە قسەکردن و گوێگرتن دروست بووە، بۆیە هەر لە سەرەتای دەرکەوتنی ئەم زمانەوە کردەی لەبەرکردن ڕۆڵی گەورەی هەبووە. موسوڵمانان لە ڕۆژگاری سەرەتای دەرکەوتنی ئایینەکەیاندا گرنگییان بە لەبەرکردن و فێربوونی قورئانی پیرۆز داوە، ئەوان هەر لە منداڵییەوە فێرکردن و لەبەرکردنی قورئان (ئەگەر چەند ئایەتێکی کەمیش بێت) دەخەنە چوارچێوەی پەروەردەکردنی منداڵەکانیان، جگە لە بەهێزیی باوەڕ بە ئایینەکە و خێر و پاداشتی پرۆسەکە (ئەگەرچی بە ڕوونی قورئان داوای نەکردووە ئایەتەکانی لەبەر بکرێن)، بەڵام هۆکاری ئەم پرۆسەیە لەگەڵ ئەوەی فرە هۆکارە، زێدەتر بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە وەک ئیبن خەلدوون دەڵێت: "قورئان وەک بناغەیەک گەشەسەندنی کارامەییەکانی دواتری مرۆڤی لە سەر بنیات دەنرێت، هۆکاری ئەمەش ئەوەیە کە پەروەردە لە منداڵیدا توند دەچەسپێت و بناغەیە بۆ ئەوەی بەدوایدا دێت، سەرەتاکان بۆ دڵەکان وەک بناغەی تواناکان وان" (خلدون:٢٠١٤ ٢٧٥).

شارەزایانی موسوڵمان چەندین سوودی لەبەرکردنی قورئان بەدوای یەکدا ڕیز دەکەن:

٢-٢-١. لە نێو ئەو سوودە گەورانەی کە لەبەرکەرانی قورئانی پیرۆز بەدەستی دەهێنن، جگە لە پاداشتی گەورە، "فراوانیی زانست و سامانی زارەکی و شێوازی ئاخاوتنی باشە" (المغامسی ٢٠٠٤: ٨٧-١١٦).

٢-٢-٢. گوایە لەبەرکردنی قورئانی پیرۆز دەبێتە هۆی ئەوەی "یادەوەریی بەهێز و دەروون پتەو دەکات، شارەزایی لە خوێندنەوە باشتر دەکات، لەگەڵ ڕەوشتێکی جوان، ڕەفتاری ڕاستگۆ، قسەخۆشی و دەمولەفزی شیرین... هتد"(نواب الدين، ١٤١٣هـ ١٩٣). لەبەرکردنی قورئان موسوڵمان پەروەردە دەکات بۆ

"ژیانێکی ڕاستگۆ و لێهاتوویی دەروونی، فێرکردن، بەرزکردنەوەی هەستەکانی لە خوداپەرستی و ترس و خۆبەزلنەزانین و سەرسامی، جگە لە ئادابەکانی ڕەفتار وەک کزکردنی نیگا، هێواشکردنەوەی دەنگ و... هتد" (النحلاوي ٢٠١٠: ٨٦).

٢-٢-٣. بەهۆی لەبەرکردنی قورئانەوە ڕامان لە ئایەتەکان و تێفکرینیان، تا لەگەڵ خوێندنەوەیان بە شێوەی لەبەر، تەفسیر و واتایان بکەنەوە بیر و شاراوە نەبن.

٢-٢-٤. گەشەپێدانی بەهرەی بەڵگەهێنانەوە بەهۆی لەبەرکردنی قورئان، بە جۆرێک لە هەر هەڵوێستێکدا، یان لە هاتنەپێشی هەر دۆخێکی جیاوازیی، یان ئاڕاستەکردنی پرسیاردا، یان گومان و... هتد، توانای هێنانەوەی ئایەتی گونجاوت بۆ ئەو بارودۆخە هەبێت. ئەمەش زۆر گرنگە، بەڵکوو هەر خۆی گرنگترین مەبەستە.

٢-٢-٥. لە کردەی لەبەرکردنی قورئان و گوتنەوەی بە شێوەی لەبەر، ئاوازە (ئینتۆنەیشن) خۆی ئاشکرا دەکات و ڕۆڵێکی گەورەی دەبێت. ئاوازەی دەنگ، یان بەرزی و نزمیی دەنگ لە کردەی قسەکردندا دەگەیەنێت. لێرەدا ئاوازی قسەکردن واتە چۆنێتیی بەرزکردنەوە و نزمکردنەوەی دەنگ لەگەڵ تۆنی دەنگ بە واتای شێوەی دەربڕینی هەست بە دەنگەوە. هاوکات مۆزیکی زمان واتە ڕیتم و ئاهەنگی قسەکردن پێکەوە هەماهەنگی دەکەن بۆ ئەوەی کردە و خۆنمایشکردنی لەبەرکردن ڕۆڵی کاریگەریان دەربخەن.

٢-٢-٦. لەبەرکردنی قورئان و گوتنەوەی لەبەرخۆوە، یان دوای نوێژ، جۆرێک لە خشوعی (بێفیزی) دروست دەکات، هەستی پەشیمانی و داوای لێبوردن لە خودا و پشوویەکی ڕۆحی بە مرۆڤ دەبەخشن، وەک وێنەی سینەمایی ڕەفتاری پێچەوانەی دین دەهێننەوە یاد و لەبەرکەری قورئان بەدەم خوێندنی لەبەری قورئانەوە هەستی پەشیمانی دەردەبڕن و داوای بەخشین لە خودا دەکەن.

٢-٢-٧. لە هەمووی گرنگتر بۆ موسوڵمان شوێنپێهەڵگرتنی شێوازی خوێندنەوەی پێغەمبەرە بۆ ئایەتەکانی قورئان. سەبارەت بە بوارەکانی شارەزایی و کواڵتی بۆ لەبەرکەری کتێبی خودا، گرنگترینیان شارەزایی خوێندنەوە و ئاوازەکەیەتی بە شوێنکەوتنی نموونەی پێغەمبەری خودا. لەم بارەیەوە ئیبنولقیەم لە کاتی وەسفکردنی خوێندنەوەی پێغەمبەردا دەڵێت: "خوێندنەوەکەی سروودێک بوو نەک زۆر هێواش، نە بە پەلە، بەڵکوو خوێندنەوەیەکی هەماهەنگ بوو، پیت بە پیت، خوێندنەوەکەی ئایەت بە ئایەت دەبڕییەوە..." (إبن‌القیم ١٩٩٤: ٤٦٣). بۆیە لەبەرکەری کتێبی خودا دەبێت "خوێندنەوە و ئاوازەی دەقەکە شارەزا بێت و وریا بێت لە بەدەستهێنانی ڕەزامەندیی خودا و هەڵە نەکات و بە ئاوازێکی نەشاز نەیخوێنێتەوە" (القرطبی٢٣:٢٠٠٣).

دەقی شیعر بۆ لەبەرکردن ئاسانە، بە تایبەت دەقێک کێش و سەرواى هەبێت، تێکستی قورئانیش هەر چەند شیعر نییە، بەڵام وێنەی شیعر بە ڕیتم و موزیکی شیعر چنراوە و ڕازێنراوەتەوە، بۆیە تێکستێکە بۆ لەبەرکردن دەشێت، بەڵام لەبەرکردنی ئەم تێکستە داواکراو نییە و خودی پرۆسەی لەبەرکردنیش لە پەروەردەی مۆدێرن پەسەندکراو نییە و بە گرفت بۆ زانین و گەشەکردنی هۆشیاری سەیر دەکرێت. دروستکردنەوەی ئەو ڕیتمە شیعرییەی زمانی ئایینی لە ناو زمانی دووەمدا، دەسەڵاتێکی شاعیرانەی بەرزی دەوێت کە ئەویش بۆ وەرگێڕ دەبێت بەهەند وەربگیردرێت، هەموو وەرگێڕێک ئەستەمە ئەو دەسەڵاتەی هەبێت.

لە سەرەتای دەسەڵاتداریێتیی ئیسلامەوە خەڵکانێکی موسوڵمانان هەبوون و ئێستاش هەن، قورئانیان لەبەر کردووە، تێیاندا هەیە بێ تێگەیشتن ئەم کارەی کردووە. نەک هەر ئەوە لەبەرکردنی قورئان کراوە بە پیشە و لە هەندێک بۆنەی کۆمەڵایەتی و پرسە و گۆڕستانەکاندا دەخوێنرێتەوە و لەبەرکردنی قورئان بە ئاستێک گەیشتووە ئێستا ناوەند و فێستیڤاڵ و پێشبڕکێی بۆ دەکرێتەوە و خەڵاتی بۆ دابین دەکرێت. لە کاتێکدا هیچ ئایەتێکی قورئان باسی لەبەرکردن و خێر و چاکەی لەبەرکردنی قورئانی نەکردووە، بۆیە دەتوانین بڵێین کردەی لەبەرکردن لەم ئاستانەدا جگە لە کاتکوشتن و چەقبەستن؛ زانین بەرهەم ناهێنێت.

بەشی سێیەم
ڕەوانبێژیی زمانی ئایینی

زمانی ئایینی ڕەوانبێژییەکەی دەکرێتە بەڵگە و خاڵی بەهێزی سەلماندنی سیفەتی پەرجووبوونی، لەبەر چەند هۆکارێک ئاستی ڕەوانبێژیی ئەو زمانە دەکرێتە خاڵێکی بێهاوتا و جۆرێک لە داڕشتن و دەقێک پێک دەهێنن کە بە شێوەیەکی ڕەها توانای ئاڵنگاریی هەموو زمانێک و هەموو کەسێکی هەیە، بتوانن دەقێکی هاوشێوە بنووسن و ڕەوانبێژییەکی لەو جۆرە بەرجەستە بکەن. باوەڕداران پێیان وایە حیکمەتی ئیعجاز لە ڕەوانبێژیی قورئاندا لەلایەک لە پاراویی پەرجووئاسادایە لە هۆنینەوەی وشەکانی قورئاندا، کە جۆرێک سام و گەورەیی بە وشە و ڕستەکانی بەخشیوە و ڕوخسارێکی ناوازەیان پێ داوە، لەلایەکی تر ڕەوانبێژی لە توانای مرۆڤ بەدەر لە واتاکانی قورئاندا؛ ناوازەییەکی پەرجووئاسای تێدایە، کە ئەویش خاڵێکی تری بوونیەتی بە پەرجوویەکی زمانی و لەگەڵ زمانپاراویی لەئاساییبەدەری وشەکانی قورئان... هتد.

ڕەوانبێژی "مەیلی لەوەیە واتا بە دڵەوە بنیشێت، لە قووڵاییی دڵەوە لەزەت ببەخشیت، واتە لە ڕووکەشدا ناهێڵێتەوە و بەرەو ناو دڵ ئاڕاستەی دەکات" (العسكري١٤١٩هـ: ١٠). لێرەدا پێویستی نییە جارێکی تر باس لە هونەرەکانی ڕەوانبێژی بکرێت و نموونەکانی لە زمانی ئایینیی خودادا دەربهێنرێت، چونکە زۆر سەرچاوە ئەو کارەیان کردووە، تەنیا سێ خاڵی تایبەتمەندیی دیاری ڕەوانبێژیی زمانی ئایینی باس دەکەین:

١-٣. تەمومژی (الغموض)

تەمومژی، یان ناڕوونی و لێڵی، لە بواری نووسین، وشە و دەقدا ئاماژەیە بۆ حاڵەتێک کە تێیدا دەستەواژەیەک، ڕستەیەک یان دەقێکی تەواو دەکرێت بە چەند شێوازێکی جیاواز لێک بدرێتەوە و زیاتر لە یەک واتای هەبێت. تەمومژی فیکری و میتۆدی و زاراوەیی هەندێک جار دیاردەیەکن بۆ قەرەبووکردنەوەی ئەو ڕووکەشییە فیکرییە و ناکۆکییە میتۆدییەی ناو نووسینەکە، بەڵام تەمومژی ئایینی ئاماژەیە بۆ بوونی دەق، ئایەت، یان چەمکی ئایینی، کە ڕوون نییە و ڕێگە بۆ لێکدانەوەی جیاواز و هەندێک جار دژبەیەک خۆش دەکات. ئەم ناڕوونییە دەتوانێت لە چەندین ئاستدا دەربکەوێت: (زمانەوانی، مێژوویی، کولتووری، فەلسەفی...)، کە تەمومژ لە دەقە ئایینییەکاندا وەک خاڵێکی لاواز سەیر ناکرێت، بەڵکوو وەک سەرچاوەیەک بۆ دەوڵەمەندیی فیکری و مانایی ئایینەکە دادەنرێت کە ڕێگە بە شوێنکەوتووانی دەدات بە پێی کات و شوێن لێکدانەوەی نوێ بۆ دەقەکان بکەن (شحرور، ٢٠٠٨:٢٣٥).

زمانی ئایینی ڕوون و بێگرێیە، بەو پێیەی بۆ خەڵک و ڕێنمایی و ڕوونکردنەوەی ڕێگەی ژیان هاتووە و دەیەوێت هەموان گوێڕایەڵیی بکەن، بەڵام لە هەندێک شوێندا بارودۆخ و پێویستی وا دەکات تەمومژ و لێڵی بەرهەم بهێنێت.

زمانی ئایینیی خودا لە هەموو شتێکی پێوەست بە ژیان و گەردوون دەدوێت، باسی مردن و بوونی ژیانێک لەدوای مردن و گەڕانەوەی بۆ لای خودا دەکات، زۆر شت سەبارەت بە هەردوو دنیا دەڵێت، ئەو دنیا بۆ بەهەشت و دۆزەخ دابەش دەکات، پێوەرەکانی چوون بۆ هەریەکیان دەکات، ئەمە جگە لەوەی لە ڕۆژی لەدایکبوونی مرۆڤەوە سیستمێکی ڕەوشتی و دینی بۆ ژیان دادەنێت و داوا دەکات هەموان لە سەری بڕۆن. ئەگەر تێگەیشتن لە هەندێک لەم شتانە ئاسان و بێ گرێ و پێچوپەنا بن، ئەوا بابەتانێک لەمانە بەهۆی ئاڵۆزی و زۆر ڕوونەکردنەوەیان دەکەونە ناو تەمومژ و بەئاسانی بۆ تێگەیشتن هەرس ناکرێن، بەڵگەی ئەم قسەیەش ئەوەیە چەندین بابەت و پرسی ژیان و گەردوون کە زمانی ئایینی خودا باسی کردوون، بوونە هۆی سەرهەڵدانی چەندین بۆچوونی جیاجیا و تەنانەت دژبەیەکیش، ئەم جیاوازییانە هێندە توند بوون سەریان کێشاوە بۆ سەرهەڵدانی چەندین ئایینزا، ڕێباز، مەزهەب، گرووپ و کۆمەڵەی ئایینی، ئەمەش لێکەوتی دابەشبوونی سیاسی و کۆمەڵایەتیی هەبووە و بووەتە هۆی ڕووبەڕووبوونەوەی توند و سڕینەوەی هەندێک گرووپ و کەسانی بیرکردنەوە جیاواز و کوشتن و پێکدادانی خوێناوی بە ناوی بەرگریکردن لە ئایینەوە. "لەبەرئەوەی ئایین لەلایەکەوە نەیتوانیوە ئەو دنیابینییەی ئەو ناوی ناوە ڕۆژی پەسڵان؛ بە شوبهاندن نەبێت ڕوونیان بکاتەوە، گەوهەری ئایینە یەکتاپەرستەکان بە دەوری بیری خودادا دەسووڕێنەوە، ئەمەش نەبینراو و نابەرجەستەیە و بە نادیار دادەنرێت، یان گیان (ڕۆح) لە خۆیدا لای مرۆڤ دنیایەکی پەنهانە. بۆیە ئەو زمانەی لەم چەمکە دەدوێت، بە پێویست دەبێت زمانەکەی ناڕۆشن بێت. زمانی ئایینی پڕە لە تەلمیح و ڕەمز و ئیحا، واتە لەبەرئەوە هەمیشە پێیەکی لە ناو ناڕوونیدایە، بۆیە بۆ گوزارشتکردن لەو دنیا ناکۆتا و ناڕوونە پێویستیی بە زمانێکی تەمومژاوی هەیە و بیەوێت یان نا، دەکەوێتە بەکارهێنانی ئەو جۆرە زمانەوە" (نەریمان ٢٠١٣: ٢٥).

تەمومژ تەنیا لە زمانی ئایینیدا نییە، بەڵکوو لە زۆر بواری تریشدا هەیە، چ وەک پێویستی بێت، یان بە ئەنقەست، یان بە هەر هۆکارێکی تر بێت مرۆڤ تووشی ئاڵۆزی دەبێت. ناڕوونی حاڵەتێکی نادڵنیاییە کە تێگەیشتن، یان ڕوونکردنەوەی شتێک بە شێوەیەکی تەواو و یەکلاکەرەوە زەحمەتە. بۆ نموونە لە زماندا ناڕوونی ئەوە دەگەیەنێت کە زیاتر لە یەک واتای گونجاو بۆ وشەیەک، یان دەستەواژەیەک هەیە، ئەمەش دیاریکردنی واتای مەبەست و بنچینەی ئەستەم کردووە، هەروەها لە ژیاندا ڕووبەڕووی کەسان و کەسایەتیی ئاڵۆز دەبینەوە کە تێگەیشتن، یان پێشبینیکردنی هەڵسوکەوتەکانیان لە هەر دۆخێکدا قورسە، لە ئەدەب و هونەریشدا بەردەوام دۆخی تەمومژاوی دێنە بەردەممان کە زۆر کات کاری ئەنقەست و پێویستی داهێنەرەکانیانە و بۆ دروستکردنی کەشی دوودڵی و لەزەت و جۆشوخرۆش، یان بۆ وروژاندنی بیرکردنەوە و ئاراستەی جیاوازی تێگەیشتن بەکار دێت، لە وەرگرتنی زانیارییشدا بەردەوام تووشی دۆخی ناڕوونیی زانیاری دەبینەوە، ئەوەش بڕیاردانی هۆشیارانە لە ڕووداو و دیاردەکان زەحمەت دەکات، لێرەوە تەمومژ لە

زمانی ئایینیدا جگە لە تایبەتمەندی و مەیلی زمانەکە بۆ ناڕوونی، بۆ وەرگریش دۆخێکی قەبووڵکراو و ڕێزلێگیراو بووە.

جگە لە ئامانج و گرنگییەکانی تەمومژ لە زمانی ئایینیدا بۆ خاوەنی زمانەکە و گەیەنەرانی ئەو زمانە، بۆ وەرگرانیش تەمومژ دەکرێت تیغێکی دوو دەم بێت، جارێک بونیادنەر بێت بەوەی ناڕوونی دەتوانێت هاندەر بێت بۆ بیرکردنەوە و داهێنان، هانی وەرگر بدات بۆ گەڕان بەدوای ئەگەرە جیاوازەکان و مەیلی دۆزینەوەی گەوهەرە پەنهانەکان بگەشێنێتەوە. دەمێکی تری ئەو تیغەی لێڵیی زمانی ئایینی ئەوەیە کە وێرانکەرە، ناڕوونی دەبێتە هۆی سەرلێشێوان و دڵەڕاوکێ، بە تایبەتی لەو بارودۆخانەی کە پێویستیان بە بڕیاری ڕەخنەگرانە هەیە. بۆ وەرگر نەک هەر لە بەرانبەر زمانی ئایینیدا، بەڵکوو بۆ هەموو کایەکانی تریش ناڕوونی قەبووڵکراوە، چونکە وەرگر دەزانێت نادڵنیایی سروشتێکی ژیانە و هیچ کەسێک لەم ژیانەدا هەموو وەڵامەکانی پێ نییە، نهێنیی بەشێکی دانەبڕاو و تەنانەت هەستبزوێنی ژیانە و دەشێت هەردوو لایەنی ئەرێنی و نەرێنیی هەبێت. بۆیە توانای مامەڵەکردن لەگەڵ تەمومژدا بە شێوەیەکی دروست گرنگە و مرۆڤ هەوڵ دەدات لەگەڵ هەموو بارودۆخەکاندا خۆی بگونجێنێت، یان هەر نا گوێی لێ بخەوێنێت. ئەوەش قابیلی پەنجەبۆڕاکێشانە، لە فیکری نوێدا تەمومژ بە شتێکی ئەرێنی دەبینرێت، ئەرێنی لەو ڕوانگەیەوە تەمومژ ڕێ نادات واتا و ئایدیاکان بە چەقبەستوویی بمێننەوە، بۆیە بیرمەندان لە فەلسەفە و هونەر و ئەدەبدا جەختیان لە سەر سروشتی فرەواتاییی دەق و ناتەواویی هەر لێکدانەوەیەک وەک تەنیا لێکدانەوە کردووەتەوە، ئەمەش وای کردووە تەمومژ لە پەیوەندیی نێوان زمان و واقیعدا زۆر جار وەک ئامرازێک بۆ گەیشتن بە قووڵاییی ئەزموونی مرۆڤایەتی بەکار بێت.

ئەرکی وەرگێڕی کوردیی تێکستی پیرۆزی قورئان، وەک وەرگێڕی هەر زمانێکی تر، گەیاندنی واتایە لە زمانی یەکەمەوە بۆ زمانی دووەم، بەڵام دەبینین کاتێک لە هەندێک شوێنی ئەم تێکستە لە زمانی یەکەمدا واتا پەنهان بێت و بەئاسانی خۆی بەدەستەوە نەدات، ئەرکی وەرگێڕی کوردی چەند هێندەی تر قورستر دەبێت، کاتێک بیەوێت لە زمانی دووەمدا واتای زمانی ئایینیی قورئان وەربگێڕێت و بە وەرگری زمانی دووەمی بگەیەنێت. بۆ نموونە لە قورئاندا هەندێک وشە یان وتە هەن کە بە "موتەشابهات" یان "وشەی ناڕوون" ناو براون. ئەوانەی ڕوون نین و تەنها خودا واتای گەورەییان دەزانێت، وەک وشەکانی سەرەتای هەندێ سوورەت. بۆ نموونە لە سەرەتای سوورەتی "البقرة"دا هاتووە: "الٓمٓ..."، لە وەرگێڕاوی کتێبی قورئاندا ئەم وشەیە بە "ئەلیف، لام، میم" هاتووە و ڕوون نەکراوەتەوە و نەکراوەتە کوردی، وەک ئاماژەیەک بە ناڕوونی و مانەوەی واتاکەی لەلای خودا.

٣-٢. میتافۆڕ (المجاز)

لەبەر زۆر هۆکار، زمانی ئایینی پەنا بۆ بەکارهێنانی میتافۆڕ دەبات. میتافۆڕ؛ بەکارهێنانی وشەیەکە بۆ واتایەک جگە لە واتا بنەڕەتییەکەی. لەوانەشە پەیوەندییەکی هاوشێوە لە نێوان واتای بنەڕەتی و مەجازیدا (خوازەیی) هەبێت، کە ڕێی بۆ ئەم بەکارهێنانە خۆش کردووە، واتە میتافۆڕ وەک جورجانی دەڵێت: "وشەیەکە لە چوارچێوەی زمانەکەدا ماناکەی دەناسرێت، دواتر لە چوارچێوەیەکی تردا جگە لەو چوارچێوەیەی خۆی بەکار دەهێنرێت و مانایەکی تری لێ بار دەکرێت" (الجرجاني ٢٠٠١: ٢٢).

زمانەوانیی درکپێکردنیش پێی وا نییە میتافۆڕ بەس شێوازێکی ئاخاوتن بێت، بەڵکوو ناواخنی کار و بیری مرۆڤە. مرۆڤ هەوڵ دەدات بۆ تێگەیشتن لە چەمکە ئەبستراکتەکان پەنا بۆ چەمکی کۆنکرێتی و بەرجەستە ببات، ئەویش بە پێی تیۆری میتافۆرە چەمکییەکان. سانتا ئانا لە ڕوانگەی زمانەوانیی کۆگنیتیڤەوە دەڵێت: "میتافۆڕی چەمکی توانای بەرهەمهێنانی میتافۆڕی نوێیان هەیە، میتافۆڕ لە هەموو بارەکاندا پڕۆسەیەکی بونیادنەرانە و خوڵقێنەرانەیە نەک جێگیر و چەسپاو" (Ana 2002: 202).

بەگشتی میتافۆڕ لە زمانەوانیی دێرین و زمانەوانیی کۆگنیتیڤ تەواو جیاوازن، زمانەوانیی دێرین میتافۆڕ وەکوو تایبەتمەندیی وشە و دیاردەیەکی زمانی دەبینێت، هەر چی زمانەوانیی کۆگنیتیڤە؛ میتافۆڕ وەک تایبەتمەندیی چەمکەکان لە ئاوەزی مرۆڤدا سەیر دەکات.

بە پێی زمانەوانیی دێرین، میتافۆڕ تەنیا لە هونەری ڕەوانبێژیدا بەکار هاتووە، ڕۆڵی هێنانەکایەی کەشێکی ئیستاتیکیی بینیوە، بەڵام بەلای زمانەوانیی کۆگنیتیڤەوە ڕۆڵی میتافۆڕ باشتر تێگەیشتنە لە هەندێک چەمکی دیاریکراو کە مەرجیش نییە لە سەر بناغەی بەراورد و لێکچواندن هاتبێتنە کایەوە. ئەم میتافۆرانە میتافۆڕی چەمکین و لە ناو ئاوەزی مرۆڤدا ڕەنگدانەوەیان هەیە، دواتر دێنە سەر زمانی مرۆڤ. بە بۆچوونی کەوڤیکسس، "زۆر جار میتافۆڕ لە سەر بنەما و پێشینەی کولتووری واتاکەی دیاری دەکرێت" (Kovecses 2005: 360).

میتافۆڕ بابەتێکی قووڵە، لە زمان، ئەدەب، هونەر، فەلسەفە، زانست و ژیانی ڕۆژانەشدا هەیە، ئەوەی لێرەدا بۆمان گرنگە ئەوەیە گرنگیی میتافۆڕ خۆی چییە و لە زمانی ئایینیدا دەبێت بە چی؟ میتافۆڕەکان ڕۆڵێکی گرنگیان هەیە لە زمان و بیرکردنەوە و پەیوەندیی مرۆڤدا، بەڵام میتافۆڕەکانی زمانی ئایینی زێدەتر خەرمانەیەک بە دەوری تێکستی ئایینیدا دروست دەکەن. بۆ ئەفسووناویکردنی مرۆڤ و سەرهەڵدانی هەستی سەرسامی و تەنانەت ترسیش. میتافۆڕەکانی بوارەکانی ژیان یارمەتیمان دەدەن تا جیهان بە شێوازێکی نوێ و داهێنەرانە ببینین، کەچی میتافۆڕەکانی زمانی ئایینی جیهانی پەنهان زیاتر تاریک دەکەن و هەستی بینین لە ئاستیدا کوێر دەکەن. میتافۆڕەکانی بوارەکانی ژیان یارمەتیی تێگەیشتن دەدەن لە چەمکە ئاڵۆزەکان، بەڵام میتافۆڕەکانی زمانی ئایینی بۆ مرۆڤی دەسەلمێنن کە ئاستی تێگەیشتنی لە بەردەم خودا و بوون و گەردوون و قیامەت... هتد؛ هەر زۆر سنووردارە و تێگەیشتنی تەواو لێیان زۆر ئەستەمە. میتافۆڕەکانی بوارەکانی ژیان وا دەکەن مرۆڤ هەست و بیرۆکەکانی پەرە پێ بدات و بە شێوەیەکی کاریگەرتر دەریانببڕێت، بەڵام میتافۆڕەکانی زمانی ئایینی هەست و بیرۆکەکانی مرۆڤ دەکاتە کۆپی و پەراوێزی خۆی. میتافۆڕەکانی بوارەکانی ژیان وا لە مرۆڤ دەکات پەیوەندیی سۆزداری و ناسک بە مرۆڤی ترەوە ببەستێتەوە، بەڵام میتافۆڕەکانی زمانی ئایینی هەست و سۆزداریی مرۆڤ دەخەنە خزمەت ئایین و پەیامەکانی. بە کورتی: میتافۆڕ ئامرازێکی کاریگەرە، هاوکاریمان دەکات بەهۆی بەکارهێنانی زمان و وێنە و چەمکەکانەوە بە قووڵی و کاریگەرتر بەر ژیان و جیهان بکەوین، بەڵام میتافۆڕەکانی زمانی ئایینی؛ قووڵی و کاریگەری بۆ خۆیان قۆرخ دەکەن و سەراسیمەبوونیش بۆ ئێمە. هەروەک ئەوەی خودا بە بێباوەڕان و تەنانەت باوەڕدارانیش دەڵێت، پرسیار لە فلان و فیسار بابەت مەکە، چونکە تێیناگەن و نازانن: (ٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ)

(البقرة: ٢١٦)، واتە: "خوا دەزانێ و ئێوە سەری لێ دەرناکەن." لە قورئاندا (يد الله، وجه الله، عين الله) بە ماناکانی (دەست، ڕوخسار و چاوی خودا) لەو میتافۆرانەن بەهایان لە واتای ناوەوە (باطن)دایە و لە ڕووکەشەوە دوورن. هەروەها وشەی "الروح" لەوانەیە کە زانیاریی تەواوی تەنها لای خودایە: (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِۖ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي...) (الإسراء: ٨٥)، واتە: "لە تۆ دەپرسن: گیان چییە؟ بێژە: گیان هەر لەوانەیە کە پەروەرندەم دەیزانێ، ئێوە کەمێکتان لە زانست پێ دراوە."

هەر زمانێک بە شێوەی خۆی میتافۆڕ بەکار دەهێنێت، بۆیە دەسەڵاتی وەرگێڕ لەوەدا دەردەکەوێت لەکاتی گواستنەوەی ئەم میتافۆڕانە بۆ زمانی دووەم، سەرلەنوێ بە پێی میکانیزمەکانی زمانی دووەم ئەو میتافۆڕانە دروست بکاتەوە.

٣-٣. وێنەی شیعری (الصورة الشعرية)

کاتێک زمانی ئایینی بە ڕەوانبێژییەکی بەرز داڕێژرابێت، لە ڕوانگەی ئایین خۆیەوە ڕەوانبێژیی زمانی ئایینی بێهاوتا و نموونەی نەبێت، حەتمەن دەبێت ئەو زمانە لە ڕێی ئەو ڕەوانبێژییەوە پڕ بێت لە وێنەی شیعری. وێنەی شیعری کۆڵەکەی زمانێکە کە ڕەوانبێژییەکەی لە ئاستێکی بەرزدا بێت. هونەرەکانی ڕەوانبێژی کاری سەرەکییان بەرهەمهێنانی زمانی شیعرییە.

وێنەی شیعری ئەو دەربڕدراوە هونەرییانەیە کە ڕەهەندی نوێ بە واتا دەبەخشن و کاریگەرتری دەکەن (کێشانی وێنەیە بە وشە، کە شاعیر لە ڕێیەوە هەستوسۆز و دەروونی خۆی دەردەبڕێت) (لاحطاب :٢٠١٨ ١٨٩). وێنەی شیعری یارمەتیدەرە لە وروژاندنی خەیاڵی وەرگر و وای لێ دەکات بە شێوەیەکی تایبەتی کارلێک لەگەڵ دەقەکەدا بکات. لە هەمووی گرنگتر وێنەی شیعری دەربڕینی هەستە. هەست و سۆز بە شێوازێکی هونەری و کاریگەر دەخرێنە چوارچێوەی تێکستەوە، ئینجا ئەوەش دەبێتە هۆی دروستکردنی جوانی. وێنە شیعرییەکان یارمەتیدەرن لە دروستکردنی جوانیی تێکست و سەرنجڕاکێشتر و چێژبەخشتری دەکەن. لە کاتی خوێندنەوەی تێکستەکەدا بەهۆی وێنە شیعرییەکانەوە هەست بە ڕیتمێک لە خوێندنەوە دەکەین. ئەو ڕیتمە موزیکی ناوەکیی دەقە و یارمەتیدەرە بۆ دروستکردنی کەشێکی گونجاو بەکاریگەریدانان لە سەر وەرگر. وێنەی شیعری ئامرازێکی هونەرییە کە جوانیخوازی و کاریگەریی تێکست بەهێز دەکەن و یارمەتیی شاعیر دەدەن بینین و هەستەکانی قووڵتر و داهێنەرانەتر دەرببڕێت، تێکڕا ئەم تایبەتمەندییانە لە زمانی ئایینی خودادا دەبینرێت. بۆیە لە سەرەتاوە باوەڕ بە پێغەبەرایەتیی پێغەمبەر نەکراوە و پێیان گوتووە و شاعیر و دەقی قورئانیشیان بە شیعر ناو بردووە.

لە هەر تێکستێکدا زمان بە شێوەیەکی قەشەنگ خۆی نمایش بکات، ڕیتمی ئاسایی ناو خەڵک تێبپەڕێنێت، ئەم دۆخە بە شێوەیەکی تایبەت لێی دەڕوانرێت و ناوێکی بۆ دەدۆزرێتەوە، یان لێی دەنرێت، کە هەرە بیستراوەکەی ئەوەیە بە نووسەرەکەی دەگوترێت شاعیر. هەر لەم سۆنگەیەوە ئەوانەی بەرهەڵستیی بڵاوبوونەوەی ئایینی ئیسلامیان دەکرد و کەوتنە دژایەتیی پێغەمبەری ئیسلام، قورئانیان وەک دەقێکی شیعری ناساند و دانیان بە پێغەمبەراتیی محەمەددا نەدەنا و بە شاعیر لەقەڵەمیان دەدات. قورئان و محەمەد و موسوڵمانانیش بە توندی دژی ئەم جۆرە ڕوانینە بوون و بە تۆمەت و ناڕەوا لێکیان دەدایەوە. لەم بارەیەوە ئەم ئایەتانە لە ناو قورئاندا تۆمار کراون:

(اَ بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ بَلِ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ) (الأنبياء: ٥)، واتە: "گوتیان: خەونە درۆزنەیە، نەخێر خۆی هەڵیبەستووە، دەشبێ هەر خۆی شاعیرێک بێ. دەسا با نیشانەیەکمان نیشان بدات، وەک پێغەمبەرانی پێشوو.'' گوایە ئەم قورئانە خەو و خەیاڵی بێسەروبەرە، یاخود محەمەد خۆی هەڵیبەستووە، بەڵکوو ئەو کەسێکی شاعیرە دەبا بەڵگە و پەرجوویەک بهێنێت وەک پێغەمبەرانی پێشوو. (وَيَقُوْلُوْنَ اَىِٕنَّا لَتَارِكُوْٓا اٰلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَّجْنُوْنٍ) (الصافات ٣٦)، واتە: "دەشیاندرکاند: ئێمە بۆ شاعیرێکی شێت؛ چۆن واز دێنین لەوانەی پەرستوومانن!"

قورئان و پێغەمبەر و کۆی سەرچاوەکانی کەلەپووری ئیسلامی بە توندی دژی ئەوە دەوەستنەوە کە دەقی قورئان شیعر و محەمەدیش شاعیر بێت، تەنانەت بە توندی پێداگیری لەوە دەکەن کە نەک هەر دەقی قورئان شیعر نییە، بەڵکوو خودی محەمەد پێشتر بە هیچ جۆرێک پەیوەندیی لەگەڵ شیعردا نەبووە. ئەگەرچی نە لەو سەردەمە و نە پێشتر و دواتر و ئێستاش بە هەر کەسێک بگوترێت شاعیر تۆمەت نییە و بەکارێکی نارەوا نایەتە حساب و هەر کەسێک دەقێک بنووسێت پێی بگوترێت ئەوە دەقێکی شیعرییە؛ تۆمەت نییە، بگرە جۆرێکیشە لە پێداهەڵدان، بەڵام قورئان و پێغەمبەر و موسوڵمان بۆیە بە تۆمەت و بڕیاری ناڕاستی نەیارانیان دەزانی، بۆ ئەوەی پەیامی پێغەمبەر وەک ئایین و پەیامی خودایی بگاتە ناو خەڵک و لە سەر زەوی بڵاو ببێتەوە، تا پێغەمبەر وەک نێردراو و هەڵبژێردراوی خودا و پەیامەکەی وەک ئایینێکی گەردوونی و قسەی یەزدان بناسرێت، نەک لە دەقێکی شیعریدا بچووک بکرێتەوە و خۆیشی وەک شاعیرێکی ئاسایی بناسرێت.

وەرگێڕانی شیعر بابەتێکی کێشەئامێزە و لە مێژە جێی مشتومڕە، زمانی ئایینیش کە هەڵگری ئەم زمانە شیعرییەیە؛ بۆ وەرگێڕ دەبێتە ئەرکێکی قورس، چونکە دروستکردنەوەی زمانی شیعری لە ناو زمانی دووەمدا کارێکی ئاسان نییە.

ئەنجام

بەهێزترین تایبەتمەندیی زمانی ئایینی ئەوەیە کە زمانێکی خوداییە، زمانی وەرگێڕیش زمانی مرۆڤە، دروستکردنەوەی ئەم زمانە خوداییە بە دەست و هزری مرۆڤی وەرگێڕ لە زمانی دووەمدا کارێکی ئەستەمە ئەگەر نەکردەیش نەبێت. ڕواڵەتی زمانی ئایینی تایبەت و ناوازەیە، بەو واتایەی لە خودی واتای ڕواڵەتیش هەڵدەگەڕێتەوە و وەک ناوەڕۆک کاریگەری لە سەر وەرگر دادەنێت. کاتێک وەرگێڕ هەموو هەوڵی بۆ گەیاندنی واتا و ناوەڕۆکی زمانی ئایینی بێت، ئەستەمە بتوانێت ڕواڵەتی ناوازەی زمانی ئایینی بۆ زمانی دووەم بگوازێتەوە. ڕەوانبێژیی قورئان جودایە لە ڕەوانبێژیی هەر دەقێکی تر، دروستکردنەوەی ئەو ڕەوانبێژییە لە زمانی دووەمدا بەو ئاستە بەرزەی ڕەوانبێژی کە زمانی ئاینی ئاڵنگاریی پێ دەکات و دەڵێت مرۆڤ ناتوانێت دەقێکی وەها دروست بکات، بۆ وەرگێڕیش دەبێت بەکارێکی نەکردە و ئەوەی لە زمانی دووەمدا دروستی دەکاتەوە؛ دەبێتە لێکدانەوە و ڕاڤە و ڕوونکردنەوە، نەک وەرگێڕانی تەواو.

سەرچاوەكان

- القرآن الكريم
- تێبینی: بۆ وەرگێڕانی دەقی ئایەتەكانی قورئان؛ سوود لەم سەرچاوەیە وەرگیراوە:

هـەژار، عـەبدوڕەحمان شـەرەفكەندی (٢٠٠) قورئانی پیرۆز بە كوردی. (وەرگێڕدراو).

پێداچوونەوە: محمدهادی مرادی و ماجد مردوخ روحانی، تاران: انتشارات تازه نگاه و نشر احسان.

به كوردی:

- تۆفیق، قەیس كاكل (٢٠٢٠) زمان و ئایین، تاران، چاپخانەی ماد.
- نەریمان، بەهمەن تاهیر. (٢٠١٣) كاریگەریی قورئان لە سەر زمانی كوردی.

نامەی ماستەر، سكوڵی زمان/ فاكەڵتیی زانسته مرۆڤایەتییەكان/زانكۆی سلێمانی.

به عەرەبی:

- إبنفارس، احمد. (١٣٧١). مقاییش اللغة، تحقیق: عبدالسلام هارون. قاهرة: دار احیاء الكتب.
- اسماعیل، شعبان محمد. (١٩٧٨) مع القرآن الكريم. قاهرة: دار الاتحاد العربي للطباعة.
- الأصفهاني، أبـو القاسم الحسين بن محمد المعروف بالراغب. ١٤١٢هـ المفردات

في غريب القرآن، ط الأولى. دمشق-بيروت: دار القلم الدار الشامية.

- الجرجاني، عبد القاهر. (٢٠٠١) أسرار البلاغة تحقيق محمد رشيد رضاـ ط ٤ . بيروت: دار الكتب العلمية.
- الحنفي، أبـو البقاء، بن موسى أيـوب. ١٩٩٨. الكليات معجم في المصطلحات والفروق اللغوية.

بيروت: مؤسسة الرسالة.

- الدين، ع. نـواب. (١٤١٣) كيف تحفظ القرآن الكريم ط٣. المدينة: مكتبة إبن القيم.
- الرومي، فهد بن عبد الرحمن بن سليمان (٢٠٠٣) دراسـات في علوم القرآن الكريم. الطبعة: الثانية عشرة.

الرياض: كليه المعلمين بالرياض.

- الزركشي، محمد بن بهادر بن عبدالله. (١٩٨٤) البرهان في علوم القران، تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم.

القاهرة: دار التراث.

- السيوطى، جلال الدين. (١٩٧٤) الإتقان في علوم القرآن/١. بيروت: دارالكتاب العربي.
- الطوبان، ابن تيمية، تحقيق: عبد العزيز بن صالح. (٢٠٠٠) النبوات. الرياض: أضواء السلف.
- العسكري، أبو هلال الحسن بن عبد الله بن سهل بن سعيد بن يحيى بن مهران. ١٤١٩هـ الصناعتين،

المحقق: علي محمد البجاوي ومحمد أبو الفضل إبراهيم. بيروت: المكتبة العصرية.

- القرطبى، إبو عبد الله محمد بن أحمد بن إبي بكر الأنصاري (٢٠٠٣) الجامع لإحكام القرآن، ج١، المحقق:

هشام سمير البخاري. الرياض: دار عالم الكتب.

- المغامسى، س. (٢٠٠٤) "أثر حفظ القرآن الكريم في التحصيل الدراسي بالمرحلة الجامعية.

"مجلة جامعة الملك سعود العلوم و التربوية الدراسات الإسلامية.

- المهدى، الصالح. (١٩٩٣) الموسيقى العربية. بيروت: دارالغرب الاسلامى.
- النحلاوي، ع. (٢٠١٠) أصول التربية الإسلامية وأساليبها. ط١. دمشق: دارالفكر المعاصر.
- الـنـووى، إبو زكريا محيى الدين بن شرف. (٢٠١١) التبيان في آداب حملة القرآن. بيروت: دار المنهاج.
- باي، ماريو. (١٩٩٨) أسس علم اللغة، ترجمة

وتعليق الدكتور أحمد مختار عمر. الطبعة الثامنة. الرياض: عالم الكتب.

– بنحدو، جمال الدين. (٢٠١٠) مدخل إلى تاريخ موسيقا الأديان. سورية: دار الأوائل.

– حطاب، طانية. (٢٠١٧) الصورة الشعرية في تصور الجاحظ وعبد القاهر الجرجاني، جسور المعرفة، العدد العاشر، صفحة ١٨٨-١٩١.

– خلدون، عبد الرحمن ابن. (٢٠١٤) مقدمة ابن خلدون. مصر: مطبعة مصطفى محمد.

– سەخاوی، علم الدين بن محمد. بی تا. جمال القراء و كمال الاقراء/٢. قم: كتابخانه آيةالله مرعشی.

– شحرور، محمد (٢٠١٨) الكتاب والقرآن– قراءة معاصرة .ديمشق–سورية: الأهالي للطباعة والنشر و التوزيع.

– طباطبایی، سيد محمد حسين. (١٣٨٧) سنن النبی، مترجم: سيد محمد حسين سجاد. بی جا: انتشارات نور ثامن.

– كايوا، روجية. (٢٠١٠) الأنسان و المقدس، ت، سميرة ريشا. بيروت: المنظمة العربية للترجمة.

– مجلسی، محمد باقر. (١٤٠٤) بحار الانوار. بيروت: موسسة الوفاء.

– معاذ، مها محمد فوزي. (٢٠٠٩) انثروبولوجيا اللغة. الاسكندرية: دار المعرفة الجامعية، جامعة الاسكندرية.

– وافي، علي عبدالواحيد. (٢٠٠٤) علم اللغة. الطبعة التاسعة. القاهرة: نهضي مصر، للطباعة والنشر و التوزيع.

– غرابة، حمودة. (٢٠١٣) ابن سينا بين الدين والفلسفة. تقديم: د. محمد البهي. القاهرة: دار الطباعة والنشر الإسلامية.

– فارس، احمد ابن. (١٣٧١) مقاييش اللغة، تحقيق: عبدالسلام هارون. قاهرة: دار احياء الكتب.

فارسی:

– رحمانی، سعيد. (١٣٩٣) بررسی تطبيقی روش های آموزش قرآن كريم. تهران: مركز طبع ونشر قرآن كريم.

– كاشانی، محمد بن شاه مرتضی فيض. (١٣٨٧) تفسير صافی/١. تهران: انتشارات نويد اسلام.

به ئینگلیزی:

-Ana, Otto Santa. 2002. Brown Tide Rising: Metaphors of:Latinos in Contemporary American public discourse. Austin: University of Texas press.

-Eliade, Mircea. 1963. The Sacred and The Profane: The Nature of Religion. New York: A Harvest Book -Harcourt, Brace & World, Inc.

- Kovecses, Zoltán2. 2005. Metaphor in Culture. Cambridge: Universality and Variation - Cambridge University Press.

- Otto, Rudolf. 1924. The Idea of the Holy. England: printed in England.

الملخص

خصائص اللغة الدينية- إن عملية التكريد هي مثال على ذلك يتناول هذا البحث فهم اللغة الدينية بعمق أكبر وتحليل تأثير الترجمة على هذه اللغة، مع التركيز على الدين الإسلامي كنموذج. يسلط الضوء على تقسيمات اللغة الإسلامية بين النص القرآني وكتب السنة، وما تبعه من ظهور التفاسير والتأويلات التي أدت إلى تشكيل جماعات وفرق مختلفة. كل منها يتميز بخصائص لغوية فريدة، مما يجعل نص القرآن الكريم محور التركيز الأساسي في هذا العمل. أما أهمية البحث، فهي لا تقتصر على كونه ضرورة أكاديمية؛ بل يكتسب أهمية إضافية لندرته في الأبحاث الكردية وعدم استكشاف العديد من جوانبه باللغة الكردية. منهجية البحث اعتمدت بشكل رئيسي على المنهج الإرتباط التحليلي، مع الاستفادة من علم اللسانيات المعرفية لتحقيق نتائج ملموسة، من بينها تأثير سلطة الترجمة على اللغة الدينية. هيكل البحث يتكون من ثلاثة أقسام: القسم الأول، اللغة الدينية – لغة إلهية يتناول هذا القسم خصائص اللغة الدينية، مثل القداسة، الخلود، الإلهام، الثبات، والغموض، مسلطا الضوء على صفاتها الإلهية. القسم الثاني: طقوسية اللغة الدينية يركز هذا القسم على طقوس اللغة الدينية ويعرض موضوعات مثل جمال التلاوة والحفظ كجزء من هذه الطقوس. القسم الثالث: بلاغة اللغة الدينية يناقش هذا القسم عناصر البلاغة كالرمز، الاستعارة، والصورة الشعرية في سياق اللغة الدينية.

الكلمات المفتاحية: اللغة الدينية، القداسة، الاستعارة، غامض، الغيب.

Abstract

This research, conducted as an academic necessity and simultaneously for a deeper understanding of religious language, focuses on the field of religious language. Among religions, our specific subject is the Islamic religion. Notably, the language of Islam is divided into the textual language of the Quran and the books of Sunnah, followed by the emergence of numerous sects, schools of thought, and diverse groups, each of which may possess its own linguistic characteristics. Therefore, our focus here is the religious language of the sacred text of the Quran. The selection of this topic and the determination of its title, (Characteristics of Religious Language- The process of Kurdization is an example), is not only an academic necessity but also addresses a noticeable scarcity of such research in the Kurdish language. Religious language is a vastly underexplored subject, with little academic research conducted in Kurdish. In this study, a Correlation Analysis Approach has been followed, and by relying on cognitive linguistics, an effort has been made to conduct the research and derive a set of conclusions. This research consists of three sections: The first section, titled Religious Language: The Divine Language, refers to a set of divine attributes of religious language, including holiness, miracle, revelation, immutability, and invisibility. The second section, titled (The Musicality of Religious Language), discusses topics such as (euphony, and memorability) as features of religious language. The third section, titled (The Rhetoric of Religious Language), examines topics such as (vagueness, metaphor, and poetic imagery) in religious language.

Keywords: Religious language, sacredness, metaphor, obscure, uncertain.

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٧/٦
پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٨/٢٦

پەند وەک هونەری ئاخاوتن و ڕازیکردن
درامای ”کەوەکانی قەرەچووغ“ بە نموونە

پ. ی. د. ڕۆژان نوری عەبدوڵا
مامۆستا لە بەشی زمانی کوردی
فاکەڵتی پەروەردە/ زانکۆی کۆیە

شاخەوان یەحیا
بەشی کوردی
فاکەڵتیی پەروەردە
زانکۆی کۆیە

پوختە

ئەم توێژینەوەیە لە بارەی ڕۆڵی پەندی پێشینانە وەک ئامرازێکی کاریگەری پەرەپێدانی هونەری ئاخاوتن، لە زنجیرەدرامای ”کەوەکانی قەرەچووخ“ دەخاتە ڕوو. بە شیکردنەوەی پەندەکان لە دیالۆگە سیناریۆییەکاندا دەردەکەوێ پەندەکان بە شێوەیەکی هونەری و پراگماتیکی بەکار هاتوون، ئەمەش پەیوەندییەکی نزیکی لەنێوان ئاخاوتن و کارلێکی کۆمەڵایەتیدا دروست کردووە. پەندەکان وەک ڕێگایەکی کولتووری کاریان کردووە بۆ ڕێکخستنی گفتوگۆ و گەیاندنی پەیامە کۆمەڵایەتییەکان، لە کاتێکدا بە باشترین شێوە نەریت و بەهای مرۆڤایەتییان پاراستووە. سەرەتا لە پێشەکییەکەدا توێژینەوەکە دەناسێنرێت، دواتر پێویستیی توێژینەوەکە لەگەڵ تاوتوێکردنی هەندێک لە توێژینەوەکانی پێشوو لەم بوارەدا ڕوون دەکرێتەوە. پاشان پێناسەی پەند و پەیوەندیی بە زمانەوانی دەکرێت و دیالۆگ وەک جۆرێکی تایبەتی ئاخاوتن ڕوون دەکرێتەوە، هەروەها هونەری ڕازیکردن لە ئاخاوتن باس دەکرێت کە پەیوەندییەکی نزیکی لەگەڵ پەنددا هەیە، بەڵام پێویستی بە هاوبەشی و لەبەرچاوگرتنی دەوروبەری کۆمەڵایەتی و کولتووری هەیە کە لە توێژینەوەکەدا ڕوون کراوەتەوە. لە کۆتاییدا بە شیکردنەوەی دیالۆگەکان و نیشاندانی ڕۆڵی پەند لە ناویاندا، دەریخستووە کە پەند بە شێوەیەکی کاریگەر بەکار هاتووە بۆ جڵەوکردنی بیر و ڕەفتاری گوێگر.

کلیلەوشەکان: پەند، هونەری ڕازیکردن، کارلێکە کۆمەڵایەتییەکان، دەوروبەر، ئاخاوتن

١. پێشەکی

پەندەکان تەنیا کۆکراوەیەکی ناو فەرهەنگەکانی پەندنامەیی نین، بەڵکوو ڕیشەیەکی زیندووی زمانی کۆمەڵایەتین، کە خۆیان لە ناو گفتوگۆی ڕۆژانەدا دەنوێنن. ئەگەرچی توێژینەوە ئەدەبییەکان و کۆمەڵایەتییەکان پەندەکانیان کردووە بە کەرەستە بۆ هەڵێنجانی مێژوو و بەهاکانی فەرهەنگی هەر نەتەوە و کۆمەڵێک، بەڵام ڕاستی ئەوەیە کە پەندەکان پێش هەموو شتێک زمانێکی زیندوون لە ناو کۆمەڵگەدا. چەقی توێژینەوە زمانەوانییەکانیش بریتییە لەو ناوەندە.

ئەم یەکە زمانییە توانیویەتی بە درێژایی مێژوو بە شێوەیەکی نائاگایی خۆی بگوازێتەوە و لەگەڵ گۆڕانی کۆمەڵگەدا بچێتە پێشەوە و خۆی بگونجێنێت لەگەڵ سەردەمدا، هەروەها وەکوو فۆرمێکی جێگیری زمان لە ئاخاوتنەکانی فەرمی و نافەرمی ڕۆڵێکی بەرچاو و گرنگ دەگێڕێت و دەتوانێت ببێت بە سەردەستە لە قسەکانی نێرەر، چونکە وەک دەزانرێت پەندەکان هەڵگری ئەزموون و ژیریی باپیرانمانن، زۆربەیان ڕاستییە سروشتییەکان نیشان دەدەن. نموونە: "مانگی چواردە حەوجە بە ئەنگوستان نییە''، یان "جام کە پڕ بوو لێی دەڕژێت''، ئەمانە ڕاستیی سروشتی نیشان دەدەن و حاشاهەڵنەگرن، بەڵام هەندێک لە پەندەکانی تر بەهۆی ڕووداوەکانەوە دروست بوون و باپیرانمان بەهۆی گونجاوی و هەنگاوە ڕێکوپێکەکانی ڕووداوێکەوە وای کردووە کە وێنای ڕووداوەکە بکەن بە ڕووناکییەک بۆ ڕوونکردنەوەی ڕووداوە هاوشێوەکان لە ئاخاوتنەکاندا، وەکوو "مار بە قسەی خۆش لە کون دێتە دەر''، یان "چی بچێنیت؛ ئەوە دەدووریەوە''. هەندێک پەندی تر بە شێوازی تر دروست بوون، گرنگ ئەوەیە پەندەکان کۆدەنگیی کۆمەڵیان لە سەرە و دەماودەم دەگوترێنەوە و وەکوو بارانی بەهار هێز و جوانی بە ئاخاوتنەکانمان دەدەن. بەم هەموو کۆنییەی خۆیان نوێترین بیرۆکەکانمان بۆ دەگوازنەوە، بە کەمترین وشە و زۆرترین واتا.

پەندەکان ئەو دەستەواژە جێگیرانەن دەتوانرێت بە شێوەی هونەری لە ئاخاوتنە سیناریۆییەکانی دراماکان بەکار بهێنرێن بۆ نیشاندانی ڕەسەنایەتیی فەرهەنگی ناوچەکە. ئەرکی دراماکان نیشاندانی ئارێشە و دیاردەکانی ناو کۆمەڵە بە ڕێگایەکی هونەری و سەرنجڕاکێش، پەندەکانیش میراتێکی زمانین و دیالۆگەکان نزیکتر دەکەنەوە لە ژیانی ڕاستی و گفتوگۆکان ڕێک دەخەن. توێژینەوەکە دیالۆگەکانی زنجیرەدرامای "کەوەکانی قەرەچووغ''ی کردووە بە مەیدانێک بۆ شیکردنەوەی پەندەکان، لەبەرئەوەی ئەو درامایە لە هەموو ڕوویەکەوە نائومێدیی هونەری درامای کوردی ڕەواندەوە، بە تایبەت لە ڕووی شێوازی هونەری ئاخاوتنەوە دیالۆگەکان بە تەواوی چوونەتە قووڵایی ڕەسەنایەتیی شێوەزاری دەشتی هەولێر، کە ئەم شێوەزارە یەکێکە لە شێوەزارە هەرە دەوڵەمەندەکانی دیالێکتی ناوەڕاست لە وشە و زارەوە و دەستەواژە مێتافۆرییەکانی وەکوو ئیدیۆم و پەند.

وەک دەزانرێت دەرهێنەری دراماکە (تەلعەت سامان) لە ژیاندا نەماوە، لە ساڵی ٢٠١٩دا کۆچی دوایی کردووە، کە یەکێک بوو لە دەرهێنەرە ئەکادیمییەکان، لەبەرئەوە بە باشمان زانی چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز "ئیبراهیم حەکیم'' بکەین، کە لە دراماکەدا ڕۆڵی "سەیدە"ی هەبوو کە ئەکتەرێکی کارا بوو لە دراماکەدا. پرسیارم لە سەر ڕۆڵی بەکارهێنانی پەندەکان کرد لە دراماکەدا، کە ئایا مەبەست چی بووە لە بەکارهێنانی ئەم پەندانە لە دایالۆگەکاندا؟ بەڕێزیان لە وەڵامدا پێی

گوتم هەموو دیالۆگەکان لەلایەن دەرهێنەرەوە نووسرابوونەوە، بەڵام مەبەست لە بەکارهێنانی پەندەکان لە دیالۆگەکەدا ئەوە بووە، کە دیالۆگەکان جوانترین هونەری ئاخاوتنی شێوەزاری دەشتی هەولێر نیشان بدەن. بەڕێزیان گوتی ئێوە دەزانن من بەخۆم بە شێوەزاری خۆشناوەتی قسە دەکەم، بەڵام لە دیالۆگەکاندا هەوڵم دەدا بە تەواوی ئاوێتەی شێوەزاری دەشتی هەولێر بم و بتوانم ئەوەی بۆم دانراوە وەک خۆی ئەدای بکەم. لێرەدا دەردەکەوێت کە هیچ مەبەستێک نەبووە بۆ ئەوەی پەندەکان بە شێوەی هونەری بکرێن بە هێزێک و قورساییەک بۆ ئەوەی بەرانبەرەکانی پێ ڕازی بکرێت، بەڵکوو وەک پێشتر باسمان کرد تەنیا وەکوو فۆرمێک گوزارشتکردن لە ڕەسەنایەتیی ناوچەکە بەکار هاتووە. ئینجا لێرەدا توێژینەوەکە دەیەوێت بە شێوەیەکی سروشتی ئەو هێز و قورساییەی لە پەندەکاندا هەیە بۆ باشترکردنی هونەری گفتوگۆ و ڕازیکردنی گوێگر بیاندۆزێتەوە. توێژینەوەکە لە چوارچێوەی زمانەوانیی کۆمەڵایەتی، پەیوەندیی نێوان پەند و ئاخاوتن لە دیالۆگەکانی درامای "کەوەکانی قەرەچووغ" دەکۆڵێتەوە. ڕێبازی توێژینەوەکە وەسفی شیکارییە و لە ئاستی پراگماتیکدا کار دەکات، بۆ شیکردنەوەی ڕۆڵی پەندەکان و کاریگەرییە پەیوەندیدارەکانیان لە ڕێکخستنی گفتوگۆ و ڕازیکردنی بەرانبەر.

توێژینەوەکە ئامانجیەتی ئایا پەندەکان لە درامای کەوەکانی قەرەچووغدا ڕێگایەکی کاریگەرن بۆ کۆتاییهێنان بە گفتوگۆکان و ڕازیکردنی بەرانبەر؟ هەروەها، توێژینەوەکە بەدوای ئەوەدا دەگەڕێت کە پەندەکان چۆن وەک ئامرازێکی پراگماتیکی کار دەکەن بۆ گەیاندنی ژیریی کۆمەڵایەتی و ڕێکخستنی پەیوەندییەکان لە ژیانی ناو دراماکەدا. بەگشتی ئەم توێژینەوەیە سەرنج دەخاتە سەر هونەری ڕازیکردن و کاریگەریی زمانی پەندەکان لە دیالۆگی درامایی کەوەکانی قەرەچووغ، کە نموونەیەکی ڕوونە لە بەکارهێنانی زمانی ڕەسەن و پەندە کۆنەکان بۆ گەیاندنی ئەزموون و ژیریی کۆمەڵایەتی.

٢. توێژینەوەکانی پێشوو

زنجیرەدرامای کەوەکانی قەرەچووغ وەرچەرخانێکی مێژوویی بوو لە درامای کوردیدا ڕووی دا. دوای ٣٣ ساڵ ئەم گەنجینە پێی نەزانراوە، تاکوو ئێستا تەنیا دکتۆر هیمداد عەبدولقەهار محەمەد لە کتێبی "شەکسپیر: تراژیدیا و بەهلوول‘‘، ساڵی ٢٠١١ بەراوردێکی لە ژێر ئەم ناونیشانەدا کردووە: "تێرامانێک لە بەهلوولەکانی شەکسپیر و سەیدەی تەلعەت سامان‘‘.

بەهلوول کارەکتەرێکی شەمولەیە و گێلۆکەیە، جلێکی شەپرێو، کڵاوێکی لە سەرە، ڕێگای پێ دراوە ڕەخنە بگرێت و ئامۆژگاری بکات، تا ڕادەیەکی سنووردداریش گاڵتەکردن بە کەسە پایەدارەکان بکات. بە کورتی: کارەکتەرێکە سەرچاوەی پێکەنینە، دەرخستنی گەندەڵی و کەمکورپییەکانە، بەپێکەنینهێنانی پاشاکەیەتی لە کۆشکدا. لێکچوونێکی زۆر لە نێوان سەیدە و بەهلوول هەیە، چ لە شێوە و چ لە ناوەرۆکدا.

لە گرتەیەکدا سەیدە لەگەڵ خەڵکی گوندی دانیشتووە، جەوهەر ئاغا و پیاوەکانی دێن، هەرکە گەیشتن سەیدە بە زمانێکی مێتافۆر و بە شێوەی توانج گوتی "ئۆی لەو هەورە ڕەشەی هات‘‘، هەروەها لە دیمەنێکی تردا دەڵێت: "کاکی مەیموون ئەو جەوهەراغەی دەبینی ئەوی ڕۆژێ هەندی کەرەکی لەو کاکلە بەستەزمانەی دا"، دیمەنێکی تردا دەڵێت: "جەعفەر ئەتو وەکی جەوهەری برات خراپ

نەبی دوایە خەرک ڕکیان لێت دەبێتەوە". هەروەها توێژەر چەندین دەقی تری دایالۆگەکانی سەیدەی بە نموونە هێناوەتەوە (محەمەد ٢٠١١، ٣٧ –٤٧).

بەڵام ئەگەر سەرنجێک بدەینە پەندەکان کە کرۆکی توێژینەوەکەی ئێمەیە، دەچنە ناو زانستی فۆلکلۆری زارەکی. ئەم بەشەی فۆلکلۆر ئەمانە لەخۆ دەگرێت: چیرۆکی ئەفسانە، ئەفسانە، نوکتە، مەتەڵ، پەندەکان پوختترینن، بەڵام مەرج نییە سادەترین فۆرم بن. لێکۆڵینەوەی بەرفراوان لە سەر پەندەکان کراوە، بەگشتی تەمەنی لێکۆڵینەوە لە پەندی پێشینان بە بۆچوونی "میدەر" (Meider) وەکوو یەکێک لە دیارترین کەسایەتییەکانی زانستی پەندناسی (Paremiology)، بە شێوەیەکی ئەکادیمی زیاتر لە ١٥٠() ساڵە، لە بەرانبەردا زانستی کۆکردنەوەی پەندەکان (Paremiography) مێژوویەکی درێژخایەنتری هەیە (محمد و احمد و محمد ٢٠٢٤: ٩٩) کە لە ناو کوردا بۆ ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەیەم دەگەڕێتەوە کە لەلایەن زانای کورد "مەلا مەحموودی بایەزیدی" دەستنووسێکی پەندەکانی زمانی کوردی نووسراوتەوە (علی ٢٠٢٤، ٢٠).

توێژینەوەکانی پێشوو لە سەر پەندی پێشینانی کوردی زۆرن، بەگشتی لە سێ ڕەهەندەوە بووە، فۆلکلۆر وەکوو بەشێک لە ئەدەبیاتی زارەکی، کۆمەڵناسی وەکوو پەیوەندی بە بەها کۆمەڵایەتییەکانی فەرهەنگی هەر نەتەوەیەک یان کۆمەڵێک، زمانەوانی وەکو ڕوخساری پەند لە ڕووی فۆرم و پێکهاتەوە، هەروەها ناوەڕۆکی پەند لە ڕووی واتا و ئەرکەوە، ئەمەیان گرنگیی زۆرە و ئاقارێکی فراوانتری هەیە. لە گرنگترین توێژینەوەکانی ئەم بوارە دەگەڕێتەوە بۆ دکتۆر عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ، کە لە ساڵی (١٩٧٠) کۆمەڵە لێکۆڵینەوەیەکی ١٦٤ لاپەڕەیی لە سەر بەشەکانی فۆلکلۆر بە ناوی "لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی"ی چاپ کرد. ٤٢ لاپەڕەی تایبەت کرد بە پەندی پێشینان، کە ئێستاش سەرچاوەیەکی بەنرخە. لە توێژینەوەکەیدا جگە لە ڕیزکردنی مێژووی کۆکردنەوەی پەند، ئەوا لە گرنگترین تایبەتمەندییە زمانییەکانی پەندەکانی نیشان داوە، وەک: فێرکردنی خوو و ڕەوشت، چارەسەری کەموکوڕیی مرۆڤەکان، گرنگیی وێنە گاڵتەییەکانیان لە ئاخاوتنەکاندا. جیاوازیی نێوان پەند و قسەی نەستەقی دیاری کردووە، فۆڕمی شیعری و سەرواداری پەندەکانی باس کردووە، بەراوردکردنی پەندی کوردی بە پەندی هەندێ لە زمانەکانی تر، هەروەها دەرخستنی فۆڕمی جیاوازی پەندەکان لە دیالێتەکانی زمانی کوردی و هاوبەشی لە ناوەڕۆک. نموونە: "مارانگەستی لە خشەی مێروولە دەترسێت"، "مارانگەستی لە خشەی گوریس دەترسێت"، "مارانگەستی لە گوریسی ڕەش دەترسێت"، لە گەڵ دەرخستنی چەندین تایبەتمەندیی تری ناوەڕۆکی پەندەکان.

جەلال محمود عەلی، لە ساڵی (١٩٨٢)، لە کتێبی "ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا"دا باسی لەوە کردووە کە نابێت پەند و قسەی نەستەق تێکەڵ بە ئیدیۆم بکرێن. بۆ نموونە: "شیردا لۆ داپیردا"بەشێکە لە پەندێک و وەک ئیدیۆم بەکار دێت. لە گرنگترین جیاوازییەکانی پەند و ئیدیۆم، ڕەچاوی بیرۆکەکانی دکتۆر ئەورەحمانی مارفی کردووە کە ئیدیۆمی لە ژێر ناوی فریزیۆلۆژی ناو بردووە.

کەریم شارەزا، (١٩٨٣)، توێژینەوەیەکی بە ناوی "پەندی بەراوردکاری" نووسیوە و پەندەکانی ئینگلیزی و عەرەبیی بەراورد کردووە. لە توێژینەوەکەیدا پێناسەی پەند و جیاوازیی لەگەڵ قسەی نەستەق و نموونەی بەراوردی خستووەتە ڕوو.

دکتۆر شوکریە ڕەسووڵ، (١٩٨٤)، کتێبی ”ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی“ی چاپ کردووە، پێناسەی پەندی کردووە و تایبەتمەندییەکانی پەندی پێشینانی وەک کورتیی فۆرم، ئاهەنگداری و ناوەرۆکی چیرۆکی و سەرگوزشتەیی پەندەکانی ڕوون کردووەتەوە. لە گرنگترین کارەکانی؛ باسی جۆرەکانی پەندی کـردووە، لەگەڵ هێنانەوەی نموونەی کۆنترین پەندەکانی زمانی کوردی.

هەروەها دوای ساڵی نەوەدەکان، لە گرنگترین توێژینەوە زانکۆییەکانی پەند، وەک: توێژینەوەی نەجم خالید نەجمەدین (١٩٩٢)، ”پەند و قسەی نەستەقی کوردیی شاری خانەقین“، کۆلێژی ئاداب، زانکـۆی سـەڵاحـەدین. تـوێژینـەوەی عەبدولباقی ئیکرام، (٢٠١٢)، ”واتا و مەبەست لە پەندی پێشینانی کوردیدا“، کۆلێژی پەروەردە، زانکۆی سەلاحەدین. توێژینەوەی د. صافیە محەمەد ئەحمەد، (٢٠١٥)، ”کۆتوبەندی ئایینی لە دارشتنی پەندی پێشیناندا“، گـۆڤـاری زانـکـۆی ڕاپـەڕیـن، ژمـارە ٢، لاپـەڕە: ٢٠١-٢٢٠. توێژینەوەی سیروان سەمین ئەحمەد، (٢٠٢١)، ”تابۆ لە پەندی پێشیناندا“، گۆڤاری زانکۆی کەرکووک، ژمارە ٢، لاپەڕە: ٤٤٧-٤٥٨. توێژینەوەی بەختیار ئیبراهیم فەتاح، (٢٠٢١)، ”کەسێتیی کوردی لە پەندی پێشیناندا لە ڕووی کۆمەڵناسییەوە“، گۆڤاری زانکۆی جیهان، سلێمانی، ژمارە ٢، لاپەڕە: ٤٦-٦٦. توێژینەوەی سدیق ئەورەحمان، (٢٠٢٣)، ”بنەمای بیری و هونەری لە پەندە شیعرییەکانی پیرەمێرددا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی.

ڕاڤـەکـردن و بـەراوردکـردنـی هـەنـدێ لـەو توێژینەوە نوێیانەی لە سەر پەندی پێشینانی کوردی کراون: شێرکۆ حەمەئەمین قادر (٢٠٢١)، پەندی پێشینان، ”تێروانینێکی سینتاکسی، پراگماتیکی، تـوێژیـنـەوەیـەکی شیـکـارییـە“، گـۆڤـاری زانـکـۆی ڕاپەڕین، ژمارە ٣، لاپەڕە: ١-١٩. ئەم توێژینەوەیە ئامانجیەتی بزانێت پەندەکان چ جۆرێکی ڕستەن، ئایا پتر سادەن یان ئاوێتە و لێکدراون، پاشان نیشانە پراگماتیکییەکان و چۆنیەتیی کارکردنیان لە پەندی پێشیناندا بە هێنانەوەی نموونەی چەند پەندێک شی کراونەتەوە دوور لە دەوروبـەری ئاخاوتن. ئەم توێژینەوەیە کارێکی گرنگی ئەنجام داوە کە پەندەکان بەگشتی فۆرمی ڕستەیان هەیە لە هەموو جۆرەکانی ڕستە، بەڵام ڕستەی ئاوێتە زۆرینەیان پێک دەهێنن. ئامانجی دووەمی کە کارکردنی نیشانە پراگماتیکییەکانە لە پەندی پێشیناندا، توێژەر خۆی دەڵێت نیشانە پراگماتیکییەکان ئەرکیان گەیاندنی زانیارییە لە بارەی هاوبەشەکانی ئاخاوتن، نیشانە پراگماتیکییەکان بەها و نرخی جێگیریان نییە، بەڵکوو نرخیان لە گوتنێکەوە یان لە دەوروبەرێکەوە بۆ دەوروبەرێکی تر دەگۆڕێت، چونکە هەر جارە ئاماژە بە کەسێک، شوێنێک... هتد؛ دەکەن (قادر، ٢٠٢١، ١٥). کەوایە ئێمە چۆن دەتوانین ئەنجامێکی سادە و ڕوون بخەینە بەردەست ئەگەر پەندەکان لە ناو ئاخاوتنەکاندا وەرنەگرین، واتە دەبێت نیشانە پراگماتیکییەکان لە دەوروبـەری ئاخاوتندا ساغ بکەینەوە، نەک لە دەرەوەی دەوروبەرێکدا.

شیکردنەوەی نموونەکانی بەم شێوەیە کردووە: نیشانە پراگماتیکییەکانی شوێن: ”ماڵ لە خۆیدا نەبوو، میوانیش ڕووی تێ کرد“، بەکارهێنانی وشەی ”ماڵ“ وەک نیشانەیەکی پراگماتیکیی شوێن بەکار هاتووە، واتە ئاماژەکردنەکەی دەگۆڕێت، هەر جارە و بە پێی شوێنی قسەکەر دەگۆڕێت (سەرچاوەی پێشوو، ١٤). لە ڕاستیدا شیکردنەوەکە ئەنجامی ڕوون بەدەستەوە نادات دەربـارەی نیشانە پراگماتیکییەکان، چونکە پەندەکان پتریان مێتافۆرین و بەکارهێنانیان بە پێی مەبەستی قسەکەر دەبێت و بە پێی کۆنتێکستی جیا

واتاکەیان دەگۆڕێت. بۆ نموونە؛ ئەگەر ئەم پۆستەی فەیسبوک شی بکەینەوە: "بۆ هەوادارانی ئەندۆمی، ماڵ لە خۆی نەبوو، میوانیشی هات، ئەندۆمی بۆ خۆی زۆر پەسەند نەبوو، بەرگەکەشی هاتە سەرێ کە لە نایلۆنی ڕیساکلین دروست دەکرێت. لێرەدا بە پێی ئاماژەی قسەکەر ئەم پەندە بۆ نیشانکردنی شوێن بەکار نەهاتووە، چونکە واتای پراگماتیکی واتای شاراوە و قووڵ دەگرێتەوە، پابەندی بنەما و یاساکانی زمان نییە و دەیانبەزێنێت، واتایەکی تاکەکەسییە و مەرج نییە ڕێککەوتنی کۆمەڵی لە سەر کرابێت، بەڵام بەندە بە دەوروبەرەوە (دزەیی، ٢٠١٤، ٧٨). بۆ نیشانەی کەسییەکان بەم شێوەیە شی کراونەتەوە: "ئێستا تۆ سەلکی سیری، قنچکی پیازی؟"، جێناوی سەربەخۆی کەسی دووەمی تاک (تۆ) "بە پێی گوتن و دەوروبەرەکەی هەر جارەی ئاماژە بە کەسێک دەکات". "ئەوەی لە مشک بێت، جەواڵ درە"، (ئەو، ێت، ێت) هەرسێکیان نیشانەی پراگماتیکن، "بە پێی دەوروبەر دەگۆڕێت و هەر جارەی ئاماژە بە کەسێک دەکات". شیکردنەوەی چوار نموونەی تریش هەمان دەستەواژەی دووبارە کردووەتەوە. ئینجا مەبەستی ئێمە ئەوە بوو ئەگەر پەندەکانی لە کۆنتێکستی ئاخاوتندا وەرگرتبایە، تووشی ئەو لێڵییە نەدەبوو، دەیتوانی بڵێت "تۆ" دەبوو بە فلانە کەس، بەڵام لە کۆنتێکستێکی تردا بووەتە فلانە کەسی تر.

توێژینەوەی هێمن عەبدولحەمید شەمس، (٢٠١٣)، بە ناونیشانی "هەژموونی زمان لە سەر کەسێتیی کورد، پەندی پێشینان بە نموونە"، تێزی دکتۆرای زانکۆی کۆیەیە، لە ژێر ڕۆشنایی ئەو تیۆروانینەی کە "زمان سنووری بیرکردنەوەی کۆمەڵ دیاری دەکات"، تیشکی خستووەتە سەر ئەوەی کە زمان چەندە کاریگەرییەکی بەهێزی هەیە لە سەر کولتوور و بیروبۆچوونە نەریتییەکانی کۆمەڵگەی کوردی لە ڕێگای شیکردنەوەی پەندەکان. ئامانجە سەرەکییەکانی توێژینەوەکە؛ ناسینەوەی کەسایەتیی تاکی کوردی و ڕۆڵی پەند لە نواندنی فەرهەنگی کوردی، دیاریکردنی هەژموونی زمان بەسەر بیروبۆچوونە کولتورییەکاندا و چۆنیەتیی گواستنەوەی بەها نەریتییەکان بۆ نەوە نوێکان. هەروەها دەرخستنی هەژموونی ڕەگەز و تەمەن و پێگەی کۆمەڵایەتی لە ئاخاوتنی تاکدا. بە پشتیوانیی ئەو زانیارییانەی بەدەستی هێناون، پێشنیاز دەکات لە بواری بەڕێوەبردندا کار بە ناوەرۆکی پەندە کارگێڕییەکان بکرێت، چونکە کارگێڕییەکی نموونەیی بەرهەم دەهێنن کە دوور بێت لە هەموو سیماکانی گەندەڵی.

توێژینەوەی ڕەنجدەر فەتاح ساڵح، (٢٠٢٤)، "پەند و پیر بەرەو سۆسیۆلۆگیای پەندی کوردی"، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە ٥٩، ل٣٤٧-٣٦٥. توێژینەوەکە ئەو پەندانە شیکار دەکات کە پێگەی پیر بەرز دەنرخێنن و پیر وەکوو ئەزموون و ژیری پیشان دەدەن. هەروەها ئەو ئامانجانەی بەدوایدا دەگەڕێت بریتییە لەوەی کە خەڵک بۆچی پەندەکان لە گفتوگۆدا بەکار دەهێنن؟ پەندەکان چۆن دەتوانن خەڵک بجووڵێنن و کاریگەری لە سەر بیرکردنەوەی دابنێن؟ پەندەکان چۆن دروست دەکرێن؟ هێزی دادوەریکردنی پەندەکان چۆن دەستەبەر کراوە؟ ئەنجامی گرنگی بەدەست خستووە وەکوو ئەوەی پیری بەئەزموون پێناسە دەکرێت و جۆرێکی کۆمەڵایەتییە، دەتوانێت ڕێنموونیی نەوەی نوێ بکات و وەکوو پارێزەری گرووپ ڕۆڵ دەگێڕێت. پرسیارێکی تری توێژینەوەکە دەڵێت: پەندەکان چۆن خەڵک دەجووڵێنن؟ بۆ ئەوەی بگەین بە ئەنجامی ئەوە پەندەکان چۆن ئەم کارە دەکەن، ئەوا پێویستە

پەندەکان لە کۆنتێکستەکان وەربگرین و کاردانەوەی گوێگر ببینین و بیخەینە ڕوو. ئایا دوای گەیشتنی پەیامەکان لە ڕێگەی پەندەوە، بیرکردنەوەی گوێگر چۆن دەبێت؟

توێژینەوەکانی پێشوو لە بواری پەنددا لە ناوخۆی کورددا پتر سەرنجیان خستووەتە سەر پەندەکان وەک ژانرێکی ئەدەبی فۆلکلۆر، هەروەها کەمتر توێژینەوە کۆمەڵناسییەکان و زمانەوانییەکان ئەنجام دراون. لە ناو توێژینەوە زمانەوانییەکانیش پەندەکان پتر بە شێوەیەکی سەربەخۆ یان لە دەرەوەی کۆنتێکستی ڕاستەقینەی گفتوگۆ شیکاری کراون، کە ئەمەش وای کردووە پەندەکان تەنیا وەکوو کەرەستەیەکی فۆلکلۆری یان نموونەیەکی بەها کۆمەڵایەتییەکان و هەڵێنجانی هەندێ زانیاری مێژوویی یان ڕوخساری ڕستەسازییان، بە بێ گەڕانەوە بۆ کاریگەرییە پراگماتیکییەکانیان لە نێویاندا میتافۆر، ئیرۆنی، توانج، جووڵاندنی وێنەیی... هتد لە ڕێکخستنی پەیوەندیی کۆمەڵایەتی و گفتوگۆدا، واتە دەتوانین بڵێین پەندەکان ئامرازێکی زمانەوانیی زیندوو و پڕ دینامیکین، نەک تەنیا میراتێکی فۆلکلۆری. وەک گوتمان لە ناو توێژینەوە ئەدەبی و زمانەوانییەکانیشدا پەندەکان پتر وەک فۆرمێکی سەربەخۆ دەبینرێن، بۆ ئەمەش دەتوانرێت بگوترێت پەندەکان بوونێکی سەربەخۆی بەهێزیان نییە، وەک چۆن لە حیکایەت، هۆنراوەی... هتد، فۆلکلۆردا هەیە، ئەمەش بەو واتایەی لەوانەیە زۆر جار نەتوانرێت بە شانوباڵی پەندێک وەک ژانرێکی ئەدەبی یان فۆرمێکی کاریگەری زمان هەڵبدەین، چونکە پەندەکان تەنیا کاتێک دێنە ژیانەوە کە وەک بەشێک لە چوارچێوەیەکی فراوانتر، بە تایبەت کۆنتێکستی گوتاری گۆ بکرێن، بە پێچەوانەی بارودۆخی چیرۆکی فۆلکلۆری، بۆ نموونە: مرۆڤەکان بە ڕوونی هەست بە جوانیی چیرۆکێک یان هۆنراوەیەکی فۆلکلۆر دەکەن (Amende, 2013, 13).

ئەم توێژینەوەیەی ئێمە جیاوازییەکی بنەڕەتیی هەیە لەگەڵ ئەم توێژینەوانەی پێشوو، لەبەرئەوەی ئەم توێژینەوەیە سەرنج دەخاتە سەر توانای سەرسوڕهێنەری پەندەکان لە ناو کۆنتێکستە جیاوازەکاندا لە ڕوانگەی زمانەوانی لە ئاستی پراگماتیکدا، کە پەندەکانی وەک یەکەیەکی زمانیی کاریگەر ناو بردووە، چونکە پەندەکان وەک ئامرازێک بۆ گەیاندنی پەیامی ڕەسەن کار دەکەن و توانای گۆڕینی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیان هەیە، هەروەها ئەو توێژینەوە شیکردنەوەی میکانزمی کاریگەری سایکۆلۆجیی پەندەکان لە سەر گوێگر دەکات، کە کاریگەریی خۆیان جێگیر دەکەن لە گفتوگۆکاندا. پەندەکان وەکوو فۆرمێکی زمانەوانیی پراگماتیکی لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا پێویستە کاری پتریان لە سەر بکرێت.

٣. درامای کەوەکانی قەرەچووخ

خوالێخۆشبوو "تەلعەت سامان"؛ دەرهێنەری درامای "کەوەکانی قەرەچووخ"ە. سەرەتای بیرۆکەی ئەم درامایە بۆ سەرەتای ساڵی هەشتاکان دەگەڕێتەوە، دەهێنەر هەر لە ساڵی هەشتاکاندا دەقەکان دەنووسێت و هەروەها لە ناوەندی هونەر و وێژەی کوردی لە هەولێر تاوتوێی دابەشکردنی ڕۆڵەکانیش دەکرێت، بەڵام بەهۆی هەندێک هۆکار ئەم کارە دوا کەوت، دواتر شەڕی عێراق و ئێرانی بەسەردا هات، ئەکتەرەکان پەرتەوازە بوون و هەندێکیان بوون بە سەرباز و هەڵاتن و ڕۆیشتن بۆ شاخ و ئەورووپا. دواتر دوای ڕاپەڕین تەلعەت سامان لە ساڵی ١٩٩٣دا دووبارە هونەرمەندانی کۆ کردەوە

و دەستی بەکارەکەی کردەوە، بە سپۆنسەریی تەلەڤزیۆنی گەلی کوردستان (شێخانی، ٢٠٢٥)، بە هەموو سنووردارییەک و نەبوونی ئامێری پێویست، لە گوندی "پیرەش"ی سەر بە ناحیەی کەسنەزان دەست کرا بە تۆمارکردنی دراماکە. دواتر بەهۆی کێشەیەکەوە نەتوانرا هەموو زنجیرەکان لەم گوندە تۆمار بکرێن. دوای وەستانی کارەکان بۆ ماوەیەک، دواتر بە ناچاری لە شارۆچکەی بەحرکە و سەر زێی گەورە وەکوو قفلێک لە دراماکە درا، واتە بە ناچاری زنجیرەی کۆتایی تۆمار کرا، ئەگەرچی خۆی (١٣) ئەڵقە بوو، بەڵام (٨) ئەڵقەی لێ تۆمار کرا، کە لە ساڵی (١٩٩٤) لە تەلەڤزیۆنی گەلی کوردستان پێشکەش کرا (احمد ٢٠٢٥).

فەرهەنگی هەر نەتەوەیەک لە زمانیدا ڕەنگ دەداتەوە، شەقڵ و زمانی هەر نەتەوەیەکیش بریتی نییە لە وشە سادەکانی ڕۆتینی ڕۆژانە کە فەرمان و کردارەکانی ڕۆژانەی پێ ڕادەپەڕێنرێت، بەڵکوو وشە و دەستەواژە ڕیشەییەکانی زمان وەکوو پەند و ئیدیەم و وشە میتافۆرییەکان دەگرێتەوە. ئەمانە وەک کۆدێک کار دەکەن، لە دیالۆگی هەر درامایەکی ئەکادیمی گرنگیی زۆریان پێ دەدرێت، چونکە وا دەکەن دراماکە بە نەمری بمێنێتەوە و هەستەکان دەگوازنەوە و چێژی دراماکە پتر دەکەن، کە پەندی پێشینانیش لە گرنگترین ئەم کۆدانەی زمانی کوردین لە دیالۆگەکانی دراماکەدا سەرنج ڕاکێشن و هەستیارییان لەلای بینەران دروست کردووە.

٤. پێناسەی پەندی پێشینان

پەندی پێشینان فۆرمێکی کولتووریی زمانە، هەر نووسەر و ڕۆشنبیرێکی ئەم بوارە لێی کۆڵیبێتەوە پێناسەیەکی بۆ کردووە، ئێمەش هەوڵ دەدەین گرنگترین پێناسەکانی لێکۆڵەرە بەتواناکانی ئەم فۆرمە گرنگە بخەینە ڕوو. "ئیبن ساکیت"؛ زانای زمانەوانی دەڵێت: "ڕستەیەکە لە وشەسازیدا دژبەیەک و لە واتادا یەک دەگرێتەوە" (زولفەقار، ١٣٨٧: ١١٤).

"میدەر" (Mieder) دەڵێت: ڕستەیەکی کورتی پڕ حیکمەتە و لەدایکبووی ئەزموونن.

"ستوارت ئەی گالاچەر" (Stuart A. Gallacher) دەڵێت: پەند قسەیەکی پوختە، پێک دێت لە ڕواڵەتێک و ڕاستییەک کە لە نێو خەڵکدا هەبووە و دەبێت (Mieder 2004:3-4).

زانای فۆلکلۆر و نەریتە زارەکییەکانی ڕووسیا "یوری میخایلۆڤیچ سۆکۆلۆڤ" (Yuri Mikhailovich Sokolov) دەڵێت: پەند وتارێکی کورت و پوختە کە پێشنیارێکی گشتی یان ڕێنماییەکی ژیانی تێدایە، زۆر جار ڕەهەندێکی فەلسەفییان هەیە و بۆ زانین و پەندوەرگرتن بەکار دەهێنرێن (Sokolov 1950: 258).

شێخ محەمەدی خاڵ دەڵێت: "پەندی پێشینان: بیرێکی جوان و پوڕتەوێکی دەروونە، هێندێ جار هەڵئەقوڵێ لە دڵێکی ئاوەدانەوە، بۆ سەر دەم و زمانێکی ڕەوان لە کاتی دوان. یا دوای ڕووداوێک کە ڕوو بدات، لە پاشا زۆر بە خێرایی دەماودەم ئەکەوێ و بڵاو ئەبێتەوە، وە پشتاوپست ئەگێڕێتەوە، لەبەر جوانی و ڕێکوپێکیی خۆی، تا نموونەی ئەو شتەی کە پەندەکەی تیا وتراوە ڕوو ئەداتەوە، ئەو حەلە خاوەن مەبەس پەندەکە ئەخوێنێتەوە بۆ بەهێزکردنەوەی قسەکەی، یا ڕوونکردنەوەی باسەکەی" (خاڵ، ٢٠٠٧، ٨).

لە ژێر ڕۆشنایی پێناسەکانی سەرەوەدا، پێناسەی پەندی پێشینان پەیوەست بە توێژینەوەکەمان دەکەین، واتە لە ڕووی بەکارهێنانی لە ئاخاوتنەکان وەک یەکەیەکی زمانی پەندی پێشینان: داڕشتنێکی

میتافیزیکییانەی بیری مرۆڤە بۆ دەستکەوتنی زۆرترین واتا بە بیرێکی قووڵ و ئابووریکردن لە وشە. یان وردتر بڵێین: وتەیەکی کۆنی پوخت و پڕ واتایە، کە لە ئەزموونی کۆمەڵایەتی و ژیریی پێشیناندا سەرچاوەی گرتووە و بە زمانێکی ورد و هونەری ڕێگای ڕازیکردن و کاریگەری لە ئاخاوتن دەخاتە ڕوو، پەند بە ڕواڵەت دەردەکەوێت ڕیزکردنی نادادپەروەرانەی وشەکانە و هەستی پێ دەکرێت واتایەکی ئینسکلۆپیدی و پەنگخواردووی تێدایە، بەڵام لە ئاخاوتنەکاندا تاکوو نەگاتە دۆخە هاوشێوەکانی خۆی، دادپەروەرییەکەی دەرناکەوێت.

٥. ئاخاوتن

ئاخاوتن بریتییە لە پرۆسەی گواستنەوەی بیرۆکە یان زانیاری لە نێوان دوو کەس یان پتر، لە ڕێگەی هەموو بەشەکانی زمانەوە. مەبەستمان لە ئاخاوتن ئەو یەکە زمانیانەیە کە لە شێوەی ڕستە و پارستە و گرێدا دەگوترێ بۆ ئامانجێکی تایبەتی (دزەیی، ١٩٩٩، ٨). ئاخاوتن: قسەیەکە لە نێوان دوو هاوبەش یان پتر کە بە ئازادی بەڕێوە دەچێت (Levinson 1983: 284)، دایەلۆگیش لە نێوان دوو هاوبەش یان پتر لە پرۆسەیەکی ڕێکوپێکدا بەڕێوە دەچێت، وەک چوارچێوەیەکی ئاسایی کە تێیدا گۆڕەپانێکی ڕێزمانی هەیە بۆ گواستنەوەی ئارگومێنتەکان لە نێوان بەشداربوواندا (Walton 1998: 31)، بەڵام دیالۆگ ئاخاوتنێکی فەرمیترە و هونەرییە، یان بە شێوەیەکی تر هەموو دایەلۆگێک ئاخاوتنە، بەڵام هەموو ئاخاوتنێک دایەلۆگ نییە.

٥-١. هونەری ڕازیکردن لە ئاخاوتندا

هونەر بریتییە لە دەبڕینی ئەندێشە و هەستەکان بۆ بەجێگەیاندنی کارێک. هونەر کردەیەکە بە مەبەستی دەرخستنی کارامەیی و سەلیقە و توانایییەک، یان بۆ دەربڕینی هەست و بۆچوون (کەریم ٢٠١٦:٣٠٢) بە شێوەیەکی گشتی بریتییە لەو کردانەی کە دەبێتە هۆی بەدەستهێنانی ئامانجێکی باڵاتر (علی ٢٠٢٣:١٧) ڕازیکردنیش هۆکارێکە بۆ گەیشتن بە ئامانج و شارەزایییەکی گەیاندنە و یەکێکە لە بنەماکانی سەرکەوتن. هەروەها کەسایەتیی مرۆڤ لە زمانەکەیدا ڕەنگ دەداتەوە، هەر بۆیەش زمان دەبێتە ناسنامە و دیارخەری تاک و بۆ زۆر مەبەستی جیاجیا سوودی لێ وەردەگیرێت، لەوانەش ڕازیکردن کە هونەرێکە لە ڕێگای فێربوون و ڕاهێنان و پیادەکردنەوە وەردەگیرێت و بۆ ئەم مەبەستە چەندین پێناسەی جیاجیا کراوە، وەک:

- کردەیەکی زمانییە لەلایەن قسەکەرەوە ئاراستە دەکرێت بە ئامانجی گۆڕینی ڕەفتاری کەسانی تر.
- ئامانجێکە بۆ گۆڕین و ڕازیکردنی بەرامبەر، جا ڕەفتار بێت یان ئاراستە یان بیروباوەڕ، لە هەمان کاتدا پێویستی بە گفتوگۆ و شارەزایییەکیشە لە گەیاندن (دزەیی ٢٠١٥: ١٢٦-١٢٧).
- هونەری بەکارهێنانی وشەیە لە دەوروبەری ئاخاوتندا، بەو ئامانجەی لە کاتی گفتوگۆ، وتار، گوتاردان، لە تەلەڤیزیۆن و شانۆکاریگەری لەسەر بینەران دروست بکات. (عەبدولحەمید و فەرید ٢٠٠٧: ٧).
- ڕازیکردن کردەیەکی ئۆتۆماتیکی نییە، سەرکەوتنی دەکەوێتە سەر بەردەوامی و بە دروستی ئەنجامدانی کێشمەکێشمی گفتوگۆکە (Booth 2009: 226).
- "ئەرستۆ" دەڵێت: ڕازیکردن لە گوتارێک بەردەست دەبێت کە سێ فۆرمی هەیە: یەکێکیان لە کەسایەتیی قسەکەردا هەیە، دووەمیان لە مەیلی گوێگر، ئەوی تریان لە خودی گوتارەکە (Aristotle

(11 :2019)، لە کاتێکدا چەندین جۆری ئاخاوتن هەیە وەک: ڕازیکردن، هەواڵگەری، دانوستان. Walton (31 :1998) ئامانجی بەکارهێنانی ئارگومێنت لە ئاخاوتنی ڕازیکردندا ئەوەیە کە یەک لایەن بە شێوەیەکی عەقڵانی هەوڵ بدات لایەنەکەی دیکە ڕازی بکات بۆ پەسندکردنی بڕیارەکەی، ئەمەش بە دوو ڕێگای سەرەکی ئەنجام دەدرێت:

– ڕێگای پۆزەتیڤ: پێشکەشکردنی ئارگومێنتێکی پشتیوانیکەر بۆ پشتیوانی لە باوەڕی سەرەکیی قسەکەر.

– ڕێگای نێگەتیڤ: ڕەخنەگرتن لە ئارگومێنتەکانی بەرانبەر کە پشتیوانی لە باوەڕی بەرانبەر دەکەن (سەرچاوەی پێشوو: ٤١). دایالۆگی ڕازیکردن جیا لە هەموو دایالۆگەکانی تر ڕکابەرییەکی زۆری تێدایە، چونکە تیایدا دوو لایەن بە شێوەیەکی چەقبەستوو و ڕکابەرانە هەوڵ دەدەن یەکتری ڕازی بکەن. لەم جۆرە گفتوگۆیانەدا هەر لایەنێک بە ئارگومێنتی پشتیوانیکەر باوەڕەکانی خۆی بەهێز دەکات و بە ئارگومێنتی ڕەتکەرەوە باوەڕەکانی بەرامبەر دەشکێنێت. ئەم ڕکابەرییە وای لێ دەکات دایالۆگی ڕازیکردن زیاتر وەک مەیدانێک بێت کە تیایدا براوە و دۆڕاو هەیە.

٥-٢. ئاخاوتن و پەند، تێڕوانینێک بۆ دەوروبەری کۆمەڵایەتی و کولتووری

دەوروبەر چەمکێکی فراوانە و هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە کە کاریگەرییان لە سەر زمان هەیە، لە ئێستا و لە ڕابردووشدا. هۆکارێکە کە تەمومژ لە سەر هێما زمانییەکان لا دەبات و لە تاریکییەوە بۆ ڕوونی دەیانگوازێتەوە (سەعید و ئەحمەد ٢٠٢٠: ١١٩)، واتە یارمەتیدەرە لە تێگەیشتنی ڕوونتر و کاریگەرتری زمان. ئاخاوتن وەکوو کردەیەکی زمانی کە لە دەوروبەری کۆمەڵایەتیدا ڕوو دەدات، لەبەرئەوە گرنگە کاریگەریی ئەو دەوروبەر و دیاردە کۆمەڵایەتییانە بزانین (عەلی ٢٠١٩: ٤٩). هەر قسەکەرێک پێویستە کولتوورەکەی خۆی بناسێت، بۆ ئەوەی بتوانێت ئاخاوتنەکانی کاریگەر و واقعی دڵی بەرانبەرەکەی بێت، کولتوور وەک نەخشەیەکی پەیوەندیی ئاخاوتنەکان کار دەکات، چونکە هەر دەربڕاوێکی زمانی و نازمانی زادەی فەرهەنگ و دابونەریت و بیرکردنەوە و ژیانی کۆمەڵایەتییە. بە بۆچوونی هالیدای دەوروبەری کولتووری پێویستی بە باروودۆخێکە تا دروست بێت و ڕەنگ بداتەوە لە ئاخاوتنەکاندا، ئینجا دەوروبەری باروودۆخ واتا دەبەخشێت، چونکە لە ناو قاڵبێکی گەورەتردایە، ئەویش دەوروبەری کولتوورییە، ئەمەش پەیوەندیی بەهێزی نێوان ئەم دوو جۆرەی دەوروبەر دەردەخات (احمدامین ٢٠٢٤: ٥١).

پەندەکانیش لە دەوروبەری ئاخاوتندا ڕۆڵێکی کاریگەریان هەیە بۆ ڕازیکردنی بەرانبەر، پتر لە هەر ئارگومێنتێکی عەقڵی، کاتێک قسەکەرێک ناتوانێت بیرۆکەیەکی مێشکی بە ڕێکی دەرببڕێت (محمد امین ٢٠٢٣: ١٧). پەند وێنایەکی کاریگەر دەبێت بۆ گەیاندنی ئەو مەبەستە، وەک لەم نموونەیەدا دەردەکەوێت.

نموونە: (١)

– شینە: وەرە کابرا ئەتو نەتانی زەلامەکی ببینییەوە!

– سەرپان: باشە هەوکە چ بەئاغەی دەرێی؟ ئەتو مامۆستات لۆ نەهیناوە؟

– شینە: وەڵڵا ئەگەر جەوهەراغە دەزانی، بە دەسبەتاری هاتیەوە!

– سەرپان: سەت بەرچیغت لە سەر دەشکێنی.

– حەمە: ئێ کاکە هەنکە خۆ قابیلە نایکوژم...، ئەوەندەی کردم و کردم مەلا نەگەڕاوە و نەگڕاوە.

– سەرپان: کورە پیلم دەگرت و دەمهاویشتە سەر پشتی وراغی ئاییی!

– شینە: ئەوجا لۆ ئەوها، دەمدا پێشە خۆم، هەتا ناو گوندی بە پاران دەمهێنا.

– حەمە: ئێ کورە بابم "هەموو شت بە خێ و خێش بە مەعنا"، ئەییی!

دیمەنەکە کۆتایی هات (سامان، ١٩٩٤).

واتـای پـەندەکـە: خـوێ بۆ هـەمـوو خواردنێک پێویستە، بەڵام ئەگەر پتر لە پێویست بەکار هات ئـەوا ئـەوا ناهاوسەنگی دروسـت دەکـات و تامی خواردنەکە تێک دەدات.

واتای ئاماژە: واتە ئێوە لە دابونەریتی کوردەواری تێنەگەیشتوون، نابێت هـەڵسوکـەوتی ناشرین بەرانبەر مامۆستایەکی ئایینی بکرێت.

میانەی پەندەکە: هۆکاری دەرکەوتنی پەندەکە بریتییە لە پێشنیازی نابەجێ و نادروست.

ڕازیکردن: پەندەکە توانیی هەموو ئەو بژاردانەی ئـەوان بۆ "حـەمـە"یـان پێشنیاز کـرد پووچـەڵ بکاتەوە، لەبەر ئەم هۆکارانەیە و چەندان گرنگیی تـری پەندەکانە لە ئاخاوتنەکاندا . "کوینتیلیان" (Quintillian) هەست بەوە دەکات لە ناو هەموو ئارگیومێنتەکاندا پەندێک دەتوانێت هێزێکی گەورەی هەبێت، ئەگەر بتەوێت بەرانبەرەکەت ڕازی بکەیت و بیروباوەڕی پووچەڵ بکەیتەوە، یان تەنانەت بەرگری لە هەڵوێستەکەت بکەیت :Gandara 2004 (347). هەر لەبەرئەوەشە کە وا پەندی پێشینان کراوە بە سەربازی نادیار، تا هەموو کەسێک بتوانێ لە لاوە، چ ڕەخنەیەک بگرێ؛ بیگرێ (خاڵ ٢٠٠٧: ٨-٩). واتای ئاماژەیی پەندەکە لە شێوەی مێتافۆری وێنەیی هەڵەکانی ئەوانی ڕاست کـردەوە، چونکە ئەم پەندە "هەموو شتێک بە خێ، خێش بە مەعنا"؛ ئاداب و نەریتی کۆمەڵگای پیشان دان کە بە هیچ شێوەیەک ئەو ڕێگایانەی ئەوان پیشانیان دا ڕاست نییە و لـەگـەڵ فەهەنگ و کولتووری کۆمەڵگای کوردی ناگونجێت مامۆستایەکی ئایینی بەو شێوەیە ڕەفتاری لەگەڵدا بکرێ، هەر بۆیە پەندەکە کۆتایی بە بابەتە هێنا و "شینە و سەرپان" بێدەنگ بوون. دوای پەندەکە؛ دیمەنەکە کۆتایی هات.

نموونە: (٢)

– جەوهەراغە: ئەوە کا حەمە؟ ئەرێ کاکە حەمە یاریدەی ئەو زەلامانە نادەی، حەی ئەوە حەمە دەگرییی...! وەڵا لە کاکلی نەدەی هەوکە دەتکوژم.

– حەمە: قوربان، خۆ ئەمن نەمگوت یەکجارییش ئەوها، ... بەخوت دەزانی کاکل خزممە.

– جەوەراغە: وەی وەی وەییی، کاکل خزممە، ئیش ئەوها بروا عارمان باش دەبیتن!

– جەوهەراغە: لێی دەن!

– حەمە: ئایی وەی بابە ڕۆ!

– جەوهەراغە: هههههه

– حەمە: قوربان، تۆبە!

– جەوهەراغە: بەسە لێی گەڕێن، حەمە وەرە بزانم... بزانم شتۆ غەزامان لۆ دەکەی فەرموو، یەڵلا!

– کاکل: ئئائاییی

– جەوهەراغە: ئەوها، "کوتک دەزانی قۆناغ لە کێیە"!

– جەوهەراغە و شینە و سەرپان: هههههه هههههه (سامان ١٩٩٤).

واتای پەندەکە: زۆر جار بەرزەوڵاغ یان گوێدرێژ لە هەندێک ئیش ترساوە و نەچووەتە ژێر بار، بۆیە خاوەنەکەی بە زەبری لێدان بردوویەتە ژێر بارەکە یان کارەکەی پێ کردووە، ئینجا ئەم پەندە گوتراوە:

" کوتک دەزانێ قۆناغ لە کوێیە''.

واتای ئاماژە: واتاکەی زۆر دوور نییە لە واتا وشەییەکەی، کەمتر شاراوەیی تێدایە، بەڵام قسەکەر لەم بارودۆخ و دەوروبەرانەدا بەدوای شێوازێکدا دەگەڕێت بۆ ئەوەی کاردانەوەی گاڵتەجاڕانە دروست بکات (مەجید، ٢٠٢٤، ٢٥٥)، چونکە پەندەکان ئاماژەن بۆ دروستیی واتا و جێبەجێکردنی ئامانج، ئەمە لە ڕووی واتاوە، بەڵام لە ڕووی پێکهاتەوە بە کورتی و ڕەنگینی لە فۆرم و جوانی و قسەخۆشی لە ئاخاوتنەکان ناسراون (ابراهیم ١٩٧٤: ١٣٩).

میانەی پەندەکە: بنەمای هاتنی پەندەکە بریتییە لە نە سەلماندن و نەهاتنە ژێر بار و دواتر سەلماندن و تۆبەکردنی بەدوا داهات. پەند لە دیالۆگەکەدا پەیوەستە بە سێ ڕەهەندەوە: گونجاندن لەگەڵ کات و شوێن، پێگەی کەسیی قسەکەر و کۆدی نهێنیی کولتووری. ئەم قسەکەرە لە سەر ئەم سێ بنەمایە پەندێکی زیرەکانەی بە پێی بارودۆخ و کات و شوێن و کەسەکە پێشکەش کردووە، چونکە کەسێکی خاوەن پێگە، وەک ئاغا بیڵێت، جیاوازە لە کەسێکی ئاسایی.

ڕازیکردن: جەوهەر ئاغا بە شێوەیەکی پێکەنیناوی سەرکەوتنی خۆی لە ڕازیکردنی حەمە نیشان دەدات، پەندەکە چێژ و کەیفێکی خۆشی بۆ جەوهەراغە دروست دەکات، چونکە گرنگیی پەند لە ئاخاوتنەکان لەوەدایە قسەکەر کاتێک پەندەکە دەچرپێنێ کە ئەو ڕووداوەی پەندەکەی تیا گوتراوە ڕوو بداتەوە، بەمەش باڵادەستیی قسەکەر دەردەکەوێت، بە دڵنیاییەوە وا دەکات بەرانبەر ڕووناکتر بەڵگەکان ببینێت بۆ باوەڕهاتنی (خاڵ ٢٠٠٧: ٨). هەروەها دوای ئەوەی حەمە ڕازی بوو لە کاکل بدات، جەوهەر ئاغا بە پەندێکی کاریگەر وەک "کوتک دەزانێت قۆناغ لە کوێیە''؛ پشتیوانی لە لێدانەکە دەکات. ئەمە کاریگەریی دەروونیی درێژخایەنی دەبێت، چونکە حەمە دەترسێنێت کە دەڵێت: "کوتک دەزانێت قۆناغ لە کوێیە''، لەمەودوا حەمە پتر لە ژێر دەسەڵاتی جەوهەراغەدا دەمێنێتەوە. هەروەها جەوهەر ئاغا بەهۆی پەندەکەوە توانیی "شینە و سەرپان'' بخاتە پێکەنینێکی زۆرەوە، چونکە پەندی نوکتەئامێز دەتوانێت سۆز و گەرمی و کاریگەریی مەبەست زیاد بکات (دزەیی، ٢٠١٥: ١٣٩).

نموونە: (٣)

– جەوهەراغە: ئێ کاکل بڕوات هەبێتن ئەمن ئەتووم هەندی جەعفەری برام خۆش دەوێ، ئەرێوەڵڵا.

– کاکل: بەرێ... بەرێ، ... بەران قوربان، دە وەڵاهی ئەوجارەیان هەر لە بەلاش بوو، ئاخر چم کردبوو؟

– جەوهەراغە: دەیدەی کاکل "کەونەکایان بەبا مەکە'' مە، سەلامەت بی.

– دایکی کاکل: ڕاست دەکا کوڕم، ملی شەیتانی بشکێنە.

– کاکل: باشە دایە، باشە (سامان، ١٩٩٤).

واتای پەندەکە: کاتێک قرشە کۆ دەکراوە و بە جەنجەڕ دەشکێنرا، چەند جارێک قرشە هەڵدەدرایەوە بەر جەنجەڕ تا دەبووە هوردە، ئینجا هوردە چەندین جار بەبا دەکرا، بەڵام بە ڕەشەبا بەبا نەدەکرا، چونکە دانەکەشی دەبرد و تێکەڵی کایەکەی دەکرد، بەڵکوو چەندین جار بە کزەبا و شنەبا بەبا دەکرا، تاکوو دڵنیا دەبوون کە هیچ دانی تیادا نەماوە. کایەکەش کە با دەیبرد، کەمێک لەو لاتر دەگیرسایەوە. پاشان ئەو کایە بەلاش بوو ئەگەر خۆتی پێوە ماندوو بکەیت، بۆ ئەوەی بتەوێ دانت لێ دەست بکەوێت، چونکە پێشتر ئەوەندە بەبا کراوە دانی تیا نەماوە، بۆیە هیچت لە کۆنەکا دەست ناکەوێت.

واتای ئاماژە: قسەی کۆن سوودی نییە و هیچت لێ دەست ناکەوێ، هەر چەند بیڵێیتەوە سوودی نییە، بۆیە با بچینە سەر باسێکی نوێ و لاپەڕەی نوێ بکەینەوە. بەکارهێنانی ڕەوانبێژی و زمانی ئاماژە و نیشانە، دەبێتە هۆی دروستکردنی کاریگەری لە سەر بەرانبەر و بەڵگەی حاشاهەڵنەگر لە سەلماندندا بەدەستەوە دەدەن (ساڵح و سدیق ٢٠٢٤: ٦١).

میانەی پەندەکە: زەمینەی هاتنی پەندەکە بریتییە لە گلەیی و گازندە و بەهانەهێنانەوە لەلایەن بەرانبەرەوە. ئەم پێگەیە و لێهاتوویی قسەکەر لە ڕووی پراگماتیکی و شارەزایی کولتووری زمانەکە، وا لە پەند دەکات کە کاریگەرتر بێت و کردەی ڕازیبوون ئاسانتر بکات، هەروەک چۆن Sperber (and Wilson) ”سپێربەر و ولسن“ لە بنیادنانی تیۆریی ”پەیوەندیدار“یدا پێیان وایە دەوروبەری ئاخاوتن بۆ هەموو ئاخێوەرێکی زمان وەک یەک نییە (Toews 2019: 72).

ڕازیکردن: ئەم پەندە بە مێتافۆری شاراوە کار دەکات، کە بە شێوازێکی زیرەکانە و کاریگەر ڕەفتاری کاکل ڕێک دەخات، کاریگەرییەکی خێرای پەندەکە (دایکی کاکل)یش ڕادەکێشێتە ناو گفتوگۆکەوە، کە بە ”کورم ملی شەیتانی بشکێنە“ ڕەفتاری کاکل ڕێک دەخات. بەم شێوەیە پەند وەک ئامرازێکی بەهێز لە پەیوەندیی کۆمەڵایەتی و ڕازیکردنی بەرانبەردا دەردەکەوێت، چونکە پەندەکان تەنیا وشە نین، بەڵکوو تەژییە لە قسەی دابێژراو و نوکتەی ئاکاری و کۆمەڵایەتی، بیسەران لە دوور ئەیقۆزنەوە و ئەیخەنە ناو گیرفانی بیر و مێشکیان و دواتر لە کاتی قسەکردنا ئەیکەن بە پشتیوانی بۆ خۆیان (محەمەدی ١٣٦٢هەتاوی، ٢٢). وەک لەم نموونەیەدا دەردەکەوێت کە پەندەکە چۆن وەڵامێکی کاریگەر و پڕ بە پێست دروست دەکات و کۆتایی بە باسەکە دەهێنێت. "دە وەڵاهی ئەو جارەیان هەر لە بەلاش بوو، ئاخر چم کردبوو؟" "کاکل" بە هێنانەوەی ئەم ئەرگومێنتە لۆجیکی و گونجاوە لەگەڵ کەتواری بارودۆخەکە؛ ویستی کاریگەریی سۆزداری لە سەر "جەوهەر ئاغا" دروست بکات، بەڵام جەوهەر ئاغا بە هێنانەوەی ئەرگومێنتێکی گەنجاوتر لە هیی کاکل لە ڕێگەی پەندێک بە ئاوازەیەکی کەوت، واتە بە دەنگێکی سۆزدارییانە پەندەکە دەردەبڕێت. جەوهەر ئاغا: "کەونەکایان بەبا مەکە مە، سەلامەت بی"، کاکل بە وەڵامی "بەرێ وایە" ڕازیبوونی خۆی نیشان دا. ئینجا کاکل دواتریش باسی ئەم کێشەیەی نەکردەوە، ئەگەرچی دیمەنەکە کۆتایی نەهات، بەڵام پەندەکە کۆتایی هێنا بە بابەتەکە و هاتنە سەر بابەتێکی تر.

نموونە: (٤)

– قادراغە: دەترسێم... مەتەسریف گۆڕابی!

– جەوهەراغە: بەرێ بابە گۆڕایە، بەرانەکینی هەر کەسەک قسەم لە قسەی بداتن، ئەژدادی دەسووتێنم!

– قادراغە: ”هاتیەوە سەر یاسینی گۆلکێ“، کورم ئەوڕۆش ئەگەر لەبەر دەوت قیت نەبنەوە، سبەینێ لەبەر دەوت قیت دەبنەوە. کۆتایی دیمەن بێ وەڵامی جەوهەر ئاغا (سامان، ١٩٩٤).

واتای پەندەکە: دەڵێن: کەسێک چەند جاری مەلای لادێیەکەیانی بینیوە، گوتویەتی ئەگەر زوو بهاتبای یاسینت بخوێندبایە لە سەر گۆلکەکەم ئەوا نەدەمرد، زۆر ئەم قسەیەی گوتووەتەوە. واتە واتای پەندەکە ئەوەیە کە قسەکەی زۆر دووبارە کردووەتەوە، کە هیچ سوودێکیشی نەبووە، چونکە گوێرەکەکە مردووە.

واتای ئاماژە: واتە دووبارەکردنەوەی کارەکانی پێشوو کە سوودت لێ نەبینیوە بۆ دووبارەی دەکەیەوە. قسەکەر توانیی بە جوانترین شێوە ئاماژە بدات بە دووبارەکردنەوەی کارێکی هەڵە، چونکە بەکارهێنانی مێتافۆر و پەند ڕێگایەکی زیرەکانەن بۆ گەیاندنی پەیامێک بە شێوازێکی ناڕاستەوخۆ. لە زۆر کولتووردا ڕەخنەگرتن یان باسکردنی

بابەتی هەستیار ڕاستەوخۆ نابێت، چونکە دەکرێت شەرمەزارکەر یان ناخۆش بێت، لە بریی ئەوە خەڵک پەیامەکە بە ناڕاستەوخۆ یان بە نموونەیەکی نهێنی دەگەیەنن (Troike 2003: 29).

میانەی پەندەکە: بنەمای گوتنی پەندەکە بریتییە لە زۆر ڕۆیشتن لەسەر کارەکە و دووبارەکردنەوەی.

ڕازیکردن: جەوهەر ئاغا هیچ وەڵامێکی بۆ ئەم پەیامەی قادر ئاغا پێ نەبوو، چونکە پەندەکە پۆخڵەواتەکانی جەوهەر ئاغای نیشان دا. چاکییەکەی پەند ئەوەیە شتێکی بچووک دەڵێت، بەڵام ناوەرۆکێکی گەورە دەگەیەنێت (سەجادی :١٩٥٢، ١٠٧). هەروەها کۆتایی دیمەنیش بوو، چونکە قادر ئاغا پەیامێکی بەهۆی پەندەوە ڕاگەیاند:"هاتیەوە سەر یاسینی گۆلکێ"، واتە جاری دیکەش ئاوا لە خەڵکی گوندیت داوە و توندڕەو بوویت بەرانبەر خەڵک، بەڵام قازانجمان نەبووە. قسەنەکردنی جەوهەر ئاغا نیشانەی ڕازیبوونیەتی، چونکە پەندەکە ڕەفتارە خراپەکانی بیر خستەوە، کە چەندین جاری تر ئەنجامی دابوون.

نموونە: (٥)

– جەوهەراغە: جەنابی مەئموور، فەرموو بخۆ!

– مەئموور: کاک جەوهەر ئەزیەت مەکێشە، خۆ شەرمی ناکەم!

– جەوهەراغە: نۆشی گیانت بێ یاخووە.

– کانەبی:با ئاوەزەیەکی کەوت و لە بن سمێریەوە بە نهێنی گوتیە ساڵحی: "خەنجەر لە کایە".

– ساڵح: ئەشەدوو (سامان، تەلعەت).

واتای پەندەکە: کا وەک ئسفەنج سووک و بۆشە، ئەگەر خەنجەریش لە فەردەیەکی پڕ کا بدەیت نە هێز و بازوویەکی زۆری دەوێت، نە هیچ مەترسییەکیشت تووش دەبێت، بەڵام ئەگەر گیانداریک بکوژیت، تووشی مەترسی دەبیت و بارەکەی دەکەوێتە ئەستۆتەوە.

واتای ئاماژە: واتە جەوهەر ئاغا هیچ مەسرووفێکی نەکردووە و هیچ بەم داوەتکردنەی مەئموورەوە ماندوو نەبووە، بەڵکوو هاتووەتە سەر حازری، بۆیە ئاوا تەکلیفی مەئموور دەکات، چونکە هیچی هی خۆی نییە.

میانەی پەندەکە: بنەمای هاتنی پەندەکە بریتییە لە پیاوەتیکردن بە ماڵی خەڵک. لە مەجلیسەکەدا ناشرین بوو لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە ئەگەر دوو کەس بە نهێنی قسە بکەن، بەڵام کورتیی پەندەکە بووە هاوکار، چونکە لە قسەکردندا تێگەیشتن لە بەکارهێنانی مێتافۆڕی پەندەکان ئاسانترە لە تێگەیشتن لە بەکارهێنانی وشەیی (Kemper, 1981, 197)، ئەمەش بەهۆی هاوبەشیی کولتوورییەوە کەمترین کات و تێچووی وشەیی، زۆرترین واتای کاریگەر.

ڕازیکردن: پەندەکە ئامانجێکی دیاریکراوی هەیە، ئاگادارکردنەوەی ساڵح لەوەی کە جەوهەر ئاغا هیچ ئەرک و تێچوویەکی نەکەوتووەتە سەر تەنیا قسەی گەورە نەبێت، چونکە خواردنەکە پەلەوەری کرمانجان بوو، بۆیە ساڵح هەر زوو شاهێدیی بۆ دا، گوتی: "ئەشەدوو"، واتە قسەکەت سەددا سەد ڕاستە و هاوڕاتم.

نموونە: (٦)

– سەیدە: کاک مەئموور، ئەتو ئەو جەوهەراغەی دەبینی خۆ؟

– مەئموور: ئا دەیبینم.

– سەیدە: ئەوێ ڕۆژێ، ئەوێ ڕۆژێ هەندی کەرەکی لەو کاکلە بەستەزمانەی دا.

– مەئموور : کاکل وەیە؟

– کاکل (بە شێوەی مەنەلۆج لەبەرەخۆی، بێ ئەوەی کەس گوێی لێ بێت): قوربان، پڕی زگم قسەیە، بەران سەری زمانم بقەیە.

– مەئموور: کاکل شتی وا ڕووی دایە؟

– کاکل: نەخێر، قوربان (سامان، تەلعەت).

واتای پەندەکە: واتە قسەم زۆر پێیە، بەڵام سەر زمانم دێشی، یان سووتاوە ناتوانم دەریببڕم.
واتای ئاماژە: واتای ئاماژە لەگەڵ واتای پەندەکە زۆر لێک دوور نین و زۆر بە شاراوەیی گۆ نەکراوە، قسەکەر بە خۆی دەڵێت قسەم زۆر پێیە، بەڵام ناوێرم دەریانبڕم، چونکە دەبێت باجەکەی بدەم.
میانەی پەندەکە: بنەمای هاتنی پەندەکە بریتییە لە نەتوانینی دەربڕینی ڕاستییەک لە ترسی کەسی بەرانبەر. پەندەکانیش یەکەیەکی زمانیی دەروونی و کۆمەڵایەتین، کە پەیوەندیی نزیکیان بە ئاخێوەری تایبەتی زمانەوە هەیە (Ndiribe 2020: 632).
ڕازیکردن: لەم دەقی دیالۆگەدا بەهۆی یارمەتیی پەندێک؛ قسەکەر دەرگایەکی ئارامی بۆ خۆی دەکاتەوە، کە باوەڕی بە خۆی هێنا کە وەک چارەسەرێکی ناچاری پیشانی دا، کاریگەریی پەندەکە لە سەر خودی خۆی هەڵبژاردەیەکی دروستە، کە قسەکەر ئامانجی ئەوە بوو قەناعەت بە خۆی بهێنێت، بۆیە لەم پەندەی کاریگەرتر نەدۆزییەوە.

نموونە: (٧)
– کاکل: ئەو دوو زالامە بمگرن دەمکوژن!
– شورتە: لۆ دەتکوژن، دزیت لێیان کردیە؟
– کاکل: نەخێر...
– ... کاکل: کاکی پۆلیس لە ڕاهی ئەو خودایە ڕێم بدە بچمە کن مەئمووری... دەمکوژن!
– پۆلیس: دەتکوژن!
– کاکل لەبەرەخۆی سەرێکی با دا: هەتا کاکی پۆلیس لە من دەگا، "ئەمن پیستەم دەچتە دەباخانەی".
کاکل بێ گوێدانە پۆلیس ڕۆیشت بۆ لای مەئموور.
کۆتایی دیمەن (سامان، ١٩٩٤).
واتای پەندەکە: کاتێک ئاژەڵ سەر دەبڕا یان دەمرد، پێستەکەیان دەبردە کارگەیەک کە پێستەی تێدا خۆش دەکرا، واتە پێستەکە ئامادە دەکرا بۆ ئەوەی شتی بەکەڵکی لێ دروست بکرێت.

واتای ئاماژە: دەبێت خۆم مشووری خۆم بخۆم، ئەگەرنا هەتاوەکوو کاکی پۆلیس شتێکم بۆ دەکات ئەوا من دەکوژرێم و کفنودفنیش دەکرێم، ئەو بەئاگا و وریا نابێتەوە. لەم دەورووبەرەدا بە کورتی مێتافۆرەکە ئاماژەیە بۆ ئەوەی ئەگەر پەلە نەکەم و گوێ لە پۆلیس بگرم ئەوا درەنگ دەکەوێت، چونکە پۆلیسەکە گوێی هەندێک قورسە و درەنگ تێدەگات، هەروەها هەندێک فەقیرحاڵیشە.
میانەی پەندەکە: بنەمای هاتنی پەندەکە بریتییە لە لێکتێنەگەیشتن و بێسەروبەریی کەسی بەرانبەر.
ڕازیکردن: قسەکەر دوای دواندنی خۆی، باوەڕی بە خۆی هێنا و بڕیاری دا گوێ لە پۆلیس نەگرێت و بڕوات بۆ لای مەئموور بێ ئەوەی پۆلیس ڕێی بدات. ئەم بڕیارە بەهۆی وێنەیەکی مێتافۆری بوو کە لە مێشکیدا دروست بوو: "هەتا کاکی پۆلیس لە من دەگا، ئەمن پیستەم دەچتە دەباخانەی". لە کاتی تەنگانەدا پەند وەک ڕستەیەکی کورت و واتایەکی زۆر؛ باشترە لە گفتوگۆی درێژ لەگەڵ خود، ڕۆڵ و کاریگەریی پەندەکان باوەڕێکی وا دروست دەکەن کە گوێگر بە خێرایی کردارەکانی جێبەجێ بکات. وەک لەم نموونەدا پەندەکە بووە کلیلێکی سایکۆلۆژی بۆ کردنەوەی قفڵی بڕیاردان و ڕێکخستنی ڕەفتاری خۆی، چونکە پەندەکان بە هۆی ناوەرۆکی پەندێتی و دەستەواژەییەوە یارمەتیی باشتر تێگەیشتن و هەڵگرتنی پێکهاتە ئاڵۆزەکانی زمان دەدەن (Babazade 2024: 78).

ئەنجام

گەیشتین بەم ئەنجامەی کە پەندەکان لە دراماکەدا بە هونەری و زیرەکی بەکار هێنراون، بە تەواوی لەگەڵ کۆنتێکستەکان گونجێنراون، ڕۆڵی پەندەکان وەک ئامرازێکی ڕازکردن لە کارلێکە کۆمەڵایەتییەکانی دراماکەدا دەردەکەوێت کە بە شێوەیەکی هێمنی و بێ فشاری ڕاستەوخۆی دەروونی جێگای هێز و وزەیەکی زۆری زمانی گرتووەتەوە، زۆر بە ڕێکی پەیامەکانیان گەیاندووە و کردەی ڕازیبوونیان دروست کردووە بە گەیاندنی هەستی ترس یان خۆشەویستی و هاوسۆزیبوون... تاد، ئەمەش وا دەکات کاریگەریی پەندەکان بۆ زۆرتر لە مێشک بمێننەوە، چونکە گوێگر خۆی بڕیاری گۆڕانی داوە، نەک بەهۆی زۆرلێکردنەوە، وەک لە شیکردنەوەی نموونەی سێیەم و پێنجەمدا دیارە. دوای بیستنی پەیامی قسەکەر، گوێگر ملکەچی داوایەکانی قسەکەر دەبێت و ڕازیبوونەکەی بەم وەڵامانە (ڕاست دەکەی، باشە، ئەشەدوو) نیشان دەدات، واتە پەندەکان بێگومان ئەو فۆرمە کاریگەرانەی زمانن کە ڕازیکردن دێننە ئاراوە. هەروەها ڕۆڵی پەند لە گۆڕینی ئاراستەی بیر و ڕەفتاری خودی قسەکەر خۆی کە وەک مەنەلۆج باوەڕ بە پەندەکان دەهێنێت و دوای گوتنی پەندەکە لەبەرەخۆیەوە؛ ڕاستەوخۆ بیر و ڕەفتاری گۆڕا، وەک لە نموونەی شەشەم و حەوتەم. ئینجا نموونەی یەکەم و دووەم و چوارەم دوای پەندەکە کۆتایی مەشهەدەکە بوو بێ هیچ وەڵامێک، واتە پەندەکان بە کۆمێنتی کۆتایی دانرابوون، چونکە لە بنی کودییان دا و هیچ شتێکیان نەهێشتەوە بۆ گوتن، ئەگەر وەڵام درابانایەوە، ئەوا دیالۆگەکە دوور دەبوو لە هونەری گفتوگۆی سروشتی. وەک دەزانرێت ئامانج لە هونەری دیالۆگ ئەوەیە کە وەک ئاخاوتنێکی سروشتی دەربکەوێت و بێ کەموکوڕی بێت.

سەرچاوەکان

بە کوردی

– تاهیر، وڵات محەمەد و قادر، ڕەمەزان حەجی (٢٠١٩)، ڕەنگڤەدانا گوتنێن مەزنان د ڕۆمانا ٥٢ ڕۆژ لە دوزەخدا یا نقیسەر ڕەزا سەید گوڵ بەرزنجی، گۆڤارا زانکۆیا دهۆکیا، پەڕبەندا: ٢٢، ژمارە: ٢، (٤٧٤–٤٩٧).

– جگەرسۆز، محەمەد ساڵح پێندرۆیی (٢٠١٠)، فەرهەنگەکانی کوردیا ژووری- کوردیا ناوەڕاست، چاپخانەی سپی ڕێز، دهۆک.

– حەمەد، موحسین محەمەد (٢٠٢٥)، درامای کەوەکانی قەرەچووغ، چاوپێکەوتن، گەڕەکی زیلان، هەولێر، دووشەم ٢٠٢٥ /٧/٢١.

– حەمەئەمین، تانیا ئیسماعیل (٢٠٢٤)، دەوروبەر لە ڕۆنان و واتای ڕستە لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمانی زانکۆی سلێمانی.

– خاڵ، شێخ محەمەد (٢٠٠٧)، پەندی پێشینان، چاپی چوارەم، چاپخانەی شڤان.

– دزەیی، عەبدولواحید موشیر (٢٠١٤)، زانستی پراگماتیک، نۆرەی چاپ، دووەم.

– دزەیی، عەبدولواحید موشیر (٢٠١٥)، زمان و کەسایەتی، چاپی یەکەم، هەولێر.

– دزەیی، عەبدولواحید موشیر مەحموود (١٩٩٩)، پێکهاتی ئاخاوتن لە زاری هەولێردا، نامەی ماستەر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین.

– ساڵح، ئاراس محەمەد و سدیق، شاخەوان (٢٠٢٤)، توێژینەوەکانی کۆنگرەی زانستیی نێودەوڵەتیی شێخ محەمەدی خاڵ و هەوڵە زانستییەکانی، چاپی یەکەم.

– سەعید، محەمەد مەجید و ئەحمەد، قەیس کەمال (٢٠٢٠)، ڕۆڵی دەوروبەری زمانی لە گەیاندنی کاتی سینتاکسی کرداردا "لە شێوەزاری خانەقیندا"، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ژمارە: ٢، لاپەڕە: (١١٨–١٣٦).

– سەجادی، عەلادین (١٩٥٢)، مێژوی ئەدەبی کوردی،

چاپخانەی مەعاریف.
– شێخانی، شکرولا عوسمان (٢٠٢٥)، درامای کەوەکانی قەرەچووغ، چاوپێکەوتن، گەڕەکی سێتاقان، هەولێر، دووشەم ٢١/٧/ ٢٠٢٥.
– عەلی، تالیب حوسێن (٢٠١٩)، شیکردنەوەی گوتار، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر.
– عەلی، کاروان (٢٠٢٣)، دەروازەیەک بۆ شانۆی مندالان، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، تاران.
– عەلی، سدیق ئەورەحمان (٢٠٢٣)، بنەمای بیری و هونەری لە پەندە شیگرییەکانی پیرەمێرددا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی.
– عەبدولحەمید، سامی و فەرید، بەدری حەسون (٢٠٠٧)، هونەری ڕەوانبێژیی وتارسازی، وەرگێرانی: زاهیر محەمەد کۆیی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر.
– قادر، شێرکۆ حەمەئەمین (٢٠٢١)، پەندی پێشینان، تێروانینێکی سینتاکسی، پراگماتیکی، توێژینەوەیەکی شیکارییە، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ژمارە: ٣، لاپەڕە: (١–١٩).
– قەراجی، محەمەد قەراجی (٢٠٢٥)، واتای پەندەکان، چاوپێکەوتن، شوێن گەڕەکی کوران–هەولێر، ڕۆژی دووشەم ٢٦/٥/٢٠٢٥.
– کەریم، تۆفیق (٢٠١٦)، کاریگەریی ئیسلام لە سەر فۆلکلۆری کورد، کتێبی دووەم، چاپخانەی تاران.
– مەجید، میدیا جەلال (٢٠٢٤)، پرۆگرامکردنی بیر بۆ وەلامی کاریگەر، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمان/زانکۆی سەلاحەدین.
– محەمەدئەمین، ئەمیر (٢٠٢٣)، زمانەوانیی کارەکی، چاپی دووەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر.
– محەمەدی، محەمەد سالح ابراهیمی (١٣٦٢هەتاوی)، پەند یا ئەمسالی قورئان، چاپی اول، صندوق پستی، دانشگاه ازاد، تهران.
– محەمەد، هیمداد عەبدولقەهار (٢٠١١)، شەکسپیر: تراژیدیا و بەهلوول (کۆمەڵە لێکۆڵینەوەیەکی وەرگێردراو)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات – هەولێر.
– محەمەد، کەژاڵ جهانبەخش و ئەحمەد، بێستوون حەسەن و محەمەد، دارا حەمید (٢٠٢٤)، درکپێکردنی مێتافۆری پەندی پێشینان لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، لاپەرە: (٩٧–١١١٠).https://doi.org/10.24271/garmian.2024.1108
– نموونەی یەکەم، سامان، تەلعەت (١٩٩٤)، درامای کەوەکانی قەرەچووغ، هەولێر. https://youtu.be/4ZBu2QZtqTo?si=xjC7rzoSTp1TBIP9
– نموونەی دووەم، سامان، تەلعەت (١٩٩٤)، درامای کەوەکانی قەرەچووغ، هەولێر. https://youtu.be/bFG5SiphBJM?si=QTsVUes2p2iYKaEQ
– نموونەی سێیەم، سامان تەلعەت (١٩٩٤)، درامای کەوەکانی قەرەچووغ، هەولێر. https://youtu.be/HD3R5pqm1Pk?si=mp41yBZF4XWVwKZ4
– نموونەی چوارەم، سامان تەلعەت (١٩٩٤)، درامای کەوەکانی قەرەچووغ، هەولێر.https://youtu.be/j3uxTWRgcoY?si=QIOTqmMOzda4ora9
– نموونەی پێنجەم، سامان تەلعەت (١٩٩٤)، درامای کەوەکانی قەرەچووغ، هەولێر. https://youtu.be/I3DRvaTcqhU?si=zuJJqd6uMZXmvq3Z
– نموونەی شەشەم، سامان تەلعەت (١٩٩٤)، درامای کەوەکانی قەرەچووغ، هەولێر.https://youtu.be/j3uxTWRgcoY?si=bGerR1ma_9hkjejh
– نموونەی حەوتەم، سامان تەلعەت (١٩٩٤)، درامای کەوەکانی قەرەچووغ، هەولێر.https://youtu.be/j3uxTWRgcoY?si=bGerR1ma_9hkjejh
– بەستەری فەیسبووک،
https://www.facebook.com/share/p/1Fx9Ze6Prv/

به عەرەبی

– ابراهيم، نبيلة (١٩٧٤)، أشكال التعبير في الأدب الشعبي الطبع والنشر دار نهضة مصر، القاهرة.

به فارسی

– زو الفخاری، حسن (١٣٨٧هەتاوی)، تفاوت كنايه با ضرب المثل، مجله «پژوهش زبان و ادبيات فارسی» متعلق به پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی است، تهران، ايران ، شماره دهم، بهار و تابستان ١٣٨٧: (١٠٩–١٣٣).

به ئینگلیزی

- Aristotle (2019), ARISTOTLE'S ART OF RHETORIC, Translated and with an Interpretive By: Bartlett, Robert C, Printed in the United States of America, inThe University of Chicago Press CHICAGO

- Amende, Charles (2013), Proverbs as Circumstantial Speech Acts, Research on Humanities and Social Sciences, International Knowledge Sharing Platform, Journals & Books Hosting - Conferences & Workshops Solutions, ISSN 2222-1719 (Paper) ISSN 2222-2863 (Online), Vol.3, No.7, 2013, page 10-16.

- Babazade, Yasin (2024), Proverbs in Pedagogy: Their Role in Language Teaching and Cultural Transmission, Journal Global Humanities, https:/ Spectrum of Research and .orcid.org/0000-0002-3727-3622, DOI

- Booth, Steve and Ed. D, Butterfield (2009), S GUIDE to Persuasion,'The Complete IDIOT Published by the Penguin Group, (USA)Inc.

- Gandara, Lelia (2004), 'They that sow the wind proverbs and sayings in argumentation, Journal Discourse & Society, Vol 15(2–3): page 345–359.

- Kemper, Susan (1981), Comprehension and the Interpretation of Proverbs, Accepted January 10, 1980Journal of Psycholinguistic Research, Vol. 10, No. 2, 1981 (179-198).

- Levenson, Stephen (1983), Pragmatics, Cambridge University, press.

- Mieder, Wolfgang (2004), Proverbs: a handbook, First published, Greenwood Press, 88 Post Road West, Westport, CT 06881 An imprint of Greenwood Publishing Group, Inc, Printed in the United States of America

- Ndiribe, Matthew Onyebuchi (2020), A Pragmatic Analysis of Proverbs in the Domains of Knowledge Construction in Igbo, Journal Theory and Practice in Language Studies, Vol. .10, No. 7. pp. 725-733, DOI

- SOKOLOV، Y. M (1950), RUSSIAN FOLKLORE، TRANSLATED BY CATHERINE BUTH SMITH، First Printing، PRINTED IN THE UNITED STATES OF AMERICA.

- TOEWS, NICHOLAS (2019), RELEVANCE THEORY AND PROVERBS: EXPLORING CONTEXT THROUGH EXPLICATURES AND IMPLICATURES, Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of MASTER OF ARTS IN LINGUISTICS in the FACULTY OF GRADUATE STUDIES, TRINITY WESTERN UNIVERSITY

- Troike, Muriel Saville (2003), The Ethnography of Communication AN First ,INTRODUCTION, Third Edition published 1982 Second edition published 1989, Third edition published 2003 by Blackwell Publishing Ltd

- WALTON, DOUGLAS N (1998), The New Dialectic: Conversational Contexts of Argument, niversity of Toronto Press Incorporated, Toronto Buffalo London Printed in Canada.

Abstract

This research explores the role of proverbs as an effective tool for persuasion and the development of the art of speech in the dramatic series (Chukar partridges of Qarrachuwx). By analysing proverbs within the scripted dialogues, it reveals that proverbs were used in an artistic and pragmatic manner, creating a close relationship between linguistics and social interaction. The proverbs functioned as a cultural method for organising dialogue and conveying social messages, while optimally preserving traditions and human values. Initially, the research is introduced in the preface, followed by an explanation of the study's necessity alongside a discussion of some prior research in this field. Subsequently, a definition of the proverb and its relationship to linguistics is provided, and dialogue is explained as a specific type of conversation. Hoevere The art of persuasion in conversation, which is closely related to the proverb, However, it requires partnership and context of social and cultural surroundings, which is explained in the study. Finally, by analyzing the dialogues and showing the role of proverbs in them, he showed that proverbs were effectively used to control the listener's thoughts and behavior.

Keywords: Proverbs, Art of Persuasion, Social Interactions, context, conversation.

ملخص

تتناول هذه الدراسة دور الأمثال القديمة كأداة مؤثرة في الأقناع وتطوير فن المحادثة في مسلسل (قبج قرجوغ) الدرامي. من خلال تحليل الأمثال في الحوارات السيناريوية، يبين البحث أن الأمثال استخدمت بطريقة فنية والبراغماتية، حيث أوجدت علاقة وقريبةقريبة بين اللغويات والتفاعل الاجتماعي. عملت الأمثال كطريقة ثقافية لتنظيم المناقشة وإيصال الرسائل الاجتماعية، مع الحفاظ على التقاليد والقيم الإنسانية بأفضل طريقة. أولا، يتم تعريف البحث في المقدمة، ثم يتم شرح الحاجة للبحث مع محادثة بعض الدراسات السابقة في هذا المجال. بعد ذلك، يتم تعريف المثل وعلاقته باللغويات، ويتم شرح الحوار كنوع خاص من المحادثة، وكذلك يتم محادثة فن الإقناع في المحادثة، الذي علاقة وقريبةقريبة بالمثل، ولكنه يتطلب مراعاة السياق الاجتماعي والثقافي، وهو ما تم توضيحه في البحث. في الختام، من خلال تحليل الحوارات وإظهار عرضها المثل فيها، تبين أن المثل قد استخدم بشكل فعال للسيطرة على فكر وسلوك المستمع.

الكلمات المفتاحية: الأمثال، فن الإقناع، التفاعلات الاجتماعية، البيئة، محادثة.

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٧/١
پەسەندكردن: ٢٠٢٥/٨/٢٦

جەختكرن د گۆڤەرا بەهدینیدا

هزرڤان عبدالحمید علي
پشكا زمانێ كوردی
كۆلیژا زمانان
زانكۆیا دهوك – دهوك
moc.liamg@navrzhrzh

پ.هـ .د. ڤیان ابراهیم علي
پشكا زمانێ كوردی
كۆلیژا زمانان
زانكۆیا دهوك
ca.dou@ila.naiv

پوختە

جەختكرن دیاردەكا زمانییە، د هەمی زمانێن جیهانیدا بەرچاڤ دبیت. ئەڤ دیاردەیە بۆ دیاركرنا كەرەستەكێ یان دەربڕینەكا زمانی كار دكەت. د ڕستەییدا بۆ پتر سەرنجڕاكێشانا گوهداری بۆ ئەوێ مەبەستا ئاخڤتنكەری پێ هەی دهێت، د زمانێ كوردیدا ب ڕەنگەكێ بەربەلاڤ دهێتە بكارئینان و ڕێكێن جودا جودا بۆ دیاركرنا ئەڤێ دیاردەیێ د ئاستێ ڕستەسازیدا د هێنە بكارئینان، وەكوو ڕێكا فۆرمێ ڕۆنانێ و ب ڕێیا مۆرفیمان یان ڕێزبوون و مەزنكرنا گرێ و ڕستەیان یانژی ب دووبارەركرنا كەرەستێن ڕستەیێ یان ب ڕێكێن جوراوجور، بابەتێ جەختكرنێ د گۆڤەرا بەهدینیدا گرنگییا خۆ هەیە، لەورا ئەم دێ هەول دەین جەختكرنێ د ئاستێ ڕستەسازییدا دیار بكەین، ب شێوەكێ وەسفی، ب ڕێكا دیاركرنا ئەوان كەرەستەیێن كو دبنە ئەگەرێ جەختكرنێ د ڕستێدا. ئەم گریمانە دكەین كو د ئاستێ ڕستەسازییدا پتر ژ ڕێكەكێ و كەرەستەكێ هەبیت، بۆ گەهشتن ب ئەڤێ گریمانێ ڕێبازا وەسفی هاتیە بكارئینان، د ئەنجامدا دیار بوو كو د ئاستێ ڕستەسازییدا هەر ئێك ژ (ڕێزبوونا كەرەستان، مەزنكرنا ڕۆنانێ، دووبارەكرن، ڕێكێن جوراوجور) دبنە ئەگەرێ دروستبوونا جەختكرنێ.

پەیڤێن كلیلدار: جەختكرن، دووپاتكرن، دووبارەكرن، پەیڤێن جەختكری، ڕێكێن جەختكرنێ

پێشەكی

گرنگییا ڤەكولینێ د دیاركرنا زورترین رێک و كەرەستەیێن جەختكرنێ د ئاستێ رستەسازییدایە، ب تایبەتی رێكا رێزبوونا كەرەستەیان و مەزنكرنا رۆنانێ، هەروەسا بكارئینانا پتر ژ رێكەكێ د ئاستێ رستێدا. سنووری زانستی د چارچوڤێ ئاستێ رێزمانیدا هاتیە ئەنجامدان، لێ هندەک جاران بۆ پتر رۆونكرنا جەختكرنێ پەنا بریە بەر هەردوو ئاستێن (دەنگسازی، واتایی). سنووری جوگرافی گۆڤەرا بەهدینی بخۆڤە دگریت. ئارمانج ژ ئەنجامدانا ئەڤێ ڤەكولینێ ئاشنابوون و دیاركرنا ئەوان رێكێن رستەسازییە ئەوێن دبنە ئەگەرێ دروستكرنا جەختكرنێ د كوڤەرا بەهدینیدا. پرسیارێن ڤەكۆلینێ: ئایا دیاردەیا جەختكرنێ د ئاستێ رستێدا ب چ رێک دهێتە دەربرین و ئەو رێک چنە؟ ئایا د شیاندایە رێكێن جوداجودا د ئێک رستەییدا بهێنە بكارئینان؟ بابەتێ جەختكرنێ د زمانیدا بەهرا پتر د ئاخڤتنێدا دیار دبیت، ئەڤە گەلەک جاران دنڤیسینێدا كێمتر دیار دبیت. هەروەسا جەختكرنێ رێكێن جوداجودا هەنە، نەكو مۆرفیمەكا تایبەت یان پەیڤەكا تایبەت هەیە بۆ دەربرینا جەختكرنێ، ئەڤە ژی ئاریشەیە بۆ دەستنیشانكرنا كەرەستێن جەختكرنێ. ڤەكولین ل دیڤ رێبازا "وەسفی" هاتیە ئەنجامدان. ئەڤ ڤەكولینە ژ بلی پێشەكی و ئەنجامان ژ سێ پشكان پێک دهێت، دپشكا ئێكێدا بەحسێ جەختكرنێ دكارێن پێشتردا هاتیە كرن و زاراڤ و پێناسێن جەختكرنێ بخوڤە دگریت. د پشكا دوویێدا چەندین رێكێن رستەسازیێ دیاركرینە ئەوێن دبنە ئەگەرێ دروستبوونا جەختكرنێ، پشكا سێیێ لایەنێ پراكتیكییە، وەكی (رێزبوونا كەرەستان، مەزنكرنا رونانێ، دووبارەكرن، رێكێن جوراوجور)یێن دبنە ئەگەرێ دروستبوونا جەختكرنێ.

پشكا ئێكێ

١-١. جەختكرن د كارێن بەرێدا

شێوازێ جەختكرنێ وەكوو هەر بابەتەكێ دیتر یێ رێزمانی گرنگییا خوە د زمانێ كوردیدا هەیە، هەر چەندە زمانڤانێن كورد دناڤ پەرتووكێن خوەدا ئاماژە ب ڤی بابەتی كرینە، بەلێ ب شێوەكێ راستەوخۆ ڤەكۆلین بۆ بابەتێ جەختكرنێ نەهاتیەكرن، ب شێوەكێ نەراستەوخۆ بەحسێ جەختكرنێ كریە. دێ هەول دەین بوچوونێن چەند نڤیسەر و زمانڤانێن كورد ل سەر بابەتی بدەینە دیار كرن:

تەوفیق وەهبی زاراڤێ "تأكید"ا عەرەبی بۆ مەبەستا جەختكرنێ بكارئینایە، بەحسێ رۆلێ جهناڤێ خۆیی د بیاڤێ جەختكرنێدا كرییە، دبێژێت: "بۆ ناوی خۆیی بۆ ناوێكی لێكدراوە وە بۆ تەكیدی كەسەكان یان بۆ هیی ناو بەكەلک ئەهێنرێن، وەک: من خۆی ئەنێرم" (وەهبی ١٩٢٩: ١١٢-١١٣).

نووری عەلی ئەمین د پەرتووكا "قەواعدی زمانی كوردی لە صرف و نحو"دا، زاراڤێ "تەوكید" بۆ جەختكرنێ بكارئینایە. پەیڤێن بۆ جەختكرنێ بكارئینایێن دبێژیتێ "تەوكید" و ئەو پەیڤێن پشتی "تەوكید"ێ دهێن ب "مؤكد" ناڤ دكەت. زێدەباری ڤێ چەندێ دوو جۆرێن جەختكرنێ دەستنیشان كرینە:

أ- "تەوكیدی مەعنەوی: ئەو تەوكیدەیە كە بە یەكێ لەو وشانە دەكرێ، وەک (خۆی، هەموو ،گشت...).

- قارەمان <u>خۆی</u> سواری ئەسپەكە بوو.

ب- تەوكیدی لەفزی: ئەو تەوكیدەیە كە بە دووبارەكردنەوەی لەفزەكە پێک دێت، ئینجا لەفزەكە (پیت، فرمان، ناو، راناو) بێت، وەک: ئێمەین ئێمە، هاتووین بەشوێن تودا" (ئەمین ١٩٥٦: ٩٦-٩٧).

جگەرخوین د پەرتووكا "اوا ئو دەستوورا

زمانێ کوردی‘‘ زاراڤێ ”بجێکرن‘‘ ژ بۆ جەختکرنێ بکارئینایە، ب دیتنا وی ئەڤ زاراڤە بەرامبەر ”تأکید‘‘ا عەرەبییە، دبێژیت: ”ژ بۆ کۆ دلێ گوهدارێ تە بکەڤە جی، باوەربکی، گەرەکە (کرن) دوجار بێ گوتن‘‘ (جگەرخوین ١٨٣: ١٩٦١). واتە ب رێکا دووبارەکرنا پەیڤەکێ یان ئامرازەکێ جەختکرن پەیدا دبیت، وەکی:

- راستە بارام ژ رەواندزێ هاتیە؟

- بەلێ بەلێ، هاتیە. (بەرسڤ) (جگەرخوین ١٩٦١: ١٨٣-١٨٤).

جگەرخوین بەحسێ رولێ جهناڤێ خۆیی ژی کریە، ب دیتنا وی دکرمانجیا سەریدا جهناڤێ ”خوە‘‘ پێشگرێ ”ب‘‘ وەردگریت، ئەڤ پێشکرە ب خۆرتییە بۆ مەرەما جەختکرنێ بکار دهێت، وەکی:

- بارام ب خوە هات. (جگەرخوین، ١٩٦١: ٨٢).

سادق بەهائەدین ئامێدی د پەرتووکا ”رێزمانا کوردی - کرمانجییا ژووری و ژێری یا هەڤبەرکری دا دەمێ بەحسێ جهناڤێ خۆیی دکەت د بیاڤێ جەختکرنێدا زاراڤێ روکماندن (تەوکید) بۆ جەختکرنێ بکار دئینیت، دبێژیت: ”ئەو جهناڤە یێ کو ل جهێ کەسەکێ یان ژی تشتەکێ ب کار بێت، یان ژ بۆ پی روکماندنا (تەوکیدا) ناڤەکێ یا جهەکێ ب کار بێت‘‘ (ئامێدی ١٩٨٧: ٢٤٧). هەر دیسان ئامێدی دیارکرییە کو جهناڤێ خۆیی د کرمانجییا ژووریدا بۆ مەبەستا جەختکرنێ پێشگرێ ”ب‘‘ ل پێشیا ڤی جهناڤی دهێت بۆ ”تأکید‘‘ێ، وەکی: ئەز ب خۆ هاتم (ئامێدی ١٩٨٧: ٢٥٠). هەر د هەمان پەرتووکدا ئامێدی ئاماژە ب لایەنەکێ دیترێ جەختکرنێدایە ئەو ژی ”هەڤالکارێ تەئکید‘‘یە، دبێژیت: ”ئەو هەڤال کارە یێ کو دهەڤەکی دا ژ بۆ تەکیدا کرنێ بکار بهێت ژ بەر هندێ دبێژنێ هەڤالکارێ تەکیدێ، وەک: ب خۆشی و نەخوشی تو ژ لەپێت من قورتال نابی (ئامێدی، ١٩٨٧س: ٤٢٠-٤٢١). محەمەد طاهر گوهەرزی د ”رێزمانا کوردی - زارێ کرمانجی‘‘دا، زاراڤێ ”ئەسەحی‘‘ ژ بۆ مەرەما جەختکرنێ بکار ئینایە، هەر بۆ ڤێ چەندێ هندەک جهناڤێن نووسەک دیارکرینە وەکی (م، ن، ین، ە، ی)، ب دیتنا وی ئەڤ جهناڤە (جیناڤێن نوویسەکن د دووماهییا جیناڤێن جودا دا دهێن بو ئەسەحیا گوتنێ ئو دبنە هاری‌کار (مساعد الفعل) ئانکو هەبوونەک پێ پەیدا دبیت و رامانەکێ ددەت (گوهەرزی، :١٩٩٩ ٨٦). واتە ئەڤ جهناڤێن نووسەک (م، ن، ین، ە، ی) دەمێ د گەل جهناڤێن کەسی یێن جودا یێن دەستەکا تێنەپەڕ (ئەز، تو، ئەو...) ل وی دەمی دێ جەختکرنێ دروست د کەن، وەک:

- ئەز دەرچوویێ ئێکێمە.

- تو سەروەرێ. (گوهەرزی :١٩٩٩ ٨٦-٨٧).

هەردیسان د هەمان ژێدەردا گوهەرزی ئاماژێ ددەتە نیشانێن تافێ بوریێ تەمام (یێ، یا)، دبێژیت: ”ئەڤ نیشانە بۆ ئەسەحیا (تاکید) کرنا کاری دهێت بۆ نێر و مێ، نە بو دەمەکێ تایبەت دهێت، وەک:

- یێ چاندی. بو نێران ئانکو ئەسەحیا چاندن بێ گومان.

- یا چاندی. بو مێیان ئانکو ئەسەحا چاندنێ.‘‘ (گوهەرزی :١٩٩٩ ٩٧)

شلێر نایف ئەمین دبێژیت: ”جەختکرن زاراڤەکە بکار دهێت بۆ نیشاندانا هەر رێکەکێ بۆ وێ ئێکێ کەرەستەک ژ کەرەستێن دەربڕینێ جهێ گرنگی و سەرنجێ بیت، هندەک یەکەیێن چەند ئاستەکێن زمانی بەشدارێ د بەرهەمهینانا واتایا جەختکرنێدا دکەن‘‘ (ئەمین :٢٠١٩ ٥٠٧). پاشان بەحسێ رێکێن جەختکرنێ د دیالێکتا کرمانجییا سەریدا کریە، ئاماژە دایە وان یەکێن پشکدارێ د رۆنانا واتایا جەختکرنێدا دکەن، ئەڤ یەکەیە ب چوار رێکان دابەش کرینە:

١. جەختکرن ب رێکا دەنگسازیێ (هێز، ئاوازە)، وەک:

– ئاریانێ دوهـی ب دەنگەکێ خوش هوزانەک خواند.

– کوڤانێ چ کری؟

د رستەیا (١)دا ل دویڤ مەبەستا ئاخڤتنکەری هەر پەیڤەک د شێت هێزا سەرەکی وەربگریت، د رستەیا (٢)دا ژ پێخەمەت جەختکرنێ پرسیار ل دۆر کەرەستەیەکێ هاتیە کرن، ئاوەزە ل سەر (چ) بلندبوویە وەکی هێمایەکێ کو گرنگترین کەرەستەیە د رستەییدا (ئەمین ٢٠١٩: ٥١٠-٥١١).

٢. جەختکرن ب رێکا فۆرمێ رۆنانێ (التوکید اللفظي): وەک (دووبـارەکـرنا کەرەستێ زمانی، رێزبوونا کەرەستان د رۆنانێدا، مەزنکرنا رۆنانان...)، وەک:

– کوڤانێ بینە، کوڤانێ. (ئەمین ٢٠١٩: ٥٠٩-٥١٢).

٣. جەختکردن ب رێکا واتایێ (التوکید المعنوي): د بەرهەمئینانا واتایا جەختکرنێدا چەندین کەرەستە بەشدارییێ دکـەن، وەکـی: فۆرمێن (جەختکرنێ، سویندخوارنێ، دەستنیشانکرنێ، هشیارکرن...)، جهناڤێ خویی...)، وەکی:

– ب خۆدێ ئەز نزانم. (ئەمین ٢٠١٩: ٥١٢-٥١٥).

٤. جەختکرن ب رێکێن جـۆراوجـۆر: پتر ژ رێکەکێ یان فۆرمەکێ دهێتە بکارئینان بۆ مەرەما جەختکرنێ، وەکی:

– نـێ ب خـودێ و ب خـودێ هـەمـی مـال مە پاقژکرەڤە. (ئەمین :٢٠١٩ ٥١٦-٥١٧).

١-٢. تێگەه و زاراڤێ جەختکرنێ:

جەختکرن وەک زاراڤ ل ناڤەراستا سەدێ (١٦)ێ ژ پەیڤا گریگی (emphasis) هاتیە کو د بنەرەتدا ب رامانا (رۆخسار – نمایش) ددەت، پشتی هینگێ د بیاڤێ رەوانبێژییدا هاتە بکارئینان بۆ مەبەستا پتر ژ ئەوا دهێتە گوتن، د زمانێ ئینگلیزیدا یا ژ پەیڤا (emphainein – دیارکرن) هاتیە، ”em“ ب رامانا ژناڤدا و ”phainein“ ب رامانا پێشاندان دهێت. (www.oxfordlearnesdictionaries.com)

د زمـانـێ عـەرەبیدا د فـەرهـەنگا ”معجم علم اللغة النظري“دا بەرامبەر پەیڤا ”emphasis“ یا ئینگلیزی زاراڤێ ”توکید“ هاتیە بکارئینان (الخولي، ١٩٨٢:٨٤). گەلەک ژ زمانڤانێن عەرەب زێدەباری (توکید)ێ، زاراڤێ (تأکید)[١] ژی بۆ هەمان مەبەستا جەختکرنێ بکارئینایە.

د زمانێ کوردیدا زاراڤێ (جەختاندن) بەرامبەر (emphasis)یا ئینگلیزی هاتیە بکارئینان (میراودەلی ٢٠٠٧: ٥٧). جەختکرن بەرامبەر ”تأکید“ا زمانێ عەرەبی هاتیە بکارئینان (موکریانی ١٩٦١: ١٨٨). جەختکرن پەیڤەکا لێکدایە، ژ دوو پەیڤان پێک هاتیە، دبیت "جەخت" بەرامبەر "ضغط"ا عەرەبی بیت و ب رامانا "توکید"ا عەرەبییە و خستنەسەرا پالەپەستێ دهێت، پەیڤا دوویێ چاوگێ "کردن"ێ کوردییە (محەمەد، ٢٠١٧: ٢٢). ئەڤ چاوگە رۆلەکێ مەزن د دروستکرنا هندەک پەیڤێن لێکدایدا دبینیت (بشدری، ١٩٨٤:٤٤). هەردیسان دزمانێ کوردیدا پەیڤا (دووپاتکرن) ژی ژ بۆ مەرەما جەختکرنێ هاتیە بکارئینان (عەبدوڵلا، عەبدولسەلام نەجمەدین ٢٠١٨: ١٣٩). د زمانێ کوردیدا هەر دووڤ زاراڤێن (جەختکرن، دووپاتکرن) دهێنە بکارئینان، بەلێ ب دیتنا مە ”جەختکرن“ ژ ”دووپاتکرن“ گونجایترە بۆ شێوازێ جەختکرنێ. ل دویڤ بۆچوونا ژمارەکا زمانڤانێن کورد[٢](دووپاتکرن) ب واتایا دووبارەکرنێ دهێت، جەختکرن د فەرهەنگێدا بەرامبەر ”توکید“ بکار هاتیە (ئەمین ٢٠١٦: ٧٠). ژ لایێ زاراڤێڤە دووپاتکرن بەرامبەر پەیڤا ”Repetion“[١] ئینگلیزی و ”تکرار“ا زمانێ عەرەبی دهێت (ئەیوب، ٢٠٢٠:

٤). واته جەختکرن پەستان و پالەپەستویەکا زێدەیە (نظام الدين، ٢٠٠٧: ٤١٠). دکەڤیتە سەر برگەکێ یان پەیڤەکێ (البعلبكي ٢٠٠٠: ٣١٠). یان ئەو کەرەستێ مەبەست پێ هەی، ئەم ژێ ڤی زاراڤی ب پەسەند دزانین.

١ -٣. پێناسەیێن جەختکرنێ

جەختکرن دیاردەکا زمانییە و د هەمی زماناندا بەرچاڤ دبیت. دەستنیشانکرنا پێناسەکا ڤەبڕ بۆ شێوازێ جەختکرنێ کارەکێ ب ساناهی نینە، چونکی زمانڤانان ل دویڤ بیر و بۆچوونێن خوە پێناسە و شرۆڤەکرن داینە جەختکرنێ، دێ هندەک ژ وان بیربۆچوونان بەرچاڤ کەین:

١. "Trask'' دبێژیت: "جەختکرن زاراڤەکێ گشتیە بۆ هەر دیاردەکێ، سەرنجا گوهداری بۆ سەر هندەک توخمێن ڕستێ یان ئاخڤتنێ ڕادکێشیت، داکو کەرەستەیەکێ ڕستێ دیارتر بیت ژ کەرەستەیێن دیتر، د زمانێ ئینگلیزیدا جەختکرن ب ڕێکا ئەو هێزا دکەڤیتە سەر کەرەستێن جەختکرنێ پەیدا دبیت، ب هندەک ڕێکێن ڕێزمانی ژێ جەختکرن دهێتە دەربرین وەکی پارتیکەلان'') (Trask ١٩٩٣:٨٩)

''Geoffrey Leech'' دبێژیت: "ب شێوەکێ گشتی جەختکرن ئاماژەیێ ب بەشەکێ گرنگێ دەربڕینێ ددەت ژ بەشێن دیتر، د ئەڤێ ئاماژەکرنێدا پەیڤەکا تایبەت یان هێز و ئاوازە دهێنە بکارئینان'' (Leech ٢٠٠٦:٣٧)

"ابن جني'' دبێژیت: "ژ لایێ ڕێزمانیڤە جەختکرن پەیڤەکە ل دویڤ ناڤێ جەختکری دهێت، ژ بۆ نەهێلانا گومانێ و بەرفرەهبوونا واتایێ، بتنێ ناڤێن ناسیار جەختکرن د کەڤیتە سەر، بەلێ ناڤێن نەناسیار جەختکرن ناکەڤیتە سەر'' (ابن جني ١٩٨٨: ٦٦).

٢. "مهدي المغزومي'' دبێژیت: "جەختکرن چەسپاندن و بهێزکرنا تشتەکێیە د دەروونیدا، مەرەم ژێ نەهێلانا هەر گومانەکێیە ل دەف گوهداری، ئانکو هەر بۆچوونەکا گوماناوی بیت ناهێلیت و ژ ناڤ دبەت'' (المغزومي١٩٦٤: ٢٣٤).

٣. حەمید ساڵح محەمەد دبێژیت: "جەختکردن بریتییە لە پاتکردنەوەی وشەیەک یان دەربڕاوێک یان بەهۆی وشە و ئامرازەکانی جەختکردنەوە بەرهەم دەهێنرێت، یان لە ڕێگەی واتایی ڕستەوە لە ڕەوتی ئاخاوتن و دەربڕینی جیاوازەوە بەرجەستە دەکرێت'' (محەمەد ٢٠١٧:٢٧ -٢٨).

٤. شلێر نایف ئەمین دبێژیت: "جەختکرن د چارچوڤێ زانستێ زمانیدا زاراڤەکە بکار دهێت بۆ نیشاندانا هەر ڕێکەکێ بۆ وێ ئێکێ کەرەستەک ژ کەرەستێن دەربڕینێ جهێ گرنگی و سەرنجێ بیت و هندەک یەکێن چەند ئاستەکێن زمانی بەشداریێ د بەرهەمهێنانا واتایا جەختکرنێدا دکەن ژ وان (دەنگسازی، ڕێزمان، واتاسازی)'' (ئەمین ٢٠١٩: ٥٠٧).

٥. بنار حسێن ئەیوب دبێژیت: "جەختکردنەوە هەمیشە وەکوو یەکێک لە ئەرکە گرنگەکانی پاتکردنەوە ئاماژە بۆ کراوە، بە تایبەت لە پاتکردنەوەی یەکە لێکسیکییەکاندا، واتە جەختکردنەوە زیاتر لە ڕێگای پاتکردنەوەی هەمان فۆرمی وشەکانەوە دروست دەبێت، قسەکەر/نووسەر تیشک دەخاتە سەر ئەو پارچە ئاخاوتن/ نووسینەی کە مەبەستیەتی دڵنیایی لەسەر بکاتەوە. (ئەیوب ٢٠٢٠: ٤٣).

ئەڤ پێناسە و شرۆڤەکرنێن بۆ جەختکرنێ هاتینە کرن چەند لایەنەکێن جەختکرنێ دیارکرینە. نموونە د زمانێ ئینگلیزیدا پتر گرنگیدایە لایەنێ هێزێ و هندەک ئامرازان، د زمانێ عەرەبیدا جەختکرن ژ بۆ نەهێلانا گومانێ و دوودلیێ یە ب ڕێکا دووبارەکرن یان زێدەکرنا هندەک کەرەستەیانە، ئانکو گرنگیدایە

لایەنێن (واتایی، ڕێزمانی). د زمانێ کوردیدا ئەڤ پێناسەیێن هاتینە دیارکرن هەر چەندە ئەگەر کێماسی ژی تێدا هەبن و کەڤتبنە ژێر کارێکەریا زمانڤانێن بیانی جهێ گرنگییە بۆ زمانێ کوردی، چونکی هەر چەنە بیت ڤان زمانڤانێن کورد زاراڤێ "جەختکرن" ژبۆ مەرەما جەختکرنێ بکارئینایە.

پشکا دوویێ:

٢. جەختکرن د ئاستێ ڕستەسازییێدا

د ڤی ئاستیدا هەر ئێک ژ "گرێ و لاڕستان" پشکدارێ د پێکهاتێن ژ خۆ مەزنتردا د کەن کو ئەو ژی ڕستەیە، ڕستە ئێک ژ یەکەیێن زمانی گەورەیە کە زۆربەی زمانەوانەکان دانی پێدا دەنێن و دەیناسنەوە و باوەڕیان وایە کە دەتوانێ چاری ڕۆنان و پۆلە ڕێزمانییەکان بکات'' (فەتاح ٢٠١١: ١٠٢). لەورا ئەمڕۆ دێ هەول دەین ل دویڤ جۆر و پێکهات و کەرستەیێن ڕستێ ڕێکێن جەختکرنێ ب ڤێ شێوەیێ ل خوارێ دیار بکەین:

٢-١. جەختکرن ب ڕێکا ڕێزبوونا ڕۆنانێ

٢-١-١. جەختکرن ب ڕێکا گوپیتکرنێ (لوتکاندنێ)

کوپیتکرن ئێکە ژ شێوازێن جەختکرنێ و پەیوەندیی ب لایەنێ دەروونیێ ئاخڤتنکەریڤە هەیە، د ناڤ ڕستێدا کەرستەیەکێ ژ یێن دیتر ب گرنگتر دزانیت، ب یاسایەکا ڤەگوهاستنێ ڤی کەرستەیێ بۆ بەری بکەری ڤەدگوهێزیت (حەمەئەمین ٢٠٢٤: ١١٩). گەلەک جاران جهگوهۆڕینا کەرستەکێ ژ جهێ وی یێ چەسپایی دناڤ پێکهاتا ڕستێدا دبیتە ئەگەرێ جەختکرنێ ل سەر وی کەرستەیێ بخۆ. ئانکو ب ڕێکا گوهۆڕینا ڕێزبوونا ئاسایی بۆ ڕێزبوونەکا نەئاسایی گوپیتکرن دروست دبیت (عەلی و ڕەشید ٢٠٢٢: ١٢٧). گوپیتکرن دیاردەکا زمانییە و پەیوەندیی ب لڤین و جهگوهۆڕینا کەرەستانڤە هەیە (قادر :٢٠٠٧ ١٥٠). ئەڤ دیاردەیا گوپیتکرنێ "بریتییە لە جووڵاندنی پێکهاتەیەک یان بەشێک لە ڕستە بۆ سەرەتای ڕستە بۆ ئەوەی وەکوو بابەتی سەرەکی ڕۆڵ ببینێت، واتە ئەگەر توخمێک بکەیتە لوتکەی ڕستەیەک بە لوتکەکردن دادەنرێت'' (احمد ١٨٧:٢٠٢٣).

ڕێزبوونا کەرەستان ژ زمانەکێ بۆ زمانەکێ دیتر یا جیاوازە، د هەر زمانەکیدا ل دویڤ یاسایێن سینتاکسی یێن وی زمانی ڕیز دبن، د زمانێ کوردیدا ڕێزبوونا ئاسایی ب ڤی شێوەیە (بکەر + بەرکار + کار). بەلێ، هندەک جاران ئەڤ ڕێزبوونە ل دویڤ حەز و ئارەزوو و مەبەستا ئاخڤتنکەری دهێتە گوهۆڕین (فەرهادی، :٢٠١٣ ٣٣-٣٤). ب ڤێ چەندێ ڕێزبوونا نەئاسایی دروست دبیت. ئەڤ پەیڤا ڤەگوهاستی د ڕستێدا ب پەیڤەکا جەختکری دهێتە هژمارتن و دبیتە گوپیتک (عەلی، :٢٠١٥ ٥٣). بۆ نموونە:

١. قوتابییان وانە نڤیسی. (بکەر + بەرکار + کار) (ڕێزبوونا ئاسایی)

٢. وانە قوتابییان نڤیسی. (بەرکار + بکەر+ کار) (ڕێزبوونا نەئاسایی)

د ڕستا (١)دا جەختکرن کەڤتیە سەر بکەری ئەو ژی پەیڤا "قوتابییان"ە. بەلێ، د ڕستا (٢) دا بەرکار(وانە) هاتیە بەری بکەری و ڕێزبوونەکا نەئاسایی دروست کریە و جەختکرن کەڤتیە سەر بەرکاری و بوویە گوپیتک. چونکی د زمانێ کوردیدا ل دویڤ سیستمێ ڕێزبوونا کەرەستان هەردەمێ کەرەستەکێ پشتی بکەرێ ڕستێ بۆ مەرەما گرنگیدانێ و جەختکرنێ بهێتە بەری بکەری دبێژنێ گوپیتکرن (بەرزنجی ٢٠٠٤

٢-١-٢. جەختکرن ب رێکا مۆرفیمێن نەرێ

ئەو مۆرفیمن ئەوێن کارەکێ ب نەرێ نیشان ددەن. ئانکو نەرێکرن ئەوێ واتایێ و پەیامێ د گەهینیتە گوهداری کو رویدانا کاری د بارێ ئەنجامنەدانێدا یە یان ئەنجامدانا ئەوی کاری دهێتە رەتکرن (حاجی، ٢٠٢٣: ٧٥). د زمانێ کوردیدا ب شێوەکێ گشتی مۆرفیمێن نەرێ پێکهاتینە ژ (نە، نا، مە، نی)، ل دویڤ دەم و جۆرێ کاری دهێنە گوهۆرین (دزەیی، ٢٠١٣: ١٠٥). ئەگەر کارێ سادە بیت نیشانێن نەرێ دێ کەڤنە بەری کاری، بەلێ ل گەل کارێن نەسادە (دارێژتی، لێکدای) نیشانێن نەرێ دچنە سەر پشکا ئێکێیا کاری. بەلێ، هندەک جاران بۆ مەبەستا گوپیتکرنێ نیشانێن نەرێ دکەڤنە بەری کاری، وەک:

١. هات نەهات

٢. هەلگرت هەلنەگرت نەهەلگرت

٣. وەردگریت وەرناگریت ناوەرگریت

د کرمانجییا سەریدا هندەک جاران مۆرفیما نەرێ د گەل کارێ چاوگێ بوونێ جهێ خۆ دگوهۆریت و دهێتە پێش، ب ڤێ چەندێ جەختکرنێ ل سەر تەمامکەرێ کارێ بێهێز دروست دکەت، وەک:

١- ئەز ل مال نەبووم.

٢- ئەز نە ل مال بووم.

د ڤان رستەیا (١)دا مۆرفیما نەرێ (نە)کەڤتیە بەری کاری. بەلێ، هەمان مۆرفیم د رستەیا (٢)دا جهێ خویێ یێ رەسەن گوهارتیە و کەڤتیە پێش تەمامکەرێ کاری و داکوکیێ ل سەر تەمامکەری دکەت.

٢-٢. جەختکرن ب رێکا مەزنکرنا گرێیێ و رستەیان

٢-٢-١. جەختکرن ب رێکا مەزنکرنا گرێیێ

د گرێیێدا سەرە کەرەستەیەکێ سەرەکییە. ئانکو پێکهێنەکێ سەرەکی و بخۆرتییە د گرێییدا و کەرەستەکێ دەستهەلاتدارە، د گرێیا ناڤیدا سەرە ناڤە (عبوزید ٢٠١٩: ٢٧٨). دگرێیا کاریدا "دەبێ سەرەیەکێ کاری هەبیت" (حاجی، ٢٠٠١: ٤٤). د گرێیێن (هەڤالناڤی، هەڤالکاری)دا دڤێت سەرە (هەڤالناڤی، هەڤالکاری) بن، لەورا دەمێ ئەڤ گرێیە ب رێکا دیارکەران دهێنە مەزنکرن. جەختکرنێ ل سەر سەرەی دکەن، دئێخنە د بارێ بالکێشییێدا (فۆکس) (قادر، ٢٠٠٨: ١٤١). دێ ب ڤێ شێوەی ئاماژەیێ دەینە ڤان جۆرە گرێیان:

٢-٢-١-١. مەزنکرنا گرێیا ناڤی

د زمانێ کوردیدا گەلەک کەرەستە رۆلێ دیارکەرێ ناڤی دبینن و دکەڤنە بەری سەرەی یان پشتی سەرەیێ گرێیا ناڤی، جەختیێ ل سەر واتایا گرێیێ دکەت (عەلی و رەشید ٢٠٢٢: ١٣٤). گرێیا ناڤییا سادەیا مەزنکری د گۆڤەرا بەهدینیدا ب ریکا دیارکەرێن بەری سەری، وەکی هەڤالناڤێ (نیاسینێ، دەستنیشانکرنێ، ئاماژێ، نەدیار، چەندی (هژمار، بڕ)...) و دیارکەرێن پشتی سەرەی وەکی (نیشانا جەختکرنێ (ژی)، هەڤالناڤێن چەوایی...) دهێتە مەزنکرن (ئەحمەد، ٢٠٢٠: ٧١-٧٦). ئەڤ دیارکەرە پتر جەختیێ ل سەر دیارکری (سەرەی) دکەن، دێ چەند نموونەکان بەرچاڤ کەین، وەک:

١. یتنێ/بەس/هەر چیایی هات.

٢. ئەڤ/ئەو یاریزانە جیرانێ مەیە.

٣. دوو/سێ جووتیاران زەڤێ کێلا.

٤. من هنارەکا مژ خوار.

٥. ئازاد ژێ هات[٣].

د ڤان رستێن سەریدا دیار دبیت کو ب رێکا دیارکەران جەختی ل سەر سەرەی (ناڤی) هاتیە کرن، چونکی ژ لایێ رێزمانیڤە ئەڤ کەرەستە ئەرکێ

دیارکەری دبینن و ب ڤێ چەندێ پتر سەرەی ددەنە دیارکرن.

٢-٢-١-٢. مەزنکرنا گرێیا هەڤالناڤی

د ڤێ جۆرە گرێییدا هەڤالناڤەک دبیتە بناغە (سەرە)، ڕادە دبیتە دیارکەرێ بەری سەرەی، مۆرفیمێن پلەیا بەراورد (تر)، پلەیا بالا (ترین) دبنە دیارکەرێن پشتی سەرەی (مەعرووف :٢٠٠٥ ٥٦). دەمێ فرێزا هەڤالناڤی دهێتە مەزنکرن. دشیاندایە دیارکەرێن بەری سەرەی، پشتی سەرەی پێکڤە بهێن و جەختکرنێ ل سەر کەس و تشتان دروست بکەن (حەمەئەمین :٢٠٢٤ ٦٨-٦٩). بۆ نموونە:

١. من چایەکا زۆر شرین ڤەخوار.

٢. پەیامی ترۆبێلەکا گەلەک جوانتر.

٢-٢-١-٣. مەزنکرنا گرێیا هەڤالکاری

فرێزا هەڤالکاری فرێزەکا لێکسیکییە، سەرەیێ وێ هەڤالکارە (سەدیق :٢٠١٣ ٨٤). مەرەم ژ مەزنکرنا فرێزا هەڤالکاری ئەوە دەمێ هندەک ژ هەڤالکارێن (دەمی، جهی)، وەک (زوو، درەنگ، دوور، نێزیک...)، هەڤالکارێن چەوایی، وەک (بلەز، باش...) ب ڕێکا دیارکەرێن بەری سەرەی دهێنە مەزنکرن، دیارکەرێن وان "بریتییە لە گرێی ڕادە" (حاجی، ٢٠٠٧: ٦٦). بۆ نموونە:

١. مێڤانێن مە گەلەک ژ دویر هاتینە.

٢. زارۆک گەلەک درەنگ نڤست.

٢-٢-١-٤. مەزنکرنا گرێیا کاری

"دەستەواژەی کاری بەلای کەمەوە دەبێت لە دیارخراو و دیارخەرێک پێک بێت" (فەتاح، محەمەد مەعرووف، :٢٠١٠ ٢٢٠). ئەو کەرەستەیێن ل سەر گرێیا کاری دهێنە زێدەکرن دبیتە ئەگەرێ مەزنکرنا ڤێ گرێیێ (کریم ٥٣: ٢٠٠٢). د کرمانجییا سەریدا نیشانا دووبارەکرنێ (ڤە) و نیشانا جەختکرنێ (ژی) دبنە دیارکەرێن کاری و دگونجیت هەردوو نیشانە ب ڤێکرا د گەل کاری بهێن (ئەحمەد، :٢٠٢٠ ٨٤). ئەڤ هەر دوو نیشانە (ڤە، ژی) دەمێ پێکڤە دبنە دیارکەرێن پشتی سەرەی "کاری" جەختییەکا بهێزتر ل سەر کاری پەیدا دکەن، نموونە:

١. ئەو هاتە ڤە ژی.

٢. وی وانە نڤیسیبووژی.

٢-٢-١-٤. جەختکرن ب ڕێکا فرێزا بەند

دڤێ فرێزدا سەرە پێشناڤە و ل دەستپێکێ و ل بەری تەواوکەری دهێت، فرێزەکا ناڤێ وەک تەواوکەر وەردگریت (عەبوزید ٣٥:٢٠١٩). ژبەرکو دیارکەرێن بەری سەرەی یێن ڤێ گرێیێ ژ (تاکبەندان، ڕادە، ژمارە، هەڤالکاری) پێک دهێت، وەک (هەر، تنێ، پێچەک، هندەک، دوو، چوار، نوکە، ئێڤاری...) (ڕەشید ٢٠١٥: ١١٥). بۆ نموونە:

١. ئەو هەر د ژوورڤە بوو.

٢. هندەک ژسامانێ خۆ بدە هەژاران.

٢-٢-٢. جەختکرن ب ڕێکا مەزنکرنا ڕستەیێ

ڕستەیا سادەیا ناوک ب ڕێکا زێدەکرنا گرێیێن ناڤی و بۆ پتر دیارکرنا کارێ ڕستێ دهێتە مەزنکرن، ژ بەر هندێ ئەڤ گرێیێن ناڤی دکەڤنە بن دەستهەلاتا گرێیا کاری و ئەرکێن جودا جودا د ڕستێدا دبینن (ئەحمەد ١٢٣:٢٠٢٠- ١٢٤). ئەڤ ڕستەیە ب ڕێکا هندەک کەرەستەیێن نەسەرەکی، وەک "بەرکارێ نەڕاستەوخۆ، هەڤالناڤ، هەڤالکارێن (دەمی، جهی، چاوایی)، هندەک پەیڤێن وەکی (جەختکرن، گازیکرن، جهناڤێ خۆیی بۆ پێداگرییێ...)" دهێتە مەزنکرن (فەرهادی ٤٠:٢٠١٣- ٤١). ئەڤ ڕێکا مەزنکرنا

ڕستێ دشێت واتایا جەختکرنێ بدەستڤە بینیت (ئەمین ٢٠١٩: ٥١٧). بۆ نموونە:

١. باشترین یاریزان هاتنەخەلاتکرن.

٢. ئەڤرۆ ل باژێرێ دهوکێ بەفر گەلەک باری.

٣. من نامەک بۆ برایێ خۆ هنارت.

٢-٣. جەختکرن ب ڕێکا لاڕستەیان

ب شێوەکێ گشتی د زمانێ کوردیدا لاڕستە ژلایێ هەبوونێڤە دبنە دوو جۆر: "لاڕستێن نەسیستمی". هەروەکی ژ ناڤێ وێ یێ دیارە ئەڤ جۆرە لاڕستە ب شێوەکێ سیستمی کار ناکەن، بەلکو هندەک فۆرم و ڕۆنانێن ئامادەکرینە، ئەڤ فۆرمە جەختکرنێ پەیدا دکەن، وەکی فۆرمێن (جەختکرنێ، هشیارکرنێ، سویندخوارنێ...). "لاڕستێن سیستمی" ئەڤ جورێ لاڕستێ ل دویڤ یاسایێن ڕێزمانی و ب شێوەکێ سیستمی کار دکەن، ب کێمی ژ گرێیەکا ناڤی وگرێیەکا کاری پێک دهێت (سەعید ٢٠١٣: ١٢-٢٩).

١. بێگومان ئەو مروڤەکێ جوامێرە.

لارستا نەسیستمی لاڕستا سیستمی

٢. هشیاربە، ترومبێلا دهێت.

لارستا نەسیستمی لاڕستا سیستەمی

٢-٤. جەختکرن ب ڕێکا دووبارەکرنێ

مەبەست ژ دووبارەکرنێ "بریتییە لە بەدواییەکداهێنانەوەی وشەیەک، جارێ، یان دوو جار، یان زیاتر، ئەو وشانە هاوشێوە بن و هەمان واتا بگەیەنن" (مستەفا، ٢٠١١: ٢٤٥). ئەڤ کەرەستەیێ دووبارەکری ژ لایێ فۆرم و واتایێڤە هەمان ژێدەرن و د ئاخڤتن و نڤیسیندا بکار دهێن (ئەیوب، ٢٠٢٠: ١٦). ئارمانجا سەرەکییا ڤێ دووبارەکرنێ ئەوە داکو سەرنجا گوهداری بۆ وی دووبارەکرن ل سەر هاتیە ئەنجامدان، ڕابکێشیت، مەرەم ژێ پتر جەختکرنە (ئەمین، ٢٠١٩: ٥١٢). د ڤێ دووبارەکرنێدا کەرەستەیەک ب دوو فۆرمان دیار دبیت، ئانکو ئەو کەرەستەیێ د ڕستەیێدا دووبارە دبیت جەختکرنێ دروست دکەت (محەمەد٢٠١٠: ٢٢). وەک:

١. ئازاد ئازاد وەرە.

٢. دێ هێم دێ هێم.

٢-٥. جەختکرن ب ڕێکێن جوراوجور

د ئاستێ ڕستەسازییێدا هندەک جاران بۆ مەبەستا جەختکرنێ دگونجیت پتر ژ ڕێکەکێ یان کەرەستەکێ دناڤ ڕستێدا بهێن و هەمی پێکڤە کریارا جەختکرنێ بهێزتر دئێخن، وەکی (جهگوهۆڕین، مەزنکرنا ڕونانێ (گرێ، ڕستە)، دووبارەکرن...). ئەڤە ژێ پتر بۆ چەسپاندنا جەختکرنێیە، وەک:

١. ب خودێ، ب خودێ هەمی مال مە پاقژکرەڤە. (ئەمین ٢٠١٩: ٥١٧).

٢. تو بخوە ژێ چ تشتی بۆ هاولاتی ناکەی. (بامەرنی ٢٠٢١: ١٠).

د ڕستا (١)دا فۆرمی سویندخوارنێ (ب خودێ) هاتیە، پاشان هەمان فۆرم دووبارەبوویە، گوپیتکرن ب ڕێکا گرێیا (هەمی مال) دروست بوویە و بۆ پتر جەختکرنێ کاری پاشگرێ دووبارەکرنێ (ەڤە) وەرگرتییە (ئەمین ٢٠١٩: ٥١٧). د ڕستا (٢)دا گرێیا ناڤی (تو) ب ڕێکا هەردوو دیارکەرێن جەختکرنێ (بخوە، ژێ) هاتیە دیارکرن و هێزا سەرەکی ژێ وەرگرتیە، واتە مەبەست ژ ڕێکێن جوراوجور ئەوە دەمێ پتر ژ کەرەستەکێ یان ڕێکەکێ د ئێک ڕستەیێدا بکار دهێن و هەمی ژبۆ خزمەتکرنا واتایا جەختکرنێیە.

پشکا سێیێ:

٣. جەختکرن د ڕستەیا کوردیدا

د ڤێ پشکێدا دێ پتر هەول دەین ل دویڤ ئەوان ڕێک و پێزانینێن د تەوەرێ "دوو"ێدا هاتینە بەرچاڤکرن، ئەوێن د بنە ئەگەرێ دروستبوونا جەختکرنێ د گۆڤەرا بەهدینیدا کو مەرەم ژێ ئاستێ "ڕستەسازی"یە، دێ نموونێن پێدڤی دەستنیشان کەین، د گەل پراکتیکا وانان ب ڤێ شێوەی:

٣-١. جەختکرن ب ڕێکا ڕیزبوونا ڕۆنانێ:

٣-١-١. جەختکرن ب ڕێکا گوپیتکرنێ (لوتکاندنێ)

گەلەک جاران جهگوهۆڕینا کەرەستان دناڤ پێکهاتا ڕستێدا دبیتە ئەگەرێ دروستبوونا جەختکرنێ، ب ڤێ شێوەی ڕیزبوونا ئاسایا زمانێ کوردی (بکەر + بەرکار + کار) دهێتە پێش و پاش کرن ب تایبەتی کەرەستێ سەرەکی (بەرکار) پێنگاڤەکێ دچیتە بەری بکەر، ئەڤ چەندەژێ ل دویڤ مەبەستا ئاخڤتنکەری دمینیت داکو سەرنجا گوهداری بۆ کەرەستەکێ دیار ڕابکێشیت، ئەڤ کەرەستێن ڤەگوهاستی هەمان ئەرک و دۆخێ ڕێزمانی جیبەجێ دکەن، ب چ شێوەیان دۆخێ خۆ یێ ڕێزمانی ناگوهۆڕن، ئەڤ جهگوهۆڕین و ڤاندنە ب تنێ ژ بۆ مەبەستا جەختکرنێ دهێتە بکارئینان. کەرەستێن نەسەرەکی ژی دشێن ژ جهێن خو بهێنە ڤاندن و بەشدارییێ د پروسا جەختکرنێدا بکەن، ئەڤ کەرەستەیێ ڤەگوهاستی بۆ مەبەستا جەختکرنێ دکەڤیتە بەری بکەری (ل دەستپێکا ڕستێ دهێت)، وەک:

١. <u>خوارن</u> زارۆکان دخوار.

٢. <u>سویە</u> بوهار دێ گرنژیت. (سلێڤانەی ٢٠٠٦: ٢٠).

٣. <u>گەلەک</u> کەیفا وی هات. (سواری ٢٠٠٥:٢٤٠).

د ڕستا ئێکێدا ڕیزبوونا ئاسای (بکەر + بەرکار + کار) هاتیە گوهارتن بۆ ڕیزبوونەکا نە ئاسای (بەرکار + بکەر + کار)، بەرکارێ ڕستێ پێنگاڤەکێ هاتیە پێش بکەری، بوویە ئەگەرێ دروستکرنا جەخیتێ ل سەر بەرکاری، د ڕستێن (٢، ٣)دا هەردوو کەرەستەیێن لاوەکی هەڤالکارێن دەمی، چەوای (سوبە، بلەز) کو جهێ وانان یێ سەرەکی ل بەری کاریە. بەلێ، بۆ مەبەستا جەختکرنێ ئەڤ هەردوو هەڤالکارە ل بەری بکەری هاتینە، کەڤتینە دەستپێکا ڕستێ و ب پەیڤێن جەختکری دهێنە هژمارتن، گوپیتکرن دروست کریە ژبەرکو ئەڤ کەرەستە ژ بۆ مەرەما سەرنج ڕاکیشانێ و گرنگیدانێ کەڤتینە بەری بکەری.

٣-١-٢. جەختکرن ب ڕێکا مۆرفیمێن نەرێ

هندەک جاران دەمێ مۆرفیما نەرێکرنێ ل جهێ خوێ چەسپای دهێتە لڤین، دکەڤیتە بەری کاری و جەختکرنێ پەیدا دکەت، ب تایبەتی دگەل هندەک کارێن نەسادە (دارێژتی، لێکدای) بۆ دەمێن بوری و نەبوری نیشانێن نەرێ (نە، نا) کو جهێ وانا یێ ئاسایی دکەڤنە دناڤبەرا پشکا ئێکێ یا کاری (ناڤەک یان پێشگرەگ) بیت و بنیاتێ کاری دێ جهێ خۆ گوهۆڕیت و کەڤنە بەری کاری، وەک:

١. جووتیار<u>نە</u> یێ تەمبەل بوو.

٢. چاڤێن خو ژ گوندی <u>نە</u>ڤەکرن. (سلێڤانەی ٢٠٠٦: ١٠)

٣. کەسەکێ چ مفا ژێ نەوەرگرت. (بامەرنی ٢٠١١: ٧٨)

د ڕستەیا (١)دا کارێ وی ژ چاوگێ بوونییە بۆ دەمێ (بوری)، ئەڤ کارە ب مۆرفیما (نە) هاتیە نەرێکرن، کەڤتیە بەری تەمامکەرێ کاری، ئانکو جهکوهۆڕین ڕوویدایە و مۆرفیما نەرێ پێنگاڤەکێ

هاتیە پێش ژ بەرکو جهێ وێ یێ ئاسایی بەری کاریە نەک بەری تەمامکەری، ب ڤێ چەندێ داکوکیێ ل سەر تەمامکەری دکەت. د ڕستەیێن (٣،٢)دا وەکی ڕستا ئێکێ مۆرفیما نەرێ جهێ خۆ گوهارتیە و کەڤتیە بەری کاری، کارێن ڤان ڕستەیان نەسادەنە (داڕێژتی، لێکدای)نە، لەورا دڤێت نیشانا نەرێ (نە) بکەڤیتە سەر پشکا ئێکێ یا کاری ب شێوەیێ (ڤەنەکرن، وەرنەگرت)، بەلێ بۆ مەبەستا جەختیێ ئەڤ نیشانە پێنگاڤەکێ هاتینە پێش و کەڤتینە بەری کاری.

٣-٢. جەختکرن ب ڕێکا مەزنکرنا گرێ و ڕستەیان

٣-٢-١. جەختکرن ب ڕێکا مەزنکرنا گرێیێ

چ گرێ (ناڤی، هەڤالکاری، کاری...) بێی سەرە نابن. ئانکو سەرە کەرەستەیەکێ سەرەکییە دگرێییدا، هەردەمێ ئەڤ سەرەیە ب ڕێکا دیارکەران هاتە مەزنکرن ل وی دەمی دێ جەختکرنێ ل سەر سەرەی (دیارکری) پەیدا کەت، وەکی:

٣-٢- ١-١. مەزنکرنا گرێیا ناڤی

د زمانێ کوردیدا سەرە (دیارکری) ب ڕێکا دیارکەران ژ هەردوو لایێن ڕاستێ و چەپێڤە (بەری سەرەی، پشتی سەرەی) دهێنە مەزنکرن، دگونجیت چەندین دیارکەر د گەل سەرەی بهێن، ئەڤ دیارکەرە (بەری یان پشتی) سەرەی بن یان ژی هەردوو لا پێکڤەبن، جەختیێ ل سەر سەرەی بخۆ دکەن، وەک:

١. <u>تنێ</u> ئەم ب سلامەتی ژێ دەرکەڤتین. (عبدالرحمن ٢٣:٢٠٠٦)

٢. <u>ئەڤ ساڵە</u> حالێ من ژ یێ تە باشتر نینە. (جەمیل ٣٠:٢٠١٤)

٣. ئەز <u>ب خۆ</u> ژ ناڤ وان هاتبوومە دەرێ. (مزیری ١٨:٢٠٠٨)

٤. مە نەخشێ پاشەڕۆژەکا <u>ڕەش</u> هەیە. (مزیری ١٥:٢٠٠٨)

٥. <u>هەر دوو خوۆشکێن من</u> ب منڤە گەلەک حێبەتی مان. (بامرنی ٥٦:٢٠١١).

د ڕستەیێن (١، ٢)دا هەرئێک ژ هەڤالناڤێ دەستنیشانکرنێ (تنێ)، هەڤالناڤێ ئاماژێ (ئەڤ ...ە) بووینە دیارکەر و کەڤتینە بەری سەرەی، شیاینە گرێین ناڤی یێن سادەیێن مەزنکری دروست بکەن، زێدەباری ئەرکێ دیارکرنێ د هەمان دەمدا ب ڕۆلێ جەختکرنێ ژی ڕابووینە، چونکی پتر جەختیێ ل سەر کەرەستێ پشتی خۆ دکەن ئانکو دبنە ئەگەرێ جەختکرنێ ل سەر دیارکرییێن خۆ. د ڕستێن (٣، ٤)دا جهناڤێ خۆیی و هەڤالناڤێ چەوایی بووینە دیارکەرێ پشتی سەرەی، جهناڤێ (خوی) پێشگرێ "ب'' ل سەر هاتیە زێدەکرن، د هەمان دەمدا جورە هێزەک ژێ وەرگرتیە، د ڕستا (٤)دا هەڤالناڤێ چەوایی (ڕەش) ب ڕێکا ئامرازێ خستنەسەرێ (ا) بوویە دیارکەرێ ناڤی، جەختکرنێ ل کەرەستێ بەری خو دکەت کو بکەرێ ڕستێ (ئەز)، ناڤێ "پاشەڕوژ''ە. د ڕستا (٥) دا گرێیا ناڤی ژ لایێ پێشییڤە ب ڕێکا دوو دیارکەران هاتیە مەزنکرن، ئێک هەڤالناڤێ دەستنیشانکرنێ "هەر''ە، دیارکەرێ دووێ ژمارە (دوو)یە، ژ لایێ پاشییڤە ژی سەرە ب ئێک دیارکەر هاتیە مەزنکرن کو جهناڤێ کەسیێ جودایە بۆ کەسێ ئێکێ تاک (من)ە، ئەڤ هەردوو دیارکەرێن بەری سەرەی و پشتی سەرەی جەختکرنێ ل گرێیا ناڤییا سادەیا ناوک بخۆ دکەن، داکو سەرە پتر ڕوون ببیت و ببیتە جهێ سەرنجڕاکێشانێ.

هەردیسان جهناڤێ خۆیی ژی ئێک ژ وان دیارکەرانە یێ ڕۆلەکێ بەرچاڤ د بیاڤێ جەختکرنێدا دگێریت. ب شێوەکێ گشتی جهناڤێ خۆیی دکەڤیتە

پشتی ئەوی ناڤی یان فریزا ناڤیا کو بۆ ڤەدگەریت. ئانکو هاتنا جهناڤی خۆیی پشتی ناڤی یان فریزا ناڤی دبیتە ئەگەرێ وێ چەندێ کو ئەڤ جهناڤە جەختیێ ل واتایا فریزا ناڤی یا ل بەری خۆ بکەت، بخیتە د بارێ بالکێشییێدا (فۆکس) (قادر :٢٠٠٨ ١٣٩).

د کرمانجیيا سەریدا جهناڤێ خۆیی بۆ مەبەستا جەختکرنێ پێشگرێ "ب" ل پێشیا ڤی جهناڤی دهێت (ئامێدی ١٩٨٧: ٢٤٧-٢٥٠). هاتنا ڤی پێشگری ب خۆرتییە (جگەرخۆین ٨٢:١٩٦١). واتە دکرمانجییا سەریدا جهناڤێ خۆیی (خۆ – خوە) ئەگەر بۆ مەبەستا جەختکرنێ بیت پێشگرێ "ب" دکەڤیتە پێش جهناڤێ خۆیی، جەختکرنێ ل سەر ئەرکێن ناڤی دکەت، وەک (بکەر، بەرکار...)، وەکی:

١. ئەز بـ خۆ هاتم. (جەختکرن ل بکەری (لژنەیەک ژ وەزارەتا پەروەردە ٢٠٢٢: ٢٦).

٢. من ئەو بـ خۆ هنارت. (جەختکرن ل بەرکاری)

٣-٢-١-٢. مەزنکرنا گرێیا هەڤالناڤی

هەروەکی د پشکا بوریدا دیاربووی کو د گرێیا هەڤالناڤیدا هەڤالناڤەک دبیتە سەرە و ئەڤ سەرەیە ب رێکا دیارکەران دهێتە مەزنکرن، رادە دبیتە دیارکەرێ بەری سەرەی، هەر ئێک ژ مۆرفیمێن پلەیا بەراورد (تر)، پلەیا بالا (ترین) دبنە دیارکەرێن پشتی سەرەی، دگونجیت دیارکەرێن بەری سەرەی و پشتی سەرەی پێکڤە بهێن، وەکی:

١. ئەز زارۆکەکێ گەلەک شەرمین بووم. (محەمەد ٢٧: ٢٠٠٥).

٢. هوشەنگی چیرۆکەکا زۆر باش نڤیسی.

٣. وی خانیەکێ پیچەک ئەرزانتر کری.

د رستێن (١، ٢)دا سەرەیێ گرێیێن هەڤالناڤی (شەرمین، باش) ب دیارکەرێن بەری سەرەی (رادەی) هاتینە مەزنکرن، د رستا (٣)دا گرێیا هەڤالناڤی (ئەرزان) ژ لایێ پێشییڤە ب رادەی هاتیە مەزنکرن، ژ لایێ پاشییڤە ب مۆرفیما پلەیا بەراورد (تر) هاتیە مەزنکرن، ب ڤی شێوەی ئەڤ هەرسێ گرێیە ب رێکا دیارکەرێن خۆ شیاینە جەختکرنێ ل سەر سەرەی بکەن، پتر بدەنە رۆونکرن و دیارکرن.

٣-٢-١-٣. مەزنکرنا گرێیا هەڤالکاری

سەرەیێ ڤی گرێیێ هەڤالکارە وەک هەڤالکارێن (دەمی، جهی، چەوایی)، دەمێ هندەک ژ هەڤالکاران ب تایبەتی هەڤالکارێن (دەمی، جهی)، وەک (زوی، درەنگ، دوور، نێزیک...)، هەڤالکارێن چەوایی، وەک (بلەز، باش...) ب رێکا رادەی دهێنە مەزنکرن و دبنە دیارکەرێن بەری سەرەی، جەختکرنێ ل سەر سەرەی پەیدا دکەن، وەک:

١. ئەز گەلەک گیرو نابم. (فاضل ٢٠٢٠: ١٨٤).

٢. ئەم گەلەک دویر ناچین. (سواری ٧٨:٢٠٠٥).

٣. پەری هوزانان زۆر جوان دخوینیت.

د ڤان رستێن سەریدا هەر ئێک ژ گرێیێن هەڤالکاری (گەلەک گیرو، گەلەک دویر، زۆر جوان) گرێیێن مەزنکرینە، چونکی ب رێکا دیارکەرێن بەری سەرەی (رادەی) هاتینە مەزنکرن. د رستێن (١، ٢) دا پەیڤا رادەی (گەلەک) جەختیێ ل سەر هەڤالکارێن دەمی و جهی دکەت، رادێ (گیرو، دویر) بوونا وان دیار دکەت کو ئەو ژی "گەلەک"ە. هەردیسان د رستا (٣) ژی دا وەک رستێن (١، ٢) پەیڤا رادەی "زۆر" بوویە دیارکەرێ بەری سەرەی، رادێ هەڤالناڤێ چەوایی "جوان" هاتیە دیارکرن کو "زۆر"ە، ب ڤێ چەندێ جەختی ل سەر دیارکەرێ خۆ کریە و بووینە پەیڤێن جەختکری.

٣-٢-١-٤. مەزنکرنا گرێیا کاری

د کرمانجیيا سەریدا گرێیا کاری ب کێمیڤە دیارکەرەکێ وەردگریت، ب رێکا دیارکەرێن پشتی

سەرەی کو نیشانا دووبارەکرنێ "ڤە"، د شیاندایە ئەڤ هەردوو نیشانە پێکڤە و ل دویڤ ئێک ببنە دیارکەرێن پشتی کاری، جەختییەکا بهێزتر ل سەر کاری پەیدا دکەن. ئانکو دیارکەرێن سەرەی جەختکرنێ ل سەر سەرەی پەیدا دکەن، وەک:

١. نەسرین هاتەڤە ژێ. (ئەمین :٢٠١٦ ٦٨).

٢. شێرو چووژێ.

د ڕستا (١)دا هەردوو نیشانێن دووبارەکرنێ "ڤە" و نیشانا جەختکرنێ "ژێ" بووینە دیارکەرێن کارێ "هات". د ڕستەیا(٢)دا بتنێ نیشانا جەختکرنێ "ژێ" بوویە دیارکەرێ کارێ "چوو" و د ئەڤان هەردوو ڕستەیاندا گرێیا کاری مەزن کریە، جەختیێ ل سەر کاری دکەن. ئانکو نەسرین بۆ جارا دووێ و ب پشت ڕاستی یا هاتی و شێرو ژی بۆ جارا دووێ یێ چووی.

٣-٢-١-٥. جەختکرن ب ڕێکا فرێزا بەند

هەروەکی یا دیار سەرەیێ گرێیا بەند پێشناڤە، گرێیەکا ناڤی وەکی دیارکەرێ پشتی سەرەی وەردگریت، گەلەک جاران ئەڤ گرێیە ب ڕێکا دیارکەرێن بەری سەرەی دهێتە مەزنکرن، دبیتە ئەگەرێ وێ چەندێ کو جەختیێ ل سەر ڤێ گرێیێ پەیدا دکەن. گەلەک جاران ژ بۆ مەبەستا جەختکرنێ ل سەر ڤێ فرێزێ هەرئێک ژ ڤان دیارکەران (هەر، بتنێ، بەس، پیچەک، دوو، نوکە...) ل پێشییا ڤێ فرێزێ دهێن و جەختکرنێ ل سەر دروست دکەن (محەمەد، ١١٦:٢٠١٧). بۆ نموونە:

١. کچا تە هەر ژ برسادە نامریت. (سلێڤانەی :٢٠٠٦ ٨).

٢. دوو ژ وان رابوون. (ناڤشکی ٢٥٠:٢٠٢١).

٣. د ڕستێن (١، ٢)دا هەر ئێک ژ هەڤالناڤێ دەستنیشانکرنێ و ژمارە و (هەر، دوو) بووینە دیارکەرێن بەری گرێیا بەند، ئەڤ دیارکەرە پتر گرێیێ بەرچاڤ دکەن و دئێخنە د بارێ فوکسێدا، جورە جەختکرنەکێ ل سەر گرێ یا بەند دروست کریە.

٣-٢-٣. جەختکرن ب ڕێکا مەزنکرنا ڕستێ

نابیت د ڕستا سادەیا زمانێ کوردیدا پتر ژ کارەکێ هەبیت، بەلێ دروستە پتر ژ (ناڤەکێ، جهناڤەکێ، هەڤالناڤەکێ، هەڤالکارەکێ...) هەبیت، ژ لایێ هێزیڤە ئەگەر کارێ ڕستێ تێنەپەر بیت، کەرەستێن سەرەکیێن ڕستێ ژ (بکەر، کار)ی پێک دهێت، ئێک ژ ڤان کەرەستێن سەرەکی (بکەر یان کار) دبیتە پەیڤەکا جەختکری. بەلێ، ئەگەر کارێ ڕستێ تێپەر بیت هەر ئێک ژ (بکەر، بەرکار، کار) دبنە کەرەستێن سەرەکیێن ڕستێ، ئانکو ب شێوەکێ ئاسایی چ ڕستێن سادەیێن ناوک یێن زمانێ کوردی بێی (بکەر، کار) نابن، ئەڤ ڕستەیە دهێتە مەزنکرن ب ڕێکا کەرەستێن نەسەرەکی، وەکی (بەرکارێ نەڕاستەوخو، هەڤالناڤ، هەڤالکارێن (دەمی، جهی، چاوایی)...)، ئەڤ مەزنکرنا ڕستا سادە دبیتە ئەگەرێ وێ چەندێ کو جەختکرنێ ل سەر ڕستێ دروست بکەت، ئەو ژی ب ڕێکا ئەوی کەرەستێ نەسەرەکیێ هاتیە بکارئینانداپتر گرێیەکا دناڤ ڕستێدا بدەتە دیارکرن، ببیتە جهێ سەرنجراکێشانێ، وەک:

١. وێ شەڤێ خەوا وی ژ کەیفان نەهات. (بدل ٢١:١٩٩٩).

٢. من گەلەک تشت دچاڤێن تەدا دیتن. (بدل ٢٠٠٦: ٧٣).

د ڕستا (١)دا ژ بەرکو کارێ ڕستێ "نەهات" بوریێ نەرێیێ ڕاگەهاندنە، بکەرێ ڕستێ گرێیا ناڤی

"خەوا وی"ە ئانکو (بکەر، کار) کەرەستێن سەرەکینە، چونکی کاری ڕستی ژ لایێ هێزێڤە تێنەپەرە، لەورا (بکەر، کار) کەرەستێن سەرەکینە و دهەمان دەمدا کارەکێ تەمامە و پێدڤی ب چ تەمامکەران ناکەت، لەورا هەر ئێک ژ گرێیا ناڤی "وێ شەڤێ" کو ئەرکێ هەڤالکارێ دەمی و گرێیا پێشناڤی "ژ کەیفان" کو ئەرکێ بەرکارێ نەراستەوخویە، بووینە ئەگەرێ مەزنکرنا ڕستا سادەیا ناوک بۆ ڕستەکا سادەیا مەزنکری، ئەڤ کەرەستێن نەسەرەکی پتر جەختێ ل سەر ڕستێ دروست دکەن. هەردیسان د ڕستا (٢)دا کارێ وێ کارەکێ تێپەرە، ئەڤ کارە پێدڤی ب "بکەری و بەرکاری"ە، ب ڤێ شێوەی "من تشت دیتن"، "من" بکەرە، "تشت" بەرکارە، "دیتن" کارێ بورێ تێپەرە، گرێیا ناڤی "د چاڤێن تەدا" دبیتە بەرکارێ نەراستەوخو.

٣. ٣-٣. جەختکرن ب ڕێکا لاڕستێ

هەردوو جۆرێن لاڕستەیێن (سیستمی، نەسیستمی) دشێن ل دەستپێکا دەربڕینێ بهێن، لاڕستێن سیستمی ب تایبەتی د ڕستێن لێکدایدا پێشخستن ڕووی ددەت (جهگوهۆڕین بۆ پێشیا ڕستێ) ژ بۆ مەرەما جەختکرنێ، هندەک جاران لاڕستەیێن نەسیستمی ژ بۆ مەرەما بالکێشیێ دهێنە پاشئێخستن (ئەمین ٢٠١٩: ٥١٤). د ڤان لاڕستاندا بۆ مەرەما سەرنجراکێشانێ و جەختکرنێ جهگوهۆڕین (پێش و پاشکرن) ڕووی ددەت، وەک:

١. هەرە هاری برایێ خۆ بکە، ئەگەر هەر نەخۆینی.

لاڕستا سیستمی لاڕستا سیستمی

٢. ئەز چ جاران ژبیر ناکەم، ئۆدا. (سلیڤانەی ٢٠٠٦: ٩٢).

د ڕستەیا (١)دا جهگوهۆڕین د ناڤبەرا هەردوو لاڕستێن سیستمیدا ڕوویدایە، چونکی ل دویڤ ڕستەسازیا زمانێ کوردی ئەو لاڕستەیێن ئامرازێن لێکدەر ل پێشیا وان دهێن د کەڤنە دەست پێکا ڕستەیێن لێکدایی. ئانکو لاڕستەیا "ئەگەرهەر نەخۆینی" جهێ خۆ گوهارتیە و چوویە پاشیێ و بەروڤاژی ڤێ لاڕستەیا "هەرە هاری برایێ خۆ بکە" پێنگاڤەکێ هاتیە پێش و بوویە جهێ گرنگیدانێ و بالکێشیێ. د ڕستا (٢)دا جهگوهۆڕین ڕووی دایە، ئانکو پێش و پاشکرن دناڤبەرا لاڕستێن (سیستمی و نەسیستمی)دا دروست بوویە، لاڕستا سیستمی "ئەز چ جاران ژبیر ناکەم" کەڤتیە دەستپێکا ڕستێ و بوویە جهێ گرنگیدانێ و جەختکرنێ پەیدا دکەت و دهەمان دەمدا لاڕستا نەسیستمی "ئۆدا" بۆ مەرەما بالکێشیێ هاتیە پاش ئێخستن، چونکی پرانیا جاران لاڕستا نەسیستمی ل پێشیا لاڕستا سیستمی دهێت.

٣-٤. جەختکرن ب ڕێکا دووبارەکرنێ

هندەک جاران هەمان کەرەستێ ڕستەسازییێ، وەکی (گرێ، ڕستە، لاڕستە...) د ناڤ ڕۆنانێدا ب دوو فۆرمێن وەکی ئێک دیار دبیت و ئەڤ دووبارەرکرنە سەرنجا گوهداری بخۆ ڕادکێشیت و دبیتە ئەگەرێ جەختکرنەکا بهێزتر، وەکی:

١. من هێدی هێدی چایا خوە ڤەخوار. (بەدەل ٢٠٠٦: ٩٥-٩٦).

٢. هێ، هێ ڕابە ئەم گەهشتین. (سلیڤانەی ٢٠٠٦: ٨٤).

٣. بەفر بارێ، بەفر بارێ.

د ڕستا (١)دا گرێیا هەڤالکارێ چەوایی (هێدی هێدی) دووبارە بوویە، داکوکیێ ل سەر چا ڤەخوارنێ دکەت کو ب دلێ خوهاتیە ڤەخوارن، د ڕستا (٢) دا لاڕستا نەسیستمی (هێ، هێ) وەکی فۆرمێ ئاگەهدارکرنێ هاتیە دووبارەکرن و مەرەم ژێ ئەوە

کو ب پشت ڕاستی "ئەم" گەهشتین، د ڕستا (٣)دا کو ڕستەیەکا لێک دایە و ژ دوو ڕستێن سادەیێن سەربەخۆ پێک دهێت (بەفری باری)، هەمان ڕستا سادە بۆ مەرەما جەختکرنێ هاتیە دووبارەکرن.

٣-٤. جەختکرن ب ڕێکێن جوراوجور

د ئاستێ ڕستەسازییێدا هندەک جاران بۆ مەبەستا جەختکرنێ دگونجیت پتر ژ ڕێکەکێ یان کەرەستەکێ دناڤ ڕستێدا بهێن و هەمی پێکڤە کریارا جەختکرنێ بهێزتر دئێخن، وەکی (دووبارەکرن، جهگوهۆڕین، مەزنکرنا ڕۆنانێ (گرێ، ڕستە)...)، وەک:

١. ئەڤ چاڤێن هە نە د غەریبن. (بدل ٢٠٠٦:٣٤).

٢. من ژێ ئەو زەمبیل هەلگریت. (بامەڕنی ٢٠١١: ٥٧).

د ڕستا (١)دا گرێیا ناڤی (چاڤ) ب ڕێکا دیارکەرێ بەری سەرەی هەڤالناڤێ ئاماژێ (ئەڤ ... هە) هاتیە مەزنکرن، د هەمان دەمدا جهگوهۆڕین د نیشانا کاریدا ڕوویدایە، نیشانە بخو ژێ هاتیە گوهۆڕین، چونکی کارێ ڕستێ نەتەمامە، دڤێت نیشانا نەرێ ل گەل کاری بایە ب ڤێ شێوەی "ئەڤ چاڤێن هە د غەریب نین/ نینە" ئانکو "نە"، کەڤتیە پێش کاری ڕستێ، بوویە توپیک و هێزا سەرەکی ژێ کەڤتیە سەر نیشانا کاری. د ڕستا (٢)دا گرێیا ناڤی بکەر (من) ب نیشانا جەختکرنێ (ژێ) هاتیە مەزنکرن، گرێیا بەرکاری (زەمبیل) ب دیارکەرێ بەری سەرەی هاتیە مەزنکرن، ئانکو هەردوو گرێیێن (بکەری، بەرکاری) ب ڕێکا دیارکەرێن وان هاتینە دیارکرن، جەختکرن ل سەر دروست کریە، زێدەباری ڤێ ژلایێ هێزێڤە کارێ "هەلگرت" ژ بەرکو کارەکێ دارشتییە هێزا سەرەکێ کەڤتیە سەر پێشگرێ "هەل"، ب ڤان هەرسێ ڕێکان جەختکرن ل سەر ڕستێ پەیدا بوویە.

ئەنجام

کارێ سەرەکیێ جەختکرنێ نەهێلانا گومانێ و دوو دلیێ یە ل دەڤ گوهداری، ئەڤ چەندە د ئاستێ ڕستەسازییێدا ب ڕێکا ڕێزبوونا ڕۆنانێ، مەزنکرنا گرێ و ڕستەیان، دووبارەکرنێ، ڕێکێن جوراوجور دهێتە دەستنیشانکرن. ئاخڤتنکەر یان نڤیسەر هەمی دەمان پێگریێ ب ڕێزبوونا کەرەستێن زمانی ناکەت، بەلکو هندەک جاران جهگوهۆڕینێ د ڕستێدا ژ بۆ خزمەتکرنا جەختکرنێ بکار دهینیت، ئەو کەرەستێ دبیتە جهێ سەرنجراکێشانێ و گرنگیدانێ ژ جهێ خۆ یێ سەرەکی دهێتە پێش، دبیتە توپیک، نیشانا نەرێ ئێک ژ وان کەرەستانە کو هندە کجاران جهێ خویێ سەرەکی د گوهۆڕیت و د کەڤیتە بەری کاری ب تایبەتی ل گەل کارێن نەسادە. مەزنکرنا گرێ و ڕستەیان ب ڕێکا هندەک کەرەستان دشێن جورە جەختکرنەکێ ل سەر ڕستێ بخو پەیدا دکەن. مەرج نینە د ناڤ پێکهاتا ڕستێدا بۆ مەرەما جەختکرنێ کەرەستەیەک یان ڕێکەک ب تنێ بهێتە بکارئێنان، بەلکو دگونجیت چەندین ڕێک و کەرەستە ب هەڤرا جەختکرنێ پەیدا بکەن. گەلەک جاران ب ڕێکا لاڕستان وەک فورمێن (جەختکرنێ و هشیارکرنێ...) دشیاندایە جهگوهۆڕین دناڤ لاڕستاندا (سیستمی، نەسیستمی)دا ڕووی بدەن، ئەو لاڕستا دکەڤیتە دەستپێکا ڕستێ، دبیتە جهێ گرنکیدانێ و جەختکرنێ دروست دکەت.

پەراوێز

. حبيب يوسف مغنيه، شيخ مصطفى الخلاييني، فاضل صالح السامرائي، متولي على متولي، محمد زرقان الفرخ، هادى نهر زاراڤێن (توكيد – تأكيد) بكارئينانە.

٢. هەر ئێک ژ (کەمال میراودەلی، ساجیدە عەبدولا، شلێر ڕەسووڵ، پائیز عومەر ئەحمەد، شێرزاد سەبری، حەمید سالح، شلێر نایف...) زاراڤێ جەختكرن بكارئینایە.

٣. مۆرفیما ژی د ڕستێدا د گەل هەمی جۆرێن فرێزان دەردكەڤێت و پێدڤی ب مۆرفیما خستنەسەرێ نینە (ئەمین، شلێر نایف، :٢٠١٦ ٧١).

ژێدەر

ب كوردی:

– ئامێدی، صادق بهاءالدين (١٩٨٧). ڕێزمانا كوردی (كرمانجیيا ژوری و ژێری یا هەڤبەركرنی). بەغدا.

– ئەحمەد، بائیز عومەر (٢٠٢٠). ڕێزمانا بەهدینی. دەزگەهێ نالبەند یێ چاپ و وەشانێ: دهوک.

– ئەمین، شلێر نایف (٢٠١٦). مۆرفیما "ژی" د گۆڤەرا بەهدینیدا. گۆڤاری زانكۆی ڕاپەرین. پەربەندا (٣). ژمارە (٦). ل(٥٩-٧٢).

– ئەمین، شلێر نایف (٢٠١٩). ڕێكێن جەختكرنێ د یالێكتا كرمانجیا سەریدا (گۆڤەرا بەهدینی). المجلة الاكاديمية لجامعة نوروز. المجلد (٨). العدد (١). ص(٥٠٥-٥١٨

– ئەمین، نووری عەلی (١٩٥٦). قەواعدی زمانی كوردی لە "صەرف و نەحو"دا: بەغدا.

– ئەیوب، بنار حسێن (٢٠٢٠). پاكردنەوەی لێكسیكی لە زمانی كوردیدا (لێكۆڵینەوەیەكی واتاسازییە). نامەی ماستەر. زانكۆی سۆران: فاكەڵتیی پەروەردە.

– ئەحمەد، سیروان سمین (٢٠٢٣). لێكسیكۆسینتاكسی دروستەی ئارگۆمێنت لە زمانی كوردیدا. نامەی دكتۆرا. زانكۆی سلێمانی: كۆلێژی زمان.

– پشدەری، ساڵح حسێن حەسەن (١٩٨٤). كورتییەک لە ڕێزمانی كوردی: بەغدا.

– بەرزنجی، شلێر محەمەد ڕەسووڵ (٢٠٠٤). یاساكانی دارشتنی لاڕستەی دیارخەری لە زمانی كوردیدا. نامەی دكتۆرا. زانكۆی سەلاحەدین: كۆلیژی ئاداب.

– جگەرخوێن (١٩٦١). اوا و دەستوورا زمانی كوردی: بەغدا.

– حاجی، ئیڤان حەسەن (٢٠٢٣). مۆرفۆفۆنۆسینتاكس د زمانێ كوردیدا (گۆڤەرا بەهدینی): دهوک.

– حاجی، ڤیان سلێمان (٢٠٠٧). كەرەستە بەتاڵەكان لە ڕوانگەی تیۆری دەسەڵات و بەستنەوە (شێوەزاری كرمانجی سەروو). نامەی دكتۆرا. زانكۆی سەلاحەدین:كۆلێژی زمان.

– حاجی، ڤیان سلێمان (٢٠٠١). ڕێككەوتن لە شێوەی ژووروووی زمانی كوردیدا. نامەی ماستەر. زانكۆی سەلاحەدین: كۆلێجی ئاداب.

– حەمە ئەمین، تانیا ئیسماعیل (٢٠٢٤). دەوروبەر لە ڕۆنان و واتای ڕستە لە زمانی كوردیدا. نامەی دكتۆرا. زانكۆی سلێمانی:كۆلێژی زمان.

– دزەیی، عەبدولواحید موشیر (٢٠١٣). وشەسازیی زمانی كوردی، چاپی دووەم: هەولێر.

– ڕەشید، طه ڕەحیم (٢٠١٥). ڕۆنانی فرێز لە زاری كرمانجیی ناوەڕاست و كرمانجیی ژووروودا. نامەی ماستەر. زانكۆی سلێمانی: سكوڵی زمان – فاكەڵتیی زانستە مرۆڤایەتییەكان.

– سەددیق، شێرزاد سەعید (٢٠١٣). ڕستە بە پێی ڕێزمانی لێكسیكی ئەركی لە زمانی كوردی و فارسیدا. نامەی دكتۆرا. زانكۆی سۆران: فاكەڵتیی ئاداب.

– سەعید، پەسار محەمەد حەسەن. (٢٠١٣). ڕۆلێ لاڕستێ د ڕستێن لێكدای و ئالوزێن زمانێ كوردیدا. ناما ماستەرێ. زانكویا دهوک: كولیژا زانستێن مروڤایەتی/ سكولا ئادابێ.

– عەبدوڵا، عەبدولسەلام نەجمەدین (٢٠١٨). شرۆڤەکرنا زمانێ ریکلامێن بازرگانی. سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی.

– عبوزید، سانیا جەبار (٢٠١٩). جهگۆرینا کەرەستان د رستێدا (گۆڤەرا بەهدینی). سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی: زاخۆ.

– عەلی، تاڵیب حسێن و رەشید، فوئاد ساڵح (٢٠٢٢). واتای سیمانتیکی لە مانشێتی سەرەکیی رۆژنامەدا. رۆژنامەی "خەبات و کوردستانی نوێ" بە نموونە. گۆڤاری زانکۆ بۆ زانستە مرۆڤایەتییەکان. بەرگی (٢٦). ژمارە (٢). لا(١٢١-١٤٦).

– عەلی، شێرزاد سەبری (٢٠١٥). واتایا بابەتی د مانشێتێن رۆژنامەیاندا - رۆژناما "وار" وەک نموونە. گۆڤارا زانکۆیا دهوک. پەربەندا (١٨). ژمارە (١). لا (٤١-٧١).

– فەتاح، محەمەد مەعرووف (٢٠١١). زمانەوانی. ئەکادیمیای کوردی: هەولێر.

– فەتاح، محەمەد مەعرووف (٢٠١٠). لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان. کۆکردنەوە: شێروان حسێن خۆشناو و شێروان میرزا قادر. دەزگای موکریانی: هەولێر.

– فەرهادی، ساجیدە عەبدوڵا (٢٠١٣). هەندێ لایەنی رستەسازیی زمانی کوردی. ئەکادیمیای کوردی: هەولێر.

– قادر، سەباح رەشید (٢٠٠٩). هەندێ لایەنی رێزمانیی دەسەڵات و بەستنەوە (GB) لە زمانی کوردیدا. ب ئەکادیمیای کوردی: هەولێر.

– قادر، کاروان عومەر (٢٠٠٨). رستەی باسمەند لە زمانی کوردیدا. مەڵبەندی کوردولۆجی: سلێمانی.

– کەریم، دیار عەلی کەمال (٢٠٠٢). رێزمانی کوردی. روانگەیەکی بەرهەمهێنان و گوێزانەوە، نامەی ماستەر. زانکۆی سەلاحەددین. کۆلیجی پەروەردە.

– گوهەرزی، محەمەد طاهر (١٩٩٩). رێزمانا کوردی (زارێ کرمانجی). دهوک: چاپخانا خەبات.

– گیو، موکریانی (١٩٦١). فەرهەنگی مهاباد. هەولێر: چاپخانەی کوردستان.

– لژنەیەک ژ وەزارەتا پەروەردێ (٢٠١٩). زمان و ئەدەبێ کوردی. قوناغا ئامادەیی. پۆلا دوازدێ. چاپا شەشێ. هەولێر.

– لژنەیەک ژ وەزارەتا پەروەردێ (٢٠٢٢). زمان و ئەدەبێ کوردی. قوناغا ئامادەیی. پۆلا یازدێ. چاپا نەهێ. هەولێر.

– محەمەد، حەمید ساڵح (٢٠١٧). جەختکرن و شێوازەکانی لە زمانی کوردیدا: هەولێر.

– مستەفا، ئیدریس عەبدوڵا. (٢٠١١). لایەنە رەوانبێژییەکان لە شیعری کلاسیکی کوردیدا: هەولێر.

– میراودەلی، کەمال (٢٠٠٧). فەرهەنگی رێزمانی کوردی. مەڵبەندی کوردلۆجی: سلێمانی.

– نظام الدين، فاضل (٢٠٠٧). فەرهەنگا شرین. عەرەبی – کوردی، چاپی چوارەم. سلێمانی.

– وەهبی، توفیق (١٩٢٩). دەستووری زمانی کوردی – جزمی یەکەم: بەغدا.

ب عەرەبی:

– – ابن جني، ابی الفتح العثمان (١٩٨٨). المع فی العربیة. تحقیق: سمیح ابو مغلی. دار مجدلاوی: عمان.

– – البعلبكي، منير (٢٠٠٠). المورد، انكليزی – عربي. الطبعة ٣٤. دار العلم للملايين: بيروت.

– – الخولي، محمد علي (١٩٨٢). معجم علم اللغة النظري. انكليزي - عربي.

– – المخزومي، مهدي (١٩٦٤). فی النحو العربی - نقد و توجیه. المكتبة العصرية: بيروت.

ب ئینگلیزی:

– Geoffrey Leech (2006). A Glossary of English Grammar. Edinburgh University.

– Trask, R.L(1993) A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics. London: Brighton.

-Oxford learns dictionaries. Definition English Emphasis. Online.هاتیە ل رێکەفتی ٢٠٢٤/١٢/١٨). https://www. oxfordlearnsdictionaries

ژێدەرێن نموونەیان:

– بامەڕنی عبدالرمن (٢٠١١). شەڤێن چلەی سلێمانی: چاپخانەی کەمال.

– بدل، عصمت محمد (١٩٩٩). ژ دەستدانا خەونان. دهوک.

– بدل عصمت نحمد (٢٠٠٦). خەونەکا بنەڤشی. دهوک: ئێکەتیا نڤیسکارێن کورد.

– جەمیل، مەسعوود (٢٠١٤). کوردمان. دهوک.

– سلێڤانەی، حسێن (٢٠٠٦). بالولکا شەکرێ. دهوک: ئێکەتیا نڤیسکارێن کورد.

– سلێڤانەی، کەمال (٢٠١١). نەییا بەندەمانێ (کورتەرۆمان). دهوک: ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد.

– سواری، محمد (٢٠٠٥)، گوند. هوک: چاپخانا هاوار.

– عبدالرحمن، محسن (٢٠٠٦). مرن دقشلەیا پادشاهیدا. دهوک: ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد.

– عمر، فاضل (٢٠٢٠). ئاکنجی یێن مێرگا بیابانێ (بەری قەریسە ببوهژت). هەولێر: چاپخانەی پاک.

– محمد، بلند (٢٠٠٥). سوتنگەهـ دهوک: ئێکەتیا نڤیسکارێن کورد.

– مزیری، نەوزاد (٢٠٠٨). ساکو: ئێکەتیا نڤیسکارێن کورد.

– ناڤشکی، تەحسین (٢٠٢١). تاخێن خودێ .هەولێر.

الملخص

إن التوكيد ظاهرة لغوية تظهر في جميع لغات العالم، وتستخدم لتعيين عنصر أو لتوضيح معنى معين في الكلام. ففي الجملة، يستعمل غالبا لجذب انتباه السامع بشكل أكبر إلى مقصد المتكلم. وفي اللغة الكردية يستعمل التوكيد بشكل بارز من خلال أساليب متعددة في المستوى التركيبي، مثل طريقة بناء الجملة عبر النظام الصوتي أو بواسطة المورفيمات، أو عن طريق الترتيب والتقديم والتأخير، أو بتكبير عناصر الجملة، أو بإعادة الكلمات داخل الجملة، أو بوسائل أخرى متنوعة. ويعد موضوع التوكيد في لهجة البهديناني من المواضيع ذات الأهمية؛ لذا نحاول في هذا البحث أن نبرز التوكيد في المستوى التركيبي، بأسلوب وصفي، عبر تحديد العناصر التي تشكل أساسا للتوكيد في الجملة. وقد افترضنا أنه في المستوى التركيبي هناك أكثر من وسيلة وعنصر يستعملان للتوكيد. وللوصول إلى هذه الفرضية، تم اعتماد المنهج الوصفي، وتبين في النتيجة أن كلا من (الترتيب، تكبير الأصوات، التكرار، والوسائل المتنوعة) يعد أساسا لبناء التوكيد.

الكلمات المفتاحية: التوكيد، التكرار، إعادة القول، الكلمات المؤكدة، وسائل التوكيد

Abstract

Emphasis is a linguistic phenomenon that appears across all world languages and is used to highlight a linguistic element or to clarify a specific meaning in discourse. At the syntactic level, emphasis plays a crucial role in drawing the listener's attention more strongly toward the speaker's intended message. In Kurdish, particularly in the Bahdini dialect, emphasis is manifested in various ways at the structural level, such as through phonological patterns, morphological markers, syntactic ordering (fronting and shifting), enlargement of sentence components, repetition, and other diverse strategies.Given the importance of emphasis in the Bahdini dialect, this study seeks to identify and describe its manifestations at the syntactic level, following a descriptive approach by specifying the elements that serve as the basis of emphasis within the sentence. The study hypothesizes that the syntactic level employs multiple means and elements to achieve emphasis. The findings reveal that (syntactic ordering, phonological enlargement, repetition, and various strategies) constitute the fundamental bases for constructing emphasis.

Keywords: emphasis, repetition, reiteration, emphatic words, strategies of emphasis

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٧/١٣
پەسەندكردن: ٢٠٢٥/٨/١٣

تەكنیكێن پرسكرنێ و لۆژیكا بەرسڤڤەدانا وێ د ئەدەبێ كوردیدا
پرسكرنەكا خانی و بەرسڤڤەدانا "حاجی قادری كۆیی" وەک نموونە

د. ئەحمەد محەمەد مام عوسمان قەرەنی
پرۆفیسۆرێ هاریكار
ڕاوێژكاری پەروەردەیی خانەنشین.
ئیمێل ahqarani55@gmail.con

پوختە

ئاخڤتن بنەمایەكا سەرەكییە د ئاڤاكرنا كەسایەتییا مرۆڤی و ڕێكخستنا پێوەندییێن وی دگەل ئەوێن دیكە دا. زەحمەتترین تەكنیكێن ئاخڤتنێ ژی، چێكرن و دەربڕینا پرسانە، چونكە ئاستێ زانستیێ پرسكەری و پێگیرییا وی ب بهایێن بلند ڤە و شارەزایا وی د شێوازێ دەربڕینێدا د ئەڤێ تەكنیكێدا دیار دبن. ئەگەر یەكەم پێنگاڤا پرسكرنێ ژی، ژ تەكنیكێن درستكرنا وێ دەستپێ بكەت، ئەڤە مەبەستا وێ بۆ ئارمانجەكێ هەول ددەت. ئەو هەولدان ژی، جارەكا دیكە ل جەم كەسێ بەرانبەردا دبیتە سەرەتایا قۆناغەكا نوی، كو ژ لۆژیكا ڤەدیتنا بەرسڤڤەدانا وێ دەستپێ دكەت و خوە نێزیكی ئارمانجا پرسكرنێ دكەت. بدەستڤەئینانا ئارمانجێ ژی دبیتە چەڤێ هەڤكێشەیەكا هەڤسەنگ د ناڤبەرا هەر پرسكرنەكێ و بەرسڤڤەدانا وێ دا. ل ڤێرە دووڕیانەكا چاڤەڕێنەكری دهێتە پێش، كو هەبوون و پاراستنا ئەوێ هەڤسەنگیێ ل سەر تەكنیكێن درستكرنا پرسكرنێ و لۆژیكا بەرسڤڤەدانا وێ ڕادوەستیت. ئەڤ جۆرێ هەڤكێشەیێ د ئەدەبێ بایە بلندا دهێتە دیتن. ئەڤ نموونەیە د ئەدەبێ كوردیدا هەنە، لێ ب شێوەیەكێ زانستی نەهاتینە دەستنیشانكرن، كو تەكنیكێن درستبوونا وان بهێنە شرۆڤەكرن و وزەیا فەلسەفەیا وان ژی بهێتە ڤەدیتن. ژبۆ سەلماندنا ئەڤێ ڕاستیێ ژی، پرسكرنەكا ئەحمەدێ خانی و بەرسڤڤەدانەكا حاجی قادرێ كۆیی هاتینە دەستنیشانكرن و كار ل سەر ئەوێ هەڤكێشەیێ هاتیە كرن، ئەوا هەردوو ئالیێن وێ هەڤسەنگ دكەت.

پەیڤێن كلیلی: پرسیار، پرسكرن، بەرسڤ، بەرسڤڤەدان، ئایین و دەولەت

پێشەكی

پرسكرن وەك تەكنیكەكا بنیاتا هەلبەستێ د بەرهەمێن شاعرێن كلاسیكێن كورد دا بكارهاتیە، لێ ناساندنا تێرما وێ یان شرۆڤەكرنا تێگەها وێ یان ژێ ڤاڤێركرنا جۆرێن وێ ب شێوەیەكێ ڤەبڕ د فەرهەنگێن تێرمێن ئەدەبیێن كوردیدا ناهێنە دیتن. ئەڤە ژێ ئاریشەیەكە و پێدڤی ب چارەسەركرنێ هەیە. د ئەوێ چارەسەركرنێ دا دێ هەول هێتەدان كو ئەنجاما ئەڤان هەردوو گریمانەیان بهێتە ڤەدیتن:

–ئایا جیاوازی د ناڤبەرا پرسیار و پرسكرنێدا هەیە و تایبەتمەندیێن وان چنە؟

–چەوا پرسكرن د ئەدەبێ دێرینێ كوردیدا هاتیە دەربڕین و چەوا هاتیە بەرسڤڤەدان؟

گرنگییا ئەڤێ ڤەكۆلینێ د جوداكرنا تێگەهێن پرسیار و پرسكرنێدایە، كو چەوا وەك دوو تێرمێن سەربخوە ل دویڤ رۆلێ وان د بنیاتا دەقێن ئەدەبیدا هاتینە بكارئینان. ئەو رێكارێن تایبەتمەندیێن وان پێ هاتینە رۆنڤەكرن و جۆرێن وان ژێ هاتینە پۆلینكرن. د ئەوێ پۆلینكرنێدا جەخت ل سەر تەكنیكێن پرسكرنێ هاتیە كرن و پاشی پێگەهێ وێ ژ ئالیێ ئەدەبی و فەلسەفی و زانستی ڤە هاتیە شرۆڤەكرن. ئەو شرۆڤەكرن ژێ د سنۆرێ پرسكرنەكا ئەحمەدێ خانیدا هاتیە دەستنیشانكرن و بەرسڤڤەدانا وێ ژ ئالیێ حاجی قادرێ كۆیی ڤە هاتیە رۆهنڤەكرن. بۆ ئەڤێ مەبەستێ ژێ رێبازا وەسفی شیكاری هاتیە پێڕەوكرن.

ناڤەرۆكا ڤەكۆلینێ، ژ بلی پێشەكی و ئەنجام و لیستەیا ژێدەران، ژ دوو پشكان پێكهاتیە: پشكا یەكێ ژبۆ ئالیێ تیۆری هاتیە تەرخانكرن و دوو تـەوەران ب خوە ڤە دگریت. د تـەوەرێ یەكێ دا تێرما پرسكرنا ئازاد هاتیە پێناسەكرن و تێگەها وێ هاتیە ڕاڤەكرن و پێگەهێ وێ ژێ د پێوەندییێن دگەل جۆرێن دیكەیێن پرسیار و پرسكرناندا هاتیە دەستنیشانكرن. تـەوەرێ دوویـێ ژێ ل بـارەێ تەكنیكێن پرسكرنێ یە و سـەرەدەرییا وێ دگەل لۆژیكا بەرسڤڤەدانێ هاتیە سەرڕاستكرن.

د پشكا دوویێدا، پێنگاڤێن درستبوونا تەكنیكێن پرسكرنێ ل سەر بۆچوونەكا ئەحمەدێ خانی هاتینە پراكتیزەكرن و نموونەیەك ژ پرسەكا فەلسەفییا زیندی د بەرهەمێن ویدا هاتیە دەستنیشانكرن و بەرسڤڤەدانیا وێ ژێ ل دویڤ هندەك بەلگەیێن پەسەندكری د بەرهەمێن حاجی قـادرێ كۆییدا هاتییە رۆنڤەكرن.

پشكا یەكێ: چارچویڤێ تیۆریێ ڤەكۆلینێ

تـەوەرێ یـەكێ: ناساندن و تایبەتمەندیێن پرسكرنێ و بەرسڤڤەدانێ

پـرس و بـەرسـڤـدان ژ ئـالیێ زمانەڤانیێ و زاراڤـەسـازیـێ ڤـە دوو فۆرمـێـن جـودانـە لێ هەڤبەندییەكا ئورگانیكی د ناڤبەرا واندا هەیە و وەك دوو ئالیێن هەڤكێشەیەكێ دیار دبن. واتایا پرسكرنێ تەڤاڤ نابیت ئەگەر بەرانبەری وێ بەرسڤڤەدانەك نەبیت. هەبوونا بەرسڤڤەدانێ ژێ پشتی ئەركێ پرسكرنێ دەستپێ دكەت، لەوما ب فەر دهێتە زانین كو زاراڤەیێن هەردوویان ب جودا بهێنە ناساندن و پاشی تایبەتمەندیێن وان بهێنە هەڤبەركرن.

١-١-١. زاراڤـەیـا پـرسـكـرنـێ: د فەرهەنگێن زاراڤـەیـێـن ئـەدەبـێ كـوردیـدا (پـرس، پرسیار) بۆ هەمان واتا بەرانبەر (سؤال – question) دانینە و "پرسیاری كەلامی‘‘ ژێ بەرانبەر (السؤال الكلامي – Rhetorical question) دانایە (لیژنە ٢٠٠٦: ٢٦). ژ ئـەوان هەر سێ زاراڤەیان تنێ زاراڤەیا داویێ هاتییە شرۆڤەكرن، كو "هونەرێكە لە هونەرەكانی زانستی كەلام، بریتییە لەو پرسیارەی لەكاتی لێدوان

و یاخود نووسیندا بە مەبەستی ڕاکێشانی سەرنجی خوێنەران و بە تایبەت بیسەران ئاراستە ئەکرێ تاکوو لەم ڕێگەیەوە لێدوان یاخود نووسینەکە زۆرتر لە سەر جەماوەری خوێنەر و بیسەر کاریگەری دابنێ" (سەجادی ٢٠٠٤: ١٠١)، لێ بۆچوونا خوە ل سەر چو دەقێن ئەدەبێ کوردی پراکتیزە نەکرییە، یان بۆ سەلماندنا بۆچوونا خوە چو نموونە نەئینایە. هەر چەندە ئەڤە بۆچوونەکا باوە و د ژێدەرێن ئینگلیزی ژی دا دووبارە دبیتەڤە کو "پرسیارا ڕۆنبێژی ئانکو ڕەوانبێژی مەبەست ژێ تنێ باندۆرا خوە ل سەر کەسێن دیکە هەبیت، نەک ژبۆ بدەستڤە ئینانا بەرسڤەکێ دهێتە ئاراستەکرن" (البعلبکي ١٩٩٩: ٧٨٧). د ژێدەرێن عەرەبی ژی دا، هەر ب پرسکرنا ڕەوانبێژی بناڤکرییە و ژبۆ هەمان مەبەست بکار دهێت. "پرسیارا ڕەوانبێژی ئەو پرسیارەیە کو ل کەسەکی دهێتە کرن و پێدڤی ب بەرسڤێ نییە، چونکە ڕاستییەکێ دپەژرینیت. دەما تۆرەڤان د کارێ خوە یێ ئەدەبیدا بکار دهینیت، مەبەستا وی ئەوە کو بزاڤ و قایلبوونەکێ د دەروونا خوەندەڤانی یان ژی بینەریدا بورووژینیت" (التونجی ١٩٩٩: ٥٣٢). هەروەسا هەموو جۆرێن پرسیارێ: پرسیارا نکولی، پرسیارا هەلهێنانی، پرسیارا درامایی د فەرهەنگێن زاراڤەیێن ئەدەبێ کوردی و تەنانەت د فەرهەنگێن زمانێ کوردی ژی دا ناهێنە دیتن. پرس و پرسیار و پسیار وەک سێ پەیڤێن هەڤواتا د هندەک فەرهەنگێن کوردی – کوردیدا دهێنە دیتن و بۆ هەمان مەبەست هاتینە ناساندن (موکری ٢٥٧٣: ١٩٦). هندەکێن دیکە دوو ژ ئەوان پەیڤان پتر ڕێکخستینە و پەیڤا سەرەخۆشی ژی بۆ زێدەکرییە و بۆ هەمان مەبەست شرۆڤەکرینە کو "پرس (ن. خ. مێ) پسیار. سەرەخۆشی: پرسا تە چییە؟" (بۆتی ٢٠٠٦: ٥٢٨)، ڕامان ژ ئەوان هێمایێن کورتکری ژی ئەوە، کو پرس ناڤە سادەیە مێیە. ب شێوەیەکێ گشتی فەرهەنگێن زمانێ کوردی د نیڤ ئەڤێ بازنەییدا دزڤرن. د فەرهەنگێن کوردی کوردی : ئینگلیزیدا ئەو هەر سێ پەیڤ بەرانبەر "Question" دانینە، لێ پرسپێکردن بەرانبەر "Consunlting" هاتیە (ناڤخۆش ٢٠٠٦: ٣٧). د فەرهەنگێن کوردی: عەرەبی ژی دا "پرسپێکردن: استشارة" هاتیە (موکری، ٢٥٧٣ک: ١٣٥)، کو ب واتایا شێورمەندیێ دهێت و وەک پەیڤەکا دارێشتی هەمان مەبەستێ دگەهینیت. ئەڤە ژی ئەوێ ڕامانێ ددەت، کو مۆرفیما "پرس" وەک لیکسیکەکا فەرهەنگیا سادە پشکەکە ژ مۆرفیما دارشتنا "پرسپێکرن" و دگەل چەندین مۆرفیمێن دیکەیێن بەنددا د دارشتنا پەیڤێن نویدا بەشدار دبیت، وەک: پرس + ە = پرسە، پرس + یار = پرسیار، پرس + ژ + ی +کر + ن = پرسژێکرن، بەر + پرس = بەرپرس و... هتد. د هەڤبەرکرنا ئەڤان پەیڤێن سلالدا دیار دبیت کو پەیڤا پرس د ڕۆنان و واتـا یا خوە دا جودایە ژ هەموو پەیڤێن دیکە و د نیڤ ڤەکۆلینێن زانستیدا بکار دهێت و پەیڤێن دیکە نابنە جێگرەڤەیێن وێ، بۆ نموونە "پرسا مافێن مرۆڤی" گوزارشتێ ژ بابەتەکێ بەرفرەهـ دکەت کو لەوانەیە چەندین پرسیار و پرسژێکرن و پرسپێکرن و بەرپرسی هەموو پێکڤە لایەنەکێ بچووکێ ئەوێ بابەتی بن. د زمانێن دیکە ژی دا پرسیار و پرس وەک دوو زاراڤە جێگیر بووینە و هەریەکێ تێگەها خوە یا تایبەت هەیە، بۆ نموونە د زمانێ عەرەبیدا "سؤل" و "تساؤل" و د زمانێ ئینگلیزی ژی دا؛ "Question" و "Interrogation" دوو زاراڤەیێن جودانە. د سیاقا ئاخفتنا کوردی ژی دا هەست ب تێگەهێن هەردوویان دهێتە کرن، لێ زاراڤەیێن وان د توێژینەڤەیێن زانستیدا ب هویرکی ژێک نەهاتینە ڤاقێرکرن، لەوما د فەرهەنگێن زمانێ کوردی ژی

دا ئەو تێکهەلی درستبوویە. ل دویڤ لێکدانەڤەیا سلالدا، جیاوازی د ناڤبەرا "پرس'' و "پرسیار''ێ دا نەهاتیە کرن و جۆرێن وان ژی نەهاتینە پۆلینکرن، بۆ نموونە هەموو جۆرێن پرسێ: پرسا رێکخستی، پرسا سنۆردار، پرسا ئاراستەکری، پرسا ئازاد د نێڤ فەرهەنگێن زمانێ کوردیدا جەخت ل سەر نەهاتیە کرن. د هەردوو حالەتاندا پرس زاراڤەیەکە و تێگەهەکا خوە یا تایبەت هەیە دەما د ئاستا سینتاکسێدا واتا خوە یا تەڤاف د "پرسکرن"ێدا ددەت.

١-١-٢. زاراڤەیا بەرسڤڤەدانێ: ئەو تێکالزبوونا د دەستنیشانکرنا زاراڤەیێن پرسکرن و پرسیارێدا هەبوویە، ب هەمان شێوە یان ژی هندەک جاران ئالۆزتر د زاراڤەیێن بەرسڤ و بەرسڤڤەدانێ ژی دا دووبارە دبیتەڤە، چونکە "هەر زاراڤەیەکێ رامانا خوە یا سیاقی و ئیتیمۆلۆجی هەیە و ڤەکۆلەری ناچار دکەت کو هویربینیێ د واتایا وێ دا بکەت داکو پرسا وێ یا تێکالزی و بنیاتی تیۆرییا تێگەها وێ شرۆڤە بکەت'' (بن جيلاني ٢.١٦: ١٢٧). ل دویڤ پەسەندکرنا ئەڤێ بۆچوونێ، د هندەک فەرهەنگێن کوردیدا تێکالزییا واتایا ئەوان هەردوو زاراڤەیان ب ئەڤێ شێوەیی جودا کرییە: "بەرسیڤ = جواب و بەرسیڤدان = إجابة'' (موکری، ٢٥٧٣ک: ٧٥). ئەو جوداوازییا د ناڤبەرا ئەوان هەردوو پەیڤاندا د زمانێن کوردی و عەرەبیدا هەیە، د زمانێ ئینگلیزی ژی دا دهێتە دیتن، وەک: ''Answer'' و ''Response'' (البعلبكي ١٩٩٩: ٧٨١). ژبلی جیاوازییا واتایی یا د ناڤبەرا بەرسڤ و بەرسڤڤەدانێدا هەیی، جودابوونەک د ئەرکێ وێ یێ زمانەڤانیێ ژی دا هەیە. بەرسڤ: پێدانا ئەوێ زانیارییێ یە یا پرسیارکەری داخوازکری، لێ بەرسڤڤەدان بەشەکە ژ ئەوان زانیارییێن پرسەکێ کرین و هەردوو لایەن هەول ددەن پترین زانیارییان ل سەر ئەوێ بابەتی بدەستخوەڤە بهینن.

د ئەنجاما ئەڤێ هەڤبەرکرنا زمانەڤانی، فەرهەنگیدا دیار دبیت کو ل دویڤ واتایا هەردوو پەیڤێن "پرسیار'' و "بەرسڤ''ێ دا، هەر کەسەک و د هەر ئاستەکیدا بیت دکاریت ب ئاسانی بکار بینیت، لێ "پرسکرن'' و "بەرسڤڤەدان'' و پێگەهێ ئەرککارییا وان ل سەر ئاستێ سینتاکسێدا ئەوێ راستیێ نیشان ددەت، کو سەرەدەری دگەل ئەوان هەردوو زاراڤەیاندا بۆ مە کارەکێ ئاسان نییە و پرۆسەیەکا فرە رەهەندە، ب تایبەتی کو "ئەم چەند تشتەکین و مە بەرانبەر تشتێن دیکە بەرسڤڤەدان هەیە'' (Richards 1965: 29). ل دویڤ بنەماییێن ئەڤێ تیۆرێ، ئەم ب رێیا هندەک تشتێن دەستنیشانکرییێن بژاردە را و هندەک پەیڤ و واتاییێن وان دگەهینە جیهانەکا رووت و نەهەستپێکری، کو واتایا پەیڤان تێدا ل دویڤ کارلێککرنەکا جێڤەگردا دیار دبیت. ئەو جێڤەگرتن ژی بیاڤەکێ رێخوەشکەرە کو بەرسڤڤەدانەکێ بۆ ئەوێ واتایێ چێ بکەت. هەر بەرسڤڤەدانەک ژی وەک تەکنیکەکا هزری د دانوستاندنێن ئاست بلنددا بکار دهێت، هەر وەسا د بابەتێن ئەدەبی و فەلسەفی و زانستی ژی دا ب مشەیی دهێتە دیتن. ئەڤ بۆچوونە خوە نێزیکی ئەوێ راستیێ دکەت، کو بەرسڤڤەدان دەرئەنجامێ پرسەکێ یە کو کەسەکێ بیرتیژ کری، لێ وشەیەک یان هەڤۆکەک تێرا رۆنڤەکرنا وێ ناکەت، لەوما پێویستی ب رۆنڤەکرنەکا پتر هەیە و لەوانەیە چەندین کەس تێدا بەشدار ببن. د سیاقا ئاخفتنا کوردی ژی دا هەست ب تێگەهێن پرسکرن و بەرسڤڤەدانێ دهێتە کرن، لێ زاراڤەیێن وان د تویژینەڤەیێن ئەدەبی دا ب هویرکی ژێک نەهاتینە ڤاڤێرکرن، لەوما د فەرهەنگێن زمانێ کوردی ژی دا ئەو تێکهەلی درستبوویە.

١-١-٣. تێگەهێن پرسکرن و بەرسڤڤەدانێ ل

دویڤ پێناسەکرنا زاراڤێێن (پرسیار، پرسکرن)ێ و (بەرسڤ و بەرسڤڤەدان)ێ وەسا خویا دبیت، کو تێگەهێن وان وەک فۆرم جیاوازن و د هەڤبەندیێن خوە ژی دا ئەرکێن وان دجودانە، ژ ئالیێ پێکهاتەیێ ڤە وەکهەڤ نینە، هەریەکێ ژ ئەوان چەند جۆرێن خوە هەنە. ب شێوەیەکێ گشتی ئەڤ جۆرە پرسکرنە و داخوازا وەرگرتنا زانیاران "بۆ دوو کۆمەلەیان دابەش دبن: کۆمەلەیا یەکێ، پرسێن شرۆڤەکرینە، کو ئەوا بۆ هاتییە ئاراستەکرن لێ تێگەهشتیە. کۆمەلا دوویێ ژی پرسێن هەلسەنگاندنێنە، کو دەمێ دهێنە ئاراستەکرن پێدڤی ب بڕیار وەرگرتنێنە، ژ بۆ کو یێ بەرامبەر پێ قایل ببیت یان ڕەت بکەتەڤە'' (فیشر ٢٠٠٩: ٨٩-٩٥) ئەو جوداوازی ژی ب ڕۆهنی خەسلەتێن هەردوو جۆران دەستنیشان دکەت. ئەوا هەڤبەندی ب ئەڤێ ڤەکۆلینەڤەیێ هەیە ئالیێ دوویێ یە، کو د ڕامانا خوە یا کویر دا زاراڤێێن "پرسکرن و بەرسڤڤەدان''ێ ڤەدگریت.

ل بارەی زاراڤەیا (پرسکرن - تساؤل - Interrogation) کو ب ڕامانا "هونەرێ سۆراغکرنێ و بدەستڤەهینانا کۆزانیاریێ دهێت و پتریا جاران جیاوازی د ناڤبەرا پرسکرنا ڕاستەوخوە و پرسکرنا لێکزڤراندی هەیە، هەروەسا ئەو جیاوازی د ناڤبەرا پرسکرنا گشتی و پرسکرنا تایبەتی و تەڤایا پرسکرنێن ل بارەی دۆزەکێ یان گریمانەیەکێ ئەوێن ژێپرسینەکێ درست دکەن دهێتە کرن'' (خلیل ١٩٨٩: ١٥٩). ئەڤ بۆچوونە مە نێزیکی ئەوێ ڕاستیێ دکەت کو پرسکرن زاراڤەیەکا تەوەربەندە و کاریگەرییەکا هەڤبەش د ناڤبەرا جۆرێن وێدا هەیە، لێ ئەرکێ هەر یەکێ ژ ئەوان جودایە، بۆ نموونە مەبەست ژ پرسکرنا کەلامی ئەوە کو "کاریگەرییەکا دەروونی ل کەسێ بەرانبەر بکەت، یان ژی نیشانەکا سەرسوڕمانێ بۆ درست بکە'' (Cuddn 1997: 572)، لێ پرسکرنا ئازاد ل دویڤ ئەڤێ بۆچوونا پەسەندکری دیار دبیت کو د بازنەیەکێ مەعریفیێ بەرفرەهـ دا بکار دهێت و ل سەر هەر سێ ئاستێن فەلسەفەیی و زانستی و ئەدەبیدا ئەرکێ لێگەڕیان زانیارییان دبینیت. هەموو جۆرێن پرسکرنێ ژی ل سەر خالا ڤەدیتنا ڕاستیێ یەکدوو دگرنەڤە، چونکە "ڕاستی یا بەربەلاڤە و پتر ژ ئاستەکێ یا بژیایە و پێتڤی ب شیانێن پتر ژ کەسەکی، کۆمەلەیەکێ، جۆرەکی هەیە، داکو سیمایێن دەستنیشانکریێن چالاکیێن وێ یێن سەلماندی بدەت'' (محمود ٢٠٠٢: ١٨٥). ب ئەڤێ شێوەیێ چالاکیێن هەر سێ ئاستێن فەلسەفەیی و زانستی و ئەدەبی ل دویڤ ڤەدیتنا ڕاستیێ دگەڕن:

- ل سەر ئاستی فەلسەفەیی "پرسکرن ل سەر سێ بنگەهان دهێتە دانین: ١. د بیاڤێ دانوستاندنێ دا بهێتە هەلهینان و دەبیت بەهانەیێ ژێ ڕا بهێنیت. ٢. پرس بهێتە ئامادەکرن و هەموو تشت ل دویڤ بیاڤێ دانوستاندنێ بهێنە ڕێکخستن. ٣. ئەوا مایی کو دێ چەوا ب کەسەکێ دیکە ڕا ئاخێڤی" (أرسطو ١٩٨٥: ٧٢٦). ئەڤە ژی پرۆسەیەکا ئالۆزە و ئارمانجێن وێ ژی ب ساناهی ناهێنە سەلماندن، لەوما "د گریمانەیا چەرخەکێ تەڤاڤ ڕێکوپێک و بەردەوامدا بزڤڕیت، دکەفتە بەر پرسەکا مۆکڕ، ژبەر کو هەڤتەرییبا د ناڤبەرا جۆرێن هونەراندا ب ساناهی ناهێتە پەژراندن و هەڤتەرییا د ناڤبەرا فەلسەفەیێ و شعریدا پتر جهێ گومانێیە" (Wellek1985: 125). ڕەهـ و ڕیشالێن ئەڤێ کێشەیێ دزڤڕنەڤە بۆ ئەوێ بۆچوونێ کو هونەر ب گشتی و ب تایبەتی شعر بەرهەمەکێ خودییە، لێ ئەڤە ژی ژ دوو ئالییان ڤە کێشەیەکا بەرنامەڕێژیێ درست دکەت و ل داوییێ هەر ژ قەوارەیا "خود'' ێ دەردچیت و مژویلی پرسێن بابەتی دبیت، ئەوێن دانوستاندنەکا مەعریفی

د ناڤبەرا فەلسەفەیێ و زانستێن مرۆڤایەتیدا چێ دکەت، ژبەرکو هەر دیاردەیەکا جڤاکی لایەنەکێ ژینا مرۆڤی وەردگریت و "مرۆڤایەتی ب رێیا هۆشیاریێ ڤە دهێتە دەستنیشانکرن و ژ پێخەمەت مەبەستا بهایەکی بۆ دیارکرنا ڕامانەکێ دچیت'' (بن جيلالي ٢.١٦: ١٤٥). ب ئەڤی شێوەیی هەر دیاردەیەکا فەلسەفی گومانەکێ چێ دکەت و هەر گومانەک ژی پرسەکێ دئاژرینیت کو پێدڤی ب بەرسڤڤەدانەکێ هەیە.

- ل سەر ئاستێ زانستێ ژی، کەلەکەبوونەکا مەعریفیيا مەزن د مێژوویا مرۆڤایەتییدا چێبوویە و یا بوویە سیستمکێ هزریێ سەرانسەری. د پێڕەوکرنا ئەوی سیستمیدا، بەردەوام ڕێچکەیێن هەڤپەیڤین و تێگەهشتن و شرۆڤەکرنێ سەروژنوی سەر هەلددەن. هەر یەک ژ ئەوان ڕێچکەیان، تلۆڤەیەکێ پرس و پرسیاران د گەل خوە دا دهینیت و ژبۆ چارەسەکرنا کێشەیەکێ د کار و کریارێن بسپۆرێن بیاڤێن جودا جودا دا دهێنە دەربرین. شێوازێ هەر پرسکرنەکا ژ ناڤەرۆکەکا زانستی دەرهاتبیت و پێناسەیا وێ ژ نازناڤێ "پرسکرن''ێ و پاشگرا ئیزم (ism)ێ پێک هاتبیت کو دبیتە پرسکرنیزم و ب واتا زانستا پرسکرنێ دهێت. ل دویڤ ئەوێ ڕێچکەیێ، پرسکرنیزم دبیتە "کۆد''ەک و نهێنیيا چارەسەرکرنا ئاریشەیێن مەزن ڤێ یە. ب ڕامانەکا دیکە، دکارین بێژین کو، ژیان ب خوە جیهانەکا بەرینە و کلیلا ڤەکرنا دەرگەهێن وێ ڤەخوەندنا ئەوان کودانە یێن پرسکرنیزم ڤەدکەتەڤە. ئەو کود ژی ب زمانێ ماتماتیکی ڤە دهێنە لێکدانەڤە. ئەڤێ هەڤکێشەیا ئالۆز، هەڤسەنگیێن خوە هەنە. د تێگەهشتنەکا سەرەتاییدا، ڕێ تێدچیت ئەوێ هەڤکێشەیێ ب شێوەیەکی لێک بدەینەڤە کو بۆ هەر کێشەیەکا پرسدار و د هەر بیاڤەکێ ژیانێ دا بکێر بهێت:

کێشە = پرسکرن × ئیزم

کێشە = س × ئیزم

س = کێشە ÷ ئیزم

س = بەرسڤڤەدان

بەرسڤڤەدان ئانکو چارەسەرییا ئەوێ کێیشەیێ د ئالیێ ڤەشارتیێ ئەوێ هەڤکێشەییدا دهێتە ڤەدیتن. هەر هەڤکێشەیەکا پێوەندیی ب سروشتی یان جڤاکێ ڤە هەبیت ل دویڤ ڕێبازەکا زانستی دهێتە لێکدانەڤە و ئەنجامێن وێ ژی بەرسڤڤەدانێن ئەوان پرسکرنانە یێن ل دەستپێکا ئەوێ کێشەیێ هاتینە ئاژراندن.

- ل سەر ئاستێ ئەدەبی ژی، کو خود ناڤەندا سەرەکییە د ئاڤاهیێ دەقا شعرێ دا، لەوما "پرسکرن بالگەها هۆشیارییا مرۆڤییە و نیشانا وێ یا جوداکەرە. ڕێبەرا وێ یا یەکانەیە کو بەرهەڤبوونا وێ یا کارا د گەردوونێدا پەسەند دکەت" (محمود ٢٠٠٢: ١٨٣). ئەڤ هونەرە ژێ داهێنانەکە سۆزا شاعری بۆ خوە ڕادکێشیت و ل دویڤ ئەندێشەیا وێ دهێتە هەلسەنگاندن و ب شێوازەکێ پڕی ئالاڤێن ڕەوانبێژیێ دهێتە دەربرین. دەما شاعر د ئاستەکێ بلندێ مەعریفیدا بیت، دکاریت ب ئەوان ئالاڤێن هزرێن فەلسەفی و بۆچوونێن زانستی تێکهەلی ناڤەرۆکا دەقا خوە بکەت. ئەڤە ژی ڕێچکەیەکا بەربەلاڤبوو د ڤەهاندنا شعرا دێرینا کوردیدا.

د لێکدانەڤەیا ئەڤان هەر سێ جیاوازیێن د ناڤبەرا فەلسەفەیێ و زانستی و ئەدەبیدا هەین، هندەک ئەنجام بدەستڤە دهێن کو دکارین تێگەهێن ئەوان ئالاڤان و ب تایبەتی هەردوو زاراڤەیێن "پرسکرن" و "پرسیارێ" شرۆڤە بکەین و پاشی هەڤبەندییا پرسکرنێ ب "بەرسڤڤەدان"ێ و پرسیارێ ب "بەرسڤ"ێ ڤە لێک بدەینەڤە. ئەڤە ژێ دوو هەڤکێشەنە و ڕاستەخوە پێوەندیی ب ئەڤێ ڤەکۆلینێ

ڤە هەیە. ل دویڤ هەڤبەرکرنا هەر دوو هەڤکێشەیان ژی، دکارین هەلنجاندنا ئەوان بۆچوونان د ئەڤان چەند خالاندا کورت بکەینەڤە:

ئا - پرسیار ئاڕاستەی بەرانبەری دهێتە کرن و ڕاستەخوە بەرسڤا وێ ژ ئەوی/ئەوێ دهێتە وەرگرتن، لێ مەرج نییە پرسکرن ئاڕاستەی کەسەکێ دەستنیشانکری بهێتە کرن، بەلکو د ڕەوشەکا سەرسووڕماییدا پرسکەر ژ خوە دکەت و پاشی ژ هەموو کەسێن پێوەندی ب ئەوی بابەتی ڤە هەیە ئاراستە دکەت.

ب ـ هندەک جاران پرسیار ب مەبەستا تاقیکرنەڤەیێ دهێتە کرن، کو پێشتر پرسیارکەری بەرسڤا وێ یا بۆ گۆتی و نیشادای و مەبەست ژێ هوییبوونە و ئەوا بۆ هاتیە گۆتن ب درستی فێربوویە یان ژی وەرگرتنا وێ یا ڕێژەییە. بەروڤاژی ئەوێ چەندێ، دەما پرسکرن بۆ مەبەستا تاقیکرنەڤەیێ دهێتە کرن، پێویستە ئەوێ بەرانبەر ب هزرکرنەکا هوير یان ژی ب ڕێیا ڤەکۆلینەکێ بگەهتە هندەک ئەنجامان، کو بەرسڤڤەدانا ناڤەرۆکا پرسکرنێ بن.

پ ـ پرسیارکەر داخوازا وەرگرتنا زانیارییەکێ ب تنێ دکەت، وەک: (ناڤێ تە چییە؟ ناڤێ من سەردارە) یان (ئاڤ ژ چ پێک دهێت؟ ژ ئۆکسجین و هێدروجینێ پێک دهێت). ئەگەر داخوازا چەندین زانیارییان کر، دەبیت بۆ هەر زانیارییەکێ پرسیارەکا نوی ئاڕاستە بکەت و ب زنجیرەیەکا پێکڤەگرێدایيا پرسیار و بەرسڤان ڤە دانوستاندن دهێتە کرن. بەروڤاژی ئەوێ چەندێ پرسکەری هندەک زانیاری ل سەر بابەتی خوە هەنە و داخوازا زانیارییێن پتر دکەت و هەر کەسەک و ل هەر جهەکی بیت دکاریت ل دویڤ بۆچوونا خوە هندەک زانیارییان ژێ زێدە بکەت.

ج ـ پتریا جاران پرسیار یا کورتە و ب هەڤۆکەکێ تێناپەڕیت و بەرسڤا وێ ژی هندی یا کورت و ڤەگر بیت باشترە، لێ پرسکرن بابەتەکێ درێژە و هندەک جاران د ئامادەکرنا کتێبەکێدا دهێتە بەرسڤڤەدان.

چ ـ ماوەیێ د ناڤبەرا پرسیارکەری و بەرسڤا وەرگریدا، گەلەک ناخایەنیت و ژ چەند خولەکان تێناپەڕیت، لێ بەرسڤڤەدانا پرسکرنێ هندەک جاران چەند سەد سالان تێدپەڕیت و بهایێ خوە یێ زانستی و ناڤەڕۆکا خوە یا نێزیکی ڕاستییێ ژدەست نادەت. لەوانەیە ژبەر ئاوێتەیی و زەحمەتییا وێ بیت، لەوما ب یەکجاری ناهێتە وەرگرتن.

د ـ پرسیار داخوازا جۆرەکێ پێزانینان دکەت و یەک نیشانی پرسیارێ هەیە، وەک: "بۆ ...؟"، یان "کەنگی ...؟" و ڕاستەخوە بەرسڤی ژ ئەوێ بەرانبەر وەردگریت، لێ پرسکرنێ چەندین نیشانێن پرسکرنێ دهەلگریت، وەک: (بۆ، چەوا، کەنگی، کی، ل کێرێ، چەند...). سەرەڕای ئەوێ ژی، ژ دوو جۆرێن پێزانینان پێک دهێت:

– جۆرێ یەکێ ژ ئالیێ پرسکەری ڤە دهێتە دەربڕین و چەندین لقوپۆپ ژێ دچن و هەر یەکی ژ ئەوان هندەک زانیاریێ تێدانە.

– جۆرێ دوویێ ژ ئالیێ بەرانبەری ڤە دهێتە کاردانەڤە. ئەو ژی ژ چەندین تەخان پێک دهێت و هەر تەخەکێ هندەک زانیاریێ تێدانە و گەلەک جاران ئەو زانیاری ژی جارەکا دیکە دبنە ژێدەرێن چەند پرسێن دیکە و ئەوان ژی پێدڤی ب بەرسڤڤەدانێ هەیە.

هـ ـ هەر کەسەک دکاریت پرسیارێ بکەت و ب ساناهی بەرسڤا وێ وەربگریت، لێ هەر کەسەک نکاریت بنیاتا پرسکرنێ ئاڤا بکەت، چونکە دەبیت ژیری و بیرمەندییەکا وێرەکی ل پشت هەبیت، ئەڤە ژی ب ملێ هەر کەسەکی ڤە ناهێت، لەوما د بەرهەمێن شاعر و نڤیسەڤانێن ئاست بلنددا دهێتە دیتن.

ب ئەڤی جۆرەی پرسکەری هندەک زانیاری ل بارەی ئەوی بابەتی هەنە و چاڤەرێی زانیاریێن زێدەتر دکەت، کو ژ ئالیێ بەرانبەرەکی یان چەندین کەسێن بەرانبەر ڤە بهێنە بەرسڤڤەدان. ب ئەڤی شێوەیی ئالیگۆرییا زانیاریان ئەوی بابەتی پێشڤە دبەت و ب کرۆکا چالاکیا هزری، کرداری یا کەسەکی یان ژی گرووپەکی و چێدبیت یا مللەتەکی بهێتە دانین.

تەوەرێ دوویێ: بنەمایێن تەکنیکا پرسکرنێ و بەرسڤڤەدانێ

مەبەست ژ تەکنیکێن پرسکرنێ و گەریان ل دویڤ بەرسڤا وێ ئەوە کو، راستی بهێتە ڤەدیتن. ئامرازا هەر و دۆزینەڤەیەکا راستیێ ژی، د نیڤ رێبازەکا زانستیدا دەرباز دبیت. ڤەدیتنا وێ کارەکێ ئەستەمە. مەبەستا زانستی ژی ئەوە، کو جومگە و لایەنێن ژیانی جوانتر و ب هێزتر رێک بێخیت. هەموو رێکخستنەک ژی وەسا پێویستە د بەرژەوەندییا مرۆڤاندا بیت و بدەستڤەئینانا بەرژەوەندییان ژی، پێدڤی ب دادپەروەریێ هەیە، هەروەکوو د پێنگاڤێن ئەڤێ هەڤکێشەیا ژێریدا خویایە:

١. پرسکرنا ڤەدیتنێ ← رێبازا زانستی
٢. رێبازا زانستی ← رێکخستن
٣. رێکخستن ← کارکرن
٤. کارکرن ← بەرژەوەندییا مرۆڤان
بەرژەوەندییا مرۆڤان ← دادپەروەری

هێلکارییا هەژمار (١)

ئەو هەڤکێشەیێن سلال دێ پتر رۆنڤە بن، دەما د هێلکارییەکا زڤرۆکدا دهێنە بەرچاڤکرن، کو ژ پرسکرنێ دەست پێ دکەت و ب رێبازەکا زانستی دگەهتە ڤەدیتنێ و ب پێنگاڤێن خوە یێن ئەرێنی ڤە بەرەڤ رێکخستنێ ڤە دچیت، رێکخستن ژی بیاڤەکێ دەستخوەشە بۆ کارکرنێ، کارکرن ژی ژ پێخەمەت بەرژەوەندییا مرۆڤان دهێتە ئەنجامدان، بەرژەوەندییا مرۆڤان ل دویڤ دادپەروەرییەکا جڤاکی برێڤە دچیت و د ناڤ ئەوێ دادپەروەرییێدا پرسیارێن مەزنتر و پتر پەیدا دبن. ئەڤە ژی ئەوێ راستیێ دسەلمینیت، کو "چێکرنا پرسێ ژ زەحمەتترین هونەرێن گۆتن و لۆژیکێنە'' (الغذامي ١٩٩٣: ٨٩). ل دویڤ ئەوێ زەحمەتیێ بەرسڤڤەدانێن وانێن لۆژیکی دهێنە ڤەدیتن. ناڤەرۆکێن وان ژی باشتر و کاریگەرتر دهێنە داهینان. هۆسا ڤەرێژا پرسکرن و بەرسڤڤەدانان د زڤرۆکەکا بێ دویماهیدا بەردەوام دبیت. ئەو زڤرۆک ژی ب ئەڤی شێوەیێ خوارێ دهێتە خویاکرن.

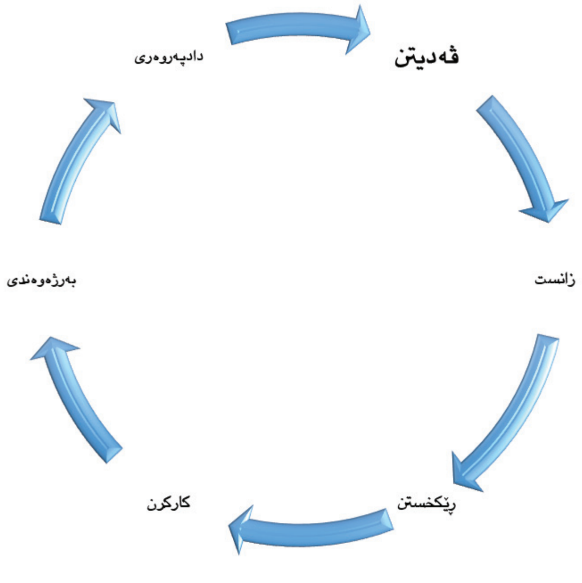

هێلکارییا هەژمار (٢)

ڤەرێژا هەر پلانەکێ، د جێگیربوون و راستییا وێدا یا پەسەندە و ژییێ وێ ژی درێژترە، چونکە د گەل قانوونێن سروشتێ برێڤە دچیت و د هەر زڤرۆکەکا

خوە دا هێزەکا مەزنتر بۆ چێ دبیت، باندۆرا وێ ژی ل سەر دەوروبەرێن خوە زێدەتر دبیت. ل دویڤ ئەڤێ بۆچوونێ، ڕاستی نە تنێ پرەنسیپەکە د ڕێبازا هەر پلانەکێدا، بەلکو ئارمانجا سەرەکییا چەندین مەبەستێن دیکەیێن لاوەکییە و د ئەنجامدا دبیتە پیڤەرا باوەرپێکرییا ڕێژەیا سەرکەفتنا وێ. مرۆڤێ سەرکەفتی ژی ئەوە یێ د ناڤ ڕاستییێ دا دژیت و مەلەڤانەکێ دەستهەل بیت د دەریایا وێ یا بێ کەناردا.

ئەگەر ئەم بکارین ئەڤێ بۆچوونێ پەسەند بکەین، کو پرسا درست هێڤێنێ ڕاستییێ یە و ڕاستی ژی ژێدەرا هەموو بهایێن بالایە، ئەڤە ژ ئالیێ تیۆری ڤە، ئەم پێدڤێ ب دانانا ستراتیژییەکا موکمین، کو ڕەهێن ئەڤێ ڕاستییا ماکا هەموو بهایێن گشتی و تایبەت د کەسایەتییا تاکیدا شۆڕ ببنەڤە و پاشی زاخ و تیرەیێن وێ ژی د بیاڤێن جڤاکێ دا بەلاڤە ببن. ئەو بەلاڤەبوون ژی، نە ب تنێ ب شێوەیەکێ ئاسۆیی د جڤاکێ دا ڕووی ددەت، بەلکو د زنجیربەندییەکا چەندین قۆناغێن ل دویڤ یەک ڕا شۆڕ دبیتەڤە و هەمان کاریگەرییا خوە هەیە و هندەک جاران پترە ژی، چونکە ب شێوەیەکێ گشتی بازنەیێ مەعریفی یێ نفشێ داهاتی فرەوانترە. ئەڤ بۆچوونە خوە نێزیکی ئەوێ ڕاستییێ دکەت، کو حاجی قادرێ کۆیی پشتی سێ سەد سالان د لۆژیکا هەلبەستەکا خوە دا هەول دایە شەنگستێن بەرسڤڤەدانەکێ بۆ پرسەکا ئەحمەدێ خانی دابڕێژیت، لەوما ژی ئەڤ ڤەکۆلینە ژبۆ سەلماندنا ئەوێ ڕاستییێ هاتیە تەرخانکرن.

پشکا دوویێ:

پراکتیزەکرنا ڤەکۆلینێ ل سەر پرسکرنەکا خانی و بەرسڤڤەدانا حاجی قادری کۆیی

ل دویڤ پلانا ئەڤێ ڤەکۆلینێ، کو ژ ئالیێ تیۆری ڤە د پشکا یەکێدا هاتبوو شرۆڤەکرن، دێ ل سەر پرسکرنەکا ئەحمەدێ خانی هێتە پراکتیزەکرن. ئەو پرسکرن د دیباجەیا مەم و زینێدا هاتیە بەرچاڤکرن (خانی، ٢٠٠٥: ٥٧-٦٢)، کو ژ ئالیێ ڕوخسارێ ڤە ب شێوەیێ ئەدەبێ دێرین هاتبوو دارشتن و ژ ئالیێ ناڤەڕۆکێ ڤە د ناڤبەرا فەلسەفەیێ و ئایینێدا هاتبوو دەربڕین. هەر پرسکرنەکا د ئەوێ ئاستی دا بیت کو "د گۆتنا خوە دا مفادار بیت و ناڤدێرییا وێ نێزیک بیت ژ ئەوێ مەبەستا بۆ هاتیە دەستپێکرن و دەما دهێتە دانین ئەو کار پێ بلند ببیتن" (أرسطو، ١٩٨٥: ٧٤٧)، ئەڤە ئەو پرسکرن هەژی دویڤچوونێیە. ل سـەر ئـەوی بنگەهی، دێ هـەول هێتەدان کو ئەو بابەت کورتتر و ب هویرتر بهێتە لێکدانەڤە و د نموونەیەکا دەستخوەشتردا پراکتیزە بکەین، دێ پرسکرنەکا فەلسەفییا زیندی د ئەوێ دیباجەیا مەم و زینێدا دەرهینین و پاشی بەرسڤڤەدانا وێ د نێڤ بەرهەمەکێ حاجی قادری کۆیی (١٨١٧-١٨٩٧)دا بدۆزینەڤە.

٢-١. پرسکرنا خانی

ئەحمەدێ خانی پرسکرنەکا ئایینی ژ هزرا کوردی یا سەردەمێ خوە دەرئانییە و وزەیەکا فەلسەفی (Philosophical Energy)کرییە بەرێ. د نێڤ حیکمەتا خالقێ گەردوونێدا سەرسوورما و هێبەتی مایەڤە، کو بۆچی مللەتێ وی بێبەهر و ژێردەستە:

ئەز مامە د حیکمەتا خودێ دا
کورمانج د دەولەتا دنێ دا
ئایا ب چ وەجهی مانە مەحرووم
بالجملە ژ بۆ چ بوونە مەحکووم؟

(خانی ٢٠٠٥: ٥٤)

ئەڤە ژی پرسکرنا سەرەکییا خانییە، کو ناڤەڕۆکا ئەڤێ ڤەکۆلینێ بۆ هاتیە تەرخانکرن. خانی ب

تێرامانەکا هویر ل سەر ڕاوەستیایە و چاڤەڕێی ئەنجاما وێ بوویە، لێ نەشیایە بەرسڤڤەدانەکا بنەجها یەکلاکەرەڤە وەربگریت. ل داویێ ئەو پرسکرن ژ بازنەیێ کەسۆکیێ دەرچوویە و بوویە پرسکرنەکا گشتییا دۆمدرێژ و مۆرکەکا دیداکتیکی وەرگرتیە و "هەلبەستێن دیداکتیکی ژێ ئەوێ چاخی سەر هەلددەن و بەلاڤ دبن و دبنە ئەدەبێ سەردەمەکێ دەستنیشانکری، کو بهایان جهێ خوە تێدا نەمایە‘‘ (علوش، ١٩٨٥: ١٥٤). د ئەڤێ بۆشاییێدا، خانی هزر د هەڤسەنگییا بهایاندا کرییەڤە:

شیرێ هونەرا مە بێتە دانین
قەدرێ قەلەما مە بێتە زانین (خانی ٢٠٠٥: ٥٢)

ئەڤ بۆچوونا خانی، ژ دوو ئالیان ڤە پێدڤی ب دویڤچوونێ هەیە: ژ ئالییەکی ڤە سیمایا ڤۆناغا مێژوویی خوە بەرجەستە دکەت. ژ ئالییەکێ دیکە ڤە، دەرگەهێ پرسەکێ ژبۆ ئاسۆیێن داهاتی ڤەدکەتەڤە. ئەڤێ بۆچوونێ هەر سێ تایبەتمەندیێن پرسەکا ئازاد تێدانە، کو دبیتە تەوەرێ سەرەکیێ ناڤەڕۆکا ئەوێ هەلبەستێ و چەندین پرسێن لاوەکی و بەرسڤڤەدانێن وان ل دۆر ئەوێ دزڤڕن. گرنگییا ئەوێ تەوەربوونێ ژێ د ئەڤان خالاندا خویا دبیت:

– خانی ل دویڤ ڕاستییەکێ دگەڕێت، کو ڤەدیتنا وێ د کویراتییا دیرۆکا کارەستبارا مللەتێ ویدایە، ئەو دیرۆک ژێ د ناڤبەرا پاشکەفتنا ناڤخوەیی و ستەمکارییا دەرڤەییدا بوویە هێڤرانێ ئاشەکێ بێ دەستهەلات:

ئەڤ قولزومێ ڕۆم و بەحرێ تاجیک
هندی کو بکن خورووج و تەحریک
کورمانج دبن ب خوون مولەتتەخ
وان ژێکڤە دکن مسالی بەرزەخ
(خانی ٢٠٠٥: ٥٤)

–

– خانی هندەکێ ژ بەرسڤڤەدانا ئەوێ پرسکرنێ دزانیت و هەتا ڕادەیەکا زۆر ژێ بۆچوونێن خوە ل بارەی چارەسەرکرنا وێ دیارکرینە. د ئەوێ چارەسەرکرنێدا، دوو ئارمانجێن هاتینە دەستنیشانکرن کو ئەو ژێ "دین" و "دەولەت"ن و دوو دەستکەفتێ ژێ یێن هاتینە بەحسکرن، ئەو ژێ "علم" و "حیکمەت"ن:

گەر دێ هەبوا مە ئتتفاقەک
ڤێگرا بکرا مە ئنقیادەک
ڕۆم و عەرەب و عەجەم تەمامی
هەمیان ژ مە ڕا دکر غولامی
تەکمیل دکر مە دین و دەولەت
تەحصیل دکر مە علم و حیکمەت
(خانی ٢٠٠٥: ٥٥)

– خانی ئاگەهدار بوویە کو کەسێن دیکە ژێ ب تەڤاڤی بەرسڤڤەدانا وێ نزانن، لێ گەڕیان ل دویڤ ڤەدیتنا وێ کارەکێ ڕێژەییە و ژبۆ ئەوێ کاری چ ژبۆ هەڤچاخێن خوە و چ ژبۆ نفشێن دویڤ ڕا ژێ بهێن دەرگەهێ ڤەکرییە. ئەو پرۆسە دێ یا بەردەوام بیت:

مەعموولە ل با گەلەک عەلیمان
مەقبوولە ل با گەلەک حەکیمان
(خانی ٢٠٠٥: ٦١)

خانی پرسەکا ئازادا زیندی ل دویڤ خوە هێلایە، گەلەک ڤەکۆلەران ب سەرەتایا هزرا نەتەوەییا کوردی دانایە، چونکە "پرسا نەتەوەیی و خواستێن مللەتێ کورد ل دەڤ خانی خەونەکا شاعرانە و ئومێدەکا خوە ڕزگارکرنێ ژ داگیرکرنا عوسمانی ـ فارسی نەبوو، بەلکو دیدگەهەکا زانستی بوو بۆ ئەوێ مەسەلەیێ کو د گەل دۆرهێل و پێداویستیێن ئەوێ چاخی دگونجان و د شرۆڤەکرنێن خوە دا ل پێشی خەلکێ دیکەدا بوو" (رسول، ١٩٧٩: ٩٥).

ژبلی ڤەکۆلەرێن کورد "هەتا نها جهێ سەرنجدانێیە ل جەم ڤەکۆلەرێت بیانی، کا چەوا 'خانی' ل چەرخێ هەڤدێ، ئەڤ هزر و بیرێت نەتەوەیی بەلاڤکرینە، کو وی سەردەمی هێشتا ل ئەوروپا و ل ڕۆژهەلاتا ناڤەراست ژی نەبوون" (فندی، ٢٠١٥: ٣٤). ئەڤە ژی مە نێزیکی ئەوێ ڕاستیێ دکەت، کو "ئەحمەدێ خانی گهیشتییە زروەیا 'کلاوا' هەری بلند، حەرەکەتا وێژەیا نەتەوی، فکرا مللی یا دامەزراندنا دەولەتەکێ کوردستانی یێ سەربخوە و ئازا، ژ وی پیرێ مللیدا دەست پێ کرییە"(Durre 2002: 19) . ئەڤێ ئاستێ پێشەنگێ خانی وەکرییە، کو ڤەکۆلەرێن کورد وی ب دامەزرێنەرێ هزرا نەتەوەیی دابنێن. ئەو هزر ژی ل سەر هاوسەنگییا د ناڤبەرا دین و دەولەتێدا ئاڤا دبیت. ئەڤێ بۆچوونێ ژی ڕەواجەکا باش و بەرسڤڤەدانەکا لۆژیکی ل جەم کوردان هەیە و وەک بەلگە دێ هەول هێتە دانان، کو بەرسڤڤەدانا حاجی قادرێ کۆیی بۆ ئەڤێ مەبەستێ بهێتە سەلماندن.

٢-٢. بەرسڤڤەدانا حاجی قادرێ کۆیی

یەک ژ بەرسڤڤەدانێن بۆ بیروباوەڕێن خانی هاتینە کرن و پتر خوە نێزیکی ڕاستیێ کری، بۆچوونەکا حاجی قادرێ کۆیی بوویە. ل دویڤ ئاستێ خوە یێ زانستی و بیاڤێ گەڕیان و جۆرێن پێوەندییێن د گەل دەوروبەردا هەبووین، ئەو ئاگەهداری پرسێن خانی بوویە ژبۆ سەلماندنا ئەوێ ئاگەهداربوونێ ژی، دکارین پشت ب ئەڤێ بۆچوونا وی ببەستین، کو ب وردی ئاماژەیێ ب ئەوان پرسکرنان دکەت ئەوێن د دیباجەیا مەم و زینا خانیدا هاتین، کو ئەو هەردوو پرسکرنێن سلال ئاماژە پێ هاتیەکرن ژ ئەوان:

تەنها ئێمە وەها نین، دیباچەیی "مەم و زین"
حاڵیت دەکـا چلۆنە ئەحواڵیان سوخەندان
(کۆیی ١٩٨٦: ١١٩)

د ئەڤێ هەڤبەندییا د ناڤبەرا پرسکرنا خانی و بەرسڤڤەدانا حاجیدا ژ ئالیێ هندەک ڤەکۆلەرێن کورد ڤە کارەکێ پەسەندکرییە و ژ ئەوێ هزرێنە، کو "حاجی قادر گەلەک یێ ب خانی و مەم و زینا وی داخبار بوو، نەمازە ب هزرا نەتەوەیی ل جەم خانی'' (فندی، ٢٠١٥: ٣٨). د ئەڤێ تەڤلیهەڤبوونا بنەڕەتییا د ناڤبەرا ئەوێ پرسکرنا خانی کری و ئەوان بۆچوونێن حاجی دەربڕین، دانوستاندنێن هزری چێ دبن، چونکە "پرسکرن ب خوە دانوستاندنەکە دگەل دەروونێ خوە یان ژی کەسەکێ دیکەدا دهێتە کرن'' (اسماعیل ٢٠٠٦: ١٩٤)، ئەوا خانی ژی کری هەردوو مەرج تێدانە، کو یەکەم جار ئەو پرسکرن ژ خوە کرییە "ئەز مامە...'' و پاشی ئاڕاستەی ئەوێن دیکە کرییە "ئایا ب چ...'' و دانوستاندنەکا دوو لایەنی چێ بوویە. ئەڤ دوو جەمسەرییە ڕێخوەشکەرن کو دانوستاندن ب ڕێیا پرسکرن و بەرسڤڤەدانان ڤە بهێنە ڕێکخستن. ڤەدیتنا بەرسڤڤەدانێن بنەجهێن ئەوان پرسکرنێن خانی کرین، ب تایبەتی ئەوێن ل بارەی هەڤبەندییێن د ناڤبەرا تاک و جڤاکێ چێ دبن، کو د دیباجەیا مەم و زینا خوە دا کۆمکرینە و حاجی قادرێ کۆیی ئەو کرینە بنەمایا کارێ خوە یێ بەرسڤڤەدانێ:

لە کوردان غەیری "حاجی" و "شێخێ خانی"
ئەساسی نەزمی کوردیی دانەناوە
(کۆیی ١٩٨٦: ١١٨)

حاجی خوە و شێخێ خانی ب ئەساسێ وێ دزانیت، لەوما هەولدایە ئەوێ چاندێ ب هەردوو ڕووییێن وێ یێن هندور و دەرڤەیی ڤە شرۆڤە بکەت:

– چاندا هندور ژبۆ بەرسڤا ئەوێ پرسا خانی کری: "ئایا ب چ وەجهـ ماینە مەحرووم؟''، کو فاکتەرەکێ "خود''ێ تێدا هەیە.

– چاندا دەرڤەیی ژی ژبۆ بەرسڤا ئەوێ پرسا: "بالجملە ژ بۆچی ماینە مەحکووم؟''، کو فاکتەرەکێ "بابەتی''ی ل پشت هەیە.

"حاجی قادرێ کۆیی'' سەرمەشقێ رێبازا ڤەکۆلینا ئەڤی بابەتی بوویە، کو د پێنگاڤا یەکێدا، هەردوو ئاستێن چاندا هندور و چاندا دەرڤەیی د هەڤکێشەیەکێدا هەڤبەر کرینە:

کوا ئەو دەمەی کە کوردان ئازاد و سەربەخۆبوون
سوڵتانی موڵک و میللەت، ساحیبی جەیش و عیرفان
(کۆیی ١٩٨٦: ٩٦)

د پێنگاڤا دوویێ دا مەبەستا خوە ژ ئەوێ هەڤبەرکرنێ دیار کرییە، کو ل سەر ئاستێ چاندا دەرڤەیی ئازاد و سەربەخۆن. ل سەر ئاستێ چاندا هندور ژی خوەدی شیانن و هەموو پێدڤیێن خوەپاراستنێ هەنە. ئەڤ هەردوو ئاستە ژی تەمامکەرێن هەڤدوونە، لەوما پێویستە هەردوو چاند بهێنە تێکهەلکرن و چاندا گشتی د یەکبوونێدا پێک بهێت:

تا رێک نەکەون قەبیلی ئەکراد هەر وا دەبنە
خەرابەئاباد (کۆیی ١٩٨٦: ٥٠)

د پێنگاڤا سێیێدا گەهشتیە ئەنجامەکا گشتی، کو تێدا مرۆڤێ کورد خوە ناس بکەت. د ئەڤێ خوەناسینێدا، هەول دایە کو هەرسێ لایەنێن ماتیریالی و دەروونی و روحی ل جەم وی هەڤسەنگ بکەت. ئەو پێدڤیێن ژبۆ بدەستڤەئینانا ئەوێ مەبەستێ ژی، ل دویڤ بۆچوونا خوە وەک مەلایەکێ نشتیمانپەروەرێ هۆشیار هۆسا دەربرینە:

بەڵێ وایە لە ئەلزەمی ئەشیا
ئەووەڵەن خواردنە، دووەم سوکنا
سێ یەمی سەتری عەورەتە ئەنجا،
مەشغەلەی "لا الە الا اللە"
پشتیوانی بینایی شەرعی مەتین
شیرو بەخشین و خامەیی ڕەنگین
بەو شەشە دین موحافەزە دەکرێ
یەکێ مرد لەم شەشانە دین دەمرێ
(کۆیی ١٩٨٦: ٢٣٦-٢٣٧)

حاجی ل ئەوێ باوەڕیێ بوویە، ئەگەر کورد خوە ناس بکەت، دێ کاریت رێیا خوەرزگارکرنێ ژی دەستنیشان بکەت. دەما هەر رێیەک هاتە دیتن، ئەڤە رێباز و قوناغ گرتنەبەر و پێڤەچوون ئاسان دبن. هەر کارەکێ ئاسان ژی، پێدڤی ب نیازەکا پاک و هیممەت خورت دبیت. ئەو رێگرییێن نەهێلن هەر کارەکێ ئاسان بهێتە کرن، دوو ئەگەرێن بۆ هەین و زەحمەتە ببنە سێ:

١. نەڤیانە و کارێن ژ ئەوێ ئاسانتر هەنە بهێنە کرن، کو ب دەمەکێ کورتتر و ب شیانێن کێمتر بگەهنە هەمان ئەنجام و ئارمانجێن باشتر بدەست ڤەبینن.

٢. کارەکێ زێدەیە و بێ مفایە و پێویست ناکەت دەم و شیانان پێڤە بمەزخینن.

حاجی ئەو هەردوو ئەگەر ب هەند وەرنەگرتینە، پرسکرنا ئەحمەدێ خانی ب کلیلا ڤەکرنا دۆزا مللەتەکێ دانایە و کرییە سەرپشکا هەموو پرسکرنێن دیکەیێن د مێشکێ مرۆڤێ کوردێ پرسکار دا دزڤڕن، کو هەژمارا ئەوان ل سەردەمێ حاجی گەلەکا کێم بوویە، لەوما ئەو پرسکرن هەتا نها ژی ب ماکا هزرکرنا دەستەجەمعییا مللەتێ کورد دهێتە زانین. حاجی "خوەناسین'' کرییە بەرسڤانا ئەوێ پرسکرنا خانی ئازراندی و پێدڤیێن وێ ژی د دوو ئاستاندا هەڤسەنگ کرینە:

– ئاستێ یەکێ، کو پێدڤیێن فسیۆلۆژینە و بەرەپێشین دبیت هەر مرۆڤەکی هەبن. ئەوان ژی د سێ پەیسکاندا رێک دئێخیت:

–

١. خوارن و ڤەخوارنە ژبۆ بەردەوامبوونا ژینێ.

٢. سوکنا ژبۆ ئاکنجیبوون و ڤەحەویانێ.

٣. جلک و بەرگ کو عەورەتێ دادپۆشیت ژبۆ بەرزڕاگرتنا ڕەوشتێ، د هەمان وەختدا پاراستنا جەستەی ژ سەرما و گەرمایێ.

– ئاستێ دوویێ، چەوانیا ڕێڤەبرنا جڤاکێ و سەرەدەرییا مرۆڤی د گەل دەردۆرا خوە دا ڕێک دئێخیت. ئەو ڕێکخستن ژێ یاسادانانەکا موکمە کو شەرعێ ئیسلامێیە. ژبۆ بجهئینانا وێ شەرعی ب شێوەیەکێ ڕێکوپێک دەبیت سێ پێدڤی هەبن، ئەو ژێ:

١. هێز ژبۆ بەرگریکرنێ و خوە پاراستنێ ژ گەڤ و مەترسیان.

٢. مەردایەتی ژبۆ بەرزڕاگرتنا بهایێن جڤاکی و ڕێزگرتنا پەیوەندیێن مرۆڤینیێ دگەل تاکێن کۆمەلێ.

٣. زانست ژبۆ فێربوونا سنعەت و هویبوونا کاران و سەرەدەری دگەل دیاردەیێن سروشتی.

ئەڤ هەر سێ پێدڤیێن سلال، بنەمایێن سەرەکینە د چاندا ئۆلیدا. ل دویڤ بۆچوونا حاجی قادری، چاندا ئۆلی جهێ چاندا گشتی ڤەدگریت. دکارین هەردوو ئاستێن ئەوێ چاندێ ژێ د ئەڤێ پەیژەییدا ڕۆنڤە بکەین:

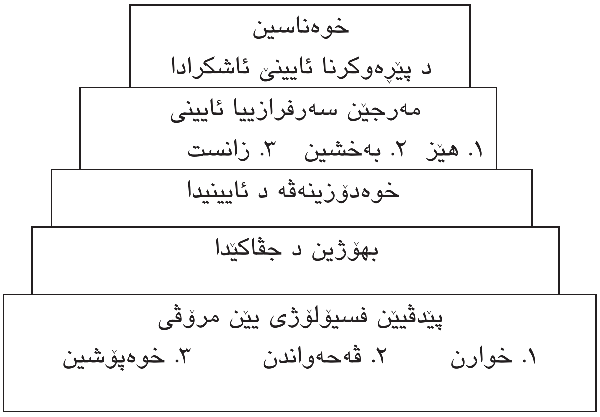

هێلکاریا هەژمار (٣)

حاجی د ئەڤان هەردوو ئاستاندا، کار ژبۆ بەرهەڤکرنا مرۆڤەکێ باوەڕدار دکەت کو بکاریت خوە د سەرکەفتا ئایینیدا ببینتەڤە و دنیاداریا خوە ژێ ب سەرفرازی بڕێڤە ببەت. ئەڤ هەردوو ئالییە هەڤکێشەیەکا هەڤسەنگ بووینە د هزرا حاجیدا و هەڤتەریب دگەل هزرا خانی بەرەڤ یەک ئارمانج چووینە، کو هەردوویان داخواز ژ ملەتێ خوە کرییە ئەوێ هەڤسەنگیێ د ناڤبەرا دین و دەولەتێدا بپارێزن. جیاوازی ژێ ئەوە، کو پرسکرنا خانی ڤەکری بوویە و چاڤەڕێی چەندین جۆرێن بەرسڤڤەدانان کرییە، لێ بەرسڤڤەدانا حاجی ل دویڤ باوەرییەکا ڕەها بوویە، کو چارەسەرییا وێ ب درێژی شرۆڤەکرییە و چاڤەڕێی جێبجێکرنا وێ بوویە، لێ گومان هەر دێمینن و لەوانەیە پێدڤی ب پرسکرنێن دیکە ژێ هەبیت.

ئەنجام

پرسیار و پرسکرن دوو زاراڤەیێن جودانە و هەر یەکێ ژ ئەوان چەند جۆرێن خوە هەنە، پرسیار رستەیەکا کورتە و راستەخوە ئاراستەی بەرانبەر دهێتە کرن، لێ پرسکرن مەودایا وێ ناهێتە دەستنیشانکرن و یەکەم جار ئاراستەی خوە پاشی بۆ ئەوێن بەرانبەر دهێتە کرن و مەرج نییە راستەوخوە بەرسڤڤەدانا وێ بهێتە وەرگرتن، بەلکو هندەک جاران بۆ دەمەکێ درێژ ڤەدکێشیت. بکارهینانا تەکنیکێن پرسکرنێ د ڤەهاندنا هۆزانێ دا رێچکەیەکا دەستخوەشە کو هۆزانڤان د قوولایا هزرا فەلسەفی دا شۆڕ ببیتەڤە و هەستا خوەندەڤانان ژی بئازرینیت کو ل دویڤ ڤەدیتنا بەرسڤڤەدانەکا وێ بگەرێت ژبۆ کو کەلێنێن ب گومان پڕ بکەنەڤە. ئەحمەدێ خانی ژبۆ ئاگەهداربوون و بخوەکەفتنا نفشێن داهاتی پرسکرنێن وزەبەخشێن فەلسەفەیی ژ خوە کرینە، حاجی قادرێ کۆیی ژی د شرۆڤەکرنەکا خوە یا هۆزانکیدا، هەڤکێشەیەکا هزری د ناڤبەرا پرسکرنەکا وی و بەرسڤڤەدانەکا خوە دا سەرراست کرییە. پێشنیاز ژبۆ ئەوان شارەزایێن فەرهەنگێن زمانی ئامادە دکەن، یان ژی ئەو دەزگەهێن ئەکادیمیێن فەرهەنگێن زاراڤەیێن ویژەیی دادنێن، بایەخێ ب هویری و رامانا هەر یەکێ ژ پرسکرن و پرسیارێ بدەن و جۆرێن وان ژی بهێنە پۆلینکرن و واتا و سالۆخەتێن هەر یەکی ژ ئەوان بهێنە دەستنیشانکرن و هەڤبەندیێن وان دگەل بەرسڤ و بەرسڤڤەدانێ شرۆڤە بکەن. د پێرەوکرنا ئەڤێ پێشنیارێ دا، دێ رێ خوەش بیت کو چەندین نموونەیێن دیکە یێن وەکو وان بهێنە پۆلینکرن و شرۆڤەکرن، ژبۆ کو زمانێ کوردی ب شێوەیەکێ ئاسۆیی دەولەمەند ببیت و ب ستوونی ژی بەرەڤ رامانێن هویر بچیت.

ژێدەر

ب کوردی

- بۆتی، کامێران (٢٠٠٦)، فەرهەنگا کامێران کوردی. کوردی، چاپخانەیا وەزارەتا پەروەردەیێ، هەولێر. (ب رێنڤیسا لاتینی).

- دوڕە، ئابدوڕەحمان (٢٠٠٢)، شەرحا دیوانا ئەحمەدێ خانی. فەلسەفە و ژیانا وی، بەردان ماتباعەجلک، ستانبول. (ب رێنڤیسا لاتینی).

- خانی، ئەحمەدێ (٢٠٠٥)، مەم و زین، بەرهەڤکرن: تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ، هەولێر.

- کۆیی، دیوانی حاجی قادری (١٩٨٦)، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی: سەردار حەمید میران و کەریم مستەفا شـــارەزا، لـە چاپکراوەکانی ئەمینداریێتیی گشتیی رۆشنبیری و لاوانی ناوچەی کوردستان، بەغدا.

- فوئاد، د. کەمال (١٩٧٢)، کوردستان یەکەمین رۆژنامەی کوردی (١٨٩٨- ١٩٠٢)، کۆکردنەوە و پێشەکی و لە سەر نووسین. بەغدا.

- سەجادی، بەختیار و محەمەد مەحموودی (٢٠٠٤)، فەرهەنگی شیکارانەی زاراوەی ئەدەبی (ئەدەب، رەخنەی ئەدەبی، تیۆری ئەدەبی) کوردی. ئینگلیزی، ب١، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.

- کەرەمی، سەعید (١٣٩٠ک)، دیوانی حاجی قادری کۆیی، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی: سەردار حەمید میران و کەریم مستەفا شارەزا، لە سەر نووسینێکی نوێ بە پێی بۆچوونەکانی محەمەدی مەلا کەریم، بڵاوکراوەکانی کوردستان، سنە.

- فندی، د. رەشید (٢٠١٥)، پەیدابوونا هزرا نەتەوەییا کوردی، چابخانەیا پارێزگەها دهۆکێ، دهۆک.

- لیژنەی ئەدەب لە کۆڕی زانیاری کوردستان، ئامادەکردن (٢٠٠٦)، زاراوەی ئەدەبی (کوردی ـ عەرەبی ـ ئینگلیزی)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

– موکری، گیو (٢٥٧٣)، فەرهەنگی مهاباد. فەرهەنگێکی قوتابخانەیی کوردی و ئەرەوییە، هەولێر، چاپخانەی کوردستان.

– مەلا کەریمی، محەمەدی (١٩٨٩)، هەنگاوێکی تر بە ڕێگادا بەرەو ساغکردنەوەی دیوانی حاجی قادری کۆیی، بەغدا، دار الحرية للطباعة.

– ناڤخۆش، سـەلام (٢٠٠٦)، فەرهەنگی دووانـەی ئۆکسفۆرد (ئینگلیزی . کوردی)، چ٣، هەولێر، چاپخانەی ڕۆشنبیری.

ب عەرەبی

– أرسطو (١٩٨٠)، منطق أرسطو، ج١، حققه وقدم له: عبدالرحمن بدوي، بيروت، دار القلم.

– اسماعيل، عزالدين (٢٠٠٦)، كل الطرق تؤدي الى الشعر، بيروت، الدار العربية للموسوعات.

– التونجى، محمد (١٩٩٩)، المعجم المفصل فى الآدب، ط٢، بيروت، دار الكتب العلمية.

– البعلبكي، منير (١٩٩٩)، المورد/قاموس انكليزى ـ عربى، ط٣٣، بيروت، دار العلم للملايين.

– بن جيلالي، محمد أمين (٢٠١٦)، جادامر وسؤال المنهج فى الفكر الغربي المعاصر، مجلة الجمعية المصرية، السنة الخامسة والعشرون، العدد٢٥، ص(١٢٥–١٥٠)، القاهرة.

– خليل، أحمد خليل (١٩٨٩)، مفاتيح العلوم الانسانية ـ معجم عربي. فرنسي. انكليزي، بيروت، دار الطليعة للطباعة والنشر.

– رسول، د. عزالدين مصطفى (١٩٧٩)، احمدي خاني (١٦٥٠–١٧٠٧) "شـاعرا ومفكرا" فيلسوفا ومتصوفا، بغداد، مطبعة الحوادث.

– علوش، سعيد (١٩٨٥)، معجم المصطلحات الآدبية المعاصرة. عرض وتقديم و ترجمة، بيروت، دار الكتب اللبناني.

– الغذامي، د. عبدالله محمد (١٩٩٣)، ثقافة الآسئلة. مقالات فى النقد والنظرية، ط٢، الكويت، دار سعاد الصباح.

– فيشر، آلك (٢٠٠٩)، التفكير الناقد، تعريب: ياسر العيتي، الرياض، دار السيد للنشر.

– محمود، ابراهيم (٢٠٠٢)، جماليات الصمت ـ فى اصل المخفي والمكبوت، دمشق، مركز الانماء الحضاري.

ب ئینگلیزی

- Cuddon, J.A (1997), A Dictionary of Literary Terms, New York, Penguin Books.

- Richards, I.A (1965), The Philosophy of Rhetoric, Oxford University Press.

- Wellek, Rene and Austin Warren (1980), Theory of Literature, Pelican Books, London.

الملخص

فن صنع و طرح التساؤلات ليس بالآمر السهل فقط، بل من أصعب فنون الكلام، له أسسه في الطرح ومخرجاته فى الإستنتاج التى تشمل الجوانب الفلسفية والعلمية والادبية وتزداد أهميته عندما تستجمع كل تلك الجوانب فى نص أدبي يبذل كاتبه جل جهوده المعرفية والفنية لإستعاب موضوع مترسخ الجذور في المجتمع وعصي على التشخيص من قبل مفكريه، وكثيرا مايصعب حله على أصحاب القرار والمتنفذين ايضا. في هذا الثالوث المعقد، يحاول هذا البحث في قسمين: الاول لشرح مفهومي التساؤل والاستجابة مصطلحا ولغة ومن ثم تحليل التكنيك المتبع لبنائهما، وفى القسم الثاني يركز على تطبيق نص أدبي للشاعر أحمدي خاني (١٦٥٠-١٧٠٧) الذي أملاه فى ديباجة ملحمته "مم و زين". وهو نص فاق في محتواه الفكري وأسلوبه الفني على ماطرح فى زمانه وما إستجاب اليه فيما تلاه من قرون. من ضمن تلك الإستجابات ما تأثر به الشاعر حاجي قادري كويي وأشار الى تساؤلات خانى مرات عدة فى ديوانه المطبوع وحاول إيجاد حل جانبي لتلك المعضلة، متكون من ست فقرات متسلسلة تبدأ ضمن برنامج متكامل يتكون من قسمين: القسم الآول، هو مستلزمات الحياة الآساسية وهي: المأكل، المسكن والملبس. أما القسم الثاني فهو العمل بـ "لا اله الا الله" الذي هو السند المتين لبناء الشرع ويشمل: السيف، العطاء والقلم الزاهي. التوازن بين بناء الدولة والإلتزام بالدين. من خلال الفقرات الست يطلب حاجي قادر من شعبه تطبيق هذا البرنامج والذود من أجله ليضمن به ماطرحه خاني في حينه ويحقيق التوازن بين بناء الدولة والإلتزام بالدين.

الكلمات المفتاحية: سؤال، تساؤل، جواب، إجابة، الدين والدولة

Abstract

Speech is one of the main principles of development of a human's personality, and others. The most difficult his relationship with techniques of speech are the creating and the levels of expressing of questions. Because scientific questioning competence, high values and expertise in rhetoric of the individualwill be on display. If the first step of questioning starts with its creating techniques, it means it issearching for a goal. This search, for the responding individual will be the start of a new starts with finding the logic of a step, which response that gets closer to the goals of the goal will result in a questioning. Reaching the balanced equation between any questioning and expected its response. Here we will reach an fork in the road, which is that the existence and perseverance of this balance depend on thetechniques of the questioning and the logic of the response, this equation can be seen in As proof of this fact in old high literature. Kurdish literature, the questionings of "Xani" Koyi" have been and responses of "Haji Qadri highlighted, and the process of the balancing studied. of the equation between them has been

Keywords: Question, Interrogation, Answer, Response, religion and state

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٧/٢٢
پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٨/٢٦

بوارێن واتایی یێن کارێن هەستان د مەموزینێدا

زیرڤان شمس الدین ناصر
بەشی زمانی کوردی
کۆلیژی زمانان
زانکۆی دهۆک
zeravanshamsadeennaser@gmail.com

پ. هـ د. هدى عبدالقادر قاسم
بەشی زمانی کوردی
کۆلیژی زمانان
زانکۆی دهۆک
huda.a.qasim@uod.ac

پوختە

ئەڤ ڤەکۆلینە ب ناڤونیشانێن "بوارێن واتایی یێن کارێن هەستان د مەموزینێدا" د ئاستێ واتاسازییا فەرهەنگیدایە، تایبەتە ب دیارکرنا کارێن تایبەت ب هەستان ئەوێن د داستانا شیعرییا مەموزینێدا هاتین، ڤەکۆلین ل دویڤ ڕێبازا وەسفی هاتیە ئەنجامدان و بۆ دیارکرنا ڕێژا کاران پشت ب ڕێبازا ئاماری هاتیە بەستن، کارێن هەستان تنێ پۆلەکا ڕێزمانی نینن، بەلکو بەژدارییێ د ئاڤاکرنا واتاییدا دکەن و شرۆڤەکرنا واتاییا وان کارن پتر دەقێ شیعری ڕوندکەت. ئارمانجا ڤەکۆلینێ ئەوە دیار کەین کا ئەحمەدێ خانی د ڤەهاندنا چیرۆکا مەموزینێدا پشت بەستن ل سەر چ جورە کارێن هەستان کریە، ڤەکۆلین ل سەر چوار تەوەران هاتیە دابەشکرن، تەوەرێ ئێکێ بۆ ڕۆناهی ئێخستنە سەر تیۆرا بوارێن واتایی هاتیە تەرخانکرن، تەوەرێ دووێ بۆ دابەشکرنا بوارێن واتایی هاتیە تەرخانکرن، تەوەرێ سیێ تایبەتە ب کاری و جورێن بوارێن کاران، تەوەرێ چوارێ تایبەتە ب دەرئێخستنا کارێن هەستان د مەموزینێدا. ئەوا ڤەکۆلینا مە گەهشتییێ ئەوە کو ڕێژا هەرە مەزنا کارێن د مەموزینێدا هاتین کارێن تایبەتن ب هەستێ دیتنێ و پاشی هەستێ گوهلێبوونێ دهێت، ئەڤەژی ژبەر کو مرۆڤ پتر پشت بەستنێ ل سەر هەستێ دیتنێ د نیاسینا جیهانیدا دکەت، هەروەسا ڕێژەیەکا زۆرا پێزانینان و تشتان مرۆڤ ب چاڤان هەست پێ دکەت، لەورا تشتەکێ سروشتییە کو ئەحمەدێ خانی پتر کارێن وەکی: دیت، دیتن، سەیرکر، تەماشەکر، نەزەرکر، فوکری... د بەرهەمیدا بکارهینایە.

پەیڤێن کلیل: بوارێن واتایی، کێلگێن واتایی، فەرهەنگ، کار، کارێن هەستان، مەموزین

پێشەكی

ئەڤ ڤەكۆلینە ب ناڤونیشانێن "بوارێن واتایی یێن كارێن هەستان د مەموزینێدا"، ڤەكۆلین تایبەتە ب كارێن هەستان د داستانا شعرییا مەموزینێدا. ڤەكۆلین د ئاستێ واتاسازییا فەرهەنگیدایە و تایبەتە ب دیاركرنا كارێن تایبەت ب هەستان ئەوێن د داستانا شیعرییا مەموزینێدا هاتین، ڤەكۆلین ل دویڤ ڕێبازا وەسفی هاتیە ئەنجامدان و بۆ دیاركرنا ڕێژا كاران پشت ب ڕێبازا ئاماری هاتیە بەستن. ئارمانجا ڤەكۆلینێ ئەوە دیار كەین كا ئەحمەدێ خانی د ڤەهاندنا چیرۆكا مەموزینێدا پشت بەستن ل سەر چ جورە كارێن هەستان كریە. ڤەكۆلین هەول ددەت بەرسڤا ڤان پرسیارێن ل خوارێ بدەت، ئەوژی ئەحمەدێ خانی كارێن هەستان چەوا د مەموزینێدا بكار هینایە؟ ئامارا بوارێن كارێن هەستان د مەموزینێدا چەوایە؟ ڤەكۆلین ژ بلی پێشەكی و ئەنجام و لیستا ژێدەران ل سەر چوار تەوەران هاتیە دابەشكرن، تەوەرێ ئێكێ بۆ ڕۆناهی ئێخستنە سەر تیۆرا بوارێن واتایی هاتیە تەرخانكرن و ئەڤان بابەتان بخۆ ڤەدگریت: تیۆرا بوارێن واتایی ژ لایێ زاراڤەییڤە، پێناسێن تیۆرا بوارێن واتایی و بنەمایێن تیۆرا بوارێن واتایی. تەوەرێ دووێ تایبەتە ب دابەشكرنێن بوارێن واتایی ژ لایێ زمانڤانانڤە، تەوەرێ سێیێ تایبەتە ب كاری و جۆرێن بوارێن كاران ژلایێ واتاییڤە، تەوەرێ چوارێ تایبەتە ب بوارێن واتایی یێن كارێن هەستان و دەستنیشانكرنا كارێن هەستان د مەموزینێدا.

١- تیۆرا بوارێن واتایی

تیۆرا بوارێن واتایی ئێكە ژ تیۆرێن تایبەت ب دەستنیشانكرنا واتایێ، د ئاستێ واتاسازییدا بۆ دروستكرنا فەرهەنگێن بابەتی بكار دهێت، هوسا ئەڤ تیۆرە دچیتە د ناڤ ڤەكۆلینێن واتاسازییا فەرهەنگیدا و د واتاسازییێدا ئەڤ تیۆرە بۆ دیاركرنا واتایا پەیڤان بكار دهێت، ب تایبەتی ئەگەر ئەم ل سەر كاران پەیڕەو بكەین.

١-١ تیۆر ژ لایێ زاراڤەیڤە

تیۆرا بۆارێن واتایی ژ لایێ زاراڤەیڤە ب چەندین ناڤێن جوداجودا د زمانێن جوداجودا ئاماژە پێ هاتیە دان، د زمانێ ئینگلیزیدا زاراڤێن (بوارێ زمانڤانی – Linguistic Field)، (بوارێ ڕێزمانی –Syntactic Field)، (بوارێ تێگەهان – Conceptual Field)، (تیۆرا بواری – Field Theory :Lyons, 1977) (250-254). (بوارێ واتایی – Semantic Field)، (بوارێ فەرهەنگی – Lexical Field)، (بوارێ پەیڤی – Word Field) (Geeraerts, 2009: 56). بۆ ڤێ تیۆرێ هاتینە بكارهینان. زمانڤان لێرەر (lehrer) بۆ ڤێ تیۆرێ زاراڤێ ئاڕاستە (Approach) بەرامبەر زاراڤێ تیۆر (Theory)ی بكار هینایە و دبێژیت: هەمی ڤەكۆلینێن بوارێن واتایی ب شێوەیەكێ گشتی دتەمام نینن، كو ئەوێ بكەنە تیورەكا ئێكگرتی (Lehrer, 1974: 15). د فەرهەنگا "oxford"دا ئینگلیزیدا پەیڤا "Field" ب ڕامانا پشكەكا زەڤیێ، كو زۆربەیا جاران دهێتە جوداكرن ب پەرژان یانژی ب دیوارەكی، كو بۆ چاندنێ یانژی بۆ خودانكرنا پەزی دهێتە بكارهینان (Oxford, 2006: 272).

د زمانێ عەرەبیدا زاراڤێن (الحقول الدلالية، الحقول المعجمية، النظرية الحقلية، المجالات الدلالية) (كلنتن ٢٠٠١: ٢٩). بۆ ڤێ تیۆرێ هاتینە بكارهینان. ڤەكۆلەر مەحموود جاد ئەلروب د ڤەكۆلینەكێدا ل ژێر ناڤێ "نظرية الحقول الدلالية والمعاجم المعنوية عند العرب" هندەك زاراڤێن دی بەرامبەر زاراڤێن ئینگلیزی دیار كرینە، ئەوژی زاراڤێن (حقل الكلمة،

الحقل القاموسي للكلمة، المجال الدلالي، الحقل الدلالي، المجال اللغوي، الحقل التركيبي) (الرب ١٩٩٢: ٢١٣-٢١٤). ئەحمەد موختار عومەر د پەرتووکا "معجم اللغة العربية المعاصرة"دا ڕامانا پەیڤا (حقل، حقول) ددەتە دیارکرن ب واتایا هەر پارچەیەکا ئەردی، کو ب کێر کێلان و چاندنێ بهێت (عمر ٢٠٠٨: ٥٣٤)

د زمانێ کوردیدا زاراڤێن (بوارێن واتایی، کێلگەی واتایی) بۆ ڤێ تیۆرێ هاتینە بکارهینان (حەسەن ٢٠٠١: ٩) هۆگر مەحموود فەرەج د ناما خۆ یا ماستەرێ یا ب ناڤونیشانێن "بوارە واتاییەکان"دا دبێژیت: "لە سەرەتای هەڵبژاردنی ئەم بابەتەدا، وشەی 'کێڵگە'م بەرامبەر بە 'Field' دانا، بەڵام بە وەرگێڕانێکی ناقوڵا دەهاتە پێش چاو، ئەگەرچی عەرەبەکانیش بە 'الحقول' وەریانگێڕاوە، لەبەر ئەوە هەوڵم دا وشەیەکی لەبارتری بۆ دابنێم لەبەر ئەوە بیرم لە وشەکانی (بوار، پەڵە) کردەوە، سەرەنجام وشەی 'بوار'م هەڵبژارد" (فەرەج، ١٩٩٣: ٢). دکتۆر تاڵیب حوسێن زاراڤێ "بوارە واتاییەکان" بکار هینایە (عەلی ٢٠١٩: ١٢٠).

د فەرهەنگا "ئەستێرە گەشە"دا، کو فەرهەنگەکا "کوردی عەرەبی"یە، تێدا هەردوو پەیڤێن "بوار و کێڵگە" ڕامانێن وان ب زمانێ عەرەبی هاتینە دیارکرن، بوار ب ڕامانا "ئەو جهێ ڕووباری ئەوێ ڕێیا دەربازبوونێ هەبیت"، ئانکو ئەو جهێ ڕووباری ئەوێ ئاڤا وی یا کێم "تەنک" بیت و مرۆڤ بشێن تێرا دەرباز ببن و کێلگە ب ڕامانا "زەڤیا چاندنێ و زەڤیا کێلانێ" هاتیە (نیزامەدین٢٠٠٣ : ٥٣ -٤٣٨) د فەرهەنگا "خال"دا، بوار ب ڕامانا: تەنکایی ئاو کە ڕێی هاتوچوو بدا و کێڵگە ب ڕامانا زەوییەکە دەست بدا بۆ کێڵان، زەوی کێڵراو. (خاڵ٢٠٠٥ : ٣٨ – ٣٨٨) هاتینە دیارکرن. د فەرهەنگا "مەرگ و ژێ"دا کو فەرهەنگەکا "کوردی کوردی"یە، تێدا ئاماژە ب پەیڤا بوار نەهاتیە دان، بەلێ ئاماژە ب پەیڤا کێلگە دایە ب واتایا (جێ کێلانێ، عەردێ بەرجۆت) (مشەختی ٢٠٠٦: ٣٩٥) هاتیە.

سەبارەت پەیڤا بۆ ئەڤێ تیۆرێ هاتیە بکارهینان کو ببیتە کێلگە، ئەڤەژی بکارهینانەکا مەجازییە بۆ پەیڤێ وەکوو خواستن (میتافۆر)، ئەڤ پەیڤە بکار هاتیە، ئەڤەژی دزڤریتەڤە بۆ ئەوێ لێکدان و ڕێکخستنا فۆرمییا د ئەردێ چاندنێدا هەی، کو هەر بەرهەمەکێ چاندنێ ل جهەکێ تایبەت و ب تنێ دهێتە چاندن، هەروەسا پەیڤێن زمانی ژێ د فەرهەنگا مێشکیدا درێک ختینە.

٢.١. پێناسێن بوارێن واتایی

تیۆرا بوارێن واتایی پشتبەستنێ ل سەر وێ یەکێ دکەت بۆ تێگەهشتنا واتایا پەیڤێ د زمانیدا دڤێت واتایا پەیڤێن دەوروبەرێن وێ بهێتە زانین ئەوێن ژ لایێ واتاییڤە پێڤە دگرێدایین، داکو پەیڤ واتایا تەمام بدەت. گەلەک پێناسە بۆ تیۆرا بوارێن واتایی ژ لایێ زمانڤان و ڤەکۆلەرانڤە هاتینە کرن، ژوانژی:

- ترایەر (١٩٣١) دبێژیت: بوارێن فەرهەنگی (واتایی) بریتییە ژ کۆمەکا پەیڤان، کو ژ لایێ واتاییڤە پێکڤە دگرێداینە و واتایا هەر ئێک ژ وان پەیڤان ب ڕێیا پەیڤێن دەوروبەر دهێتە زانین، ئانکو تنێ ب ڕێیا بەراوردکرنا پەیڤان د هەمان بواردا واتایا تەمام یا پەیڤێ دهێتە زانین، ل دویڤ دیتنەکا دایکرونی گوهۆرینا واتایا پەیڤێ کارتێکرنێ ل واتایا پەیڤێن دەوروبەرێن خۆ دکەت، ئەوێن ژ لایێ واتاییڤە پێڤە دگرێدای (Faraj 2022: 188).

- ئولمان (Ullmann) دبێژیت: بوارێن واتایی کەرتەکە ژ کەرەستێن زمانی، دەربرینێ ژ بوارەکێ دیارکریێ پسپوریێ دکەت (Ullmann, 1973: 26-27).

- جون لاینز (John Lyons) دبێژیت: بوارێن واتایی (فەرهەنگی) کۆمەکا یەکەیێن زمانینە، کو ب شێوەیەکێ ئاسویی و ستوونی پێکڤە دهێنە گرێدان (Lyons, 1977: 268).

- جاکسن (Jackson) دبێژیت: بوارێن واتایی کۆمەکا پەیڤانە ژ لایێ واتایێڤە پێکڤە دگرێداینە و ب شێوەیەکی دهێنە رێزکرن، کو ب رێیا رێکخستنێ وەکهەڤی و جیاوازی د ناڤبەرا واندا دیار دبیت و یەکەیێن فەرهەنگی د بوارەکێ واتاییدا دهێنە رێزکرن پەیوەندیی پێکڤە هەیە، بەلێ ل جهێ ئێک ناهێنە بکارهینان (Jackson, 1982: 133).

ژ ئەنجامێ ئەڤان پێناسان ئەم دشێین بێژین: بوارێن واتایی کۆمەکا پەیڤانە واتایا هەر ئێک ژ وان پەیڤان ب رێیا پەیڤێن دەوروبەرێن وێ دهێتە زانین و دەربرینێ ل بوارەکێ واتایی یێ دیارکری دکەن و هەمی پێکڤە ل ژێر پەیڤەکا گشتی دهێنە دانان، وەکی پەیڤێن (زڤستان، بوهار، هاڤین، پاییز)، کو هەمی ل ژێر پەیڤا گشتی یا "وەرزێن سالێ" دهێنە دانان. هەروەسا چەندین بوارێن دیتر یێن وەکی بوارێن خارنێ، ڤەخوارنێ، جلوبەرگان، ئامیرێن ناڤمالێ، پلەیێن سەربازی، رۆژێن حەفتیێ، هەیڤێن سالێ، ئامیرێن کەهرەبائی، کەرەستێن بیناسازی، ئامیرێن سەرتراشینێ، ئامیرێن پەیوەندیکرنێ، رەنگان، خزمایەتیێ، گیانەوەرێن مالی، گیانەوەرێن درندە، گیانەوەرێن شیردەر، گیانەوەرێن گوشتخور، گیانەوەرێن خشوک، گیانەوەرێن ئاڤی، بلندەیان، ئامرێن ڤەگوهاستنێ، فێقی، داران... هتد. ب رێکا ڤێ تیورێ پەیڤێن بواران دهێنە دەست نیشان کرن و ب ڤێ چەندێ ئەڤ تیۆرە د زمانێ کوریدا رۆلی دبینیت و دهێتە بکارهینان.

٣-١. بنەمایێن تیۆرا بوارێن واتایی

زمانڤان جون لاینز چوار بنەما بۆ تیۆرا بوارێن واتایی دیار کرینە، ئەوژی:

1. ئێکتربرینا د ناڤبەرا دوو بۆاراندا دێ یا ڤالا بیت (چ یەکەیێن فەرهەنگی – lexeme) یێن ئەندام بن پتر ژ بوارەکێ واتایی (Lyons 1977: 268)، ئانکو پەیڤ ناچیتە د دوو بواراندا ئەڤ بنەمایە چێ دبیت د نهادا ل سەر هەمی پەیڤێن زمانی نەهێتە جێبەجێکرن، چونکی "بە پێی ئەم تیۆرییە هەر وشەیەک دەبێت لە یەک کێڵگەدا ببێتە ئەندام، بەڵام زۆر جار وشە لە کێڵگەیەک زیادتر دەبێتە ئەندام، بۆ نموونە مێشک ئەندامی کێڵگەی ئەندامەکانی لەشە، دەچێتە ناو کێڵگەی ئەو کەرەستانەی شتیان تیادا هەڵدەگیری" (حەسەن ٢٠١٠: ٢٢)

٢. چ یەکەیێن فەرهەنگی نینن کو سەر ب بوارەکێ دیارکریڤە نەبن (Lyons 1977:268)، ئانکو هەمی پەیڤان د زمانیدا بوارێن هەین و پەیڤ ب تنێ نەشێت یەکەیەکا سەربەخۆ پێک بینیت.

٣. پێدڤییە ئەو دەوروبەرێ پەیڤ تێدا بکار دهێن ل بەرچاڤ بهێتە وەرگرتن.

٤. نابیت ڤەکۆلین ل یەکەیێن زمانی دویر ژ پێکهاتا وان یا رێزمانی بهێتە کرن (Lyons, 1977: 269).

ژ ئەنجامێ پێشکەڤتنا زانستی و ڤەکۆلینێن بەردەوام زمانڤانان، هندەک بنەمایێن دیتر بۆ تیۆرێ دەست نیشان کرینە، ئەوژی:

١. هەر زمانەکێ چەند بوارەکێن واتایی یێن دیارکری یێن هەین. هەر ئێک ژ وان بواران ژێ دەربرینێ ژ لایەنەکێ ژیانی دکەت.

٢. پەیڤ د ناڤ بوارێن واتاییدا ب رێیا پەیوەندییێن ئاسۆیی و ستوونی پێکڤە دهێنە گرێدان (النجار، النجار ٢٠٠٦: ١٣٥– ١٣٧)

٣. "دەوروبەرەکێ واتایی یەکەیێن فەرهەنگی کۆم دکەت و هندەک جاران ل گەل دەوروبەرێن دی یێن ماددی یان مەعنەوی تێکەل دبیت.

٤. مێشکێ مرۆڤی دەمێ کار دکەت ب رێیا زمانی کار دکەت، پاشی ئەو ئەوان یەکەیێن سەر ب بواران یان کێلگەیێن واتایڤە د بیردانکێدا دپارێزیت. (عەلی ٢٠١٥: ٣١١)

٥. "لـە بـواری واتـاییدا کۆمەڵە وشـەیـەک کۆ دەبنەوە، تەنها یەک سەرخان بۆ خۆیان هەڵدەبژێرن و نابن بە ژێرخانی سەرخانێکی تر، بە واتایەکی دیکە (تری، هەنار، سێو، بەهی... هتد)هەموویان لە یەک خانەدا کۆ دەبنەوە و یەک بواری بیرییە کە داگیریان دەکاتەوە ئەویش 'داری میوە'یە" (بابان ٢٠٠٥: ٢٦).

٢- تەوەرێ دووێ: جۆر (پۆلینکرن)ێن بوارێن واتایی

بوارێن واتـایی پشتبەستنێ ل سـەر پەیڤ و یەکەیێن فەرهەنگی دکەن چ یەکە بۆ دوو بوارێن واتایی ناهێنە ئاراستەکرن هەر پەیڤەک دەربرینێ ژ بوارەکێ واتایی یێ دیارکری دکـەت، د بوارێن واتـاییدا دەورووبــەر رۆلـەکـێ مـەزن دگـێریت. د دابەشکرنا جورێن بوارێن واتاییدا زمانڤان دئێکگرتی نینن، ئەڤ ژێ بوویە ئەگەر کو چەندین دابەشکرنێن جوداجودا بۆ بوارێن واتایی ژ لایێ زمانڤانانە بهێنە ئەنجامدان، ژ وانژێ:

١-٢. زمانڤان ئولمان سێ جۆر بۆ بوارێن واتایی دەستنیشان کرینە، ئەوژێ:

١. بوارێن واتایی یێن بەرجەستەیێن پەیوەندی پێکڤە هەین (Concrete and continuous fields)

ئەوان جۆرێن پەیڤان ب خۆڤە دگریت ئەوێن نوینەراتییا سیستمێ رەنگان د زمانیدا دکەن، کو زێدەتر ئـەوان بـوارێن پەیڤان ڤەدگریت ئەوێن پەیوەندی ب کەتواریڤە هەین. نموونەیەکا دیار یا ڤی بـواری سیستمێ رەنگایە د زمانیدا، پۆلێن رەنگان مەودایەکێ بەرفرەهێ زمانی بخۆڤە گرتیە و ب چەندین شێوازێن جوداجودا د زمانێن جیهانێدا دابەشکرن بۆ هاتینە کرن (Ullmann 1973: 27-28). "ئـەم بۆچوونی دابەشبوونە کاتێک گەیشتە لوتکە، کە هەردوو زانای ئەنترۆپۆلۆجی 'Berlin' و 'Kay' بیردۆزەکەیان بە بەڵگەی کاری مەیدانی سەلماند و توانییان کتێبێک بە ناونیشانی (Basic Volor terms 1969) بخەنە بـەردەسـت، کـە لە سەر (٩٨) زمان ئەنجامیان دا (زەنگەنە ٢٠٠٢: ٣٨) د ئەنجامدا گەهشتنە ڤێ چەندێ کو یـازدە پۆلێن بنەرەتیێن رەنگان هەنە، ئەوژێ: سپی، رەش، سوور، کەسک، زەر، شین، قاوەیی، بنەفشی، پیڤازی، پرتەقالی، خاکی (خولەمێشی) (Ullmann, 1973: 29).

٢. بـوارێـن واتـایـی یـێـن بـەرجـەسـتـەیـێـن ژێکڤەبووی (Concrete fields with discrete elements)

ئەڤ جۆرە ئەوان پەیڤان ب خۆڤە دگریت ئەوێن دەربرینێ ژ پێک هات و پەیوەندیێن خێزانی دکەن، کو ژ رەگەزێن سەربەخۆ یێن کەتواری پێک دهێن و زێدەتر پەیوەندی ب لایەنێ ژیریڤە هەیە. زاراڤێ پەیوەندیێن خزمایەتی ل سـەر بنەما و پیڤەرێن جوداجودا دهێنە دابەشکرن، زمانڤانێن ئەمریکی ڤەکۆلین ل جوراوجوریا زاراڤێن خزمایەتیێ د زمانێن هیندوئەمریکیدا کریە و چەندین جیاوازیێن سەرنجراکێش د ڤێ سیستمیدا هەنە (Ullmann 1973: 29-30). "لە زمانی هەنگاریدا وشەیەکی سادە نییە کە بە واتای 'خوشک' یان 'برا' بەکار بێت، لە جیاتیی ئەمە وشەی جیاواز و تاریکی تێدایە بە واتای 'باجی' و 'خوشکە بچووک' و 'برا بچووک' و کاکە، لە زمانی سویدیدا وشە هەیە دوو باپیرە

و ’باوکی باوک‘ و ’باوکی دایک‘ دوو نەنک؛ ’دایکی دایک و دایکی باوک‘ لە یەکتری جیا دەکەنەوە. (فەتاح ٢٠١١: ١٧٩)

٣. بوارێن نەبەرجەستە (Abstract fields)

ئەڤ جۆرە نوێنەراتییا تایبەتمەندیێن زاراڤێن هزری دکەت، کو ژ هەردوو جۆرێن دیتر یێن بوارێن واتایی گرنگترە، چونکی گرنگییا پێکهاتا زمانی ب ڕێیا پێکهینانا وێنە و هزرێن تاقیکرنێ دهێتە هەبوونێ (Ullmann 1973: 29-30). زمانڤانێ ئەلمانی ترایەر ئاماژێ پێ ددەت کو "ئەلمانیی ناوەڕاست و ئەڵمانیی نوێ بە دوو جۆری جیاواز لەگەڵ ’زانین‘دا هەڵسوکەوت دەکەن، لە دەوروبەری ساڵەکانی 1200دا بە پێی دوو بنەما وشەکان کێڵگەکانیان بەش کرد، دەربەگایەتی و بڵاوگرتنەوە (الشمول) دەربەگایەتی زانینی دەکرد بە دوو بەشەوە، زانینی نێو کۆشک، زانینی دەرەوەی کۆشک، بنەمای بڵاوگرتنەوەش تەنیا یەک وشەی بۆ هەموو زانین یان بە گشتی ’دینی و دنیایی‘ دادەنا، لەگەڵ کەوتنی یاسای دەربەگایەتیدا ئەم جیاوازییانە نەمان. (فەتاح ٢٠١١: ١٧٩)

٢.٢. پۆلینکرنا فەرهەنگا (Greek New Testament) بۆ بوارێن واتایی:

گشتگیرترین پۆلینکرن بۆ بوارێن واتایی، کو ب پۆلینکرنەکا زانستی بهێتە هژمارتن، ئەو پۆلینکرنە یا د فەرهەنگا "Greek New Testament" بۆ بوارێن واتایی هاتیە ئەنجامدان (عمر ١٩٩٨:٨٧) و تێدا زمانڤان (Eugene A. Nida) بوارێن واتایی دابەشی چوار بەشێن سەرەکی کرینە، ئەوژی بوارێن (هەبوون، ڕوویدان، نەبەرجەستە، پەیوەندیان) ، هەر ئێک ژ ڤان بواران ژی چەندین بوارێن دیتر بخۆڤە دگرن (Nida, 1975: 178-186) ، وەکی ل خوارێ:

١. هەبوون (بەرجەستە) (Entities)

بوارێ هەبوونان د ژێدەرێن زمانیدا ب چەندین ناڤێن جودا یێن وەکی بەرجەستە، کەرەستێ هەیی، گەردوون، هەبوون...؛ ئاماژە پێ هاتیە دان. "هەموو شتێکی سەر دونیا لە ژێر ئەم کێڵگەیە دادەنرێت، لە ئاسمان و زەوی و هەر چی شتێکی سەر ڕووی زەوی"(علي، ٢٠١٣: ٧). ئانکو بوارێ هەبوونان هەمی ئەوان تشتان بخۆڤە دگریت ئەوێن د جیهانێدا هەین، ڤێجا ئەو تشت چ زیندی و نەزیندی یانژی زیندیێن ڤەشارتی بن، وەکی هێزێن سەردای سروشتی، مرۆڤ و گیانەوەر و ڕووەک، تشتێن سروشتی و دەستکرد... هتد. بەرفرەهترین بوارێ واتایی دهێتە هژمارتن و هەبوویێن زیندی و نەزیندی (بێگیان) بخۆڤە دگریت، وەکی:

ئـ هەبوویێن زیندی:

١. هێز و هەبوونێن سەردای سروشتی

٢. مرۆڤ

٣. هەبوویێن دی ژ بلی هەردوو خالێن سەری، وەکی: گیانەوەر، باڵندە، مێش و مۆر.

ب هەبوویێن نەزیندی (بێگیان):

١. تشتێن سروشتی: ئەڤان بواران بخۆڤە دگریت:

ئـ لایەنێ جوگرافی

ب. پێکهاتێن سروشتی

ج. دار و بەرهەمێن داران

٢. کەرەستە و پێکهاتێن دروستکری:

ئـ کەرەستەیێن بیناسازی

ب. کەرەستەیێن خارن و ڤەخوارنێ

ج. کەرەستەیێن دی ژ بلی کەرەستەیێن خالێن (ئـ و ب) (Nida 1975: 178-184)

٢. ڕووویدان[1] (Events)

هەر ڕوویدانەک یان کریارەک د ژیانێدا چ ژ لایێ مرۆڤان یان گیانەوەرانڤە بهێتە ئەنجامدان، دچیتە ژێر ڤی بواری واتایی. "مەبەست لە ڕووداوەکان کارەکانە کە مرۆڤ یان گیانلەبەرەکان پێی هەڵدەستن، چ کاری ڕەمەکی، یان نارەمەکی بێت. (علی ٢٠١٣: ٨) ئەڤ بوارە چەندین ڕوویدانێن جوراجورێن گرێدای (ئاڤوهەوای، هەست و سوزان و جەستەیی، ڕەوشەنبیری، گەشەکرنێ، هەستان، لڤینێ، پەیوەندیکرنێ، کونترولکرنێ...) بخوڤە دگریت (Nida, 1975: 186).

٣. نەبەرجەستە (Abstracts)

بوارێ نەبەرجەستە ئەوان لایەنان بخوڤە دگریت ئەوێن هەبوونەکا ماددی نەبیت و پتر گرێداینە ب لایەنێ هزریڤە، وەکی: دەم: ئەڤرۆ، سوباهی، سالەکا دی... مەودا (دووری): گەز، قوناغ، ڕۆژ... خێرایی (لەز): هێدی، ب لەز... گەرمی: گەرم، سار... ڕەنگ: ڕەش، سوور... ژمارە: ئێک، دوو... چارەنڤیس (بارودوخ): دەولەمەند، هەژار، عەبد (بەند)... لایەنێ ئایینی: خاوین (پاقژ)، پیس، بێباوەر، باوەردار... سەرنجڕاکێش: جوان، کرێت... تەمەن: پیر، گەنج، زاروک... لایەنێ ڕەوشتی: ڕاستگۆ، دەستپاک، فێلباز... چونیەتی: باش، خراب، دروست، خەلەت... هێز: ب هێز، بێهێز، لاواز... بارێ تەندروستی: نەخوش، ب سلامەت (ساخ)... (Nida, 1975: 186).

٤. پەیوەندی (Relations)

ئەڤەژی ئامرازێن پەیوەندییێ "پیتەکان و جێناوەکان و ئامرازی سەرسوڕمان و پرییۆزشن و ئامرازی پرسیار. (علی٢٠١٣: ٨) بخوڤە دگریت، وەکی: پەیوەندییێن جهی: ل سەر، ل بن، ل پێش، ل پشت، دەوروبەر، د ناڤدا. پەیوەندییێن دەمی: ل گەل، د ماوێ، ل وی دەمی، د هەمان دەمدا. پەیوەندییێن ئاماژەیی: ئەڤە، ئەوە، ئەوێهە، ئەواهە... پەیوەندییێن هزریی لوژیکی: نوکە (ئێستا)، ل سەر بنەمایێ، هەر چەندە، ژبەر هندێ، بەلێ... (Nida, 1975: 186).

زمانڤان وێ چەندێ دیار دکەن کو قەبارێ بوارێن واتایی ژ بوارەکی بۆ بوارەکێ دیتر یێ جیاوازە و هندەک وەسا دیار دکەن کو بوارێ ژ هەمیان بەرفرەهتر بوارێ گرێ دایە ب بوونەوەر و کەرەستانڤە، پاشژی هەبوونان و پاشی بوارێ ڕۆیدانان و ژ وان کێمتر بوارێ نەبەرجەستەیە و یێ ژ هەمیان کێمتر بوارێ پەیوەندییانە. (عمر ١٩٩٨: ٩٦)

٣.٢- دابەشکرنا هالیگ و وارتبورگ (Hallig & Wartburg) بۆ بوارێن واتایی:

باشترین دابەشکرن کو ب شێوەیەکێ پێشکەفتی هاتبیتە پێشکێشکرن و نیاسین ل سەر دابەشکرنەکا واتایی یا جیهانی هاتبیتە نیشاندان، ئەوە یا "هالیگ و وارتبورگ" ل سالا (١٩٥٢)ێ پێشکێش کری. (عمر ١٩٩٨: ٨٤) تێدا چەمک دابەشی سێ بەشێن سەرەکی کرینە، ئەوژی:

١- گەردوون، وەک:(ئاسمان، زەوی، ئاژەڵان و ڕووەک)

٢- مرۆڤ، وەک: (جەستەی مرۆڤ، بیر و هزر، ژیانی کومەلایەتی)

٣- مرۆڤ و گەردوون، وەک: پەیوەندییان بە زانست و پیشەسازییەوە هەیە. (مستەفا ٢٠٢٤: ٢٨٩)

ژ بلی دابەشکرنێن ل سەری ئاماژە پێ هاتیە دان، زمانڤانان هندەک جورێن دیترێن بوارێن واتایی دەستنیشان کرینە، ئەوژی:

---

١ د ڤێ ڤەکولینێدا پەیڤا ڕویدان دەربرینێ ژ واتایا پەیڤا کاری دکەت، چونکی واتایا کاری د واتاسازییێدا ڕویدانن.

١. پەیڤێن هەڤواتا و دژواتا: ئەندرێ جولێز دهێتە هژمارتن ئێکەم کەس کو پەیڤێن هەڤواتا و دژواتا د بوارێن واتاییدا بکار هینایت.

٢. بوارێ مۆرفۆسیمانتیکی (عمر ١٩٩٨: ٨٠)

ب کێشێن گەردانکرنێ ژێ دهێتە نیاسین، "ئەم جۆرەیان وەک لە ناونیشانەکەیەوە دیارە، واتای لێکدانەوەیەکی مۆرفۆلۆجی و سیمانتیکی کەرەسەی بوارەکان لە یەک کاتدا دەگەیەنێت. ئەم جۆرەش بەوەدا لەوانی تر جیا دەکرێتەوە کە نە تەنیا لە کۆمەڵێ وشەوە کە هەموویان سەر بە بوارێک بن، نە لە بوارێکی بیریشەوە دەست پێ دەکات، بەڵکوو لە تاکە وشەیەکەوە هەنگاو بەرەو هەموو پەیوەندییەکانی دەنێ، تەنانەت پەیوەندیی لە گەڵ کەرەسەی دەرەوەی بوارەکەشدا هەیە. (فەرەج ١٩٩٣: ٢١)

٣. پشکێن ئاخڤتنێ و پۆلینکرنێن وان یێن رێزمانی

٤. بوارێن سینتاگماتیکی (Syntagmatic Field): کۆمەکا پەیڤانە ب رێیا بکارهینانێ پێکڤە دهێنە گرێدان، بەلێ چ جارا ناکەڤنە هەمان جهێ رێزمانی. پوزیگ (A . Porzig) ئێکەم کەس بوو ڤەکۆلین ل ڤی بواری کری (Nasiba and Alisherovna, ٢٠٢٢: ٦٣). ئەوژێ دەمێ گرنگی ب پەیوەندیێن پەیڤێن، وەکی: (سە رەوین)، (بهیستن گوهـ)، (ڤەگوهاستن ترۆمبێل)... هتد داین (عمر ١٩٩٨: ٨١)

٣. تەوەرێ سێیێ: کار و جۆرێن بوارێن کاران:

٣.١. کار

کار پشکەکە ژ پشکێن ئاخڤتنێ. د زمانێ کوردیدا رستە بێ کار دروست نابیت و وەکی کەرەستە و پێکهێنەکێ سەرەکییێ رستێ سەرەدەری ل گەل دهێتە کرن. "د زمانێ کوردیدا رستە بێ کار نینە و واتا رستێ وەکی جەمسەرەکی ل دوور کاری دزڤریت. کار ژ بلی کو رووبدانەکێ و کریارەکێ خویا دکەت، ژ چەندین پێکهێنێن ژێکڤەنەقەتای پێک دهێت و هەمی پێکڤە رامان و مەبەست و پێکهاتنا کاری ددەن. کار ژ بلی بنیاتێ کاری ژ تاف، ئەسپێکت، رێژە، گەردانکرن، نەفی، تێپەراندن و بکەرنەدیار پێک دهێت. هەبوونا گەلەک پێکهێنان بۆ پێکهاتا کاری بوویە ئەگەرێ هندێ، کو کار د زمانیدا ب بابەتەکێ ئالۆز بهێتە هژمارتن. ڤان هەمی پێکهێنان پێکڤە بۆ دروستکرنا رستان و واتایێ وەک یەکەیەکا فەرهەنگی و مۆرفۆلۆجی سەرەدەری ل گەل دهێتە کرن. (عەبوزید ٢٠١٢: ٢٠)

کار پێکهێنەکێ سەرەکییێ رستێیە و گرنگییەکا زور پێ دهێتە دان، هەروەکی ئەورەحمانی حاجی مارف دبێژیت: 'کردار لە پێکهاتنی رێزمانی زمانی کوردیدا جێگەیێکی دیار و گرنگی هەیە، وەک: مەودای بەرفراوانی بەکارهێنانی و فۆرمی زۆر و جۆربەجۆری و دەور لە سازکردنی رستەدا، وێرای بایەخی گەورە بۆ لێکۆڵینەوەی زانستیی پێکهاتنی رێزمانی بە گشتی و تێگەیشتنی یاسای ناوەکی و پێشکەوتن و گەشەکردنی بە تایبەتی، هەروەها لە پێشخستنی کاری فەرهەنگ نووسیشدا جێپەنجەی لێکۆڵینەوەی کردار بە ئاشکرا دیارە'. (مارف ٢٠١٤: ١٠)

چەندین پێناسێن جوداجودا ژ لایێ زمانڤانێن کورد و بیانیڤە بۆ کاری هاتینە کرن، ژ وانژێ:

کار: کار ئەو پەیڤە یاکو ئاماژێ ب رووبدان یانژێ کریارەکێ دکەت (Lyons, 1981:109).

- کار: "وەک هەموو بەشێکی تری ئاخاوتن لە سێ رووەوە پێناسە دەکرێ: (فۆرم، واتا، ئەرک). لە رووی فۆرمەوە کار ئەو مۆرفیمەیە کە دەتوانێ بە پێشگری (ب، و، دە) و پاشگری "ایە" و پاشگری راناوییەوە

بلکێت. یان ئەو مۆرفیمەیە کە نیشانەی تاف و کەس و ژمارە و ئەسپێکت و موود وەردەگرێ. لە رووی ئەرکەوە کار بەو وشەیە دەوترێ کە پاش وشەی (ئەتەوێ.. با... وا...) دەکەوێ. لە رووی واتاشەوە، کار ئەو وشەیەیە کە رووداوێک یان بارێک پیشان دەدات. (ئەحمەد ١٩٨٨: ١٨)

- "کار وشەیەکە رووداو و کات دەگەیەنێ. (زەنگەنە ١٩٨٩: ٣)

- کـار فاکتەرێ سەرەکیێ پێکهینانا ئاخفتنەکا رێکوپێک و تێر واتا و رامانە، هەروەسا دەمەکێ تایبەت و کەسەکێ دەستنیشانکری و رووپدانەکا بەرچاڤ ب خۆڤە دگریت. (سەبری مونیب ٢٠١٦: ٣٠٠)

- ژ ئەنجامێ ئەڤان پێناسان ئەم دشێین بێژین کار پێکهێنەکێ سەرەکی یێ رستێیە دەربرینێ ژ رووپدانەکێ ل دەمەکێ دیارکری دکەت، وەکی: هات، کەفت، هەلگرت، ئاڤدا، دەستپێکر... هتد.

٢.٣. جۆرێن بوارێن کاران ژ لایێ واتاییڤە

د زمانێ کوردیدا ژلایێ واتاییڤە گەلەک ب کێمی ڤەکۆلین ل کاری هاتیە کرن. پێناسا کاری ژ لایێ واتاییڤە،"کار ئەو وشەیەیە کە رووداوێک یان بارێ پیشان دەدات. (ئەحمەد ١٩٨٨: ١٨) ئێک ژ کارێن سەرەکیێن زمانی ئەوە، کو رووپدانێن بێسنوورێن جیهانێ بۆ هندەک یەکەیێن دیارکری دابەش دکەت، کو ئاخفتنکەرێن زمانی دبێژنێ رووپدان یان کریار، هەروەسا د چارچووڤێ واتایا رووپدانانداا، کار وەکی نیشان یانژی پێناسا رووپدانان دهێتە دانان و ل گەل هندێ ئەو یەکەیێن زمانیێن وەسفا رووپدانێن دیارکری و جۆرێن دیارکەری دکەن بریتینە ژ کار و ئارگیومێنتان (Hovan and other 2010: 1-2). هندەک ژ وان دابەشکرنێن بۆ کاری ژ لایێ واتاییڤە هاتینە ئەنجامدان:

١.٢.٣. دابەشکرنا زمانڤان "یوجن نیدا" بۆ رووپدانان (کاران) ژ لایێ واتاییڤە ئەوا ل سەر فەرهەنگا "Greek New Testament'' ئەنجامدای تێدا رووپدان دابەشی ئەڤان لایەنان کرینە، ئەوژی:

١. رووپدانێن سروشتی، وەکی: با، رەشەبا، باران، لافاو، سووتن، دوکێل...

٢. رووپدانێن کرداری (جەستەیی)، وەکی: خوارن، جووتبوون، نڤستن ژخەو رابوون، مرن...

٣. رووپدانێن گرێدای هەستان، وەکی: بهیستن، گوهدان، هەستپێکرن، دەستلێدان، دیتن، بینین، ب چاڤ دیتن، تێبینیکرن، تامکرن، بێهنکرن...

٤. رووپدانێن گرێدای هەست و سوزان، وەکی: ڤیان (ئارەزوو، حەز)، حەزژێکرن، نەڤیان، کەرب ژێڤەبوون، دلپیسی، ئیرەیی پێبرن، ترسیان، بێزاربوون (مەلەل، عاجزی)، خەمباربوون (پەریشان، مەرەقکرن)، دلتەنگی...

٥. رووپدانێن هزری و عەقلی، وەکی: پلاندانان، هژمارتن، بیرهاتنەوە، ژبیرکرن، بیرئینانەوە، هزرکرن، بریاردان، دادگەهـ کرن، دیزاینکرن، هەلبژاردن، بەراوردکرن، ڤەدیتن، فێربوون، ناسینەوە...

٦. رووپدانێن پەیوەندیکرنێ، وەکی: ئاماژەپێدان، نیشاندان، گرین، پێکەنین، ئاخفتن، گوتن، هاوارکرن، نڤیسین، خاندن، دوعاکرن، پێشبینیکرن، شرۆڤەکرن (روونکرن)، سۆندخارن، فێرکرن، ئامۆژگاریکرن، رێنماییکرن، دانوستاندن، گازیکرن، خواستن، فەرمانکرن...

٧. رووپدانێن پێکڤەهاتنێ، وەکی کومبوون (کوبوونەوە، چاڤپێکەفتن)، پەیوەندیکرن، پشکداریکرن، ئێکگرتن، یاخیبوون، شەرکرن،

لایەنگیریکرن، دژایەتیکرن، دەستنیشانکرن، بەردان (تەلاقدان)، سەرەدانکرن، پێشوازیکرن...

٨. روویدانێن رێڤەبرن و دەستهەلاتداری یانژی کونترولکرنێ، وەکی: داگیرکرن، دەستبسەرداگرتن (سەرکەفتن)، دەستگیرکرن، گرتن، رێڤەبرن، پاراستن، سەرپێچیکرن، رەتکرنەوە (قەبوولنەکرن)، سزادان...

٩. روویدانێن لڤینێ، وەکی: گەشتکرن، گەریان، هاتن، چوون، گەهشتن، بجھ هێلان، ڤەگەریان، رێڤەچوون، پیاسەکرن، غاردان، راکرن، فرین، مەلەڤانیکرن و سەرئاڤ کەڤتن، دویڤچوون...

١٠. روویدانێن کاریگەر یان ژناڤبرنێ، وەکی: شکەستن، وێرانکرن و پارچەپارچەکرن، تێکشکاندن (هەرشاندن)، هویرکرن، دراندن، برین، برینداركرن، تراشین، کونکرن، سەرژێکرن، وەشاندن، شەقلێدان، کوشتن، بەربارانکرن، کوشتنەڤە (سەربرین)، خەندقاندن، زیان پێگەهاندن، ئازاردان، زوریلێکرن...

١١. روویدانێن ڤەگوهاستنێ، وەکی: دابەشکرن (بەلاڤکرن)، دان (پێدان)، بەخشین، خۆسارکرن، وەرگرتن، ب دەستڤەهینان (دەستکەڤتن)، پێکگوهۆرین، بەرهەمهینان، راستپاردن، دزین، تالانکرن، رێگریکرن، کرین، فروتن، ئازادکرن، قەرکرن، قەرزدان، ئالوگورکرن...

١٢. رووی‌دان و چالاکیێن جۆراوجۆر (Complex activities): ئەڤ جۆرە کۆمەکا رووی‌دانێن وەکی کارێن کشتوکال، کێلان، چاندن، دروینەکرن... بکارهینانێن ئاژەلی، وەکی: شڤانیکرن، گاڤانیکرن، خوری ژێڤەکرن، خودانکرن... ئامادەکرنا خوارنێ، وەکی: چێکرن، لێنان... چێکرنا جلوبەرگان، وەکی: رستن، ڤەهاندن، چنین، دورین... بیناسازی، وەکی: بنیاتنان، خرابکرن... لایەنێن ئایینی، وەکی: پەرستن، قوربانیدان... بخۆڤە دگرن (Nida, 1975: 184-186).

٢.٢.٣. زمانڤان جیوفری لیچ د پەرتووکا خۆدا یا ب ناڤێ "Meaning and the English Verb"دا، کاران ژ لایێ واتاییڤە دابەشی ئەڤان لایەنان دکەت، ئەوژی:

١.کارێن کاتی (ماوەکورت، ساتی) (Momentary verbs):

ئەو کارن ئەوێن ئاماژێ ب رووی‌دانەکێ دکەن، بەلێ ماوێ ئەنجامدانا ئەڤان رووی‌دانان هند یێ کورتە کو ب زەحمەتە هزر تێدا بهێتە کرن. وەکی: شەقلێدان، لەزچوون، لێدان، سەرلەقاندن، ل دەرگەهی دان، چاڤ گرتن، تەقەکرن، سەر لڤاندن...

٢. کارێن رووی‌دانێن ڤەگوهاستنێ (Transitional event verbs):

ئەو کارن ئەوێن دەربرینێ ژ رووی‌دانێن ڤەگوهاستنێ و دروستبوونا دۆخەکێ نوێ دکەن، وەکی: مرن، گەهشتن، بەرزەکرن، ب جھ هێلان، کەفتن، راوەستان، ژ دەستدان، روینشتن...

٣. کارێن گرێدای چالاکییان (Activity verbs):

ئەو کارن ئەوێن دەربرینێ ژ چالاکیێن بەردەوام دکەن، وەکی: بارانبارین، یاریکرن، خوارن، ڤەخوارن، ئاخڤتن، غاردان، خاندن، نڤیسین، کارکرن، بەرێخودان... بەلێ، دڤێت ئاماژێ ب ڤێ چەندێ بدەین، کو زاراڤێ چالاکی ب تەمامی دەربرینێ ژ ڤان هەمی کاران ناکەن، چونکی ئەڤ کارە هەمی ژ لایێ مرۆڤانڤە ناهێنە ئەنجامدان. بەلێ، ئەڤ کارە هەمی دەربرینێ ژ رووی‌دانەکا بەردەوام دکەن.

٤. کارێن گوهورین و گەشەکرنێ (Process verbs):

ئەو کارن ئەوێن ئاماژێ ب پروسێسێن گەشەکرنێ دکەن ب شێوەیەکێ ئاسایی د ماوەیەکێ بێ دوماهیدا، وەکی: گەشەکرن، پەرەسەندن، گوهورین،

پێگەهشتن، فێربوون، زوربوون، بەرفرەهبوون، خاڤبوونەوە...

٥. کارێن هەستکرنێ یێن بێ لڤین (Verbs of Inert perception):

ئەو کارن ئەوێن دەربڕینێ ژ هەستێن مرۆڤی یێن وەکی: (بینین، بهیستن، بێهنکرن، تامکرن، دەستلێدان) ێ دکەن.

٦. کارێن تێگەهشتن (زانین)ێ (Verbs of Inert cognition):

ئەو کارن ئەوێن دەربڕینێ ژ ڕەوش (حالەتێن) هزرێێن مرۆڤان دکەن، وەکی: ژ بیرکرن، باوەرکرن، خەیالکرن، تەخمینکرن، گریمانەکرن، زانین، هزرکرن... ئەڤ کارە دەربڕینێ ژ لایەنێ دەروونیێ تاکەکەسی دکەن.

٧. کارێن هەلویستی (هەست و سوزان) (Verbs of attitude):

ئەو کارن ئەوێن دەربڕینێ ژ هەست و سوزان دکەن بەرامبەر دیاردێن جیهانێ، وەکی: هیڤی خواستن، ڤیان، حەزژێکرن، نەڤیان، کەرب ژێڤەبوون، ئارەزوو، پەشیمانبوون، ئاوات...

٨. کارێن دوخێ هەبوون و خاوەنداریێ (State verbs of having and being)

ئەو کارن ئەوێن ئاماژێ ب چەمکێ هەبوون و خاوەنداریێ دکەن، دەربڕینێ ژ دۆخەکێ ماوە درێژ و ڕەوشێ دکەن، وەکی: هەبوون، خاوەنداری، پشتبەستن، هەژیبوون، لێکچوون، گرنگبوون، پێکهاتن... (Leech, 2004: 36-40).

٣.٢.٣. د زمانێ کوردیدا چ دابەشکرن (پولینکرن)یێن تایبەت بۆ کاری ژ لایێ واتاییڤە نەهاتینە ئەنجامدان، ڤەکۆلەر "بنار عەبدولجەبار جەمیل" د ناما خۆ یا ماستەرێدا یا ب ناڤونیشانێن "کارەکتەرە سینتاکسی و سیمانتیکییەکانی کردار لە کوردیدا"، ئاماژە ب لایەنێ واتایێ هندەک جۆرێن کاران دایە. بەلێ ب شێوەیەکێ تێکەل لایەنێ ڕێزمانی و واتایی بەحسکریە، کو هەمان دابەشکرنا زمانڤان "Dixon"ە ل سەر کاران ئەوا د پەرتووکا "A New Approach to English Grammar"دا هاتیە ئەنجامدان. ب ڤی ڕەنگی داینە دیارکرن، "چەمکی کرداری بە شێوەیەکی گشتی دەکرێ بەسەر دوو جۆر کرداردا بەم شێوەیەی خوارەوە دابەش بکرێت:

1. کردارە سەرەکییەکان: ئەوانەن کە ڕاستەخۆ ئاماژە بۆ هەبوونی چالاکییەک دکەن، واتە ئەو کردارانەی کە بۆ خۆیان دەتوانن ڕستە دروست بکەن بە تێئاخنینی فریزە ناوییەکان لە ڕۆڵی واتایی جۆراوجۆردا.

2. کردارە لاوەکییەکان: ئەوانەن کە وەسفی واتایی بە هەندێ کرداری تر دەگەیەنن، ئەوانە کە لە پێکهاتەیەکی مۆرفۆلۆجی یان سینتاکسیی تایبەتدان. (جەمیل ٢٠١٥: ١٤) ل ژێر هەر ئێک ژ ڤان جۆران ژێ چەندین جۆرێن دیتر داینە دیارکرن، کو ئەم دشێن بێژین ئەڤ ڤەکۆلینە وەکوو دەستپێکەکا گرنگ بۆ دانەنیاسین و دابەشکرنا کاری ژ لایێ واتاییڤە د زمانێ کوردیدا دهێتە دانان.

٣.٣. کارێن هەستان

ژ ئەنجامێ ئەڤان دابەشکرنێن ل سەری ئاماژە پێ هاتیە دان، ئەم شێین بێژین کارێن هەستان ب ئێک ژ جۆرێن سەرەکیێن کاری دهێتەدانان ژلایێ واتاییڤە د ژێدەرێن زمانیدا ب چەندین ناڤێن جودا جودا یێن وەکی کارێن (تێگەهشتنێ، ئاگەهدارکرنێ، سەرنجدانێ، هەستان...) ئاماژە پێ هاتیە دان، ئەو ڕوویدان یان کردارن ئەوێن بەر ئێک ژ

پێنج هەستێن مرۆڤی یێن وەکی: دیتن، بهیستن، دەستلێدان (هەستکرن)، تامکرن و بێهنکرنێ دکەڤن. ب واتایەکا دی: "ئەو کردارانەن کە باس لە هەست و درکپێکردنەکانی مرۆڤ دکەن. وەک: بینین، بیستن، بۆنکردن، تامکردن، هەستکر. (جەمیل ٢٠١٥: ١٧)

٤ تـــەوەرێ چــوارێ: کـارێـن هــەسـتـان د مەموزینێدا

١.٤. مەموزین وەکی بەرهەمەکێ ئەدەبی

مەم و زینا ئەحمەدێ خانی ب ئێک ژ گرنگترین شاکارێن ئەدەبی یا مللەتێ کورد دهێتە هژمارتن، هەروەکی مارف خەزنەدار د پەرتووکا مێژووی ئەدەبی کوردیدا دبێژیت: "چیرۆکی شیعری 'مەم و زین'ی خانی یەکێکە لەو چیرۆکانەی بووە بە شانازیی ئەدەبی کوردی و ئەدەبی ڕۆژهەلات و ئەدەبی گێتی لە ڕووی نرخی ئیستێتیکییەوە بەرامبەر بە شاکارەکانی ئەدەبی عالەمی دەوەستێ" (خەزنەدار، ٢٠٠٠: ٣٢٩)

مەم و زین "چیرۆکەکا درێژە ل دۆر ئەڤینا مەجازی یا مەمی بۆ زینا جزیری دزڤرت، ژ بلی ڤەگێرانا ڕوویدانێن سەرهاتییێ خانی ڤیایە گەلەک خەم و خیال و هزر و بیرێن خۆ ژی بۆ مە شەرح و شرۆڤە بکەت" (دوسکی، ب. س: ١٩). هەروەکی ئەو بخۆ د دێرەکا شعریدا دبێژیت: "شەرحا غەمێ دل بکەم فەسانە، زینێ و مەمێ بکەم بەهانە" (دوسکی ٢٠٠٨: ٦١)

مەم و زینا ئەحمەدێ خانی "ژ (٢٦٥٧) بەیتان پێک هاتیە" (جیهانی٢٠٠٧: ٥٠). د ڤان دێرێن شعریدا بابەتێن جوراوجور یێن وەکی: نەژاد یان ڕەگەز و زمان و ئاخ و فەرهەنگ و کەلتورەکێ تایبەت و هەبوونەکا سەربەخۆ بەحس دکەت، ژ بۆ هندێ داکو دیار بکەت، کو مللەتێ کورد ملەتەکێ جیاواز و سەربەخۆیە د ناڤ ملل‌ەتێن جیهانێدا، هەروەسا مەم و زین ب زمانەکێ تێکەل ژ پەیڤێن کوردی، عەرەبی، فارسی و تورکی هاتیەنڤیسین، ئەڤەژی زیرەکی و شارەزاییا نڤیسەری د وان زمان و دارشتنا بەرهەمیدا دیار دکەت.

٢.٤. بوارێن واتایی یێن کارێن هەستان

د مەموزینێدا هژمارەکا زۆرا کارێن تایبەت ب هەستان هاتینە بکارهینان، بەلێ ئەوا جهێ تێبینیێ کو هەر پێنج هەستان کارێن تایبەت بخۆ یێن هەین، وەکوو (دیتنێ، گوهدانێ، دەستلێدان، تامکرن و بێهنکرنێ)، بەلێ ڕێژەیا بکارهینانا کارێن هەر جورەکێ هەستان یا جیاوازە.

مرۆڤ هژمارەکا زور یا زانیارییان ب ڕێیا هەستێ دیتنێ (بینین، چاڤان) وەردگریت بەرامبەر ئەندامێن دی یێن هەستان. هژمارەکا پەیڤان یێن وەکی: بینین، دیتن، بەرێخودان، تەماشەکرن، سەیرکرن، چاڤدێریکرن، پشکنین... هتد، ئاماژێ ب ڕۆیدانێن گرێدای هەستێ دیتنێ دکەن، ب تنێ دوو پەیڤ ئاماژێ ب ڕۆیدانێن گرێدای هەستێ گوهدانێ دکەن، ئەوژی: گوهگرتن (گوهداریکرن)، بهیستن و هەستێن دی یێن وەکی بێهنکرن و تامکرن و دەستلێدان ب تنێ ب ڕێیا ئەڤان پەیڤان (بێهنکرن، تامکرن و دەستلێدان)ێ ئاماژە ب ڕۆیدانێن وان دهێتە دان (Dixon, 1991:124). داستانا مەموزینێ داستانەکا شیعرییە و ڤەگێرانا چیرۆکەکێیە د قالبەکێ شیعریدا، شیعرێ ژی چەندین تایبەتمەندیێن واتایی و ڕۆخساری یێن هەین، لەورا د بەرهەمیدا چەندین تێبینی دهێنە پێش ژ وان ژی، شاعیری ژبەر چەندین پێدڤیێن شێوازێ کێش و سەروایێ لادانێن زمانی و دەنگی ئەنجامداینە، بۆ نموونە هندەک کار ب ڕوخسارێن جوداجودا بکارهینانە، هەروەسا

لایەنێ دووبارەکرنێ و هەڤواتایێ بۆ گونجاندنا کێش و سەروایێ پەیڕەو کرییە. د مەموزینێدا (١٧٨) کارێن تایبەت ب هەستان هاتینە بکارهینان، بەلێ رێژا بکارهینانا وان یا جیاوازە، چونکی بەرهەم بەرهەمەکێ کلاسیکە، لەورا دێ بینین کو هژمارەکا پەیڤێن تایبەت ب هەستان ب زمانێن بیانی هاتینە بکارهینان، وەکی: بووس، تەقبیل، نەظەر، فکرین، تفحس، سماع...

ئ-کارێن تایبەت ب هەستێ دیتنێ

دیتن ئاماژێ ب شیانا چاڤی دکەت بۆ نیاسین و دەستنیشانکرنا وێنە و رووناهیێ ل سەر خانێن رووناهیێ یێن تورا چاڤی، کو پالنەرەکێ دەماریێ کارومۆغناتیسی دروست دکەت بۆ رەنگێن جیاواز، بینین ژێدەرێ سەرەکیێ وەرگرتنا زانیارێن راستەخۆیە دەربارەی جیهانێ (Oanh 2016: 6). د زمانێ کوردیدا کارێن تایبەت ب هەستێ دیتنێ، وەکوو (دیتن، بەرێخودان، سەحکرن، بەرچاڤ کەڤتن، تێبینیکرن، تەماشەکرن، فوکرین...)، هەر ئێک ژ ئەڤان کاران سەرەرای نەوەکهەڤیا ڕۆخساری، هندەک گوهۆرینێن واتایێ ل دویڤ هویربینیێ و ماوێ دیتنێ و ئینیەتا کەسێ تێدا یێن هەین. بۆ نموونە کارێ "دیتن" ب واتایا مرۆڤ ئێکسەر و بێ دەستی ب چاڤان هەست ب تشتی بکەت و کارێ بەرێخودان ب واتایا ئاراستەکرنا دیتنێ ب مەبەستا ل سەر راوەستیان، هەروەسا کارێ تێبینیکر دیتنا تشتەکێ جهێ سەرنجراکێشانییە. ئاوریدان، ئەوژێ کارەکێ بلەزە و ل گەل هەبوونا هەستێن دلوڤانیێ یان مەندەهوشیێ.

د مەموزینێدا کارێن وەکوو: (دیتن، سەیرکرن، نەظەرکرن، سەحکرن، فوکرین...) هاتینە بکارهینان، ب هەمەجورییا شێوازێن رێزمانی چ حالەتێ ئەرێ بیت یان نەرێ، یان ئەمر و ئیخباری و دانانی بیت، بۆ نموونە:

- بنمێ خوە ب صوورەتێ طەبیبان
بێ پەردە دبینی وان حبیبان (دۆسکی، ٢٠٢٢: ٩٣)
- گەر دێ وی نەظەر بدا مە جارەک
ئکسیرێ تەوەججوها موبارەک (دۆسکی، ٢٠٢٢: ٤٠)

ئەڤێن ل خوارێژی ئەو کارن ئەوێن د مەموزینێدا هاتینە بکارهینان:

ژ	کار	ژمارا لاپەرەی
١	دی	٣٨
٢	ببینت	٧٧
٣	ببینت	٢٢٥
٤	ببینت	٢٦٥
٥	ببینتن	٣٢
٦	ببینتن	٣٢
٧	ببینم	١٩٩
٨	ببینم	٨٣
٩	ببینم	٩٣
١٠	ببینن	٦٣
١١	ببینن	٧٠
١٢	ببینن	٢١١
١٣	ببینن (دیتن)	٢٨٧
١٤	ببینە (دیتن)	١٤٠
١٥	بدیا	٣٢
١٦	بدیا	٥٣
١٧	بدیا	١٧٤
١٨	بدیا (دیتن)	٢١٢
١٩	بدیتن	٥٨
٢٠	بکەرین تەفەرروج (بەرێخودان)	٢٨٧

٢١	بکەرین سەیر (بەرێخودان)	١٨٣
٢٢	بنێن (دیتن، بنێرن)	٨٣
٢٣	بینت	٧٧
٢٤	بینن	٦٣
٢٥	بێنەتەماشەیێ (بەرێخودان)	٤٥
٢٦	دبینتن	٢٢٩
٢٧	دبینن	١٨
٢٨	دبینن	١٨
٢٩	دبینن	٦٩
٣٠	دبینی	٩٣
٣١	دبینی	٢٤٥
٣٢	ددی	٢٥٣
٣٣	ددی (دیتن)	١١٤
٣٤	ددیتن	٥٣
٣٥	دکر تەفەححوس (بەرێخودان)	٧٦
٣٦	دکەت نەظارە	١٩٧
٣٧	دی	٩١
٣٨	دی	١٨٥
٣٩	دی	٢٣٢
٤٠	دی	١٧٢
٤١	دی	١٣٤
٤٢	دی	١٧٠
٤٣	دی	١٧٦
٤٤	دی	١٧٨
٤٥	دی	١٨٤
٤٦	دی	١٨٥
٤٧	دی	١٩٧
٤٨	دی	٢٢٤
٤٩	دی	٢٣٣
٥٠	دی	٢٤٤

٥١	دی	٢٥٧
٥٢	دی	٢٧١
٥٣	دی	٨٧
٥٤	دی	١٨٩
٥٥	دی (دیت)	٩١
٥٦	دێ سەیرێ بکەت	٢٣٣
٥٧	دێ نەظەر بدا	٤٠
٥٨	دێ نەظەرکەن	٢٠٠
٥٩	دیت	٣٦
٦٠	دیت	١٧٩
٦١	دیت	٢٣٤
٦٢	دیتن	٩١
٦٣	دیتن	٦٨
٦٤	دیتن	٧٠
٦٥	دیتن	٧٠
٦٦	دیتن	٧١
٦٧	دیتن	٧٢
٦٨	دیتن	٧٦
٦٩	دیتن	٨٤
٧٠	دیتن	٩٤
٧١	دیتن	١٠٠
٧٢	دیتن	١١٢
٧٣	دیتن	١٤٢
٧٤	دیتن	١٨٤
٧٥	دیتن	١٨٧
٧٦	دیتن	٢٤٤
٧٧	دیتنە	٢٢
٧٨	دیتی	٨٥
٧٩	دیتی	٨٦
٨٠	دیتی	١٠٦
٨١	دین	١٩٨
٨٢	دین (دیتن)	١٩٧

٨٣	دینە	٨٣
٨٤	دینە	٩١
٨٥	دینە	٢٠٠
٨٦	دینێ	١٣٣
٨٧	دیە	١٣٥
٨٨	دیە	١٩٩
٨٩	سەهـ نەکرن	١٨٣
٩٠	سەهـ نەکرن	٢٤٦
٩١	سەهـ نەکرن	١١٣
٩٢	سەیر بکەین (بەرێخودان)	١٧٠
٩٣	سەیرکرن	٢٦٨
٩٤	سەییرین (لێ مێزەکرن)	٧٢
٩٥	عەیان کەین (ب چاڤ دیتن)	١٩٣
٩٦	فکری (بەرێخودان)	٩١
٩٧	فکری	٧٦
٩٨	فکری	٧٧
٩٩	فکری	٩٥
١٠٠	فکری	١٧٧
١٠١	فکری	١٩٧
١٠٢	فکری	١٨٧
٠٣`	فکری	٢٣٢
١٠٤	فکری	١٧٨
١٠٥	فکرین	٩٧
١٠٦	فکرین	١١٢
١٠٧	فکرین	١١٢
١٠٨	فکرینە	١١٢
١٠٩	فکرین	٨٣
١١٠	فوکرینە	٧١
١١١	لێ نەظەر کر	٢٠٧
١١٢	نابینتن	٢٨٦
١١٣	نابینی	١٣٠

١١٤	نابینی	١٣٢
١١٥	نابینی	١٣٢
١١٦	نابینی	٢٠٢
١١٧	نابینی	٢٤٩
١١٨	نابینی	٢٧٢
١١٩	نابینی	٢٩١
١٢٠	نادیدە (نەدیتن)	١١٦
١٢١	نەبینن	٤٣
١٢٢	نەبینن	٩٤
١٢٣	نەددی	٨٦
١٢٤	نەدی	٢٠
١٢٥	نەدی	٦٩
١٢٦	نەدی	١٣٥
١٢٧	نەدی	٢٢٩
١٢٨	نەدی	٢٥٣
١٢٩	نەدی بوو	٥٢
١٣٠	نەدیتا	٥٩
١٣١	نەدیتا	٥٩
١٣٢	نەظەر بکن	٢١٦
١٣٣	نەظەر بکەت	٧٧
١٣٤	نەظەر بکەت	٢٢٥
١٣٥	نەظەر دکر	١٧٢
١٣٦	نەظەر دەت	١٤١
١٣٧	نەظەر کر	٢٤٥
١٣٨	نەظەر کر	١٧٣
١٣٩	نەظەر کە	١٥٤
١٤٠	نەظەر کەن	٢١٦
١٤١	نەظەر نەدا	٤٠
١٤٢	نەظەرکرن	٧١

ب.کارێن تایبەت ب هەستێ گوهدانێ

ئەڤ جورە کارە پشتی کارێن هەستێ دیتنێ دهێن بهیستن هەستکرنە ب دەنگی، هەستێ بهیستنێ وەکی هەستێ دیتنێ ڕولەکێ گرنگ د وەرگرتنا دەنگاندا دبینیت، کریارا بهیستنێ ب ئێک ژ پەیوەندیێن زمانی دهێتە هژمارتن (Oanh, 2016: 6-7). ڕێژا بکارهینانا ڤێ جورێ کاران ڤەدگەریتە ڤە بۆ هاتنا هەستێ گوهدانێ ل پلە دوو پشتی هەستێ دیتنێ، چونکی مرۆڤ د پەیوەندیکرنا خۆ ل گەل جڤاکێ گوهی بکار دهینیت و هەردەم ئەڤ هەستە یێ ئامادەییە، جاران ل گەل هەستێ دیتنێ و جاران جودا ژ دیتنێ هەست ب تشتان دکەت. کارێن گوهدانێ ژی وەکوو (گولێبوون، گوهداری کرن، بهیستن، گوهدان...) هەر ئێک ژ ڤان کاران ل دویڤ گوهدانێ و ئنیەتا کەسی و ئامادەبوونا وی...)، واتا و بکارهینانا وان یا جودایە، بۆ نموونە کارێ (گولێبوون، بهیستن)، هەستکرن ب دەنگییە بێی هەبوونا مەبەستا گوهدانێ، کارێ ”گوهداریکرن“ ئەو پتر گرنگیدانە ب دەنگی ژ لایێ گوهداریڤە.

دمەموزینێدا ئەڤ کارە پتر بکار هاتینە، ئەوژی: (بهیستن، سەماعکرن، گوهدان...)، بۆ نموونە:

- زینێ کو بهستن ئەو مەعانی
ئەڤ نەغمە ژ پەردەئی دەرانی (دۆسکی ٢٠٢٢: ٨٦).

- زینێ مرنا مەمێ ب گوهـ کەت
گۆیا مربوو ژ نوو ب رح کەت (دۆسکی ٢٠٢٢: ٢٣٢).

ئەڤێن ل خوارێژی ئەو کارن ئەوێن د مەموزینێدا هاتینە بکارهینان:

ژ	کار	ژمارا لاپەری
١	ب بهیتن (بهیستن)	٥٨
٢	ب گوهـ کەت (بهیستن)	٢٣٢
٣	بکەرن سەماعێ (گوهدان)	٤٥
٤	بهستن	٨٦
٥	بهیست	٢٠٠
٦	بهیست	١٨٥
٧	بهیست	١٨٥
٨	بهیست	٢٦٥
٩	بهیستن	٢٤٣
١٠	بهیستن	٢٤٩
١١	بهیستن	٢٥٧
١٢	بهیستییە	١٧١
١٣	دبهست	٢٥
١٤	دبهن (بهیستن)	١٨
١٥	سەماع کر (بهیست)	١١١
١٦	کرن گووش (گوهلێبوون)	٩٨
١٧	گوهـ بدنێ (بهیستن)	٢٧٦
١٨	گوهـ دانە (گوهدان، بهیستن)	١٨٤
١٩	گوهـ کر(گوهداریکرن، بهیستن)	٢١٦
٢٠	گوهـ مەدن (گوهـ نەدەنێ)	١٨٦
٢١	گوهـ نەکرن (نەبهیستن)	١٨٣

ج. کارێن تایبەت ب هەستێ دەستلێدانێ

کارێن تایبەت ب هەستێ دەستلێدانێ ئەو کارن ئەوێن مرۆڤ ب هەستێ پیستێ یان لەشێ هەست پێ دکەت، دەستلێدانێ پەیوەندییا ب هەستکرنێڤە هەی، ئەو کارێن بۆ هەستپێکرنا ڤێ جۆرێ هەستێ دهێنە بکارئینان بریتینە ژ دەستلێدان و هەستکرن (Oanh, 2016: 7). د زمانێ کوردیدا کارێن (دەستلێدان، خوراندن، لەقلێدان، ماچیکرن، گەمراندن، پەرخاندن گلـیزانکـڤەدان...) بـۆ ڤـێ جـورێ هەسـتێ دهێنە بکارهینان. ئەڤ کارە ل دویڤ دژواری و جورێ دەستلێدانێ دهێنە گوهورین، سـەبارەت کارێن تایبەت ب هەستێ دەستلێدانێ وەکوو (بووسەدان، تەقبیل، رامووسـان، گەستن) د مەموزینێدا بکار هاتینە، بۆ نموونە:

- تێک تێکڤە دداں و تێک دبەستن
هن بۆسە دداں و هن دگەستن (دۆسکی ٢٠٢٢: ١٢٥)

- (فی الحال)ی چەکۆ بەزییە پێ میر
تەقبیل کر و قەبوول و تەقریر (دۆسکی ٢٠٢٢: ٩٣)

ئەڤێن ل خوارێژی ئەو کارن ئەوێن د مەموزینێدا هاتینە بکارهینان:

ژ	کار	ژمارا لاپەری
١	بوس (ماچیکرن)	١٥٧
٢	بۆسە	١٥٥
٣	بووسە دداں	٩٨
٤	بۆسە دداں	١٧٩
٥	بۆسە دداں	١٢٥
٦	تەقبیل کر (ماچکرن)	١٠٦
٧	حڤاندن (ماچکرن)	١٢٥
٨	دگەستن	179
٩	رادمووسان (ماچکرن)	١٢٥
١٠	کرن بووس	١١١
١١	کشاندن (پەرخاندن)	٢٤٦
١٢	گەستی	٢٢٩

د. کارێن تایبەت ب هەستێ بێهنکرنێ

هەستێ بێهنکرنێ تایبەت ب بێهنان کو مرۆڤ ب رێکا دفنێ هەست پێ دکەت، د کوردیدا (بێهنکر، بێهن هەلکێشان...) بکار دهێت، جیاوازییا کارێن تایبەت ب هەستێ بیهنێ ئـەوە ل دویـڤ ئاگەهداربوونا بێهنکرنێ. بۆ نموونە: کارێ "بێهن هات"، ئەڤ کارە بێ ئاگەهداربوون مرۆڤ هەست پێ دکەت، بەلێ کارێ "بێهنکرن" ب مەبەست و ئاگەهداربوون دهێتە ئەنجامدان. د مەموزینێدا ئێک کار بکارهاتیە ل دوو جهان ئەوژی "بێهنکرن"، بۆ نموونە:

- مەخموور کو دەدفع کر مەیا ناب
بهن کر گـول و سونبولێ د سیراب (دۆسکی ٢٠٢٢: ١٢٤)

- ئەو تەشنەلەبێ ژ وەصلێ یەک تێهن
گەردەن دکرن ل یێک و دو بهێن (دۆسکی ٢٠٢٢: ٩٣).

ئەڤێن ل خوارێژی ئەو کارن ئەوێن د مەموزینێدا هاتینە بکارهینان:

ژ	کار	ژمارا لاپەری
١	بهێن کر (بێهنکرن)	١٢٤
٢	دکرن بێهن	١٧٩

هـ. کارێن تایبەت ب هەستێ تامکرنێ

تامکرن ب شێوەیەکی گشتی گرێدایە ب حەزا تاکەکەسێڤە د جیهانا دەروونیدا، ب رێکا تامکرنێ جیاوازیێن هویر د ناڤبەرا تاماندا دیار دبن (Oanh, 2016: 7-8). هەستێ تامکرنێ ئەو هەستە ئەوێ ب رێیا ئەزمانێ مرۆڤ هەست ب تاما تشتێ دکەت، کا ئەو تشتێ سویرە یان ترشە یان تەحلە یان تێژە... د زمانێ کوردیدا ئێک کارێ هەی بۆ تامکرنێ ئەوژی

(تامکرن)، د مەموزینێدا تنێ ئێک کار هاتیە ئەوژی (بکەم تام).

- هەر جورعەیەکێ ئەز ژێ بکەم تام
یـەک تەشنە بەسە حەتا سەرەنجام (دۆسکی ٢٠٢٢: ١٨٢)

ژ	کار	ژمارا لاپەری
١	بکەم تام (تامکرن)	١٨٢

سەبارەت ڕێژا ژ سەدێ یا کارێن هەستان د مەموزینێدا، ب ئەڤێ شێوێ ل خوارێیە:

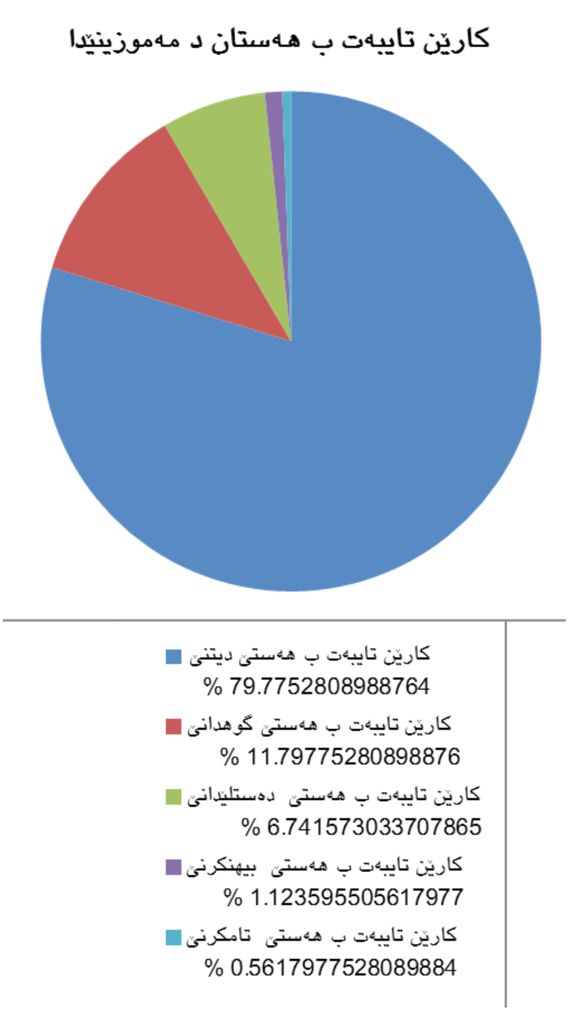

ئەنجام

بوارێن واتایی یێن کارێن هەستان (دیتن، بهیستن، دەستلێدان، بێهنکرن و تامکرنێ) ب خۆڤە دگرن و چەندین پەیڤێن، وەکی: دیتن، بەرێخودان، سەحکرن، بەرچاڤ کەڤتن، تیبینیکرن، تەماشەکرن، فوکرین، بهیستن (گوهلێبوون)، گوهداریکرن، دەستلێدان، هەستپێکرن، ماچیکرن، تامکرن، بێهنکرن دەربرینێ ل ئەڤان جورێن کاران دکەن. د مەموزینێدا هەمی جۆرێن کارێن هەستان هاتینە بکارهینان، هژمارا کارێن تایبەت ب هەستان د مەموزینێدا (١٧٨)کارن. ڕێژا هەرە زۆرا کارێن هەستان هەستێ دیتنێ یە و پاشی هەستێ گوهلێبوونێ دهێت. هەستێ دیتنێ ب ڕێژا ٧٩% دهێت، پاشی هەستێ گوهدانێ ب ڕێژا ١١% دهێت و هەستێ دەستلێدانێ ب ڕێژا ٦% و هەستێ بیهێنکرنێ ب ڕێژا ١% دهێت و هەستێ تامکرنێ ب ڕێژا ٠,٥ % ێ، ئەڤ ڕێژەیە دزڤریتەڤە بۆ گەلەک هۆکاران، هۆکارێ ژ هەمیان بەرچاڤتر بکارهینانا هەستێ دیتنێ د ژیانێدا پترێ هەمی هەستێن دی و پاشی هەستێ گوهدانێ، مرۆڤ دەورووبـەرێ خۆ ب چاڤان دبینیت. هۆکارەکێ دیتر بابەتێ داستانێ بابەتەکێ دلدارییە، چ پێنەڤێت هەڤدیتنا ئەڤینداران و ڤەگوهاستنا ئاخفتنێ ب ڕێکا ئێنان و برنێ دێ پتر بیت ژ هەستن تامکرنێ و بیهێنکرنێ و دەستلێدانێ، هـەروەسـا دابونەریت چڤاکی ژی ڕولی د ڤێ چەندێدا دبینن. کارێن تایبەت ب هەستان گەلەک ژ وان ل دویف پێدڤیاتییا کێش و سەروایێ تووشی لادان و هەمەجورییا ڕۆخسارێ بووینە، وەکی کارێن کرن بێهن، بکەم تام. هژمارەکا زۆرا کارێن تایبەت ب هەستان ئەوێن د مەموزینێدا هاتین ب شێوێ ئەرێنە و هژمارا وان (١٥٢) کارن و هژمارەکا کێم نەرێنە کو ب تنێ (٢٦) کـارن. هژمارەکا زۆر یا پەیڤێن بیانی، ب تایبەت پەیڤێن عەرەبی د مەموزینێدا هاتینە بکارهینان.

ژێدەر

ب زمانێ کوردی

- ئەحمەد، مەحموود فەتحوڵا (١٩٨٨)، کار تەواوکردن لە کوردیدا، نامەی ماجستێر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

- بابان، عەبدوڵا عەزیز محەمەد (٢٠٠٥)، هاپیونیم و هەندێ پێوەندیی واتایی لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتورا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

- جەمیل، بنار عەبدولجەبار (٢٠١٥) کارەکتەری سینتاکسی و سیمانتیکییەکانی کردار لە کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی پەروەردە، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

- جیهانی، پەرویز (٢٠٠٧)، مەم و زین (پشکا ئێکێ)، چاپا ئێکێ، سپیرێز، دهوک.

- حەسەن، تابان محەمەد سەعید (٢٠١٤)، کێڵگە واتاییەکان لە ڕکێفەمەودای کۆمەڵەوە، نامەی دکتورا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

- حەسەن، فەرهاد تۆفیق (٢٠١٠)، پەیوەندییە سیمانتیکییەکان و هەندێک دیاردەی واتایی لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

- خاڵ، شێخ محەمەد (٢٠٠٥)، فەرهەنگی خاڵ، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

- خەزنەدار، مارف (٢٠٠٢)، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

- دوسکی، تەحسین ئیبراهیم (٢٠٠٨)، مەم و زینا ئەحمەدێ خانی، چاپا ئێکێ، سپیرێز، دهوک.

- دوسکی، تەحسین ئیبراهیم (٢٠٢٢)، مەم و زینا ئەحمەدێ خانی، سپیرێز، دهوک.

- دوسکی، تەحسین ئیبراهیم (ب. س)، شەرحا دیوانا ئەحمەدێ خانی، چاپا ئێکێ، کۆمەلگەها فەرهەنگی یا ئەحمەدێ خانی، سوران.

- زەنگنە، مستەفا محەمەد (١٩٨٩)، کار و ئەرکی لە سینتاکسدا، نامەی ماجستێر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

- زەنگنە، مستەفا (٢٠٠٢)، ڕەنگ لە زمانی کوردیدا لێکۆڵینەوەیەکی لیکسیکی و سیمانتیکییە، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

- سەبری، شێرزاد، مونیب، ئاراز (٢٠١٦)، وشەسازی، چاپا ئێکێ، چاپخانەی هیڤی، هەولێر.

- عەلی، سەباح مووسا (٢٠١٣)، کاریگەریی کێڵگە واتاییەکان لە سەر دەزگاکانی ڕاگەیاندنی کوردی، گوڤارا زانکویا کەرکووک بۆ زانستێن مرۆڤایەتی، کەرکووک، ژمارە (٢)، ل(١- ١٨).

- عەبوزێد، سانیا جەبار (٢٠١٢)، ئەسپێکتێن کاری د کوردیا سەری دا، چاپا ئێکێ، چاپخانا خانی، دهوک.

- عەلی، تالیب حسێن (٢٠١٩)، واتاسازی و چەند بابەتێکی واتای وشە، چاپی دووەم، چاپخانەی هیڤی، هەلێر.

- عەلی، شێرزاد سەبری (٢٠١٥)، واتاسازی، چاپا ئێکێ، چاپخانا هاوار، دهوک.

- فەتاح، محەمەد مەعرووف (٢٠١١)، زمانەوانی، چاپی سێیەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

- فەرەج، هۆگر مەحموود (١٩٩٣)، بوارە واتاییەکان لێکۆڵینەوەیەکی واتاسازیی بەراوردە، نامەی ماستەر، زانکویا سەلاحەدین.

- مارف، ئەورەحمانی حاجی (٢٠١٤)، ڕێزمانی کوردی بەرگی یەکەم (وشەسازی)، بەشی پێنجەم (کردار)، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.

- مستەفا، پەروین عوسمان (٢٠٢٤)، کێڵگە واتاییەکان لە شیعرەکانی عەبدوڵا پەشێودا، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، ژمارە (٦١)، ل٢٨٧-٣٠٠.

- مشەختی، مەلا خەلیل (٢٠٠٦)، فەرهەنگا مەرگ و

ژی (کوردی – کوردی)، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.

- نیزامەدین، فازل (٢٠٠٣)، فەرهەنگی ئەستێرە گەشە (کوردی عەرەبی)، چاپی سێیەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

ب زمانی عەرەبی:

- الرب، محمود جاد (١٩٩٢)، الحقول الدلالية والمعاجم المعنوية عند العرب، بحث نشر في مجلة مجمع اللغة العربية، العدد ٧٢، القاهرة، ص ص ٢١٣-٢٥٧.

- عمر، أحمد مختار (١٩٩٨)، علم الدلالة، ط٥، عالم الكتب، القاهرة.

- عمر، أحمد مختار (٢٠٠٨)، معجم اللغة العربية المعاصرة، ط١، عالم الكتب، القاهرة.

- كلنتن، هيفاء عبدالحميد (٢٠٠١)، نظرية الحقول الدلالية دراسة تطبيقية في المخصص لابن سيده، رسالة دكتوراه، جامعة أم القرى، المملكة العربية السعودية.

- النجار، نادية رمضان (٢٠٠٦)، ابحاث دلالية و معجمية، ط١، دار الوفاء، الأسكندرية.

ب زمانی ئیگلیزی:

- Dixon, Robert. M. W 1991. A New Approach to English Gramer on Semantic Principles, Oxford University Press, New York.

- Faraj, Ghusoon Abdul Kadhim 2022. Semantic Field of Utterances in Healthy Living Guide, International Journal on Humanities and Social Sciences, Iraq, Vol. 32. pp. 186-197

- Geeraerts, Dirk. 2009. Theories of lexical semantics, Oxford University press, New York.

- Hovan, M. R., Doran, E., And Sichel, I. 2010. Lexical Semantic, Syntax, and Event Structure, Oxford University Press, Oxford.

- Jackson, Howard 1982. Analyzing English an Introduction to Descriptive Linguistics, Second edition, Pergamon Press, Oxford.

- Leech, Geoffrey 2004. Meaning and the English Verb, Third Edition, Routledge, New York

Lehrer. Ad

- rienne 1974. Semantic Fields and Lexical Structure, North-Holland publishing Company, Amsterdam.

- Lyons, John 1977. Semantics, volum1, Cambridge University Press, Cambridge.

- Lyons, John 1981. Language and Linguistics an introduction, Cambridge University Press, Cambridge.

- Nasiba, P and Ali sherovna, J. M. 2022. THE Theory of Semantic Field, European Scholar Journal. ESJ. Available Online at: https://www.scholarzest.com, Vol. 3 No.4, pp 62-64.

- Nida, Eugene. A. 1975. Componential Analysis of Meaning an Introduction to semantic structures, Mouton publishers, The Hague, New York.

- Oanh, Tran the Thuy 2016. A Semantic Study on Verbs of Human Senses in English under Cognitive Linguistics. Versus Vietnamese), University of Danang, Vietnam.

- Oxford. 2006. Oxford Word power Dictionary with Trainer, Third edition, Oxford University press.

- Ullmann, Stephen. 1973. Meaning and Style, basil Blackwell, Oxford.

خلاصة البحث

هذا البحث الموسوم ب "الحقول الدلالية لأفعال الحواس في مم وزين" في مستوى علم الدلالة المعجمي، و هو مخصص لاظهار الافعال الخاصة بالحواس في الملحمة الشعرية الموسومة ب "مم وزين"، انجز البحث وفق المنهج الوصفي وكذلك لإظهار النسبة المئوية للافعال اعتمدنا المنهج الاحصائي. الافعال الخاصة بالحواس ليست مجرد افعال لها جانب نحوي فقط، لكنهم يشاركون في البناء الدلالي ايضا. حيث تحليل هذه الافعال يوضح النص الشعري والقصصي. الهدف من البحث إظهار ان احمد الخاني في سرده لاحداث القصة كيف وصف افعال الحواس. قسم البحث الى اربع محاور رئيسية، تناولنا في المبحث الاول نظرية المجالات الدلالية، اما المبحث الثاني خصص لتقسيم المجالات الدلالية، اما المبحث الثالث تناولنا فيه الافعال و خاصة افعال الحواس، اما المبحث الرابع فهو الجانب التطبيقي للبحث وفيه قمنا باستخراج افعال الحواس من متن الملحمة و ذلك بتقسيمها وفق الحواس الخمس. من خلال البحث توصلنا الى نتائج منها ان النسبة الاكبر من افعال الحواس المستخدمة كانت افعال حاسة البصر تليها حاسة السمع ثم الحواس الاخرى، وهذا يرجع الى اهمية حاسة البصر فهي الحاسة التي يستخدمها الانسان بشكل اكبر من الحواس الاخرى لتميز و التعرف على العالم الخارجى، لذلك من الطبيعي ان يستخدم الشاعر بكثرة افعال مثل(رأى، نظر، شاهد، تفكر...).

الكلمات المفاتيح: المجالات الدلالية، الحقول الدلالية، المعجم، الفعل، افعال الحواس، مم و زين

Abstract

This research, titled "The Semantic Fields of Verbs of Senses in Mem and Zin", is conducted at the level of lexical semantics. It is dedicated to highlighting the sensory verbs in the poetic epic Mem and Zin. The research was carried out using the descriptive method, and to show the percentage of the verbs, the statistical method was also employed. Sensory verbs are not merely grammatical elements—they also contribute significantly to semantic structure. Analyzing these verbs helps to clarify both the poetic and narrative aspects of the text. The aim of the research is to show how Ahmad Khani, in narrating the events of the story, employed sensory verbs. The research is divided into four main sections: the first discusses the theory of semantic fields; the second is devoted to the classification of semantic fields; the third focuses on verbs, particularly sensory verbs; and the fourth is the practical section, in which we extract the sensory verbs from the text of the epic and categorize them according to the five sense The findings of the research indicate that the highest proportion of sensory verbs used were related to the sense of sight, followed by hearing, then the other senses. This is due to the significance of the sense of sight, as it is the most used human sense for perceiving and recognizing the external world. Therefore, it is natural for the poet to frequently use verbs such as "saw," "looked," "watched," "contemplated," and so on.

Keywords: Semantic fields, lexical fields, lexicon, verb, sensory verbs, *Mem and Zin*.

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٦/١٦
پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٨/١٣

کێلە نەخشێنراوەکانی گوندی داوودیە و دۆڵەدزێ سەدەی (١٧–١٨ز) (توێژینەوەیەکی مەیدانیی شیکارییە)

پ. ی. د. زیاد ئەحمەد موحەمەد
بەشی شوێنەوار - کۆلیژی ئاداب
زانکۆی سەلاحەدین.
Ziyad.mohammed@su.edu.krd

ئەبوبەکر قاسم ئەحمەد
بەشی شوێنەوار - کۆلیژی ئاداب
زانکۆی سەلاحەدین
Abubakrqasm57@gmail.com

پوختە

گۆڕستانەکانی داوودیە و دۆڵەدزێ دەکەونە سنووری قەزای پشدەر لە سنووری ئیدارەی ڕاپەڕین. گۆڕستانی داوودیە (شێخ فەرخ) دەکەوێتە گوندی داوودیە، سەر بە کەرتی کشتوکاڵیی (٢٢)ە، سەر بە ناحیەی هەڵشۆیە بە دووریی (٥کم) لە باکووری ڕۆژهەڵاتی قەڵادزێ، لە سەر ڕێگەی سەرەکیی سنووری کێلێ هەڵکەوتووە، دەکەوێتە نێوان ئەم گوندانە: سەید ئەحمەد و ئالانە لە ڕۆژهەڵات و گوندەکانی دێرێ و کۆشکە لە ڕۆژئاوا، گوندی شۆڕان لە باشوورەوە، چۆمە خڕکە ئەمەر و کاکۆل لە باکوورەوە. گۆڕستانی دۆڵەدزێ دەکەوێتە گوندی دۆڵەدزێ کەرتی کشتوکاڵیی (٣٧)، سەر بە ناحیەی هەڵشۆیە، بە دووریی (١٢کم) دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی شاری قەڵادزێ. ئەم گۆڕستانانە ژمارەیەکی زۆر گۆڕی تێدایە، بەشێکی کەمی گۆڕەکانی نەخشێنراون. مێژووی ئەم گۆڕستانە بە ڕوونی نازانرێت، لەبەر نەبوونی هیچ سەرچاوە و بەڵگەی مێژوویی دەربارەی گۆڕستانەکە، بۆ زانینی مێژووی گۆڕستانەکە پشت بەو نەخش و هێمایانە دەبەستین کە لەسەر بەردی کێلەکان نەخشێنراون لە کوردستان. بوونی نەخشی وێنەی دەمانچەیەک لە سەر یەکێک لە کێلەکان بۆ سەرەتای سەرهەڵدانی دروستبوونی چەک یان دەرکەوتنی دەمانچە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەکانی ناوەڕاست، بە دیاریکراوی ساڵی (١٤٤٦ز). جۆری ئەو دەمانچەیەی لە سەر کێلی یەکێک لە گۆڕەکانی گۆڕستانی داوودیە کێشراوە و هاوشێوەی لە مۆزەخانەی شاری زاخۆدا پارێزراوە، مێژووەکەی بۆ سەدەی (١٧ز) دەگەڕێتەوە. لەم توێژینەوەیەدا شەن و کەوی تەواوی بابەتەکان کراوە، بۆ سەرجەم نەخش و نووسینی سەر کێلی گۆڕەکان کە لە پێشدا بە شێوەی زانستی بڵاو نەکراوەتەوە. نووسراوی سەر یەکێک لە کێلەکان بە مەبەستی ئایینییە، تایبەتە بە موسوڵمانەکان. نەخش و جوانکاریی سەر کێلەکانی ئەم گۆڕستانانە پێک هاتوون لە نەخشی ئەندازەیی لە جۆری بازنە، سێگۆشە، لاکیشە و چوارگۆشە و ئەستێرەی پرشنگدار و نەخشی ڕووەکی لە جۆری گەڵا و گوڵ، لەگەڵ وێنەی کەرەستەی جەنگی وەکوو خەنجەر، شمشێر و چەکی بارووت وەک دەمانچە.

وشەکلیلەکان: گۆڕستان، کێل، نەخشی سەر کێل، نووسراوی سەر کێل، مێژوو

پێشەکی

ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکە بۆ ناساندن و شیکردنەوەی نەخش، نووسین و وێنەی سەر کێلی گۆڕەکانی گۆڕستانەکانی داوودیە و دۆڵەدزێ بە شێوەی مەیدانی. گرنگیی ئەو توێژینەوەیە لەوەدا خۆی دەبینێتەوە کە بۆ یەکەم جار بە شێوەیەکی زانستی و بنەمای ئەکادیمی کاری مەیدانی و شیکاری بۆ نەخش، نووسین و وێنەکانی سەر کێلەکان ئەنجام دراوە. ئەم گۆڕستانانە و چەندین گۆڕستانی هاوشێوەی ئەو گۆڕستانانە لە کوردستاندا هیچ وتار، لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی زانستی و ئەکادیمییان بۆ ئەنجام نەدراوە. هەروەها ئەم توێژینەوەیە دەبێتە هۆکارێکی گرنگی زانستی بۆ ڕوونکردنەوە و زانینی مێژووی گۆڕستانەکە و هونەری ناوچەکە، هەروەها دەبێتە سەرچاوەی بەڵگەنامەکردنی کێلی گۆڕەکانی ئەو دوو گۆڕستانە. ئەم توێژینەوەیە لە دەستپێک و دوو باسی سەرەکی پێک هاتووە، لە دەستپێکدا تیشک خراوەتە سەر جوگرافیا، ناو و مێژووی هەردوو گوند و گۆڕستانەکان. باسی یەکەم بریتییە لە ناوەڕۆکی توێژینەوەکە، بە شیکارکردنی نەخش و وێنەکانی سەر کێلی گۆڕەکان و خوێندنەوەی نووسینەکان. باسی دووەم هەموو تایبەتمەندیی لێکچووەکان خراوەتە ڕوو، هەروەها سەرجەم وێنەی کێلەکان بە شێوەی مەیدانی لەلایەن توێژەرەوە خراونەتە ڕوو. بۆ ئامادەکردنی ئەم توێژینەوەیە بە شێوەیەکی سەرەکی پشت بەلایەنی مەیدانیی شیکردنەوەی بابەتەکان لەلایەن توێژەرەوە بەستراوە، چونکە ناوچەی پشدەر کەمترین توێژینەوەی لە بارەوە کراوە. سەرچاوەی سەرەکیی توێژینەوەکە و بەشی هەرە زۆری توێژینەوەکە بە شێوەی مەیدانی ئەنجام دراوە، کاری مەیدانی یەکێکە لە کارە سەرەکییەکانی شوێنەوارناسان، لەگەڵ لایەنی جوگرافیا، مێژوو، شیکاریی نەخش و نووسراوەکان دەکرێتەوە. لەم توێژینەوەشدا پشت بە سەرچاوە و نموونەی مۆزەخانە بەستراوە.

گرفتی توێژینەوەکە

لە توێژینەوەی مەیدانیدا کێشە و گرفت بەرەو ڕووی توێژەر دەبێتەوە، دیارترین گرفت نەبوونی مێژووی لەدایکبوون و مردنی کەسەکانە لە سەر کێلی گۆڕەکان، لە هیچ سەرچاوەیەکدا ئاماژە بە کاتی دروستکردنی گۆڕستانەکان نەدراوە. نەبوونی سەرچاوە بووەتە کێشەیەکی سەرەکی لەم توێژینەوەیەدا. گرفتێکی تر؛ شکان و لەناوچوونی هەندێک لە کێلەکانە بە هۆکاری مرۆیی و سروشتی، ئەم گۆڕستانانە کەوتوونەتە سەر سنووری ناوچەی مین و شەڕی گەریلا و تورکیا، قاچاغچی و زۆر شتی تر. نەخشێنراوەکان دەستکاری کراون و لە وێنەگرتندا جوان دەرناکەون.

دەستپێک: هەردوو گۆڕستانەکە دەکەونە سنووری گوندەکانی داوودیە و دۆڵەدزێی سەر بە شارەدێی هەڵشۆ، سەر بە قەزای پشدەر لە پارێزگای سلێمانی، سەر بە ئیدارەی ڕاپەڕین لە حکومەتی هەرێمی کوردستان (نەخشەی ژمارە ١).

١. گۆڕستانی گوندی داوودیە

گۆڕستانی گوندی داوودیە یان شێخ فەرخ، دەکەوێتە گوندی داوودیە، گوندەکە لە بناری چیای مامەندە، بە دووریی (٥کم) لە باکووری ڕۆژهەڵاتی شارۆچکەی قەڵادزێ هەڵکەوتووە، دەکەوێتە نێوان گوندەکانی سەید ئەحمەد و ئاڵانە لە ڕۆژهەڵات و گوندەکانی دێرێ و کۆشکە لە ڕۆژئاوا، گوندی شۆڕان باشوور و چۆم خرکە ئەمەر و کاکۆل لە

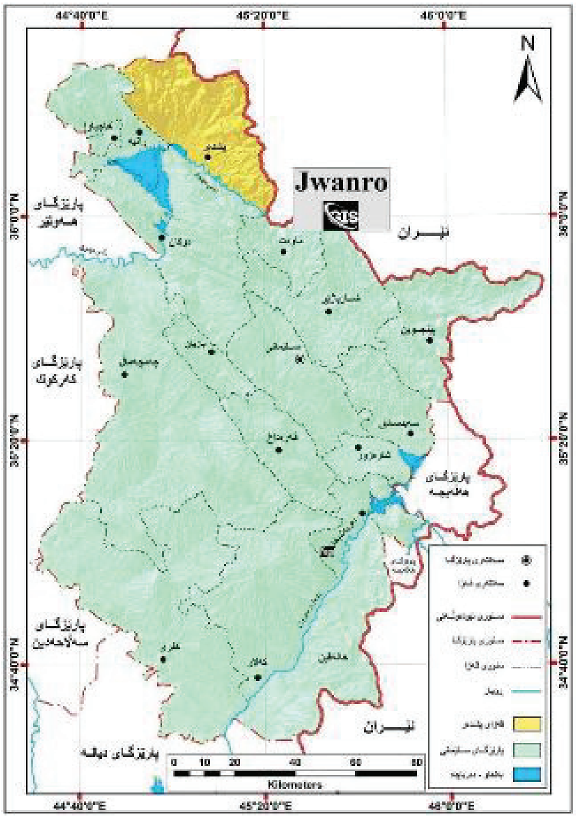

نەخشەی(١) هەڵکەوتەی قەزای پشدەر لەسنوری پارێزگای سلێمانی. Jwanro Gis

باکوور (حەسەن، باوەزێی، ٢٠٠٩، ٥١).

ناوی گوندی داوودیە بۆ ناوی "مەلەک ناسر داوودی"ی ئەیوبی دەگەڕێتەوە. جێگەیەکی زۆری لە ناو هزری خەڵکی ناوچەکەدا کردووەتەوە، بۆیە پێدەچێت گوندی داوودیە کە هەتا ئێستا ماوەتەوە، شوێن و مەڵبەندی مانەوەی مەلیکە ئەیوبییەکان بووبێت. لە هەمان کاتدا داستانی خۆشەویستی و فۆلکلۆریی "فەرخ و ئەستێ" کە داستانێکی بەناوبانگی پشدەرییەکانە، بۆ کەسایەتی و سەردەمی هاتنی مەلەک ناسر داوود بۆ پشدەر دەگەڕێنێتەوە (ڕۆژبەیانی، ٢٠٢١، ٨٩-١٠٠).

گۆڕستانەکە دوو ناوی هەیە: داوودیە و شێخ فەرخ. ناوی گۆڕستانەکە بۆ بوونی گۆڕێک دەگەڕێتەوە کە بە ناوی شێخ فەرخ ناسراوە (مارف، ٢٠١٢، ١٥).

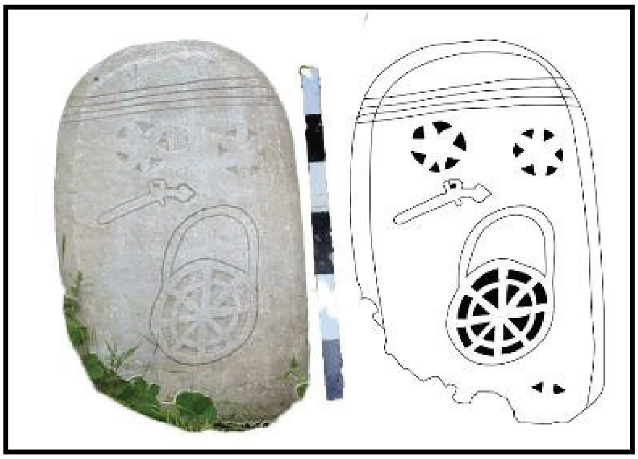

وێنە وهێلکاریی ژمارە (١)

وێنەی دەمانچە لە سەر کێل و مۆزەخانەی زاخۆ، دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی حەڤدەیەمی زایینی،

گوندی داوودیە مێژوویێکی زۆر کۆنی هەیە، بوونی چەندین گۆڕستانی تری کۆن لە گوندەکەدا وەکوو: مەرزەوانان، پێچ بان، دار باپیر، گردە موروو، کانی عەناب و قەبرە وەردان (زەستی ٢٠٠٩: ١٠٨-١٠٩). مێژووی گۆڕستانەکە بە ڕوونی نازانرێت، لەبەر نەبوونی هیچ بەڵگەیەک یان نووسراوێک لە سەر کێلەکان.

بۆچوونی جیاوازی لێکۆڵەران لە سەر مێژووەکەی هەیە، هەندێک بۆ سەدەی ١٥ی زایینی دەگەڕێننەوە، وەکوو "هەرێم حەسەن و عومەر ئیسماعیل مارف". بەڵام هیچ بەڵگەی زانستیی دروستیان لە بەر دەستدا نییە. هەروەها شوێنەوارناس محەمەد عەلی مێژووەکەی دەگەڕێنێتەوە بۆ سەدەی ١٧ و ١٨ی زایینی (شوێنەوارناس ٢٠٢٠: ١١٣). بۆ زانینی مێژووەکەی زیاتر پشت بە بەڵگەیەکی وێنەی کێشراوی دەمانچەیەکی سەدەی حەڤدەیەم لە سەر

کێلی ژمارە چوار دەبەستین، بە بەراوردکردنی لەگەڵ بوونی دەمانچەیەکی پارێزراودا لە مۆزەخانەی زاخۆ (وێنەی هێڵکاریی ژمارە ١) مێژووی گۆڕستانەکە دیاری دەکەین، کە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی حەڤدەیەمی زایینی، بۆ سەدەکانی ناوەڕاست. بە دیاریکراوی بۆ یەکەم جار چەکی بارووتی دەمانچە ساڵی (١٤٤٦ز) دروست کراوە (البرلسی ١٩٩٠: ١٣٣). لەگەڵ ئەو نەخش و ڕازاوانەی لە سەر کێلی گۆڕەکان هەیە. هاوشێوەی گۆڕستانەکانی تری کوردستان، بە تایبەتی سنووری نێوان زێی بچووک و سیراون کە هاوسەردەمی ناوچەی پشدەرن، لە سنووری قەڵەمڕەوی میرنشینی بابانەکان دادەنرێن، لە سەردەمی ئەم میرنشینەدا چەندین شار و شارۆچکە دامەزراون و بوونەتە ناوەندی بڕیاردان لە مەرگە و دارەشمانە، لە نزیک شارۆچکەی قەڵادزێ لە سەردەمی فەقێ ئەحمەدی دارەشمانە و میر بۆداقدا (١٠٧٥ک ١٦٦١) (بەرزنجی ٢٠٢٤: ٢٤)، ئەوەش باشترین بەڵگەیە بۆ مێژووی گۆڕستانەکان و کێلی گۆڕەکان.

سەرەڕای کۆنیی گۆڕستانەکە، لە پەرتووکی "دلیل المواقع الأثرية العراقية"دا تۆمار نەکراوە، بەڵام لە کاری ڕووپێویی شوێنەواری سنووری کارگێڕیی ئیدارەی ڕاپەڕین، لەلایەن تیمی هاوبەشی کوردی و فەرەنسی، بە سەرۆکایەتیی خاتوو "جەسیکا" تۆمار کراوە، وەکوو شوێنەوارێکی سەردەمی کۆتایی ئیسلامی (جسیکا ٢٠١٧: ٦-٨). هەر بە پێی یاسای ژمارە (٥)ی ساڵی ٢٠٢١ی پەرلەمانی کوردستان، کە یاسای بەڕێوەبردن و پاراستنی شوێنەرار و کەلەپووررە لە هەرێمی کوردستان-عێراقدا، لە مادەی (١)، برگەی (٧)دا هاتووە هەر شوێنەوارێکی گوازراوە و نەگوازراوە تەمەنی لە ٢٠٠ ساڵ زیاتر بێت، بە شوێنەوار دانراوە. بۆیە بە شوێنەوار و مێژووی گرنگی سنوورەکەی لە سەدەی حەڤدەیەمی زایینی دیاری دەکرێت.

بە شێوەیەکی گشتی گۆڕەکانی گۆڕستانی داوودیە بۆ سێ جۆر گۆڕی جیاواز دابەش دەکرێن:

١. گۆڕە نەخشکراوەکان: ژمارەیان ٦ دانەیە و مەبەستی سەرەکیی توێژینەوەکەمانە، کە بە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکی نەخشێنراوە. ئەو گۆڕستانە تووشی تێکچوون و دزینی کێلەکان بووەتەوە، ئەوەی ماوەتەوە شکێنراوە.

٢. گۆڕە سادەکان: بەشی زۆری گۆڕستانەکە پێک دەهێنێت، بە سادەیی دروست کراون، لە دوو بەردی سادە کە لەلای سەر و لای پێی گۆڕەکەوە دانراوە، بەشێکی بەردێک یان هیچی نەماوە.

٣. گۆڕە تازەکان: لە بەشی باکووری گۆڕستانەکە تا ئێستا مردووی تێدا دەنێژرێت.

٢. گۆڕستانی گوندی دۆڵەدزێ

گوندی دۆڵەدزێ سەر بە کەرتی (٣٧)ی سەر بە شارەدێی هەڵشۆیە، بە دووریی (١٢کم) دەکەوێتە خۆرهەڵاتی شاری قەڵادزێوە. بە پێی بەڵگەئاماری سەرژمێریی عێراقیی ساڵی ١٩٥٧ی زایینی، سەر بە شارەدێی قەڵادزێی قەزای پشدەر بووە (غەفوور ٢٠٠٥: ١٣٨). لە باکوورەوە هاوسنووری گوندەکانی کەستانە و خرەبەردانە، لە باشوور گوندی هورێوە و دێگەیە، لە ڕۆژهەڵات گوندی ئاڵاوەیە، لە ڕۆژئاواشەوە گوندەکانی بادەڵیان و کۆلارەیە، لە ئێستادا ڕێژەی دانیشتووان لەم گوندەدا زۆر کەمی کردووە، کە تەنها چوار ماڵی تێدا ماوە.

سەبارەت بە ناوی "دۆڵەدزێ" دوو بۆچوون هەیە؛ بۆچوونی یەکەم: هەڵکەوتەی گوندەکەیە کە لە دۆڵێکدا هەڵکەوتووە و ڕووبارێکی پێدا تێدەپەڕێت، ئاوی ئەم ڕووبارە لە ڕابردوودا زۆر لە ئێستا

وێنە و هێڵکاریی ژمارە (٢)

گۆڕستانی داوودیە (توێژەر)

ڕێژەکەی زیاتر و بەخوورتر بووە، بە ڕادەیەک ئەوەندە زۆر بووە پێی گوتراوە "زێ"، بۆیە لەوانەیە ناوی گوندەکە لە هەڵکەوتەی جوگرافیاکەیەوە هاتبێت و پێی گوتراوە "دۆڵەزێ"، دواتریش بە پێی تێپەڕبوونی ڕۆژگار بووەتە "دۆڵەدزێ". بۆچوونی دووەم: لە دەوروبەری ئەم ناوچەیەوە، بە دیاریکراوی لەو دۆڵەی کە گوندەکەی لێ دروست کراوە، جۆرە ڕووەکێکی درکاویی لێ دەڕوێت پێی دەڵێن "زێ"، لە کۆن و ئێستاشدا وەک پەرژین بە دەوری باخچە و کێڵگەکاندا بەکار هاتووە، یاخود کراوە بە پەرژینی ماڵەکان و کۆزی مەڕوماڵات، لەوانەیە زۆریی ئەم ڕووەکە لەم سنوورەوە وای کردبێت ناوەکەی ببێت بە "دۆڵی زێ"، دواتریش بە تێپەڕبوونی کات گۆڕابێت بە دۆڵەدزێ (حەمزە ٢٠٢٥: چاوپێکەوتن).

بە ڕوونی مێژووی گوند و گۆڕستانەکە دیار نییە، لەبەر نەبوونی هیچ بەڵگەیەکی مێژوویی نووسراو یان ئاماژەیەک بە بوونی ڕێکەوتی ساڵی لەدایکبوون و مردن لە سەر کێلەگۆڕەکانی گۆڕستانەکە. بۆیە لەبەر نەبوونی هیچ جۆرە بەڵگەیەکی زانستی، بە پشتبەستن بە بەڵگەی بەراوردکاری لە نێوان نەخشی سەر کێلەگۆڕەکانی گوندی دۆڵەدزێ و کێلەگۆڕەکانی گوندەکانی داوودیە و سیکەنە، کە تا ڕادەیەکی زۆر نەخشەکانیان هاوشێوەی یەکترن، لەوانەیە کێلەگۆڕەکانی دۆڵەدزێش بە هەمان شێوەی کێلەگۆڕەکانی داوودیە و سیکەنە مێژووەکەیان بۆ سەدەی ١٧، ١٨ی زایینی بگەڕێتەوە.

لە لایەکی ترەوە مێژووی گوندی دۆڵەدزێ بە پێی بەڵگەئاماری سەرژمێریی عێراقی ساڵی ١٩٥٧ ئاوەدان بووە، ڕێژەی دانیشتووانی ٥٩ کەس بووە (غەفوور ٢٠٠٥: ١٤٠). هاوشێوەی گوند و ناوچەکانی دیکەی کوردستان، ڕووبەڕووی چەندین گۆڕانکاریی سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی و مێژوویی بووەتەوە، هەروەها بوونی شوێنەواری جیاوازی وەک ئاشی ئاو.

گوند و شوێنەکانی دەوروبەری پەنایان بردووەتە ئەم گوندە، هەتا باراشەکانیان بهاڕن، کارکردنی ئەم ئاشانە بەردەوام بووە تا هاتنی عوسمانییەکان. بە گوێرەی ئەم بۆچوونە بێت گوندی دۆڵەدزێ پێش فەرمانڕەوایەتیی عوسمانییەکان لە کوردستان بوونی هەبووە. هاوکات لەگەڵ عوسمانییەکاندا بابانەکانیش دەسەڵاتداری ئەم شوێنە بوون، بەهۆی ئەوەی ئەم دەسەڵاتدارانە خاوەنی هێزی سەربازی بوون، ئەمە لە ناوچەکەدا کێشەی دەنایەوە، ئەمەش بەگشتی بەهۆی هەڵکەوتەی پشدەرەوە، ئەم گوندەش بە تایبەتی کە تێیدا بوو، چونکە خاوەنی زەویی کشتوکاڵیی بە پیت و بەرەکەت و ئاووهەوایەکی خۆش و دڵگیری هەیە. ئەم ناوچەیە شوێنی بنەماڵەی میرانی بابانی لێ بووە، وای کردووە بەردەوام ببێتە جێگەی چاوتێبڕین لەلایەن عوسمانی و سەفەوییەکانەوە، بۆیە ویستوویانە دەست بەسەر ناوچەکەدا بگرن بۆ لەناوبردنی

میرانی بابان. هەروەها چۆمی گوندەکە لە زستانان و بەهاراندا ئاستی ئاوەکەی زۆر بەرز بووەتەوە، بەهۆی ئەوەی لە دۆڵێکیشدا بووە، وای کردووە لافاو پاشماوەیەکی زۆر لەگەڵ خۆیدا بهێنێت و چەندین جار کارەسات تێیدا ڕوو بدات. یەکێک لە ڕووداوەکان کە ڕووی داوە، باس لەوە دەکرێت بەو هۆکارەی ئاوەکە لە گوندی بێگلاسەوە دێت، زۆر جار کەسێک بە سواری ئەسپ و هێسترەوە بەرەو ئەم گوندە هاتووە و خەڵکەکەی ئاگادار کردووەتەوە لە هاتنی لافاو و ئاوی زۆر، هەتا لە نزیک ڕووبارەکە دوور بکەونەوە، خۆیان و ئاژەڵەکانیان لە لافاو بپارێزن، سەرەڕای ئەوەش کارەساتی هەر لێ کەوتووەتەوە. وەک باس دەکرێت لە یەکێک لە ساڵەکاندا ٨ کەس بەهۆی لافاوەوە خنکاون (وەتمان ٢٠٢/١/١٥: چاوپێکەوتن).

لە مێژووی ئەم گوندەدا چەندین نەخۆشیی وەکوو تاعوون، لەرزوتا، سوورێژە و مێکوتە بڵاو بووەتەوە و بووەتە هۆی مەرگەساتی گەورە بۆ خەڵک، تەنانەت کاریگەریی لە سەر خەڵکی کردووە کە ناچار بن گوندەکە چۆڵ بکەن و مردووەکانیان لەم گۆڕستانەدا بنێژن. زۆر جار ناچار دەبوون پەنا ببەنە بەر "ئەسحابەی بێتۆل"، کە مەزارگەی ئیماندارێکی کۆنە لەو سنوورەدا (حەمزە، ٢٠٢٥، چاوپێکەوتن).

"مام وەتمان" ئاماژە بەوە دەدات و دەڵێت: "ئەوەی بیستوومە؛ بەهۆی منداڵبوونەوە زۆر لە دایکان مردوون، چونکە ژیانی سادەی ئەوکات و هەژاری و نەهامەتی مرۆڤی ماندوو دەکرد، لە ژوورێکدا ماڵ و منداڵ و ئاژەڵ پێکەوە بوون، بە چەپەر نێوان خۆیان و ئاژەڵەکانیان دەکرد، واتە نێوان خۆیان و ئاژەڵەکان لە ژوورێکدا تەنها چەپەر بووە، بۆیە نەخۆشیی جۆراوجۆر بوونی هەبووە،

وێنە و هێڵکاریی ژمارە (٣)

گۆڕستانی داوودیە (توێژەر)

مردنی ئازیزان بە شێوەی کۆمەڵ هاتووەتە کایەوە. بەردە کێلە نەخشکراوەکانی ئەو گۆڕستانە لە چیای 'سوێسنێ'وە هێنراون، هونەرمەندی جوانکردنی کێلەکان لە گوندی 'سیکەنە'وە هاتوون، تا ئێستا بنەماڵەی ئەو هونەرمەندانە لەم گوندە ماون، نازناوی کێل دروستکەریان پێ دەڵێن، وەک ئەوەی لە باوباپیرانمەوە وەرمانگرتووە، مێژووی ئەو کێلانەش بۆ سەردەمی عوسمانییەکان دەگەڕێتەوە" (وەتمان ١٥ /٢٠٢/١: چاوپێکەوتن).

بە شێوەیەکی گشتی گۆڕەکانی گۆڕستانی دۆڵەدزێ بۆ سێ جۆر گۆڕی جیاواز دابەش دەکرێن:

١. گۆڕە نەخشکراوەکان: ژمارەیان ٨ دانەیە، مەبەستی سەرەکیی توێژینەوەکەمانە کە بە نەخشی ئەندازەیی، ڕووەکی و نووسین نەخشێنراوە، بەڵام بەشێک لە کێلەگۆڕەکانی ئەم گۆڕستانە تووشی تێکچوون و دزین بوونەتەوە، ئەوەی ماوە هەندێکی شکێنراوە و بەشێکی کێلەکان بە تەواوی ماوەتەوە.

٢. گۆڕە سادەکان: بەشی زۆری گۆڕستانەکە پێک دەهێنێت، بە سادەیی لە دوو بەردی سادە دروست کراون کە لەلای سەر و لای پێی گۆڕەکە دانراوە، هەندێکیان بەردی لاگۆڕیان هەیە، بەشێکی بەردێک، یان هیچی نەماوە.

شیکاریی کێلی گۆڕستانی دۆڵەدزێ: ژمارەیان هەشت کێلە، ئەو گۆڕستانە زیانی زۆری بەرکەوتووە، بەهۆی کاریگەرییە مرۆیی و سروشتییەکانەوە، بەشێکی کێلەکان زیانیان پێ گەیشتووە، بەشێکی شکاون، هەندێک لە کێلەکان تووشی دزی و تالانی بوونەتەوە، بۆیە تەنها هەشت لە کێلەکان ماونەتەوە. بە شێوەیەکی گشتی نەخشەکانی لە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکی و نووسینەکی پێک هاتووە. کاری شیکاری بۆ هەر کێلێک دەکەین، لەگەڵ دانانی ژمارەی شیکاری بۆ کێلەکان.

٣. گۆڕە تازەکان: لە بەشی باکووری گۆڕستانەکە، تا ئێستا مردووی تێدا دەنێژرێت.

باسی یەکەم:
هێما و نەخشی کێلەگۆڕەکانی گۆڕستانی گوندی داوودیە.

١-١. کێلی گۆڕی یەکەم

ئەم کێلە دەکەوێتە لای سەری مردووەکەوە، نەخشەکانی بە تەواوی نەماون بەهۆی شکان بە هۆکاری مرۆیی. بەشی خوارەوەی شکاوە، بەشی سەرەوەی بە تەواوی ماوەتەوە، لە شێوەی نیوکەوانەیی دروست کراوە. لە بەردی مەرمەڕی ڕەنگسپیی شێوە لاکێشەیی دروست کراوە، پێوانەکانی بەم شێوەیە، بەرزی: ٤٥سم، بەهۆی شکانەوە بەرزیی ڕاستەقینەی نازانرێت، پێوانەی پانی: ٣٨سم، ئەستووری: ٦سم. یەک ڕووی نەخشکراو هەیە: ڕووی پشتەوە، گومان دەکرێت بە چەند بەشی نەخشکراو ڕازابێتەوە، تەنها یەک بەش لە نەخش و ڕازاوەکانی ماوە، نەخشەکانی لە جۆری ڕووەکی و ئەندازەیی پێک هاتووە کە بە شێوەی ڕووچاڵی تەنک هەڵکۆڵراوە، بریتییە لە بازنەیەکی گەورە، ناو بازنەکە بە نەخشی ڕووەکی ڕازاوەتەوە، لە یەک جۆر گوڵ بە شێوەی دووبارەبووەوە و پێچەوانە و هەڵگەڕاوە کێشراوە، چوار گوڵی لەخۆ گرتووە، لە ژێرەوەی هەر چواریاندا، لە خاڵێکدا بە یەک دەگەن و ناوەوەی بازنەکەیان پڕ کردووەتەوە (وێنە و هێڵکاریی ژمارە ٢).

١-٢. کێلی گۆڕی دووەم

ئەم کێلی گۆڕەی لای سەری مردووەکە نەخشەکانی بە تەواوی نەماوە، بە هۆکاری شکانی بەشی خوارەوەی. بەشی سەرەوەی بە تەواوی ماوەتەوە، لە شێوەی نیوکەوانیدا دروست کراوە، ڕەگەزی بیناسازیی پێوە دیارە. لە بەردی مەرمەڕی ڕەنگ سپیی شێوە لاکێشەیی دروست کراوە، پێوانەی بەرزی: ٦٠سم، بەرزیی ڕاستەقینەی بەهۆی شکانەوە نازانرێت و پانی: ٤١سم، ئەستووری: ٤سم. گومان دەکرێت بە چەند نەخشێک ڕازابێتەوە، تەنها یەک یەکە لە نەخش و ڕازاوەکانی ماوە.

نەخشەکانی لە جۆری ڕووەکی و ئەندازەیی، لە یەک ڕووی نەخش کراوە ئەویش ڕووی دەرەوەیەتی کە بریتییە لە چوار بازنە کە لە ناو یەکتریدا بە شێوازی دووبارەبوونەوە بە تیرەی جیاواز دروست کراون، نێوان بازنەکانی یەکەم و دووەم بە هێڵێکی بچووکی دووبارەبووەوە، بە شێوەی یەک لەدوای یەک، شێوەی ژمارە ٧ و ٨ی کوردییان بە پاڵ یەکەوە وەرگرتووە، نێوان بازنەی دووەم و سێیەم بە بەتاڵی ماوەتەوە، نێوان بازنەی یەک و دوو بە گوڵێکی شەشپەڕی شێوە دەنکۆڵەیی، لای ڕاستی خوارەوەی بازنەکان دوو شوێنی هەڵکۆڵراو هەیە، نازانرێت چییە، بەهۆی شکانەوە کاریگەریی بیناسازیی شارەکانی هەولێر و موسڵی پێوە دیارە (وێنەی و هێڵکاریی ژمارە ٣).

١-٣. کێلی گۆڕی سێیەم

ئەم کێلی گۆڕە لای سەری مردووەکەیە، بە شێوەی نیوکەوانەیی دروست کراوە، نەخشەکانی بە تەواوی نەماون و وشکاون، بە هۆکاری زیانگەیاندنی مرۆیی، بەشی خوارەوەی شکاوە. لە بەردی مەرمەڕی ڕەنگسپیی شێوە لاکێشەیی دروست کراوە. پێوانەکانی بەرزی: ١٣٣سم، بەهۆی شکانەوە بەرزیی ڕاستەقینەی نازانرێت، پانی: ٣٥سم، ئەستووری: ٨سم. نەخشەکانی بۆ سێیەکی نەخش و ڕازاوەی نایەکسان لەگەڵ کێشرانی ٨ هێڵدا دابەش کراون، بە پانیی کێلەکە هێڵەکان بە شێوەی ئەندازەیی تا ڕادەیەک نارێک کێشراون (وێنەی و هێڵکاریی ژمارە ٤).

نەخشی یەکەم دەکەوێتە بەشی سەرەوەی کێلەکە. بەشی سەرەوەی کێلەکە بە سێ هێڵی نارێک کێشراون، ناوەڕاستی نەخشەکە بە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکی دروست کراون، لە شێوەی ئەندازەیی، لە یەک بازنە و دوازدە سێگۆشە پێک هاتوون، شەش دانە سێگۆشە لە ناوەوەی بازنەکەیە، شەش دانە لە دەرەوەی بازنەکە، بنکەی سێگۆشەکان کەمێک کەوانەیی دێنە بەرچاو، بەهۆی دروستکردنی لە سەر هێڵی بازنەکە. شەش دانەی دەرەوەی بازنەکە لەگەڵ هێڵی بازنەکە شێوەی گوڵێکی شەشپەڕییان دروست کردووە، شەش دانە سێگۆشەکەی ناوەوەی بازنەکە لەگەڵ هێڵی بازنەکە شێوەی گوڵێکی شەشپەڕیی دروست کردووە

نەخشەکان بە شێوازی دووبارەبوونەوە و هەڵگەڕاوە کێشراون.

نەخشی دووەم دەکەوێتە بەشی ناوەڕاستی کێلەکە، بە سێ هێڵی نارێک لەگەڵ نەخشی یەکەمدا لە یەکتری جیا کراونەتەوە، نەخش و ڕازاوەکان بە شێوەی ئەندازەیی و ڕووەکی کێشراون. نەخشی ئەندازەیی لە سێ بازنە و هەژدە سێگۆشە پێک هاتووە، هەر بازنەیەک شەش دانە سێگۆشەی تێدایە، شێوە گوڵێکی شەشپەڕیی کراوەیان دروست کردووە، هاوشێوەی بازنە و سێگۆشەکانی ناوەوەی یەکەی یەکەم و دووەم کە بە شێوە دووبارەکردنەوە کێشراون.

نەخشی سێیەم دەکەوێتە بەشی خوارەوەی کێلەکە، بە دوو هێڵی نارێک لەگەڵ نەخشی دووەمدا لە یەکتری جیا کراونەتەوە، نەخش و ڕازاوەکانی بە شێوەی ئەندازەیی و ڕووەکی کێشراون. بەشی خوارەوەی شکاوە. نەخشی ئەندازەییەکان لە دوو بازنە و دوازدە سێگۆشە پێک هاتوون، هەر بازنەیەک شەش دانە سێگۆشەی تێدایە، شێوە گوڵێکی شەشپەڕیی کراوەیان دروست کردووە، هاوشێوەی بازنە و سێگۆشەکانی ناوەوەی نەخشی یەکەم و دووەم کە بە شێوەی دووبارەکردنەوە کێشراون. بوونی وێنەی شمشێرێک لە نێوان هەر دوو بازنەکەدا کێشراوە کە دەسکی لە سەرەوە و لەشەکەی لە خوارەوەیە، بە هۆکاری شکانی کێلەکە بە تەواوی بەدیار نەکەوتووە.

وێنە و هێڵکاریی ژمارە (٤)

گۆڕستانی داوودیە (توێژەر)

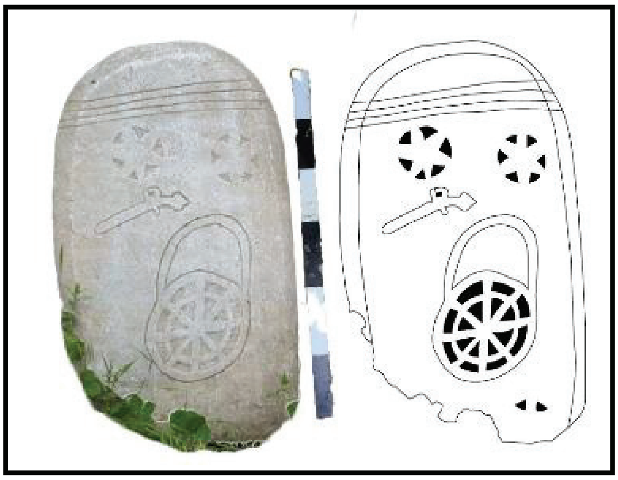

وێنە و هێڵکاریی ژمارە (٥)
گۆڕستانی (تویژەر)

١-٤. کێڵی گۆڕی چوارەم

ئەم کێڵی گۆڕە لای سەری مردووەکە، بەشی خوارەوەی بە هۆکاری شکاندنی؛ نەخشەکانی بە تەواوی نەماوە. بەشی سەرەوەی لە شێوەی هێلکەییدا بە تەواوی ماوەتەوە، لە بەردی مەرمەڕی ڕەنگسپیی شێوە لاکێشەیی دروست کراوە، پێوانەکانی بەرزی: ١٢٢سم، بەرزیی ڕاستەقینەی نازانرێت، بەهۆی شکانەوە و پانی: ٥١سم، ئەستووری: ٦سم. گومان دەکرێت بە چەند یەکەیەک نەخش کێشرابێت، تەنها یەک لە نەخش و ڕازاوەکانی ماوە، بە شێوەی چاڵی تەنک هەڵکۆڵراوە.

نەخشەکانی لە جۆری ڕووەکی و ئەندازەیی پێک هاتوون. یەک ڕووی نەخش کراوە، ڕووی دەرەوەیەتی، بریتییە لە چوار هێڵی کێشراو لەگەڵ دوو بازنە کە بە تیرەی جیاواز دروست کراون، بە شێوازی دووبارەبوونەوە. ناوەوەی هەریەکەیان بە شەش سێگۆشە پڕ کراوەتەوە، لە ناوەڕاستی شێوەی گوڵێکی کراوەدا دروست بووە.

ئەم کێڵە زۆر گرنگە، وەکوو لە سەرەوە باس کراوە بەهۆیەوە مێژووی گۆڕستانەکە زانراوە، بە کێشرانی وێنەی دەمانچەیەکی باروتی لەگەڵ تووڕەکەی گوللە و باروتەکەیدا نەخشێنراوە، ئەندازەیی بازنەیی و لاکێشەیی بە شێوەی ڕیز و دووبارەبوونەوە و پێچەوانە (وێنەی و هێڵکاریی ژمارە ٥).

١-٥. کێڵی گۆڕی پێنجەم

ئەم کێڵی گۆڕەی لای سەری مردووەکە، بە هۆکاری شکانیەوە، بەشی سەرەوەی نەخشەکانی بە تەواوی نەماوە. بەشی خوارەوەی بە تەواوی ماوەتەوە. بەشی سەرەوەی پانترە لە بەشی خوارەوەی. لە بەردی مەرمەڕی ڕەنگسپیی شێوە لاکێشەیی دروست کراوە، پێوانەکانی بەم شێوەیەیە: بەرزی: ١٤١سم، بەرزیی ڕاستەقینەی نازانرێت، بەهۆی شکانەوە و پانی:٤٠سم، ئەستووری: ٧سم. بە سێ یەکە نەخش کێشراوە، تەنها یەکەی یەکەم نەخش و ڕازاوەکانی زیانی پێ گەیشتووە، بە هۆکاری مرۆیی. بە شێوەی تەنک هەڵکۆڵراوە. ئەو کێڵە جیاواز لە کێڵەکانی تر، بنکەکەی بە تەواوی لە سەر شێوەی دەم یان نووکی خەنجەر ماوەتەوە. هیچ نەخش و ڕازاوەی بۆ نەکراوە، چونکە ئەو بەشەی لە زەوی دەچەقێت؛ کێڵەکە بە بەرزی ڕادەگرێت. بەرزیی بنکەکەی: ٤٠سم (وێنە و هێڵکاریی ژمارە ٦).

نەخشی یەکەم دەکەوێتە بەشی سەرەوەی کێڵەکە، نەخش و ڕازاوەکانی زیانی پێ گەیشتووە، بەهۆی شکانی بەشی سەرەوەی. بە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکی جوان کراوە، تەنها بە نزیکەیی نیو بازنەی لە نەخشەکەی ماوە، لەگەڵ سێ سێگۆشە و پەڕێک لە گوڵی ناو بازنەکە.

نەخشی دووەم بە چوار هێڵی نارێک لە یەکەی یەکەم جیا کراوەتەوە، لە دوو بازنە و دوازدە سێگۆشە دروست کراوە، هەر بازنەیەک شەش سێگۆشە، گوڵێک لە ناوەڕاستیدا کێشراوە، بە

شێوەی دووبارەبوونەوە پێچەوانەی دروست کراوە.
نەخشی سێیەم دەکەوێتە خوارەوەی کێلەکە، بە پێنج هێڵی نارێک لە یەکەی دووەم جیا کردووەتەوە، بە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکی جوان کراوە، لە بازنەیەکی گەورە و دوازدە سێگۆشە دروست کراوە. شەش سێگۆشە لە ناوەوەی بازنەکە کێشراوە، بە شێوەی دووبارەبوونەوە و پێچەوانە دروست کراون، شێوە گوڵێکی شەشپەڕییان دروست کردووە، شەش لە ڕووی دەرەوەی بازەکە و سەر هێڵی بازنەکە کێشراون. بە شێوەی دووبارەبوونەوە و پێچەوانە دروست کراون و شێوەی گوڵێکی شەشپەڕییان دروست کردووە.

١-٦. کێلی گۆڕی شەشەم

ئەم کێلی گۆڕە لای سەری مردووەکە، بەشی سەرەوەی کێلەکە و نەخشەکانی بە تەواوی ماوە، بەشی خوارەوەی کێلەکە بە هۆکاری مرۆیی شکاوە. لە بەردی مەرمەڕی ڕەنگسپیی شێوە لاکێشەیی دروست کراوە. پێوانەکانی بەم شێوەیە: بەرزی: ١٢٠سم، بەرزیی ڕاستەقینەی کە بە هۆکاری مرۆیی زیانی پێگەیشتووە نازانرێت، پانیی: ٥٧سم، ئەستووری: ٧سم. بە یەک یەکە نەخشی کێشراوە. نەخش و ڕازاوەکانی بە شێوەی تەنک هەڵکۆڵراون، نەخشەکانی لە جۆرەی ڕووەکی و ئەندازەیی پێک هاتوون. لە یەک ڕووی نەخش کراوە کە ڕووی دەرەوەیەتی.

نەخشەکەی لە شێوەی لاساییکردنەوەی پەنجەرەی خانوودا دروست کراوە. لە سێ بازنە و شەش سێگۆشەی دووبارەدا، کە بە پێچەوانەی یەکتری دروست کراون. سێ بازنەکە بە هەریەکەیان هەشت سێگۆشە پڕ کراونەتەوە، بە شێوەی دووبارەبوونەوە پێچەوانەی یەکتری، شێوە گوڵێکی

وێنە و هێڵکاریی (٦)

گۆڕستانی داوودیە (توێژەر)

هەشتپەڕییان دروست کردووە.
لە خوارەوەی بازنەکان نەخشی هاوشێوەی کەتیبەی پەنجەرەیەک دێتە بەر چاو. لە چوارگۆشەیەکی گەورە پێک دێت، بە چوارگۆشە و سێگۆشە پڕ کراوەتەوە، بە شێوەی دووبارەبوونەوە و هەڵگەڕاوە.

لە سێ لای هاوشێوەی کەتیبەکە لاکێشە نەخشێنراو هەیە، دوو دانەیان، هەریەکەیان دەکەونە لایەکی، سێیەم دانە لە ژێرەوەی کێشراوە. لە دوو لای لاکێشەی سێیەمدا دوو لاکێشەی بچووک هەیە (وێنە و هێڵکاریی ژمارە ٧).

باسی دووەم:

هێما و نەخشی کێلی گۆڕەکانی گوندی دۆڵەدزێ

٢-١. کێلی گۆڕی یەکەم

ئەم کێلی گۆڕە لە شێوەی لاکێشەدایە، بەشی سەرەوەی کەوانەییە، بە تەواوی ماوەتەوە، لە بەردی ڕووخامی ڕەنگسپیی دروست کراوە، بەڵام بە هۆکاری ئاووهەوای ناوچەکە، وەک باران و بەفر و شێ و بوونی ڕووەکی قەوزە ڕەنگەکەی

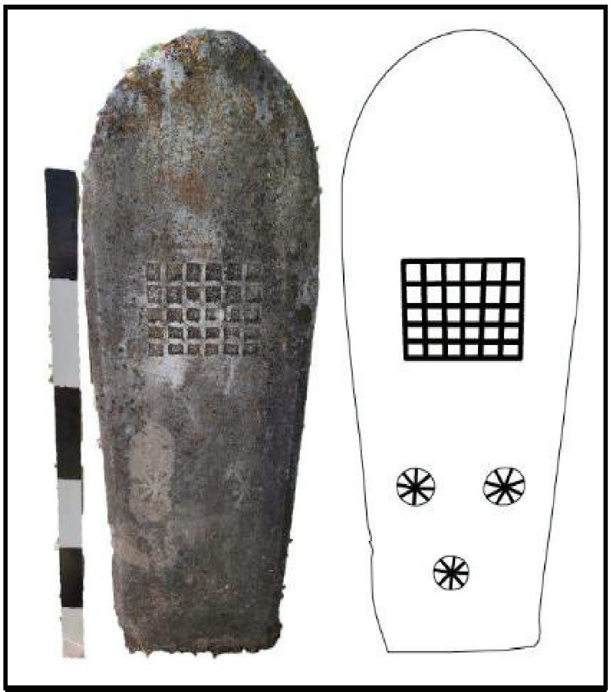

وێنە و هێڵکاریی ژمارە (٨)
دۆڵەدزێ (تویژەر)

داپۆشیوە. پێوانەکانی بەرزی: ١٢٠سم، پانی: ٣٦سم، ئەستووری: ٦سم. چێوەی کێلەکە ڕێک و لووس کراوە. ئەم کێلە تەنها یەک ڕووی نەخش کراوە، ئەویش ڕووی دەرەوەیە. ئەم کێلە تەنها نەخشی ئەندازەیی لەخۆ گرتووە، کە بە شێوەی چاڵ ئەنجام دراون.

نەخشی یەکەم دەکەوێتە بەشی سەرەوەی کێلەکە، کەمێک لە ناوەڕاستەوە نزیکە، لە شێوە لاکێشەیەکی گەورە پێک هاتووە کە ناوەوەی لاکێشەکە بە چوارگۆشەی بچووک پڕ کراوەتەوە، کە ژمارەیان سیی چوارگۆشەیە. ناوەوەی چوارگۆشەکان هەڵکۆڵراون، بۆ ئەوەی چێوەکەیان بە شێوەی دیار (بارز) دەربکەوێت. ئەم جۆرە نەخشە لە شێوەی تۆڕ یان پەنجەرە دەچێت، هەندێک جار کار و پیشەی مردووەکان لە سەر کێلەگۆڕەکەی هەڵکۆڵراوە. ڕەنگدانەوەی هەیە، ئەگەر ئەم جۆرە نەخشە شێوەی تۆڕ بنوێنێت، لەوانەیە کەسی مردوو پیشەکەی ڕاوکردن بێت، یان لە شێوەی پەنجەرەدا بێت، یان تەنها بۆ جوانکاری نەخشەکە ئەنجام درابێت (وێنە و هێڵکاریی ژمارە ٨).

نەخشی دووەم دەکەوێتە بەشی خوارەوەی کێلەکە کە لە ژێر نەخشی یەکەمدایە. بریتییە لە سێ شێوە بازنە کە ناوەوەی هەڵکۆڵراوە، لە ئەنجامدا شێوە ئەستێرەیەکی دروست کردووە، تیشکەکانیان هاوشێوەی یەکترن، ژمارەیان هەشت تیشکە. بوونی شێوەی مانگ، ئەستێرە و خۆر لە فۆلکلۆری بابەتە ئایینییەکانە، لە سەر بیناسازیی کەلوپەلەکانی ڕۆژانە دەردەکەون. کێلەگۆڕیش یەکێکە لەو پێویستییانەی دوای مردن بەکار دەهێنرێن، کە پەیوەندیی بە ئایین و ڕۆژی دواییەوە هەیە. ئەم کێلە تەنها نەخشی ئەندازەیی لەخۆ گرتووە کە بە شێوەی چاڵ ئەنجام دراوە.

٢-٢. کێلی گۆڕی دووەم

ئەم کێلی گۆڕە لە شێوەی لاکێشەییدایە، بەشی سەرەوەی کەوانەییە، بە تەواوی ماوەتەوە، لە بەردی ڕووخامی ڕەنگسپی دروست کراوە، بە هۆکاری ئاووهەوای ناوچەکە، وەک باران و بەفر و شێ و بوونی ڕووەکی قەوزە وای کردووە ڕەنگەکەی داپۆشیوە، سێ درزی تێدا پەیدا بووە. پێوانەکانی بەم شێوەیەیە، بەرزی: ٦٧سم، پانی: ٢٦سم و ئەستووری: ٥سم. چێوەی کێلەکە ڕێک و لووس کراوە. ئەم کێلە تەنها یەک ڕووی نەخش کراوە، ئەویش ڕووی دەرەوەیە. ئەم کێلە تەنها نەخشی ئەندازەیی لەخۆ گرتووە کە بە شێوەی چاڵ؛ قووڵ ئەنجام دراوە، لەگەڵیدا هێڵکاری خەنجەر و شمشێر کێشراوە، لە سێ یەکەی نەخشێنراو پێک هاتووە کە هەرسێکیان بە شێوەی تەنک هەڵکۆڵراون (وێنە و هێڵکاریی ژمارە ٩).

نەخشی یەکەم لە بەشی سەرەوەی کێلەکەیە،

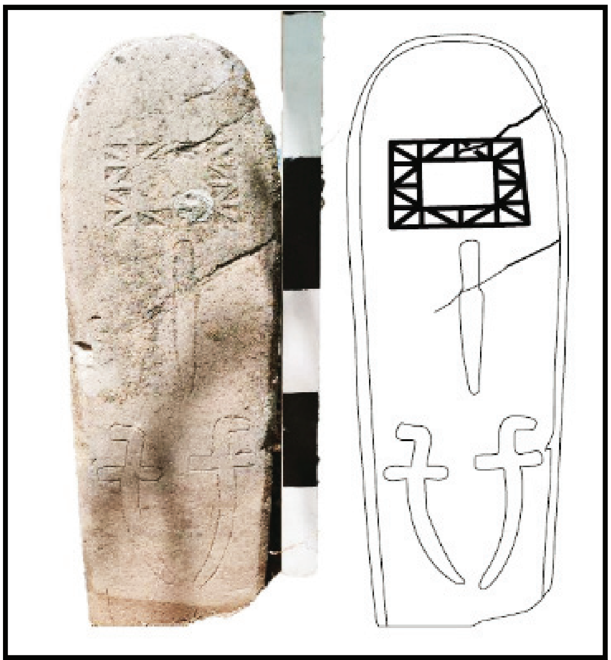

وێنە و هێڵکاریی (٩)

(تویژەر)

بە نەخشی ئەندازەیی کێشراوە، لە دوو لاکێشەدا لە ناو یەکتردا کێشراون، یەکیان گەورە و ئەوەی تریان بچووک، نێوانیان بە شێوەی سێگۆشە پڕ کراوەتەوە، یەک لەدوای یەکتری.

نەخشی دووەم لە ناوەڕاستی کێلەکەدا دروست کراوە، کە وێنەی خەنجەرێکی ڕاست کێشراوە، دەمی خەنجەرەکە بە ئاراستەی خوارەوەیە.

نەخشی سێیەم هێڵکاریی دوو دانە شمشێر کێشراوە، دەمەکەیان بە شێوەی نیوە دروستکراوە. هەردووکیان هاوشێوەن، بە پێچەوانەی یەکتر دروست کراون. کێلەکە زیانی مرۆیی پێوە دیارە، بەشی خوارەوەی شکاوە، کاریگەریی سروشتی پێوە دیارە تووشی شکان بووە.

٢-٣. کێلی گۆڕی سێیەم

ئەم کێلی گۆڕە لە شێوەی لاکێشەییە، بەشی سەرەوەی نازانرێت، بە تەواوی نەماوەتەوە. لە بەردی ڕووخامی ڕەنگسپی دروست کراوە. بە هۆکاری ئاووهەوای ناوچەکە وەک باران و بەفر و شێ و بوونی ڕووەکی قەوزە وای لێ کردووە ڕەنگەکەی داپۆشیوە. کاریگەریی مرۆییشی بەسەرەوەیە. بەشی خوارەوە و سەرەوەی شکاوە. پێوانەکانی: بەرزی: ٥٠سم، پانی: ٤٥سم و ئەستووری: ٤سم. چێوەی کێلەکە ڕێک و لووس کراوە. ئەم کێلە تەنها یەک ڕووی نەخش کراوە، ئەویش ڕووی دەرەوەیە. ئەم کێلە تەنها نەخشی ئەندازەیی لەخۆ گرتووە کە بە شێوەی چاڵی تەنک هەڵکۆڵراوە. (وێنە و هێڵکاریی ١٠).

بە هۆکاری کاریگەرییەکانی سەری، نەخشەکانی بە تەواوی نازانرێت، تەنها ئەو بەشەی لە کێلەکە ماوەتەوە. هێڵکاریی دوو دانە لە خرخاڵی (پاوانە) لێکچوو هەیە، بە بوونی جیاوازییەکی کەم لە نێوانیاندا، یەکێکە لە کەرەستەکانی جوانکاری، بە تایبەتی لەلایەن ئافرەتانەوە بەکار هاتووە، کە لە سەرووی گۆزینگەوە لە پێیان کردووە.

٢-٤. کێلی گۆڕی چوارەم

ئەم کێلی گۆڕە لە شێوەی لاکێشەییدایە، بەشی سەرەوەی کەوانەییە، بە تەواوی ماوەتەوە، لە

وێنە و هێڵکاریی ژمارە (١٠)

گۆڕستانی دۆڵەدزی (تویژەر)

بەردی ڕووخامی ڕەنگسپی دروست کراوە. بە هۆکاری ئاووهەوای ناوچەکە وەک باران و بەفر و شێ و بوونی ڕووەکی قەوزە وای کردووە ڕەنگەکەی داپۆشیوە. پێوانەکانی بەم شێوەیە: بەرزی: ١٧٨سم، پانی: ٣٩سم و ئەستووری: ٥سم. چێوەی کێلەکە ڕێک و لووس کراوە. ئەم کێلە تەنها یەک ڕووی نەخش کراوە، ئەویش ڕووی دەرەوەیە. ئەم کێلە نەخشی ئەندازەیی، ڕووەکی و نووسینی لەخۆ گرتووە کە بە شێوەی چاڵی تەنک هەڵکۆڵراوە. لە چوار بەشی نەخشێنراو پێک هاتووە.

نەخشی یەکەم بە شێوەی قووڵ هەڵکۆڵراوە، بە شێوەی لاکێشەیی لە ناویدا بە دوو دێڕ لە نووسین، بە ڕێنووسی "نەسخ" بە تێکەڵاوی لەگەڵ "کوفی"دا بەکار هاتوون، بە مەبەستی ئایینی"لا اله الا الله محمد رسول الله" تەواوکەری هێنانی شەهادەیە لە ئیسلامدا. لە سەر کێلەکە بە شێوەی پێش و پاش نووسراوە، لە دێڕی یەکەمدا نووسراوە "محمد رسول الله"، وشەی "الله" بە تەواوی نەنووسراوە، تەنها نووسراوە "لە"، لە دێڕی دووەمدا کە مەبەست لێی "لا اله الا الله"یە، بە هەڵە نووسراوە "لا اله لله الهلا..."، کۆتاییەکەی ڕوون نییە.

نەخشی دووەم بە شێوەی تەنک هەڵکۆڵراوە، لە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکی، لەگەڵ هێڵکاریی وێنەی دوو خەنجەر، لەلای چەپی نەخشی ئەندازەیی پێک هاتووە، لە نەخشی لاکێشەیەک و پێنج لایەکی لا نارێک، لە ناوەڕاستی ئەم یەکەیەدا وێنەی دوو خەنجەر کێشراوە، بە ئاڕاستەی خوارەوە جیاوازییان هەیە لە دەسک و دەمەکەی. لە یەکەم هێڵێکدا کە تێیدا کێشراوە، لای ڕاستی وێنەی بازنەیەک کراوە، ناوی بە شێوە گوڵێکی شەشپەڕ پڕ کراوەتەوە (وێنە و هێڵکاریی ژمارە ١١).

نەخشی سێیەم بە شێوەی تەنک هەڵکۆڵراوە،

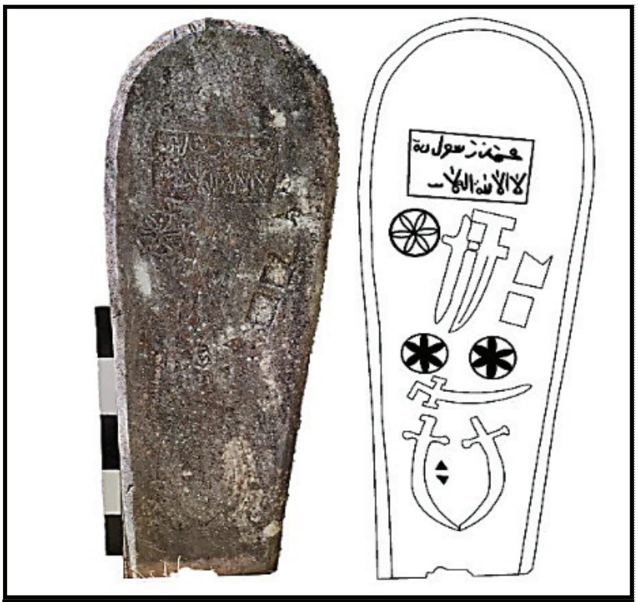

وێنە و هێڵکاریی (١١)
گۆڕستانی دۆڵەدزێ (تویژەر)

لە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکیدا لەگەڵ هێڵکاریی وێنەی شمشێرێک. بەشی سەرەوەی ئەم یەکەیە لە دوو بازنەی هاوشێوە دروست کراون، ناویان بە شەش سێگۆشەی لێکچوو پڕ کراوەتەوە کە شێوە گوڵێکی شەشپەڕی وەرگرتووە. بەشی خوارەوەی یەکەکە وێنەی شمشێرێک کێشراوە، دەمەکەی بە ئاڕاستەی لای چەپ کێشراوە.

نەخشی چوارەم بە شێوەی تەنک هەڵکۆڵراوە، لە نەخشی ئەندازەیی لەگەڵ وێنەی دوو شمشێردا بە هەڵگەڕاوی بەرانبەر یەکتری دروست کراون. دەمی شمشێرەکان هاوشێوەن، بەڵام دەسکەکانیان جیاوازە لەگەڵ کێشرانی دوو سێگۆشەی هاوشێوەدا، بە شێوەی هەڵگەڕاوە، بە شێوەی چاڵی قووڵ هەڵکۆڵراون.

٢-٥. کێلی گۆڕی پێنجەم

ئەم کێلی گۆڕە لە شێوەی لاکێشەییدایە، بەشی سەرەوەی گۆییە، بە تەواوی ماوەتەوە. لە بەردی ڕووخامی ڕەنگسپی دروست کراوە، بە هۆکاری

ئاووهەوای ناوچەکە، وەک باران و بەفر و شێ و بوونی ڕووەکی قەوزە وای کردووە ڕەنگەکەی داپۆشیوە. پێوانەکانی بەرزی: ١٩٢سم، پانی: ٣٤سم و ئەستووری: ٤سم. چێوەی کێلەکە ڕێک و لووس کراوە. ئەم کێلە تەنها یەک ڕووی نەخش کراوە، ئەویش ڕووی دەرەوەیە. ئەم کێلە نەخشی ئەندازەیی، ڕووەکی و نووسینی لەخۆ گرتووە، کە بە شێوەی چاڵی تەنک هەڵکۆڵراوە. لە سێ بەشی نەخشێنراو پێک هاتووە، تووشی داخوران و کەشکاری بووەتەوە (وێنە و هێڵکاریی ژمارە ١٢).

نەخشی یەکەم بە شێوەی چاڵی تەنک هەڵکۆڵراوە، لە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکی پێک هاتووە، دەکەوێتە بەشی سەرەوەی کێلەکە. نەخشە ئەندازەییەکانی لە جۆری بازنە و سێگۆشەن، یەک بازنە لەگەڵ بیست و چوار سێگۆشەدا، دوازدە دانەی لە ناوەوەی بازنەکەدایە، دوازدە دانەی لە دەرەوەیەتی. بنکەی سێگۆشەکان لە سەر هێڵی بازنەک کێشراون، شێوەی گوڵێکیان دروست کردووە، سەرجەم سێگۆشەکان هاوشێوەن، بە کۆپیکراوی لە تەنیشت یەکتری ڕیز کراون.

نەخشی دووەم بە شێوەی تەنک هەڵکۆڵراوە، وێنەی دوو خەنجەر بە لاری کێشراوە، بە ئاڕاستەی لای ڕاست، قەبارە و شێوەیان جیاوازە، دانەیەکیان گەورە و ئەوی تر بچووکترە.

نەخشی سێیەم بە شێوەی تەنک هەڵکۆڵراوە. وێنەی دوو شمشێری هاوشێوە کێشراون. شێوەیەکی پێچەوانی وەرگرتووە، دەمەکانیان بە ئاڕاستەی خوارەوەیە.

٢-٦. کێلی گۆڕی شەشەم

ئەم کێلی گۆڕە لە شێوەی لاکێشەییدایە، بەشی سەرەوەی گۆییە، بە تەواوی ماوەتەوە. لە بەردی

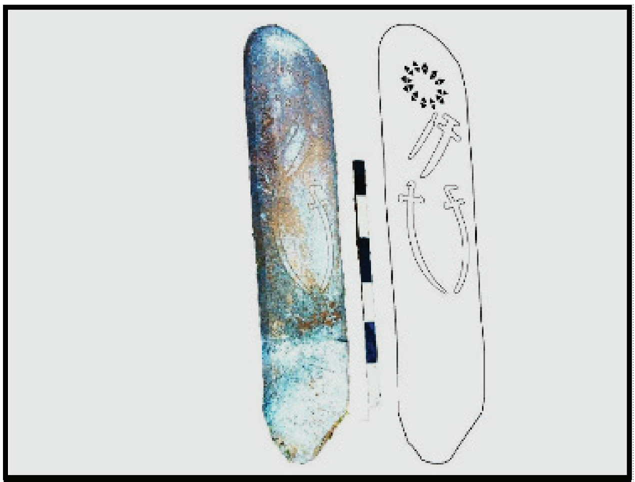

وێنە و هێڵکاریی ژمارە (١٢)
گۆڕستانی (تویژەر)

ڕووخامی ڕەنگسپی دروست کراوە. بە هۆکاری ئاووهەوای ناوچەکە، وەک باران و بەفر و شێ و بوونی ڕووەکی قەوزە وای کردووە ڕەنگەکەی داپۆشیوە. بە هۆکاری مرۆیی بەشی خوارەوەی کێلەکە شکاوە. پێوانەکانی بەم شێوەیەیە: بەرزی: ١٢٩سم، پانی: ٣٩سم و ئەستووری: ٦سم. چێوەی کێلەکە ڕێک و لووس کراوە. ئەم کێلە تەنها یەک ڕووی نەخش کراوە، ئەویش ڕووی دەرەوەیە. ئەم کێلە نەخشی ئەندازەیی لەخۆ گرتووە، کە بە شێوەی چاڵ قووڵ هەڵکۆڵراوە، لە یەک بەشی نەخشێنراو پێک هاتووە. تووشی داخوران و کەشکاری بووەتەوە.

نەخشەکەی لە بازنەیەک و هەشت سێگۆشە لە ڕووی ناوەوەی بازنەکە دروست کراوە، بنکەکان لە سەر هێڵی بازنەکەن، هاوشێوەن، بە پێچەوانەی یەکترەوە کێشراون، بە شێوەی قووڵ هەڵکۆڵراون، شێوەی ئەستێرەی وەرگرتووە (وێنە و هێڵکاریی ١٣).

کێلەگۆڕی حەوتەم

ئەم کێلی گۆڕە لە شێوەی لاکێشەییدایە، بەشی سەرەوەی گۆییە، بە تەواوی ماوەتەوە. لە بەردی

وێنە و هێڵکاریی ژمارە (١٣)
گۆڕستانی دۆڵەدزێ (تویژەر)

ڕووخامی ڕەنگسپی دروست کراوە. بە هۆکاری ئاووهەوای ناوچەکە، وەک باران و بەفر و شێ و بوونی ڕووەکی قەوزە وای کردووە ڕەنگەکەی داپۆشیوە. بە هۆکاری مرۆیی بەشی خوارەوەی کێلەکە شکاوە. پێوانەکانی بەرزی: ١١٩سم، پانی: ٣٧سم و ئەستووری: ٦سم. یەک ڕووی نەخش کراوە، ڕووی دەرەوەیە. نەخشەکانی لە جۆرەی ئەندازەیی و ڕووەکی، لە سێ بەشی نەخشێنراو پێک هاتووە. کێلەکە بە تەواوی نەماوەتەوە. هۆکاری سروشتی و مرۆیی بەسەرەوەیە، تووشی داخوران و کەشکاری بووەتەوە (وێنە و هێڵکاریی ١٤).

نەخشی یەکەم بە شێوەی قووڵ هەڵکۆڵراوە، لە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکی پێک هاتووە، دەکەوێتە بەشی سەرەوەی کێلەکە. نەخشە ئەندازەییەکانی لە جۆری بازنە و سێگۆشەن. یەک بازنە لەگەڵ سێزدە سێگۆشەدا لە دەرەوەی بازنەکەن. بنکەی سێگۆشەکان لە سەر هێڵی بازنەکە کێشراون، شێوەی گوڵێکیان دروست کردووە. سەرجەم سێگۆشەکان هاوشێوەن، بە کۆپیکراوی لە تەنیشت یەکتری ڕیز کراون، ناوەوەی بازنەکە بە گوڵێکی شەشپەڕ پڕ کراوەتەوە، هەموویان وەکوو گوڵێکی گەورە بەدیار کەوتوون.

نەخشی دووەم دەکەوێتە بەشی ناوەڕاستی کێلەکە، بە چوار هێڵی یەکسان بە تەریبی یەکتر لەگەڵ یەکەی یەکەمدا جیا کراونەتەوە، بە شێوەی قووڵ هەڵکۆڵراون. لە نەخشی ئەندازەیی و ڕووەکی پێک هاتوون. نەخشە ئەندازەییەکەی لە جۆری بازنە، ناوی بە گوڵێکی هەشتپەڕ پڕ کراوەتەوە.

نەخشی سێیەم دەکەوێتە بەشی خوارەوەی کێلەکە، بە پێنج هێڵی یەکسان بە تەریبی یەکتر، لەگەڵ یەکەی دووەمدا جیا کراونەتەوە. بەهۆی شکانی کێلەکە، نەخشەکەی بە تەواوی لەناو چووە.

٢-٧. کێلی گۆڕی هەشتەم

ئەم کێلی گۆڕە لە شێوەی لاکێشەییدایە، بەشی سەرەوەی کەوانەییە، بە تەواوی ماوەتەوە، لە بەردی ڕووخامی ڕەنگسپی دروست کراوە. بە هۆکاری ئاووهەوای ناوچەکە وەک باران و بەفر و شێ و بوونی ڕووەکی قەوزە وای کردووە ڕەنگەکەی داپۆشیوە. بە هۆکاری مرۆیی، بەشی خوارەوەی کێلەکە شکاوە. پێوانەکانی

وێنە و هێلکاریی ژمارە (١٤)
گۆڕستانی دۆڵەدزێ (تویژەر)

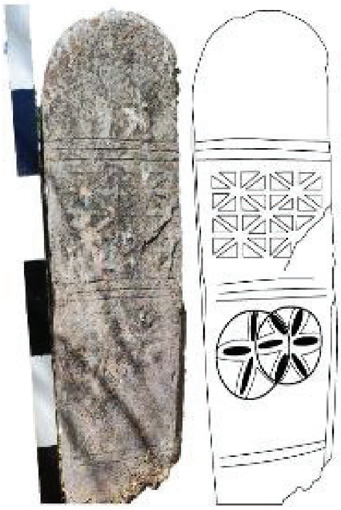

وێنە وهێلکاریی ژمارە (١٥)
گۆرستانی دۆڵەدزێ (توێژەر)

بەم شێوەیەیە: بەرزی: ١١٦سم، پانی: ٣٩سم و ئەستووری: ٧سم. یەک ڕووی نەخش کراوە، ڕووی دەرەوەیە. نەخشەکانی لە جۆری ئەندازەیی و ڕووەکی، لە چوار بەشی نەخشێنراو پێک هاتووە. کێلەکە بە تەواوی نەماوەتەوە. هۆکاری سروشتی و مرۆیی بەسەرەوەیە، تووشی داخوران و کەشکاری بووەتەوە، بەشێک لە بنکەی کێلەکە شکێنراوە.

نەخشی یەکەم لە بەشی سەرەوەی کێلەکەیە، شوێنی بۆ دیاری کراوە، بە بەتاڵی جێ هێڵراوە، هیچ نەخشێکی تێدا نەکراوە (وێنە و هێڵکاریی ١٥).

نەخشی دووەم دەکەوێتە بەشی ناوەڕاستی کێلەکە، بەشی هێڵی یەکسان بە تەریبی یەکتر لەگەڵ یەکەی یەکەمدا جیا کراونەتەوە. بە شێوەی قووڵ هەڵکۆڵراون، لە نەخشی ئەندازەیی پێک هاتووە. نەخشە ئەندازەییەکەی لە چوار لاکێشەی گەورە دروست کراوە، دانەیەکیان زیانی بەر کەوتووە. هەر لاکێشەیەک بە هەشت سێ گۆشە پەڕ پەڕ کراوە. بە شێوەی کۆپی و پێچەوانە.

نەخشی سێیەم دەکەوێتە بەشی خوارەوەی کێلەکە، بە سێ هێڵی یەکسان بە تەریبی یەکتر لەگەڵ یەکەی دووەمدا جیا کراونەتەوە. نەخشەکەی لە ئەندازەیی و ڕووەکی پێک هاتووە. لە دوو بازنە تێکهەڵکێش کراون، هەر یەکەیان بە گوڵێکی شەشپەڕ پڕ کراوەتەوە، لە بازنەیەکیاندا سێ پەڕ دیتە بەرچاو، هونەرمەند وا پیشان دەدات هاوشێوەن، بەس لە سەر یەکتری دروست کراون، لە ژێرەوەی بە دوو هێڵی تەریب کۆتایی هاتووە، لە نەخشی چوارەم جیا کراوەتەوە.

نەخشی چوارەم نازانرێت چ جۆرە نەخشێک کێشراوە، بەهۆی شکانی.

ئەنجام

سنووری هەرێمی کوردستان، سنووری میرنشینە کوردییەکان، ڕابردوو و گۆڕستانی هاوشێوە زۆرن، کێلەکانیان سادە نین، بەرزاییەکانی هەندێکیان چەند مەترێکن، مێژوویەکی کۆنیان هەیە، بە شێوەی هونەریی بەرز ڕازاونەتەوە، چەندین هێما، نەخش و نووسینی مەبەستداریان بۆ کراوە، لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا بوونەتە پاشماوەی شوێنەواری گرنگ بۆ توێژەران، لێکۆڵەروان و سەرنجی گەشتیاران. بۆیە لەم توێژینەوەیەدا گەیشتینە ئەم ئەنجامانە: لە ڕوویی مێژووییەوە گرنگیی تایبەتییان هەیە بۆ مێژوونووسان، بۆ زانینی مێژووی چاخەکانی ناوەڕاست، بەهۆی شیکاریی نەخش و هێماکانی سەر کێلی گۆڕەکان. لە ڕووی شوێنەوارەوە زۆر گرنگن، دەتوانرێت بەشێکیان لە مۆزەخانەکان نمایش بکرێن، یان لە شوێنی خۆیان بکرێنە مۆزەخانەی تایبەت. لە ڕووی هونەرییەوە دەستڕەنگینیی هونەرمەندی کوردمان بۆ دەخاتە ڕوو لە ڕابردوودا. لە ڕووی ئابووری و کۆمەڵایەتییەوە یارمەتیمان دەدات بزانین ژیان و ئاستی ڕابردوو لە کوردستاندا چۆن بووە. لە ڕووی گەشتیارییەوە دەتوانرێت سوودی لێ ببینرێت، بکرێن بە شوێنی شوێنەواری گەشتیاری.

سەرچاوەکان

به کوردی:

١. بەرزنجی، مەهدی جەلال مستەفا (٢٠٢٤)، هونەری نەخش و نووسینی سەر بەرد لە ناوچەکانی نێوان زێی بچووک و ڕووباری سیروان، لە سەدەکانی (١٢-١٤ک، ١٨-٢٠ز). نموونەی هەڵبژێردراو توێژینەوەیەکی شیکاریی مەیدانییە، تێزی دکتۆرای بڵاونەکراوە، بەشی شوێنەوار، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین - هەولێر.

٢. جەمیل ڕۆژبەیانی (٢٠٢١)، لە بارەی مێژوو و کولتووری کوردییەوە، چ١، ناوەندی چاپخانەی تاران، سلێمانی.

٣. جسیکا (٢٠١٧). ڕووپێویی ناوچەی پشدەر و بتوێن، بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی شوێنەوار و کەلەپوور، ئەرشیف ژمارە ٦-٨.

٤. حەسەن، هەرێم و باوەزێیی، عومەر ئیسماعیل (٢٠٠٩). گەشتێک بە گوندی داوودیە، گۆڤاری پشدەر، ژمارە ٧.

٥. حەمزە، محەمەد بابەکر (٢٠٢٥/١/١٤). لەدایکبووی ١٩٦٥، پیشەی پێشمەرگە، ڕێکەوتی چاوپێکەوتن.

٦. زەستی، خاتوو (٢٠٠٩)، داوودیە زێدی شێخ فەرخ، گۆڤاری مێرک، ژمارە ٤٥.

٧. شوێنەوارناس، محەمەد عەلی (٢٠٢٠)، هونەری نەخشی سەر کێلە بەرد لە ناوچەکانی پشتدەر، بتوێن، دوکان،

٨. غەفوور، عەبدوڵا (٢٠٠٥)، گوندەکانی کوردستان لە سەرژمێریی دانیشتووانی عێراق - ١٩٥٧، بڵاوکراوەی دەزگای ئاراس، چاپی دووەم، هەولێر.

٩. مارف، عومەر ئیسماعیل (٢٠١٢)، شێخ فەرخ و ئەستی (٥٠٠) ساڵ بەر لە ئێستا، گۆڤاری کەپر، ژمارە ١١.

١٠. وەتمان، ئەحمەد وەتمان ٢٠٢٥/١/١٥، چاوپێکەوتن. لەدایکبووی ١٩٥١، پیشە: پێشمەرگەی دێرین، ڕێکەوتی چاوپێکەوتن.

١١. وەزارەتی کشتوکاڵ و سەرچاوەکان، بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کشتوکاڵ و سەرچاوەکان. ڕاپەڕین، بەڕێوەبەرایەتیی کشتوکاڵی پشدەر، هۆبەی زەویزار.

١٢. یاسای ژمارە ٥، ساڵی ٢٠٢١، پەرلەمانی کوردستان، هەولێر.

سەرچاوە عەرەبی

١. البرلسی، صلاح الدين (١٩٩٠م)، التعريف على الأسلحة النارية ومقذوفاتها، دار النشر بالمركز العربى للدراسات الامنية و التدريب بالرياض، رياض.

ملخص

تقع مقبرتا الداودية و دولەدزى في منطقة پشدر ضمن إدارة ڕاپرين بمحافظة السليمانية. تقع مقبرة الداودية (الشيخ فرخ) تحديدا في قرية الداودية، في القطاع الزراعي (٢٢)، التابع لناحية هلشو (٥)، شمال شرق مدينة قلادزه، في حين تقع مقبرة دولـەدزى في قرية دولـەدزى، في القطاع الزراعي (٣٧) التابع لناحية هالشويا، على بعد ١٢ كيلومترا شرق مدينة قلادزه .يعد تاريخ هاتين المقبرتين غير واضح في ظل غياب المصادر أو الأدلة التاريخية الموثوقة بشأنهما. لذا، تستند هذه الدراسة إلى تحليل النقوش والزخارف المنحوتة على شواهد القبور بهدف تتبع الأبعاد التاريخية للموقعين. ومن بين الشواهد اللافتة، يبرز شاهد قبر نقشت عليه صورة بندقية يعتقد أنها تعود إلى عام ١٤٤٦م، ما يشير إلى صلة محتملة بالعصور الوسطى .تتناول هذه الدراسة تحليلا شاملا للرسوم والنقوش المثبتة على الشواهد، والتي لم تنشر علميا من قبل. وتظهر إحدى الشواهد إهداء صريحا إلى الإسلام. أما الزخارف، فتتنوع بين أشكال هندسية كالدوائر والمثلثات والمستطيلات والنجوم اللامعة، إضافة إلى نقوش تمثل أسلحة تقليدية قديمة مثل الخناجر، والسيوف، والبنادق البدائية (البارود)، ما يعكس ڕموزا ثقافية ودينية وتاريخية ذات دلالات غنيةالكلمات.

الكلمات المفتاحية: المقابر، شواهد القبور، الزخرفة الجنائزية، النقوش، التاريخ المحلي.

Abstract

This study examines the tombstones found in the Dawoodiyya and Douladzi cemeteries, located in the Pashdar region of the Raparin district, within the Sulaymaniyah Governorate. Specifically, the Dawoodiyya (Sheikh Farkh) cemetery is situated in the village of Dawoodiyya, Agricultural Sector 22, in the Halshuya subdistrict (5), northeast of Qaladze. In contrast, the Douladzi cemetery lies in the village of Douladzi, Agricultural Sector 37, approximately 12 kilometres east of Qaladze. Due to the absence of historical records or documented evidence regarding these cemeteries, the study relies on the inscriptions and decorative motifs carved on the gravestones to determine their historical significance. One notable gravestone, which features a depiction of a rifle, dates back to 1446 CE, indicating a possible origin in the medieval period.

This paper presents a systematic analysis of the visual elements and inscriptions found on these gravestones, many of which are documented here for the first time in academic literature. Among the findings is a gravestone explicitly dedicated to Islam. The gravestone decorations primarily consist of geometric patterns such as circles, triangles, rectangles, and radiant stars, as well as surface engravings depicting traditional weaponry, including daggers, swords, and firearms. These elements offer valuable insights into the symbolic, cultural, and historical contexts of the cemeteries.

Keywords: cemeteries, tombstones, grave decorations, inscriptions, medieval history, .Raparin, Sulaymaniyah

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٦/٣٠
پەسەندکردن: ٢٠٢٨/٨/١١

ئوروکاگینا و زمانی چاکسازی و یاسایی سەرەتایی

هاوژین کمال اومر
زانکۆی سەلاحەددین
کۆلێژی ئاداب
.بەشی شوێنەوار
Hawzhin.omar@su.edu.krd.

پ.ی.د ئاری خلیل کامیل
زانکۆی سەلاحەددین
کۆلێژی ئاداب
بەشی شوێنەوار.

پوختە

ئوروکاگینا کۆتا پاشای بنەماڵەی یەکەمی لەگەشە، کە بە یەکێک لە بەهێزترین بنەماڵە سۆمەرییەکانی نیوەی دووەمی سەردەمی سێیەمی سەرهەڵدانی بنەماڵە سۆمەرییەکان (B٢٥٠٠–٢٣٥٠پ. ز) لە باشووری وڵاتی دوو ڕووبار دادەنرێت. نووسەری سەرەتاییترین دەقی چاکسازیی ئابووری و کۆمەڵایەتی بووە. بە یەکێک لە کۆنترین نموونەکانی بنەمای یاسا و ڕێکخستنی کۆمەڵایەتی لە مێژوودا هەژمار دەکرێت، دەقە چاکسازییەکانی لە تۆماری پێنج کۆپیی جیاواز، لە ناوەڕۆک و مێژوودا دەردەکەوێت. لە سەر نزیکەی ١٠ ڕوونووس پارێزراون. شێوەی زۆربەیان قووچەکی گڵێنەیە و قاپی گڵێنەیی شێوە هێلکەیی نووسراون. لە ڕووی زانیارییەوە هەموو کۆپییەکان بە تەواوکەری یەکتر دادەنرێن. ئوروکاگینا کاری بۆ گێڕانەوەی ئازادیی هاووڵاتیانی خۆی کردووە، کە ڕووبەڕووی ستەم و دەستدرێژیی زۆر بوونەتەوە، مافە خوراوەکانی بۆ گێڕاونەتەوە، قۆناغی چاکسازیی ڕیشەیی لە بنیادی کۆمەڵگە و دەوڵەتدا دەست پێ کردووە، هەروەها دەقە چاکسازییەکانی ئوروکاگینا بە کۆنترین دەقی نووسراو دادەنرێت کە تێیدا وشەی سۆمەری ”ama-gi“ (ئازادی) هاتبێت، ئاماژەیەکە بۆ ئازادیی هاووڵاتیان لە بارودۆخە نادادپەروەرییەکاندا، ئەمەش وای کردووە ئەم پاشایە ببێتە هێمایەکی سەرەتایی بۆ بیری دادپەروەریی کۆمەڵایەتی و چاکسازیی شارستانی لە مێژوودا.

کلیلەوشە: ئوروکاگینا، چاکسازی، یاسا، دەق و لەگەش، مێژووی کۆن. شوێنەوارناسی.

پێشەکی

دەوڵەتەشاری لەگەش بە یەکێک لە بەهێزترین و گرنگترین دەوڵەتەشارە سۆمەرییەکانی نیوەی دووەمی سەردەمی سێیەمی سەرهەڵدانی بنەماڵە سۆمەرییەکان (B٢٥٠٠–٢٣٥٠پ. ز) لە باشووری وڵاتی دوو ڕووبار دادەنرێت. ناوەندێکی کاریگەری بوارەکانی سیاسی، کولتووری، کارگێڕی، هونەری و یاسایی وڵاتی سۆمەر بووە. شاری لەگەش پایتەختی بووە، لە ئێستادا بە یەکێک لە گەورەترین ناوەندە شوێنەواری و شارستانیەتەکانی وڵاتی ڕافیدەین هەژمار دەکرێت. پاشماوەکەی ناوچەیەکی گەورەی شوێنەوارییە، بە دووریی (٢٤کم) دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی قەزای شەترە لە پارێزگای زیقار، لە باشووری عێراق، ئابوورییەکی سەربەخۆ و پێشکەوتووی هەبووە. دەوڵەتەشاری لەگەش ڕووبەرێکی گەورە و فراوانی هەیە، نزیکەی ٣٠٠٠ کیلۆمەتری چوارگۆشەیە کە لە چەند شارێک پێک دێت. شاری لەگەش ناوە تازەکەی "تلول الهبة"ە، لە نزیکیەوە پاشماوەی شوێنەواری دوو شاری تری گرنگ هەیە، دیارترینیان لە دورریی (٢٥کم) لە باکووری ڕۆژئاوای لەگەش، ئەویش شاری گرسۆ "تەلۆ"یە، لە باشووری ڕۆژهەڵاتیشدا بە دووریی (١٠کم). شاری نینا ناوە تازەکەی "سورگول"ە، چوارەم شاری گوئەبا (GÚ-AB-BA[ki])یە، دەکەوێتە سەر لقی ڕووباری دیجلە لە باشووری شاری گرسۆ بە دووریی (٤٥کم) لە سەر کەنداو. یەکێک لە بەهێزترین بنەماڵە سۆمەرییەکان فەرمانڕەوایەتییان تێدا کردووە، ئەویش بنەماڵەی یەکەمی لەگەشە، ڕۆڵێکی گەورە و کاریگەریان لە سەر مێژووی سیاسیی وڵاتی دووڕووباردا گێڕاوە. بە شێوەیەکی بەرچاو زۆربەی زانیارییەکان لە نیوەی دووەمی سەردەمی سێیەمی سەرهەڵدانی بنەماڵە سۆمەرییەکاندا، یاخود سەردەمی پێش سەرجۆن دەگەڕێتەوە بۆ تۆمارە مێخییەکانی ئەم بنەماڵەیە، کە لە شارەکانی "لەگەش و گرسۆ نینا و گوئەبا"دا لە ماوەی سەدەیەکی مێژووی بنەماڵەکەدا نووسراون، بە شێوەیەک لە شێوەکان وەک پاشخانێکی مێژوویی و جوگرافی و ئایدیۆلۆژیایی بۆ مێژوو و شارستانیەتی وڵاتی دوو ڕووبار سەیر دەکرێت. تۆمارێکی گەورەیان لە نووسراوە مێخییەکاندا هەیە کە کراونەتە دوو جۆر، یەکەمیان دەقی نووسراوە شاهانەیەکانە، کە مێژووەکانیان لە نێوان سەردەمی فەرمانڕەوایەتیی ئورنانشە (٢٤٩٤پ. ز)، کۆتا فەرمانڕەوای لەگەش "ئوروکاگینا" (٢٣٦٥-٢٣٥٧پ. ز) دەبێت، ناوەرۆکی دەقەکان لە باسی دەستکەوت و چالاکیی فەرمانڕەواکانی لەگەش لە هەڵمەتە سەربازییەکان و دروستکردن و فراوانکردنی کەناڵە ئاوییەکاندا، ژمارەیان نزیکەی ١٥٠ ڕوونووسی مێخی دەبێت. دووەم جۆری سەرچاوەکان تۆماری نووسراوە مێخییە کارگێڕییەکانە، کە ژمارەیان نزیکەی ١٨٠٠ ڕوونووسی مێخی دەبێت، مێژووەکانیان بۆ سێ فەرمانڕەوای کۆتایی بنەماڵەکە (٢٣٣٧-٢٣١٥پ. ز) دەگەڕێتەوە. توێژینەوەکە قووڵبوونەی زیاتری لایەنە جیاواز و نادیارەکانی ژیان و مێژووی ئوروکاگینایە، پەیوەندیی دەقە چاکسازییەکانی بە وەرگرتنی دەسەڵاتەوە هەبووە، یاخود کارەکانی لە دانانی دەقی چاکسازییەکە سروشتێکی ڕیفۆرمخوازانانە و دانانی سیستمێکی نوێ و چاککردنی کۆمەڵگە بووە. ئامانجی توێژینەوەکە ناساندنی زیاتر و تیشکخستنەسەر ژیان و فەرمانڕەوایەتیی ئوروکاگینایە لە توێژینەوەیەکی کوردیدا. توێژەر لە توێژینەوەکەدا بۆ شیکاری و شرۆڤەکردنی باسە جیاوازەکانی مێژووی ئوروکاگینا، پشتی

بە پێداچوونەوە بە بەڵگە و توێژینەوەكانی شیكردنەوەی تایبەت بە بابەتەكە بەستووە، بە پێڕەوكردنی میتۆدی شیكردنەوە و بەراوردكاری. سنووری توێژینەوەی بابەتەكە دەبێتە لێكدانەوە و سەرنجدان لە مێژووی سیاسیی بنەماڵەی یەكەمی لەگەش و مێژووی ئوروكاگینا. سنووری توێژینەوەكە سەردەمی ”Pre-Sargonic“ (پێش سەرجۆن) لە سەدەی بیست و چواری پێش زایینda. سنووری شوێن بریتییە لە دەوڵەتەشاری سۆمەری لەگەش.

١.١ مێژووی سیاسی و فەرمانڕەواكانی بنەماڵەی یەكەمی لەگەش

لە پێشەكیدا ئاماژەمان پێ دا دەوڵەتەشاری لەگەش یەكێك لە بەهێزترین دەوڵەتەشارە سۆمەرییەكان بووە، پاشماوەكەی ناوەندێكی گەورەی شوێنەوارییە لە باشووری وڵاتی ڕافیدەین (نەخشەی ژمارە ١). تێیدا ژمارەیەك فەرمانڕەوا كە بە نزیكەی ١٠ فەرمانڕەوا دادەنرێن، فەرمانڕەوایەتییان تێدا كردووە. هەندێكیان بەهێز بوون و دەسەڵاتیان بۆ ماوەیەكی زۆر درێژەی كێشاوە. بۆ بەڕێوەبەری نێو خۆی دەوڵەتەشارەكان بە زۆری ناسناوی شاهانەیی "$ENSI_2$“ لەلایەن فەرمانڕەواكانی بنەماڵەی یەكەمی لەگەشەوە بەكار هاتووە، بەڵام هەندێك لە فەرمانڕەواكان لەدوای ئەوەی توانیویانە دەسەڵاتیان بگەیننە دەرەوەی سنووری لەگەش، ناسناوی شاهانەیی "LUGAL“یان لە خۆیان ناوە (Cooper 2002:9). دەوڵەتەشاری لەگەش لە سەرەتادا دەسەڵاتێكی سەربەخۆ نەبووە، بەڵكوو ژێردەستەی دەوڵەتی كیش بووە، دەستپێكی مێژووی ڕاستەقینەی سیاسیی بنەماڵەی یەكەمی لەگەش بە فەرمانڕەواتیكردنی ئورنانشە (Ur-NANŠEK,Ur-^{d}NANŠE) (٢٤٩٤پ. ز) دەستی پێ كردووە، هەروەها بە دامەزرێنەری بنەماڵەكە دادەنرێت (Selz.G.J, 2015, p. 431). پێش سەردەمی ئورنانشە لە دەوروبەری (٢٥٠٠ پ. ز)دا، لە تۆمارە مێخییەكاندا ئاماژە بۆ چەند فەرمانڕەوایەكی تر هەبووە، وەك ئینخیگال (EN-ḪI-GAL) و لوگال-شاگینگور (-LUGAL $ŠAG_4$-DAGAL) (Sánchez-Climent.Á, 2024)، گونیدۆ (GU-NI-DU) باوكی ئورنانشە بووە (Ingo Scharkamp 2015 :68). بە دەستپێكردنی فەرمانڕەوایەتیی ئورنانشە، مێژووی سیاسی و حوكمڕانیی لەگەش ڕووكەشێكی تەواو سیاسی و ئەزموونێكی بەرچاوی لە بواری ئابووری و كولتووریدا بەخۆیەوە بینیوە، لەبەرئەوەی لەگەش وەكوو ژێردەستەی دەوڵەتەشارەكانی تری سۆمەری كاری نەكردووە، سەربەخۆیی خۆی وەرگرتووە. لە ماوەی ٣٠ ساڵی دەسەڵاتیدا كۆمەڵێك كاری بیناسازیی لە دروستكردنی كەناڵی ئاودێری و پەرستگەدا كردووە، بە ڕێكخستنی ژێرخانی گشتیی لەگەش گەشەی سەندووە، توانیویەتی پەرە بە بازرگانیكردن لەگەڵ ناوچە دوورەكانی وەكوو دلمون بدات، هەروەها لە ڕووی سەربازییەوە توانیویەتی بەسەر ئوما و ئوردا سەر بكەوێت (Mesihović.S 2022: 6). دواتر ئاكورگال A-KUR-GAL) (٢٤٧٥پ. ز)، كوڕی ئورنانشە بووە، لەدوای باوكی درێژەی بەكارەكانی داوە (Romano.L. 2014:188-190).

لەدوای فەرمانڕەوایەتیی ئورنانشە، یەكێك لە بەهێزترین فەرمانڕەواكان لە مێژووی سیاسیی بنەماڵەكەدا ئی-ئەنناتو (E-ANATUM, EN-An-Na-TUM2) (٢٤٦٥پ. ز) بووە، توانیویەتی هەژموونی دەسەڵاتی لەگەش لە ماوەی ٣٠ ساڵی

فەرمانڕەوایەتیدا فراوان بکات، دەسەڵاتی بەسەر هەموو وڵاتی سۆمەردا هەبێت، ناسناوی پاشای کیش (Lugal-Kiš) وەربگرێت، هەروەها دەسەڵاتی بەرەو ناوچەکانی دەرەوەی وڵاتی دوو ڕووبار وەک عیلام فراوان بکات و پایتەختەکەی وێران بکات (Arias. J,Marta Estela 2009: 5).

دوای دەسەڵاتی "E-ANATUM"، برا بچووکەکەی ئی-ئەنناتومی یەکەم (E-ANATUM I) (٢٤٣٥پ. ز) بووەتە فەرمانڕەوای لەگەش، بەڵام مێژووی فەرمانڕەوایەتییەکەی بۆ ماوەیەکی کەم بووە و لە شەڕەکانی نێوان لەگەش و ئومادا کوژراوە (Marchesi. G, 2015:148).

کۆتا فەرمانڕەوای بەهێزی بنەماڵەی یەکەمی لەگەش ئینمیتینا (EN-METENA) (٢٤٢٠پ. ز) بووە، ئەویش بۆ نزیکەی ٣٠ ساڵ دەسەڵاتی هەبووە. دەستکەوتەکانی (EN-METENA) لە ئاوەدانکردنەوەی لەگەش و هەڵکەندنی کەناڵی ئاو لە نێوان ڕووباری دیجلە و فوراتدا بووە (Schrakamp.I, 2012:1). لەدوای فەرمانڕەوایەتی "EN-METENA"، ژمارەیەک فەرمانڕەوای لاوازی بەخۆیەوە بینیوە، بە شێوەیەک لە ماوەی دەسەڵاتیاندا لەگەش تووشی کێشەی ناوخۆیی ئابووری و کۆمەڵایەتی بووەتەوە، چونکە دەسەڵاتداران و خێزانەکانیان بۆ سەپاندن و فراوانکردنی دەسەڵاتیان دەستیان بەسەر ماڵ و موڵکی خەڵکی هەژاردا گرتووە (جاسم، 2021، ص٣٩٢). فەرمانڕەواکانیش وەک ئین-ئەنناتومی دووەم (E-ANATUM II) بۆ ماوەی ٥ ساڵ دەسەڵاتی هەبووە، ئینن-تارزی (EN-ENTARZI) کە لە کۆتا ساڵەکانی دەسەڵاتی "EN-METENA" و سەردەمی "E-ANATUM II" کاهینی گەورەی پەرستگەی ننگرسۆدا بووە بۆ ماوەی ٥ ساڵ فەرمانڕەوایەتیی کردووە، دواتر لوگال-ئەندا(LUGAL-AN-DA) بۆ ماوەی ٦ ساڵ و ١ مانگ فەرمانڕەوایەتیی لەگەشی کردووە (Marchesi. G, 2015:148).

ئەگەر لێکدانەوەیەکی مێژوویی لە دەستپێکی فەرمانڕەوایەتی "UR-NANŠE"دا تا سەردەمی فەرمانڕەوا ئوروکاگینا کۆتا فەرمانڕەوا بکەین، ئەوا ٦ بۆ ٧ نەوە دەکات. تێکڕای گشتیی ساڵەکانیان بە نزیکەیی لە نێوان ١٤٠ بۆ١٧٠ ساڵ دەکات (Sallaberger.W ,Ingo Scharkamp, 2015: 75-85).

نەخشەی (١)

پاشماوەی شوێنەواری لەگەش لە عێراقی ئێستا وەرگیراوە لە (MacMahon .A , et al, 2023: 3)

٢.١. ئوروکاگینا (URU-KA-GI-NA) و مێژووی کۆتا فەرمانڕەوای بنەماڵەی یەکەمی لەگەش

ئوروکاگینا کۆتا فەرمانڕەوای بنەماڵەی یەکەمی لەگەش بووە، لە هەمان کاتدا پاشایەک بووە

بە هێمای یەکەم و نووسەری سەرەتاییترین چاکسازیی ئابووری و کۆمەڵایەتی لە مێژوودا دەناسرێت. لە سەدەی بیست و چواری پێش زایینیدا، لەدوای نەمانی دەسەڵاتی "LUGAL-ANDA"دا، بۆ ماوەی ١١ ساڵ فەرمانڕەوایەتیی کردووە (Mesihović.S, 2022:15). لێکۆڵینەوەکانی مێژووی فەرمانڕەوایەتیکردنی ئوروکاگینا جیاوازە لە فەرمانڕەواکانی تری بنەماڵەی یەکەمی لەگەشدا، ئەویش بەهۆی نەبوونی بەڵگەی دڵنیاکەرەوە و ناڕوون لە بەڵگەکاندا، وای کردووە ببێتە ئوروکاگینا کە خاوەنی چەند تایبەتمەندییەکی تایبەتە کە بوونەتە جێگەی پرسیار و دروستکردنی تێبینی لای زۆربەی توێژەران، وەک بوون و مانای ناوی "Urukagina"، باوکی کێ بووە و پەیوەندییە خێزانییەکانی چۆن بووە، هەروەها یاسایی و ڕەوایەتیبوونی گرتنەدەستی دەسەڵات و بوون بە فەرمانڕەوای لەگەش (Everest-Phlilips.M, 2018: 18).

١.٢.١. ناوی باوکی و پەیوەندییە خێزانییەکەی

لەبەرئەوەی هیچ تۆمارێکی نووسراوی مێخی زانیاری لەبارەی خێزانی ئۆروکاگینادا تا ئێستا پشتڕاست نەکردۆتەوە. هەروەها پەیوەستبوونی بە فەرمانڕەواکانی پێش خۆی، بە بەڵگەی تۆمارکراو، نەسەلمێنراوە، بۆیە ناوی باوکی و خێزانەکەی بۆ ماوەی سەد ساڵە مشتومڕی زۆری لای توێژەرانی وەک: (Dhorme, Genouillac, Deimle, Steinkeller, Kobayashi, Schakamp, Sallaberger, Selz) دروست کردووە (Schrakamp.I, 2015, p. 16). لە لێکۆڵینەوەکاندا ئاماژە بە ناوی باوکی ئوروکاگینا دراوە، بە کوڕی ئینگیسا(En-ge$_{16}$-sa) دانراوە، کەسێک بووە پێش فەرمانڕەواا "EN-ENTARZI"دا "ENSI$_{2}$" بووە، ئەم بۆچوونەش لە ڕوانگەی ئەو بەڵگەیەوە هاتووە کە لە تۆمارێکی قوربانیدا پێشکەش بە خوداوەند "^{d}NIN-MAR-KI" " کچی "^{d}NANŠ" کراوە، لە تۆمارەکەدا ناوی ئینگیسا (EN-GE$_{16}$-SA) لە پاڵ ناوی "šaša"ی خێزانی ئوروکاگینادا هاتووە، ئەم بەڵگەیەش بووەتە هۆی ئەوەی زۆرێک لە توێژەران؛ "En-ge$_{16}$-sa" بە باوکی ئوروکاگینا هەژمار بکەن (Steinkeller.P, 2023: 5)، بەڵام یەکێک لەو بەڵگانەی بووەتە هۆکارێک بۆ ئەوەی توێژەران زیاتر جەخت لەوە بکەنەوە ئوروکاگینا کوڕی "EN-GE$_{16}$-SA" بووە، ئەویش بوونی ناوی هەردووکیان بووە لە ڕیزی شایەتحاڵانی کۆڵەکەی مانیشتوشو (MANIŠTUŠU-OBELISK)دا؛ یەکێک بووە لە کۆڵەکەکانی تۆماری کڕینی زەوی (Schrakamp.I, 2015: 16). لە سەرەتادا بەهۆی دەگمەنیی ناوی ئینگیسا و ئوروکاگینا، هەروەها نەبوونی کەسانی تر بەم ناوانەوە بە گونجاو دەزانرا، بەڵام هەندێک لە توێژەران تانەیان لە سەر گونجاویی ئەم بۆچوونە داوە، چونکە بوونی ناوە هاوشێوەکانی نموونەی دوو فەرمانڕەوا بە ناوی "E-ANATUM" لە بنەماڵەی یەکەمی لەگەش؛ گومانی بوونی دوو ناوە هاوشێوەکانی یەکتر زیاتر کرد، ئەم هۆکارەش وای کرد پشتگیرییان بۆ ئەم بۆچوونە "کە گوایە 'EN-GE$_{16}$-SA' باوکی ئوروکاگینا نەمێنێت" (Schrakamp.I, 2015:15-18).

ساڵی ١٩٨٥، بۆ یەکەمین جار لەلایەن توێژەر "Kobayashi"ەوە بۆچوونێکی تر لە سەر باوکی ئوروکاگینا خراوەتە ڕوو، بەوەی کەسێک بە ناوی ئور-ئوتو (UR-^{d}UTU) باوکی ئوروکاگینایە، دواتر

لەلایەن کۆمەڵێک لە توێژەرانەوە پشتگیریی ئەم بۆچوونە کراوە، هەروەها زانیاری و وردەکاریی زیاتریان لە سەری خستووەتە ڕوو. ئەم بۆچوونە نوێیەش لە سەر بنەمای ئەو بەڵگەیە سەرچاوەی گرتووە کە لە نێو تۆمارەکانی قوربانیدا بۆ ڕۆحی باوباپیران و فەرمانڕەواکانی پێشووی لەگەشدا کراوە، مێژووەکانیان بۆ سەردەمی ئوروکاگینا دەگەڕێتەوە، تێیدا ناوی ئور-ئوتو ((UR-^{d}UTU وەک باوکی شازادەی شار هاتووە (Kobayashi.T, 1985:13) .

٢.٢.١. ناوی ئوروکاگینا (URU-KA-GI-NA)

ناوی ئوروکاگینا یەکێکە لە تێبینییەکان کە دەیان ساڵە مشتومڕی زۆری دروست کردووە، بە خوێندنەوە و ڕێنووسی جیاوازی وەک (URU-KA-GI-NA، ERI('E)NIM-GEN-NA، IRI-KA-GI-NA، URU-INIM-GI-NA) لە توێژینەوەکاندا هاتووە. لە توێژینەوەکانی سەدەی بیستدا بە "URUKAGINA"، کورتکراوەی "UKG" نووسراوە، هاوکات تا ئێستاش کورتکراوەی "UKG" بۆ ئاماژەپێکردن بە نووسراوە تایبەتەکانی ئوروکاگینا، لە توێژینەوەکاندا بەکار دێت (Schrakamp.I. 2015: 304) لە سەردەمی پێش سەرجۆندا، یاخود لە سەدەی بیست و چواری پێش زایینیدا بە ڕێنووسی "URU-KA-GE-NA" لە سەدان بەڵگەنامە و نووسراودا ناوی هاتووە. لە سەردەمی بابلی کۆندا لە (٢٠٠٤-١٥٩٥پ. ز)، لە بەڵگەنامەیەکی سەرەتاییدا بە ڕێنووسی "URUki-KA-GE-NA" هاتووە، تازەترین و تاکە ڕێنووسە، بەم شێوەیە لە نووسراوە مێخییەکاندا هاتبێت (Schrakamp.I, 2015: 494). بەهۆی بوونی ئەم بەڵگەیەوە، بە دوور نازانرێت ناوی "URU-KA-GE-NA" وەرگێڕانی ناوێکی ئەکەدی بووبێت، چونکە بەکارهێنانی وشەی "URU" لە زمانی سۆمەریدا بۆ دروستکردنی ناوە کەسییەکان دەگمەن بووە، لەبەرئەوە گریمانە دەکرێت نموونەی ناوی (URUKAGINA، URU-DUG$_4$-GE-NA) لە ناوە ئەکەدییەکاندا بووبێت، بەڵام لەلایەن سۆمەرییەکانەوە بەکار هاتبێت، یان بە پێچەوانەوە ڕەنگە ناوی "URU-KA-GE-NA" یەکێک بووە لە ناوە سۆمەرییەکان، تا سەردەمانێکی زۆر درەنگتر لەدوای سەردەمی سۆمەرییەکانەوە مابێتەوە، دواتر لە سەردەمی ئەکەدییەکانەوە، لە ژێر شێوەی "URU^{ki}" بەکار هاتبێتەوە (Stenkeller.P, 1995: 541).

ئەو وشانەی وای کردووە ناوی ئوروکاگینا ببێتە جێگەی تێبینی و دروستکردنی پرسیار و بۆچوونی جیاوازی توێژەران، وشەکانی "IRI/URU" و وشەکانی "INIM/KA" ناوەکەیەتی. ئەم وشانە وای کردووە بە شێوازی جیاواز خوێندنەوە بۆ ناوەکەی بکرێت (Everest-Phlilips.M, 2018, p. 18). بە پێی فەرهەنگە سۆمەرییەکان، مانای "URU/IRI" بە مانای "شار" دێت (Sallaberger.W, 2006, p. 689). "ālu" وشە ئەکەدییەکەی بووە (CAD,Vol.A: 13)، بەڵام Edzard، بەکارهێنانی "IRI/ERI" لە ناوی ئوروکاگینا بە مانای شار بێت، بەراورد بە بەکارهێنانی وشەی "URU" بە شیاوتر دەزانێت (Edzard.D, 1991, p. 77). هەر چی "Selz"ە، بۆچوونێکی جیاوازتری دەربارەی "ERI URU" هەیە، پێی وایە ئەم وشەیە بۆ دروستکردنی جۆرێک لە ناوی کەسی "کۆیلە" یان "خزمەتکار" لە سۆمەریدا بەکار هاتووە، بۆچوونەکەشی لە سەر بنەمای بوونی نموونەی ناوی ((ERI(URU)-KEŠE$_2$، ERI(URU)-E)، کە لە نووسراوێکی

فەرمانڕەوا "E-ANATUM"دا وەک ناوی جۆرێک لە خزمەتکار یان کۆیلەدا بەکار هاتووە، سەرچاوەی گرتووە (Selz.G, 1998: 313).

وشەی "INIM" لە فەرهەنگە زمانەوانییەکاندا بە مانای "وشە" هاتووە (Sallaberger.W, 2006, p.315). "aw-mātu" وشە ئەکەدییەکەیەتی (CAD,Vol.A:14)، لە تۆمارە ئایینییەکانی سۆمەریدا بە واتای (بڕیار، ڕێنمایی) هاتووە، بەیەکەوە لەگەڵ "IRI/URU" مانای "بڕیاری شارێک" دەدەن. بەم پێیەش ئەگەر لە بنەڕەتدا ناوەکە سۆمەری بووبێت، ئەوا پێچەوانە و چەمکێکی نامۆ دەبێت بە ئایینی سۆمەری، چونکە لە ئایینی سۆمەریدا شارێک ناتوانێت بڕیار بدات، بەڵکوو بڕیاردان تەنها لە دەست خوداوەنددا بووە (Stenkeller.P, 1995, p. 541). تاکە وشە کێشەی نەبێت و ماناکەی جێگیر لە ناوی ئوروکاگینا بێت، وشەی "ka"یە، بە مانای "دەم" و "گوتن"، یاخود "پاڕانەوە" و هاوشێوەکانی دێت. "epsd, p274" بە ئەکەدی بە "pù" دێت (CAD, Vol. :277). ئەوەی لە ناوەکەی ئوروکاگینا دەمێنێتەوە، وشەی "GI-NA"یە لە بنەڕەتدا لە "GEN، GIN$_6$+-AK،" پێک هاتووە، کە لە فەرهەنگە زمانەوانییەکاندا بە واتای "جێگیر"، "دامەزراو" دێت (Foxvog.D.A, 2016, p. 22)، لە ئەکەدیدا وشەی "kânu,kīnu"ی (CAD,Vol.K:146) بۆ بەکار هاتووە.

ئەگەر مانای وشەکانی "ka" لەگەڵ "GI-NA " وەربگرین، بە واتای "دەمی متمانەپێکراو" یاخود "دەمی جێگیر/ڕاست" دێت، لەم بارەیەوە توێژەر "Edzard" ئاماژە بۆ ئەوە دەکات بەکارهێنانی دەستەواژەی "دەمی متمانەپێکراو" لە زمانی ئەکەدیی کۆندا زۆر بڵاو بووە، وەک نموونەی ناوی کەسی "pūsu-kin (pi-su)" بە واتای "دەمی خوداوەندی متمانەپێکراو" بووە (Edzard.D, 1991:78-79).

کەواتە لە کۆتاییدا دەتوانین بڵێین مانای گشتیی ناوی "UURKAGINA" بە واتای (شاری وشە/قسەی -/جێگیر/ڕاست) هاتووە (Schrakamp.I, 2015: 494).

٣.٢.١. گرتنەدەستی تەختی پاشایەتی

لە نوێترین توێژینەوە شوێنەوارییەکاندا، ئاماژە بەوە دەدەن ئوروکاگینا بەر لەوەی وەک فەرمانڕەوای لەگەش دەربکەوێت، پلەی "UGULA-UKU$_3$" کە پلەیەکی باڵای فەرماندەیەکی سەربازیی ئەفسەری سەد سەربازییە لە دەوڵەتدا، "UGULA-UKU$_3$" بە واتای وشە بە مانای "سەرپەرشتی خەڵک" دێت، لەبەرئەوەی بە پێی فەرهەنگە سۆمەرییەکان وشەی "UGULA"(aklu/šāpiru) بە واتای "سەرپەرشت" (epsd:.29)، وشەی "UKU$_3$(nišu)" بە واتای "خەڵک" هاتووە (epsd:.27). هەر بەهۆی ئەم پلە بەرزەی ئوروکاگینا کە هەیبووە، توێژەران پێیان وایە کورتکراوەی ناوی "URU-KA" کە لە بەڵگەی تۆمارە کارگێڕییەکانی ساڵەکانی ٢-٦ سەردەمی فەرمانڕەوا "LUGAL-ANDA" هەبووە؛ ئاماژەدان بە کەسایەتیی ئوروکاگینا بووە، بۆچوونەکەشیان لە سەر ئەو بنەمایە هاتووە ئەفسەری باڵای سەربازی بە هەمان ناوی "URU-KA"، جارێکی تر لە تۆمارە کارگێڕییەکانی سەردەمی ئوروکاگینادا دەرنەکەوتووەتەوە(Schrakamp.I, 2015: 310) .

وەرگرتن و چۆنێتیی هاتنە نێو کایەی دەسەڵات لەلایەن ئوروکاگینا و بوون بە فەرمانڕەوای لەگەش بە هەمان شێوەی لایەنەکانی تری ژیان و مێژووی فەرمانڕەوایەتییەکەی، جێگەی بایەخ و مشتومڕی جیاوازیی توێژینەوەکان بووە. توێژەرانی دابەشی دوو لایەنی دژبەیەکی جیاواز لە بۆچوونەکانی

دەربــارەی وەرگـرتـنـی دەســەڵاتــەکـەی کــردووە، چونکە هەندێکیان دەسەڵاتەکەی بە یاسایی دەزانن، هەندێکیش بە نایاسایی و قۆرخکاریی وەرگرتنی دەسەڵاتی دەزانن. ئەوەی لە ژیانی ئیرکاگینادا ڕوون و ئاشکرا بێت، مێژووی هاتنەسەرتەختی دەسەڵات بووە. لە مانگی یەکەمی حەوتەمین ساڵی "Lug.7/1" فەرمانڕەوایەتیی "LUGAL–ANDA"دا بـووە، چونکە لە بەڵگە تۆمارەکاندا هیچ بۆشاییەکی کاتی لە نێوان سەردەمەکانی ئەو دوو فەرمانڕەوایەدا نییە، پێدەچێت "LUGAL–ANDA" لە یەکەم مانگی ساڵی حەوتەم ولە کۆتا مانگی ساڵی شەشەم ساڵی دەسەڵاتەکەیدا مردبێت (Steinkeller.P, 2023, p. 5).

ئـەوەی جێگەی باسکردن بێت، لە هیچ تۆمار و بەڵگەیەکدا باس لە بوونی جێنشین یان منداڵی کــوڕی "LUGAL–ANDA" نـەکـراوە، ڕەنگە بێ جێنشین مردبێت. تەنها کەس باس کرابێت و پەیوەست کرابێت پێیەوە، براکەی بە ناوی "UR–SILA–SIR$_2$–SIR$_2$–RA" بووە، لەوانەیە ئەویش لە یەکەم ساڵی دەسەڵاتی ئوروکاگینادا مردبێت، یاخود لەو کاتەدا تەمەنی گەورە بووە و توانای ئەوەی نەماوە هاوشێوەی فەرمانڕەوایەک کارەکانی ڕاپەڕێنێت، بۆیە بە ویستی خۆی دەسەڵاتی ڕادەستی ئوروکاگینا کردووە. هەر لەم بارەیەوە ئاماژە بۆ بۆچوونێکی تر هەیە، بەوەی ئوروکاگینا لەبەرئەوەی خێزانەکەی "Šaša" یەکێک بووە لە ئەندامانی بنەماڵەی "LUGAL–ANDA"، لەم ڕێگەیەوە سوودی لە پەیوەندیی خوێنیی خێزانەکەی وەرگرتووە، بووەتە جێنشینی یاسایی بۆ وەرگرتنی دەسەڵات (Steinkeller.P, 2023: 5). بەڵام بە بۆچوونی "Bauer"، ئوروکاگینا لەبەرئەوەی پلەیەکی بەرزی هەبووە؛ سەر بە دەوڵەت بووە، بۆیە دەسەڵات و ئەزموونێکی زۆری لە ڕاپەڕاندنی ئەرکە فەرمییەکانی دەوڵەتدا پەیدا کردووە، ئەمەش هۆکار بووە "LUGAL–ANDA"؛ ئوروکاگینا بە جێنشینی خۆی دەستنیشانی بکات (Bauer.J, 1998: 477). هەروەها لە بۆچوونێکی تردا دەڵێت، لەبەرئەوەی ئوروکاگینا کوڕی ئێنگیسا بووە، کەواتە لە بنەماڵەی "UR–^{d}NANŠE"یە، دەسەڵاتی لە باوک و باپیرەگەورەیەوە بە یاسایی بۆ ماوەتەوە، بەڵام هیچ کامێک لە بۆچوونەکانی سەرەوە بە بەڵگەی نووسراوەوە نەسەلمێنراون، ئەمەش ڕەنگە تەنها بۆ بەیاساییکردن و ڕەوایەتیدان بە دەسەڵاتەکەی ئوروکاگینا بووبێت (Steinkeller.P, 2023: 5-6).

تـوێـژەرانـی دەسـەڵاتـەکـەی ئـوروکـاگـیـنـا بە نایاسایی دەزانـن، بـاس لـەوە دەکـەن ئوروکاگینا دەقی چاکسازیی وەک بەهانەیەک و ڕێگەیەک بۆ بەدەستهێنانی پاڵپشتیی خەڵک و وەرگرتنی دەسەڵات بەکار هێناوە، لەبەرئەوەی لە چاکسازییەکەدا بە خراپە باس لە فەرمانڕەواکانی پێشووتری لەگەڵ دەکات، تاوانباریان دەکات بەوەی موڵک و سامانی خوداوەند و پەرستگەکانیان بۆ بەرژەوەندیی خۆیان بەکار هێناوە (Schrakamp.I, 2015: 314-215). تەنانەت "Deimel" پێی وایە ئوروکاگینا؛ "LUGAL–ANDA" و خێزانەکەشی کوشتبێت. لە هەمان کاتدا چاکسازییەکانی بۆ بەدەستهێنانی پشتگیریی کاهینەکان و خەڵک بووە، بۆ ئەوەی بە گێڕانەوەی موڵک و سامانی خوداوەند بۆ پەرستگە و لابردنی کەسانی گەندەڵ و نەهێشتنی باجە زۆرەکان، بتوانێت ناوبانگی فەرمانڕەواکانی پێشووتر لەکەدار بکات، کارئاسانی بکات بۆ گێڕانەوەی باردۆخی ڕابردووی لەگەڵ کە تێیدا کاهین و پەرستگەکان دەسەڵاتی یەکەم بوون (Deimel.P, 1920, p. 3).

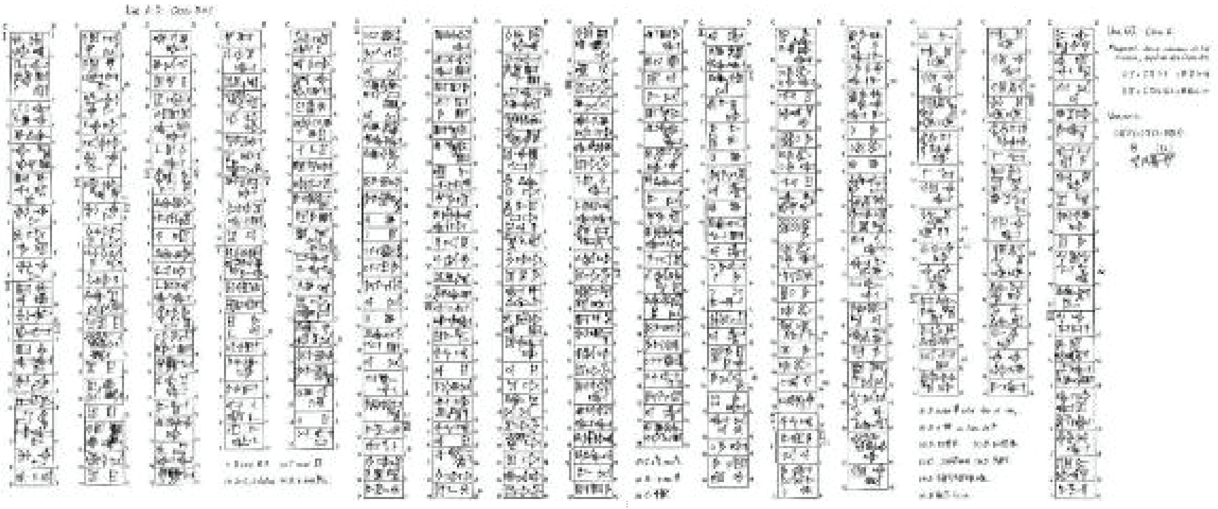

وێنەی ژمارە (١)

لەبەرگرتنەوە (کۆپی)ی دەقی چاکسازییەکانی ئوروکاگینا، وەرگیراوە لە (CDLI: RIME 1.09.09.01 (Reforms of Urukagina) composite (P431154))

٤.٢.١. ناسناوە شاهانەییەکانی ئوروکاگینا

ئوروکاگینا تا کۆتا ساڵەکانی دەسەڵاتی لە تۆمارە نووسراوەکاندا بە چەند ناسناوێکی شاهانەیی جیاواز ناو براوە، هاوشێوەی هەموو فەرمانڕەواکانی تری لەگەش لە سەرەتادا ناسناوی "$ENSI_2$" (فەرمانڕەوا)ی هەبووە، بەڵام لە دەقە چاکسازییەکانیدا (وێنەی ژمارە ١). کاتێک باس لەوە دەکرێت لەلایەن ننگرسۆوە هەڵبژێردراوە، بە ناسناوی "LUGAL LAGAŠ^{ki}" باس کراوە. ناسناوی "LUGAL" (پاشا) جێگەی ناسناوی "$ENSI_2$" دەگرێتەوە. لوگال ناسناوێکی زۆر گرنگ بووە، بە جۆرێک ساڵی یەکەمی دەسەڵاتی لە بەڵگەنامە کارگێڕییەکاندا ناسناوی وەک "UKG. (E1)$ENSI_2$" بۆ ناسناوی "UKG. Lugal (L1)" گۆڕاوە، هەژمارکردنی دەسەڵاتەکەی لە یەکەم ساڵەوە بە ناسناوی لوگال لە بەڵگەنامە فەرمییەکاندا نووسراوەتەوە، هەر چەندە وەرگرتنی ناسناوی پاشا لەلایەن توێژەرانەوە مشتومڕی زۆری لە سەر کراوە، هەریەکە و ڕاوبۆچوونی جیاوازیان لە سەری هەیە، تا ئێستا ڕوون نییە و نازانرێت بە چ هۆکارێک و بە چ کارێک ئوروکاگینا ناسناوی شاهانەیی "LUGAL"ی پاشای وەرگرتووە (Schrakamp.I, 2015:342). هەروەها ئوروکاگینا لە هەشتەمین ساڵی فەرمانڕەوایەتییەکەیدا بەهۆی لەدەستچوونی دەسەڵاتی بەسەر لەگەشی پایتەخت و وێرانکردنیدا لەلایەن فەرمانڕەوای ئوما (LUGAL-ZAG-GE-SI) و مانەوەی دەسەڵاتەکەی، تەنها لە شاری گرسۆدا، ناسناوەکەی لە نووسراوەکاندا بۆ "پاشای گرسۆ" گۆڕاوە. لێرەوە ئوروکاگینا لە بەڵگە نووسراوەکاندا تا کۆتا ساڵەکانی بە ناسناوی "پاشای گرسۆ" ناو براوە. لە ئەنجامدا دەتوانین بڵێین کۆی گشتیی مێژووی فەرمانڕەوایەتیی ئوروکاگینا نزیکەی ١١ ساڵ دەکات، ساڵێک لە ژێر ناسناوی "$ENSI_2$" (فەرمانڕەوا)، هەروەها دە ساڵ لە ژێر ناسناوی "LUGAL" (پاشا) لە دەسەڵات بەردەوام بووە (Seminara.S, 2015:407).

٥.٢.١. کۆتایی دەسەڵاتی ئوروکاگینا

بێگومان هەر سەرەتایەک بە شێوەیەک لە شێوەکان کۆتاییەکی دەبێت، ئوروکاگیناش هەر

لە سـەرەتـاوە لـە کاتێکی نـەگونـجاودا بـووەتـە فەرمانڕەوا، کە بارودۆخی ناوخۆی لەگەش بەهۆی دەسـەڵاتدارەکـانی پێشوو و دەستگرتن بەسەر موڵک و سامانی خەڵک و زۆری شەڕەکانیانەوە لەگەڵ دەوڵەتەشارەکانی تری سۆمەری، بە تەواوی لە ڕووی ئابووری و کۆمەڵایەتییەوە بێهێز بووە (العکیلی، ٢٠٠٦ :٦٦)، ئەمە جگە لـەوەی لـەدوای ڕاگەیاندن و بڵاوبوونەوەی دەقە چاکسازییەکانی بـاردۆخی نـاوخۆی لـەگـەش لە ڕووی سیاسی، کۆمەڵایەتی و ئابوورییەوە خراپتر بووە، چونکە لایەنە زەرەرمەندەکان، یاخود بەرپرس و دەسەڵاتدارەکان، ڕاستەوخۆ بە گۆڕانکارییەکان ڕازی نەبوون، دەقی چاکسازییەکەیان لە بەرژەوەندیی خۆیان نەزانیوە و بەرەنگاریان بوونەتەوە (العکیلي ٢٠٠٦: ٦٧).

هـەروەهـا ئەنجامدانی هـەر گۆڕانکارییەک بە شێوەیەکی تەواو، بە کاتێکی کەم و لەناکاو ناکرێت، جگە لەوە سەرکەوتووش نابێت، چاکسازییەکانی ئوروکاگیناش پێویستی بە کاتێکی زۆر زیاتر بووە بۆ ئەوەی بتوانرێت دەقی چاکسازییەکەی جێبەجێ بکات (عبدالأمیر، ٢٠١٥: ٥)، چونکە بە پێی ئەو بەڵگە کارگێڕییانەی لە پێنجەمین ساڵی UKG.G.4 دەسەڵاتی ئوروکاگینا هەبووە. لەگەش کەوتووەتە بەر گەمارۆ و هێرشەکانی وەرکا، لەبەرئەوە بۆچوونەکان ئاماژە بەوە دەکەن ڕێکەوتی دروستکردنی کۆشک و پەرستگەکان و کارە ئاوەدانییەکان کە لە دەقی چاکسازییەکەی ئوروکاگینادا هاتووە، کەوتوونەتە سەرەتای ساڵەکانی دەسەڵاتییەوە (Schrakamp.I, 2015:347).

لەگەڵ ئـەوەشدا بـاردۆخـە خراپەکەی لەگەش، هـاوکـاتـی دەرکـەوتـنـی دەسـەڵاتـێـکی بـەهـێزی وەک دەسـەڵاتـی "LUGAL-ZAG-GE-SI"؛ فـەرمـانـڕەوای دەوڵـەتـەشـاری ئوما بـووە، کە توانیویەتی دەست بەسەر زۆربەی شارە گرنگەکانی سۆمەریدا وەک: وەرکا، ئاداب و نیپور بگرێت، ناسناوی "LUGAL-KIŠ" (پاشای کیش) وەربگرێت، هەروەها بووەتە پاشای وەرکا، بۆیە لەگەش وەک هەر شارێکی سۆمەری لە هێرشەکان بێبەری نەبووە. لە هەمان کاتدا بارودۆخی خراپی لەگەش هەلێکی ڕاستەقینە بوون بۆ "LUGAL-ZAG-GE- SI"، بـۆ ئـەوەی لـە ٨م ساڵی فەرمانڕەوایەتییەکەیدا بتوانێت گەمارۆی شاری لەگەش بدات، هەروەها ئەو پەیماننامەیەی نێوان لەگەش و ئومای لە سەردەمی "EN-TEMENA" بەسترابوو؛ هەڵبوەشێنێتەوە، بۆ کۆتا جار سنوورێک بۆ گرژییەکانی نێوان ئوما و لەگەش دابنێت، شاری لەگەش وێران بکات (Schrakamp.I, 2013:1).

بـەڵام داگیـرکـردنی شـاری لـەگـەش شێوەیەکی ئاسایی نـەبـووە، بەڵـکوو شـارەکـە بە تـەواوی کۆشک و پەرستگە گەورەکانی خوداوەند ننگرسۆ سووتێنراوە. وێرانکردنی لەگەش بە جۆرێک بووە بووەتە بیرەوەری و یادگارییەکی ناخۆش بۆ خەڵکی شارەکە، هەروەها کاریگەرییەکی گەورەی لە سەر بیروباوەڕی نووسەرانی سۆمەریدا جێ هێشتووە (الجبوري ٢٠٢٣: ٦٥) وەک نموونەی بەڵگەتۆماری ئەدەبیی ناسراو بە "ماتەمینی ئوروکاگینا"، دەقەکە ساڵی ١٩٠٣ لە شاری گرسۆ دۆزراوەتەوە (محمود ٢٠٢٢: ٣٨٢)

٣.١. دەقی چاکسازییەکانی ئوروکاگینا

بە سەرەتاییترین بەڵگەی تۆمارکراوی چاکسازیی ئابووری، کۆمەڵایەتی و دەستەبەرکردنی ئازادی لە مێژووی شارستانیەتی وڵاتی دوو ڕووبـاردا دادەنرێت، مێژووەکەی بۆ نزیکەی (٢٣٦٥-٢٣٥٧پ. ز) دەگەڕێتەوە، بە یەکێک لەو ئەرشیفە شاهانەیانە

دادەنرێت کە لە پاشماوە شوێنەوارییەکانی شاری گرسۆ، لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەدا دۆزراوەنەتەوە (R.Foster.B, 1995:168). بە دەستپێکی دەرکەوتنی کۆمەڵێک یاسا و بڕیار دادەنرێت کە لە سەردەمەکانی دواتردا بوونەتە بنەمایەک لە نێو سەرچاوە یاسایی و مێخییەکانی وڵاتی دوو ڕووباردا، هەروەها جێگەیەکی بەرچاوی لە داڕشتن و نووسینی یاساکاندا گرتووە (Steinkeller.P, 1991: 277). شیکردنەوەی خوێندنەوەی دەقەکەش بۆ یەکەم جار لایەن "François Thuren- Dangin" بۆ کراوە (Molina.M, 1995).

دەقی چاکسازییەکانی ئوروکاگینا لە پێنج کۆپیی جیاواز لە ناوەڕۆک و مێژوودا تۆمار کراون، لە سەر نزیکەی ١٠ ڕوونووس پارێزراون، شێوەی زۆربەیان قوچەکیی گڵێنەیین (Clay Cone)، یاخود لەسەر قاپی گڵێنەیی (وێنەی ژمارە ٢)، یاخود ڕوونووسی شێوە هێلکەیی نووسراون (وێنەی ژمارە ٣). کۆپیی یەکەم (UKG.4/5,60) بە دەقی سەرەکی چاکسازییەکانی ئوروکاگینا دەناسرێت، لە سەر چوار ڕوونووسی قوڕین پارێزراوە (Schrakamp .I, Gabor Zolyomi, 2025, pp. 4-5). شێوەکەی قوچەکیی قوڕینە، بەرزییەکەی (٢٧-٢٨سم)، بنکەکەی (١٥-١٦سم) دەبێت، لە ڕووی مێژووی تۆمارکردنیەوە کۆنترینە، بۆ یەکەم ساڵی دەسەڵاتی ئوروکاگینا (UKG. L1) وەک پاشا (٢٣٥٠پ. ز) دەگەڕێتەوە (وێنەی ژمارە ٤). ئەوەی جێگەی باسکردن بێت، دەقی چاکسازییەکانی ئوروکاگینا بوونی وەک تۆمارێکی چاکسازی، گفتوگۆی زۆری لە سەرە و یەکلا نەبووەتەوە کە ئایا ئاماژە بۆ چاکسازیکردن بێت، یاخود بە پێچەوانەوە کارەکانی ئوروکاگینا لە دانانی دەقی چاکسازییەکەدا سروشتێکی ڕیفۆرمخوازانە بووە. هەروەها دانانی سیستمێکی نوێ و چاککردنی کۆمەڵگە بووە (Schrakamp. I, Gabor Zolyomi, 2024: 3).

لەم بارەیەوە "Steinkeller" پێی وایە ناساندنی دەقە تۆمارکراوەکان بە چاکسازی هەڵەیە، لەبەرئەوەی بەڵگەی لەو شێوازە بوونی نەبووە، بەڵکوو ئەو دەقانە تەنها تێکەڵکردن و لێکدانی سێ بەڵگەنووسراوی بیناسازی بوون، بە ناوی خوداوەندە جیاوازەکان لە شاری لەگەشدا دروست کراون، لە هەمان کاتدا تاوان و نەریتە باوەکانی نێو کۆمەڵگە و چارەسەرەکانی بۆ نەهێشتنی ئەو تاوانانەی تێدا باس کراوە. ئەوەشی ڕاگەیاندووە کە لە کاتی وەرگرتنی دەسەڵاتدا دەقەکانی نێو چاکسازییەکەی ئەنجام داوە (Steinkeller.P, 2023, p. 12). یاخود هەندێک لە توێژەران باس لەوە دەکەن ناتوانرێت زیادەڕەوی لە گرنگیدان بە دەقەکە بکرێت، لەگەڵ ئەوەشدا زۆر جار بە کۆنترین چاکسازی نایناسێنن، چونکە دەقەکان بە هاوشێوەی بەڵگە و مامەڵەی ئابووری و تۆمارە ئەرشیفییەکانی هاوسەردەمی خۆی دەیبینن، بەڵام جیاوازییەکەی ئەوەیە دەقی چاکسازییەکانی ئوروکاگینا بە ڕوانگەیەکی دووانەیی و بە پێی ڕەچاوکردنی بارودۆخی خراپی ئابووری و کۆمەڵایەتی و یاسایی ئەوکاتی کۆمەڵگەی لەگەش نووسراوە (Schrakamp. I, Gabor Zolyomi, 2024: 2).

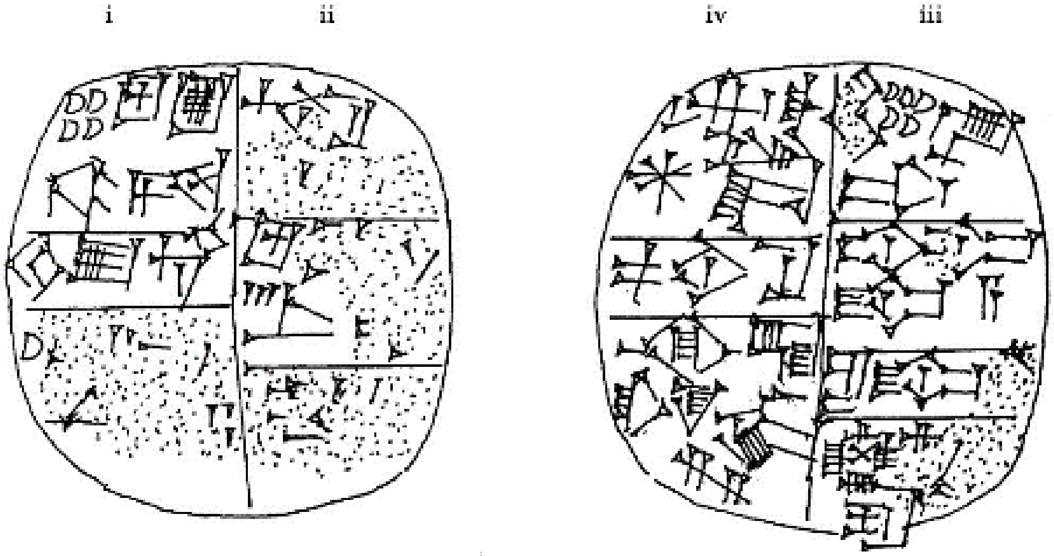

وێنەی ژمارە (٢)

دەقە چاکسازییەکانی ئوروکاگینا وەرگیراوە لە (Everest-Phlilips.M, 2018: 60)

ڕووی پشتەوە ڕووی پێشەوە

وێنەی ژمارە (٣)

دەقی چاکسازییەکانی ئوروکاگینا وەرگیراوە لە (Foxvog.D.A, 1994:11)

وێنەی ژمارە (٤)

دەقە چاکسازییەکانی ئوروکاگینا لە سەر ڕوونووسی شێوەی قوچەکیی گڵێنەیی وەرگیراو لە (Everest-Phlilips.M, 2018: 23)

١.٣.١. هۆکارەکانی دانانی دەقی چاکسازییەکە

ئەگەر مانای گشتیی وشەی چاکسازی وەربگرین، بە مانای دانانی یاسایەکی تازە نایەت، بەڵکوو پرۆسەی پێداچوونەوەی باشترکردنی ئەو یاسا و ڕێنماییانەیە کە لە ئێستادا لە نێو کۆمەڵگەدا بوونیان هەیە، بۆ ئەوەی بتوانرێت نەریتی خراپ و تاوانی تاکەکان بەرەو ڕێگەیەکی ڕاست و گونجاو لە نێو کۆمەڵگەدا بگۆڕدرێت (Black.H, 1968: 1446). توێژەر "Steinkeller" پێی وایە دەقی چاکسازییەکە لە سەرەتادا ڕاگەیاندنی بۆ خەڵکی گشتی نەبووە، بەڵکوو تایبەت بە خوداوەندەکان بووە، بەڵام هۆکارێک هەبووە وای کردووە ئەم نووسراوە بۆ هەموو خەڵکی لەگەش ئاشکرا بکرێت، ئەویش بوونی ئەو تایبەتمەندییە کۆمەڵایەتی و ئابوورییەیە کە گوایە لەلایەن ئوروکاگیناوە بۆ بەدەستهێنانی مافی خەڵکی گشتی دانراوە، هەر بەم هۆکارەش ئاماژەکان بۆ ئەوەیە ئەم دەقانە بە کردار ڕاستەوخۆ پێش دەستبەکاربوونی ئوروکاگینا وەک پاشا دەرچووبێت و کاری پێ کرابێت، مەبەستی سەرەکییشی لێرەدا ڕاکێشان و بەدەستهێنانی سۆز و دەنگی خەڵک بووە، بەڵێن و ڕێکارییەکانی نێو چاکسازییەکە بنەمایەکی چارەنووسساز و ستراتیژیەتێکی سەرەکیی هەڵبژاردنی ئوروکاگینا بووە (Steinkeller.P, 2023:12-13) . هۆکاری سەرەکیی دانانی دەقی چاکسازییەکان ئەوە بووە خەڵکی لەگەش لە بارێکی خراپی ئابووری و کۆمەڵایەتیدا ژیاون، چونکە دەسەڵاتداران و کاهینەکان دەستیان بەسەر موڵک و سامانی خەڵکی هەژار و پەرستگەکاندا گرتووە، بە ئارەزووی خۆیان بۆ بەرژەوەندییە تایبەتییەکانی خۆیان بەکاریان هێناوە. بار و گوزەرانی ژیانی خەڵکی لەگەش بەهۆی سەپاندنی باجی زۆر و فەرمانبەرانی گەندەڵ و دەستدرێژییە بەردەوامەکانی بەرپرسانەوە گران بووە (Diakonoff I, 1985:12)، ئەم هۆکار و کێشانە هەموویان بەیەکەوە بوونەتە هۆی ئەوەی گۆڕانکاریی ئابووری و کۆمەڵاتی ڕوو بدات، هاوکات چینە کۆمەڵایەتییە جیاوازەکان لە نێو کۆمەڵگەی لەگەشدا دروست بکات، بەڵام ئەو کاتەی دەسەڵاتی ئایینی و دونیایی جیا کرانەوە، ئەم کێشانە زۆر ڕوونتر دەرکەوتن، لەبەرئەوەی وای کرد لە یەک کاتدا دوو دەسەڵات لە کاهین و بنەماڵە دەسەڵاتدارەکان لە کۆمەڵگەی لەگەشدا دروست بێت، بە جۆرێک هاوبەشییان لە چەوساندنەوەی خەڵکی هەژار و بێدەسەڵاتدا کردووە، لە هەمان کاتدا بۆ بەدەستهێنانی دەسەڵات و سامانی زیاتر پێشبڕکێیان کردووە، ئەمەش وای کرد کێشەکان وا گەورە بن نارەزایی خەڵکی لەگەشی لێ بکەوێتەوە، هەروەها هەوڵی ڕێگریکردنی هەر کارێکیان داوە کە بووەتە هۆی ئەوەی بەهای ئازادی و ئابوورییان دابەزێنێت (خضر٢٠١٩: ٦٤٤-٦٤٥) بۆیە داوای پاراستنی مافی هەژاران و کەسانی بێدەسەڵات و بێوەژن و منداڵە هەتیوەکانیان کردووە، هەروەها بەرەنگاربوونەوە بەرانبەر بە باجی زۆری وەک ڕاوەماسی، تەڵاق و هاوسەرگیری و ناشتنی مردوو سەری هەڵداوە (Tatlow.E, 2004:8-9). ئەم کێشانە بەیەکەوە هاندانێک بوون بۆ ئوروکاگینا، بۆ ئەوەی کار بۆ چاککردن و نەهێشتنی گەندەڵی و کێشەکان بکات، هەروەها بڕیاری چاکسازیکردن و گۆڕانکاری و بەدەستهێنانی ئازادیی تاکەکان و گێڕانەوەی موڵک و زەوییەکانی خوداوەند بۆ پەرستگە بدات، ڕێگری لە خراپ بەکارهێنانی دەسەڵات لەلایەن دەسەڵاتداران و کاهینەکانەوە بکات (Everest-Phlilips.M, 2018: 27-63).

٢.٣.١. نـاوەرۆکـی دەقـی چاکسازییەکەی ئوروکاگینا

ئێمە لێرەدا باس لە ناوەرۆکی یەکێک لە کۆپییەکانی چاکسازیی ئوروکاگینادا دەکەین کە ئەویش ناسراو بە کۆپی "RIMI 1.09.09.01"، یاخود کۆپیی یەکەم (UKG.4/5,60)، ناوەرۆکی دەقەکە هاوشێوەی هەر نووسراوێکی تری شاهانەیی، ناوەرۆکەکەی لە چەند بەشێکی جیاوازدا لە: دەستپێک، ناوەرۆک و کۆتایی پێک دێت. دەستپێکی دەقەکە بریتییە لە باسکردنی چالاکییە بیناسازییەکانی ئوروکاگینا لە دروستکردنی کۆشک و پەرستگە بۆ خـوداوەنـدە جیاوازەکان لـە شـاری لـەگـەش (Schrakamp.I,Gabor Zolyomi,2025: 94). لــەدوای دەسـتـپـێـک، نـاوەرۆکـی دەقـی چاکسازییەکە لـە چـوار بـەشـی جیاواز لە یەکتر پێک دێت، لە بەشی یەکەمدا باس لەو تاوان و پێشێلکارییانە دەکات کە فەرمانڕەواکانی پێشووتری لەگەش کردوویانە، (be_6-lu_5-da u_4-bi-ta) "دابونەریتەکان لـە سـەردەمـی پێشوودا هەبوون''، وەک تاوانی چەوساندنەوەی خەڵک بە باجی زۆر، هەروەها تاوانی فەرمانبەرانی گەندەڵ لە بەڕێوەبردنی کاروبارەکانی خەڵکدا، پیشاندان و باسکردنی چۆنێتیی دەستبەسەرداگرتنی موڵک و زەوییەکانی پەرستگە لەلایەن خێزانی فەرمانڕەواکان و دەســەڵاتـدارانـی لـەگـەشـەوە (Wilckes.C, 2003:22). بەشی دووەم لە نـاوەرۆکـی دەقی چاکسازییەکە لەو پارچەیە پێک دێت کاتێک ننگرسۆ جەنگاوەری خوداوەند ئەنلیل پاشایەتیی لەگەشی بە ئوروکاگینا بەخشیوە، لە نێوان ژمارەیەکی زۆری هاوڵاتییانی لەگەشدا بە "LUGAL'' (پاشا) هەڵبژاردووە، ئەم بەشەی ناوەرۆکیش بە هێڵێکی جیاکەرەوەی نێوان بەشی تاوان و چاکسازییەکان دەبینرێت، هاوکات هـەردوو بەشەکەش بەیەکەوە پەیوەست دەکات (Steinkeller.P, 2023:13).

سێیەم بەشی ناوەرۆک؛ باسکردنی چاکسازی و چارەسەرەکانە، ئەویش بەو ئامانج و مەبەستەی دابونەریتەکانی پێشوو بە سیستمێکی نـوێ و گونجاو بۆ هەمووان بگۆڕدرێت، وەک ئازادکردنی زیندانییەکان، لێخۆشبوونی لـە قـەرزەکـانـیـان و پاکبوونەوە لە تاوانەکانیان، هەروەها خوداوەندەکان وەک سەرۆکی بنەماڵە دەسەڵاتدارەکان دەستنیشان کـردووە (Schrakamp.I, Gabor Zolyomi, 2024:4-5). چوارەم بەش و کۆتایی، ناوەرۆکی دەقەکە بە ڕێککەوتنی نێوان ئوروکاگینا و خوداوەند ننگرسۆ دادەنـرێـت، تێیدا ئـوروکـاگـیـنـا داوا لە خوداوەند ننگرسۆ دەکات پەیمانی ئەوەی پێ بدات، بێوەژن و منداڵە بێباوکەکان ڕادەست بە کەسانی بەهێز و دەسەڵاتدارەکانیان نەکات و بیانپارێزێت (Wilckes.C, 2003, p. 22). کۆتایی دەقی چاکسازییەکە بە باسکردنی کارە ئاوەدانییەکانی پاشا ئوروکاگینا دەبێت، تێیدا باس لە دروستکردنی کەناڵێکی ئاو لە شاری گرسۆ بۆ خوداوەند ننگرسۆ دەکـات، هـەروەهـا گـۆڕینی نـاوی کـۆنی کـەناڵەکە بە ناوێکی تازە، دەڵێت: "لە ناوەڕاستی ئەم ساڵدا ئوروکاگینا کەناڵێکی بچووکی بۆ شاری گرسۆ تایبەت بە ننگرسۆ دروست کردووە، ناوی پێشووی گۆڕی و ناوی لێ نا 'ننگرسۆ دەسەڵاتی لە نیپور هەیە''' (Schrakamp.I,Gabor Zolyomi,2025: 94).

٣.٣.١. دەقی چاکسازییەکانی ئیریگینا

دەقە چاکسازییەکانی ئوروکاگینا کۆپی "RIMI 1.09.09.01'' لە ١٢ ستوون پێک هاتووە، نزیکەی ٣٣٥ دێڕ لە نووسراوی مێخی، بەڵام لێرەدا تەنها بەشێکی کەم لە نـاوەرۆک و بەشە جیاوازەکانی دەقەکە دەخەینە ڕوو (Frayne.D, 2007: 259-

265).

سەرەتای دەقەکە وەک دەستپێکێک کارە بیناسازییەکانی ئوروکاگینا لە لەگەش خراوەتە ڕوو، دەڵێت:

1. ^{d}nin-gir$_{2}$-su: بۆ ننگرسۆ
2. ur-sag^{d}en-lil$_{2}$-la$_{2}$-ra: پاڵەوانی ئینلیل
3. IRI-KA-gi-na: ئوروکاگینا
4. Lugal: پاشای
5. Lagaš ki -ke$_{4}$: لەگەش
6. e$_{2}$-gal ti-ra-a: کۆشکی تیراشی
7. mu-na-du$_{3}$: دروست کردووە
8. an-ta-sur-ra: (هەروەها) ئەنتاسوڕای
9. mu-na-du$_{3}$: دروست کردووە
10. e$_{2}$^{d}ba-ba$_{6}$: پەرستگەی بابای
11. mu-na-du$_{3}$: دروست کردووە

لە بەشێکی تری دەقەکەدا باس لە تاوانەکانی ڕۆژانی پێشتووتر کراوە، دەڵێت:

1. u$_{4}$ ul-li$_{2}$-a-ta: لە سەردەمی پێشوودا
2. numun e$_{3}$-a ‘‘ژیان" ئەو کاتەی تووی چەکەرەی کردووە:
3. u$_{4}$-bi-a: لەو ڕۆژانەدا
4. lu$_{2}$ ma$_{2}$-laḫ$_{5}$-ke$_{4}$لەلایەن بەلەمەوانی سەرەکی:
5. ma$_{2}$ e-dab$_{5}$ دەست بەسەر بەلەمەکاندا گیراوە:
6. anše u$_{2}$-du-leگوێدرێژەکان لەلایەن شوانی مێگەلەوە:
7. e-dab$_{5}$ دەستی بەسەردا گیراوە:
8. udu u$_{2}$-du-l مەڕەکان لەلایەن بەرپرسی مێگەلەوە:
9. e-dab$_{5}$: دەستی بەسەردا گیراوە

لە بەشێکی تردا باس لە هەڵبژاردنی ئوروکاگینا وەک پاشای لەگەش دەکات، دەڵێت:

1. u$_{4}$ ^{d}nin-gir$_{2}$-su: کاتێک ننگرسۆ
2. ur-sag ^{d}en-lil$_{2}$-la$_{2}$-ke$_{4}$: پاڵەوانی ئینلیل
3. IRI-KA-gi-na-ra: ئوروکاگینا
4. nam-lugal: پاشایەتی
5. lagaš^{ki}: لەگەشی
6. e-na-šum$_{2}$-ma-a: پێ داوە
7. ša$_{3}$ lu$_{2}$ 3600 -ta: لە نێو (٣٦٠٠) هاوڵاتیدا
8. šu-ni e-ma-ta-dab$_{5}$-ba-a: دەستی گرتووە

دواتر بەشی چاکسازییەکان و چاککردنەوەی تاوانەکانی پێشوو هاتووە، دەڵێت:

1. ma$_{2}$-ta: بەلەمەکان
2. lu$_{2}$ ma$_{2}$-lah$_{5}$ لە بەلەمەوانی سەرەکی:
3. e-ta-šub: (گەڕێنرایەوە) وەرگرتەوە
4. anše-ta گوێدرێژەکان:
5. udu-ta مەڕەکان:
6. u$_{2}$-du-biلە بەرپرسی مێگەلەوە:
7. e-ta-šub (گەڕێنرایەوە) وەرگرتەوە:

هەروەها دەڵێت:

1. dumu lagaš^{ki}: سەبارەت بە) هاوڵاتییانی) لەگەش
2. ur$_{5}$-ra ti-la:(ئەوانەی) لە قەرزدا دەژین
3. gur gub-ba: (ئەو کەسەی) پێوەری گوری (درۆی) داناوە
4. še si-ga: وە (بڕی) گوری جۆی دابەزاندووە
5. nig$_{2}$-zuh-a:(کەسێکی) دز
6. sag geš ra-a: وە کەسێکی بکوژ
7. e$_{2}$-eš$_{2}$-bi: زیندانی دەکرێن
8. e-luh: (تاوانیان) پاک دەبێتەوە
9. ama-gi4-bi: ئازادییان

10. e-gar: وەردەگرن
11. nu-siki nu-ma-kuš$_2$: بێباوک و بێوەژنەکان
12. lu$_2$ a$_2$-tuku: بۆ بەهێزەکان (دەسەڵاتداران)
13. nu-na-ga$_2$-ga$_2$: ژێردەستە نابێت
14. ^{d}nin-gir$_2$-su-da: ننگرسۆ لەگەڵ
15. IRI-KA-gi-na-ke$_4$: ئوروکاگینا
16. inim-be$_2$ ka e-da-keš$_2$: ڕێککەوتنی پاندبوونیان بۆ ئەو فەرمانە کردووە

لە کۆتایی دەقەکەدا باس لە دروستکردنی کەناڵی ئاو دەکرێت، دەڵێت:

1. ša$_3$ mu-ba-ka: لە ناوەڕاستی ئەو ساڵەدا
2. i$_7$ tur gir$_2$-su: کەناڵێکی بچووک لە شاری گرسۆ
3. i$_3$-tuku-a: بەدەستی هێناوە
4. ^{d}nin-gir$_2$-su-ra: بۆ خوداوەند ننگرسۆ
5. al mu-na-du$_3$: هەڵیکەندووە
6. mu u$_4$-bi-ta-bi: وە ناوەکەی پێشووی
7. e-še$_3$-gar: (بۆ گەڕاندەوە)
8. i$_7$ ^{d}nin-gir$_2$-su nibru^{ki}-ta nir-gal$_2$: کەناڵی ننگرسۆ دەسەڵاتی لە نیپور هەیە

ئەنجام

ئوروکاگینا بە نووسەری یەکەم نموونە و سەرەتاییترین چاکسازیکردنی کۆمەڵایەتی و ئابووری و دەستەبەرکردنی ئازادیی تاک لە مێژووی مرۆڤایەتیدا هەژمار دەکرێت. دەقە چاکسازییەکانی بە بنەمایەکی سەرەتایی بۆ نووسینی یاسا نووسراوەکانی وڵاتی دوو ڕووبار دادەنرێت. نموونەیەکی سەرەتاییە بۆ پەیوەندیی نێوان زمانی یاسایی و دادپەروەری. لە ڕووی زمان و کاریگەریی لە سەر مێژووی زمانی سۆمەرییەوە، بە ئەرشیفێکی ڕوونی پەرەسەندنی زمانی سۆمەری و دەرکەوتنی دەستەواژەی یاسایی و فەرمی دادەنرێت. نابێت زیادەڕەوی لە گرنگیدان بە دەقی چاکسازییەکانی ئوروکاگینا بکرێت، لەگەڵ ئەوەشدا لە ئێستادا زۆر جار هەندێک لە توێژەران بە کۆنترین چاکسازی نایناسێنن، لەبەرئەوەی هاوشێوەی بەڵگە و مامەڵەی ئابووری و تۆمارە ئەرشیفییەکانی هاوسەردەمی خۆی دەبینن. بەڵام جیاوازیی دەقی چاکسازییەکانی ئوروکاگینا لەگەڵ دەقەکانی تردا ئەوەیە بە ڕوانگەیەکی دووانەیی و ڕەچاوکردنی ئەو بارودۆخە ئابووری و کۆمەڵایەتی و یاساییانەی لەو کاتەدا لە کۆمەڵگەی لەگەشدا هەبوون نووسراوە، لەبەرئەوەی هۆکاری سەرەکیی دانانی دەقی چاکسازییەکان ئەوە بووە خەڵکی لەگەش لە بارێکی زۆر خراپی ئابووری و کۆمەڵایەتیدا ژیاون، چونکە دەسەڵاتداران و کاهینەکان تەنها بۆ پڕکرنەوەی ئارەزوو و بەرژەوەندییە تایبەتییەکانی خۆیان کاریان کردووە، ژیانی خەڵکیان بە دانانی باجی زۆر و دەستگرتن بەسەر موڵک و سامانی خەڵکی هەژار و پەرستگەکاندا گران کردووە.

-

سەرچاوەکان

بە ئینگلیزی:

- Arias.J, Marta Estela.2009., la tension politico-militar enter Lagash y sus vecinospor el control de espacios fronterizos, XII Jornadas Interescuelas /Departmentos de Historia, Universidad Nacioal del Comahue, San Carlos de Barilooche.

- Bauer.J,.1998.,Der Vorsargonische Abschnitt Der Mesopotamischen Geschichite, Mesopotamien Späturuk -Zeit und Frühdynastische Zeit,Annäherungen 1, OBO,160/1, Universitätsverlag Freiburg Schweiz Vandenhoeck &Rupercht Göttingen.

- Campbell Black.H,. 1968., Black's Law Dictionary, Fourth edition, Saint Paul, Minnesota.

- Cooper.J.2002. Reconstructing History from Ancient Inscriptions: the Lagash-Umma Border Conflict, IIMAS, Vol.2, No.1, Malibo.

- Deimel.P,. 1920. Die Reformtexte Urukaginas ", Orientalia, No.2.

- Diakonoff I.M,.1958.,Some Remarks on the. Reforms of Urukagina,RA, Vol. 52, No.

- Edzard.D,. 1991., Urukagina.Urukagina. AulaOr, Vol.9, No.1-2, Barcelona.

- Everest-Phlilips.M,. 2018., The Passionate Bureaucrat: Lessons for the 21st Century from 4,500 Years of public Service Reform, Singapore.

- Foxvog.D A,. 2016., Elementary Sumerian Glossary, Guerneville, California USA.

- Foxvog.D A,.1994.,A new Lagaš Text Bearing on Uruinimgina's Reform, JCS, Vol.46, The University of Chicago Press.

- Frayne.D,.2007.,PreSargonic Period.2700-2350 BC., RIME, Vol.1, University of Toronto Press, Toronto, Buffalo&London.

- Hansen.D P,.1980-1983"،.Lagaš,B. Archäologie",RLA,Vol.6,Wlter de Gruyter ,Berlin &New York.

- Kobayashi.T,.1985.,The Ki-A-NAG of Enetarzi, Orient, Vol.21.

- Marchesi.G,.2015.,Chronology and Historical Geography of the 3rd Millennium, ARCANE History &philology, Vol.3, Berpoles.

- McMahon.A, Holly Pittman , Zaid al-Rawi, Darren Ashby, Katherine Burge ,Reed Goodman, Emily Hammer, Sara Pizzimenti,.2023.,Dense Urbanism and economic multi-centrism at Third - Millennium BC Lagash, Antiquity, Vol.97, No.393.

- Meier Tatlow.E,.2004. , Women, Crim, and Punishment in Ancient Law and Society, The Ancient Near East, Vol.1, New York&London.

- Mesihović. S,.2022., URUKAGINA Sloboda i Pravda, Bosnia. Sarajevo.

- Molina.M,.1995.,La ley más Antigua Textos Legales Sumerios, Universitat de Barcelona. Pliegos de Oriente.

- Nadali.D,. 2020., Area B: Stratigraphy and Architecture of the Temples Mound at Tell Zurghul, Ancient Nigin, Iraq the Italian Archaeological Excavations at Tell Zurghul Ancient Nigin ,Iraq,Final Report of the Seasons 2015-2017, Quaderni di Vicino Oriente, Vol.16,

Encyclopedia of Ancient History, First Edition by Roger S. Bager, et al, Blackwel.

- Schrakamp.I. 2018. "Irrigation in 3rd Millennium‹Southern Mesopotamia: Coniform Evidence from the Early Dynastic IIIb City-State of Lagash.2475-2315BC., Water Management in Ancient Civilazation, Vol.53, Berlin Studies in the Ancient World.

- Schrakamp. I, Gabor Zolyomi,.2024. Reevaluation.1. the So-called Reform of Urukagina: Social Justic, Vertical Solidarity and Reciprocity, ZAR, Vol.30, Germany.

- Schrakamp.I ,.2015. URUKAGINA und die Geschichte von Lagash am Ende der frühdynastischen Zeit, It's a Long Way to a Historiography of the Early Dynastic Period.s, AVO, Vol.15, Ugarit-Verlag, Münster.

- Schrakamp.I,.2015., Urukagina, Sohn des Engilsa, des Stadtfürsten von Lagaš ": Zur Herkunft des Urukagina, des letzten Herrschers der,1. Dynastie von Lagaš , Altorientalische Forschungen , Vol. 42, No1, Germany.

- Schrakamp.I. 2015. Urukagina. Herrscher der1. Dyn. von Lagas, Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie, Vol.14, No.5/6, Berlin.

- Selz. G J.2015. Ur-Nanše, RIA, Vol.14.

- Selz.G,.1998.,du$_{11}$-ga-ni-mu-gi-na, aber steht die Lesung von URU-KA-gi-na. -k. fest ? Ein Beitrag zum Problem des göttlichen Wortes in Sumerischen Personennamen , Altorintalische Forschungen, Vol.25, No.2.

- Seminara.S ,.2015.,Die Rede Des Königs. Die Sogenanten ,Refomen UruKAginas Roma.

- Nadali.D, Andera Polcaro,Lorenzo Verderam ,.2016.,New Inscription of Gudea from Tell Surghul/Niĝin, Iraq, Zeitschrift für Assyriologyie ,Vol.106, No.1, Roma, p16.: Huber Vulliwt.F,2009, Sirara ", RA, Bb.12, No7/8.

- Pittman.H ,.2023.,Back to Lagash, Greetings from Lagash, Expedition, Vol.65, No.1, Pen Museum, Birmingham.

- R.Foster.B,.1995., Social Reform in Ancient Mesopotamia ", Social Justice in the Ancient World, ed. K.D Irani and Morris Silver,London.

- Romano.L,.2014.,Urnanshe 's Family and the Evolution of Its Inside Relationshipes as Shown by Images, La Famille danse le Proche-Orient ancient:realites ,Smbolismes, et images, ed. Lionel Marti, Indiana.

- Sallaberger.W,. 2006., SumerIscher Zettelkasten,Leipzing-Münchener.

- Sallaberger.W ,Ingo Scharkamp,.2015. Philological data for a Historical Chronology of Mesopotamia in the 3rd Millennium ,ARCANE History &philology, Vol.3,Brepoles.

- Schrakamp.I,.2012. , Ur-Nanshe and the First Dynastic of Lagash, the Encyclopedia of Ancient History, First Edition by Roger S. Bager, et al, Blackwell.

- Schrakamp.I, Gabor Zolyomi.2025."Reevaluation.2. the So-called Reform of Urukagina, Altorientalische Forschungen, Vol.52, No.1.

- Schrakamp.I. 2013. Lugalzagesi, The

Zwischen Politik und Theologe, It's a Long Way to a Historiography of the Early Dynastic Period.s., AVO, Vol 15, Ugarit-Verlag. Münster.

- Steinkeller.P.1991. The Reforms of UruKAgina and an Early Sumerian Term for Prison, Aula Or, Vol.9, No.1-2, Univesitat de Barcelona-IPOA.

- Steinkeller.P. 2023. Urukagina' s Rise to Power,The IOS Annual, Vol.23, Boston.

- Stenkeller.P,.1995.,Rievew work: Altsumerische Verwaltungstexe aus GIRSU/ LAGAŠ Joachim Marzahn ", JAOS, Vol.115, No.3.

-ePSD: The Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary..https://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/.

- CDA: A Concise Dictionary of Akkaian.,.2000., Edited byJermyBalck, Andrew George, Nicholas Postagate, Harrassowitz Verlag. Wiesbaden.

- CDLI:.https://cdli.earth.

بە عەرەبی:

الجبوري، جاسم شهد وهد، (٢٠٢٣)، تدمير وحرق المدن في بلاد الرافدين (٢٨٠٠-٥٣٩ق. م)، مجلة القادسية في الاداب والعلوم التربوية، مج٢٣، ع٣، الجزء ١.

•داليا حنفي محمود، (٢٠٢٢) المعبود لوجل أورو-كر في مصادر ملوك أسرة لجش الأولى، مجلة كلية الاداب، ع٧١، كلية الاداب، جامعة المنصورة، مصر.

•الأنصاري، داليا فوزي،(٢٠٢٠) الأسرة العراقية القديمة في ضوء النصوص المسمارية، رسالة ماجستير(منشورة)، كلية الاداب، جامعة بغداد.

•العكيلى، رجاء كاظم عجيل، ((٢٠٢٦) سلالةلجش الاولى]٢٥٥٠-٢٣٧٠ق.م] والثانية [٢٢٥٠-٢١١٤ق.م] دراسة تاريخية، رسالة ماجستير، جامعة بغداد.

•جاسم، فارس عجيل، (٢٠٢١) دراسة تاريخية في نهب الآثار العراقية لكش أنموذجا، مجلة أبحاث البصرة للعلوم لإنسانية، ع١، مج ٤٦، جامعة البصرة.

•عبدالأمير، محمد، (٢٠١٥) أوروكاجينا ملك المظلوم، مجلة الفنون وألادب وعلوم الانسانيات والاجتماعات، ع١، جامعة المستنصرية، بغداد.

الملخص

أوروكاجينا، آخر ملوك السلالة الأولى في لجش، يعتبر أحد أقوى الملوك السومريين في النصف الثاني من عصر فجر السلالات السومرية (٢٥٠٠-٢٣٥٠ق.م) في جنوب بلاد ما بين النهرين. يعد أيضا كاتبا لأقدم نص للإصلاح الاجتماعي والاقتصادي، والذي يعتبر أحد أقدم الأمثلة على التشريعات والتنظيمات الاجتماعي في التاريخ، ظهرت نصوص إصلاحاته في خمس نسخ مختلفة من حيث المحتوى والتاريخ، وقد حفظت على حوالي (١٠) مخاريط،دونت أغلبها على معظمها على مخاريط فخارية و أوان بيضاوية الشكل، جميها تكتمل بعضها البعض من حيث المعلومات، وقد عمل ئيريكاجينا على استرداد حرية المواطنين الذين تعرضوا لشتى صنوف الظلم والاضطهاد، فأعاد إليهم حقوقهم التي سلبت وبدأ مرحلة من اللإصلاحات الجذرية في بنية الدولة ومجتمعها، ويعد نص إصلاحات أوروكاجينا من أقدم النصوص التي ذكر كلمة سومرية (ama-gi) "الحرية"، في إشارة إلى تحرير المواطنين من الأعباء الجائرة مما يجعل من هذا الملك رمزا مبكرا لفكرة العدالة الاجتماعية و اللإصلاح المدني في التأريخ.

Abstract

URU-kagina, the last king of the first dynasty of Lagash, is considered one of the most powerful Sumerian rulers during the Early Dynastic IIIb or Pre-Sargonic Period (2500–2350 BCE) in southern Mesopotamia, He is also recognized as the author of the earliest known text on economic and social reform, regarded as one of the oldest examples of legal and social regulations in history, Records of his reforms appear in five different versions ,varying in content and historical context, preserved on around ten inscriptions—mostly on clay cones or oval-shaped clay tablets, In terms of information they all complement each other, Urukagina worked to restore freedom to citizens who had suffered various forms of oppression and injustice, returning radical reforms in the structure of the state and society. his reform text contains the earliest known written use of the Sumerian word (ama-gi) "Freedom referring to the liberation of citizens from unjust burdens, this made him an early symbol of social justice and civil reform in .history

Keywords: Uru-Kagin, Reformation, ,Legal, Text

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٧/٢٠
پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٩/٧

پێوەرەکانی پۆلێنکردنی ستراتیژیی گوتار

م. ی. عدنان حمدامین یونس
بەشی کوردی
کۆلیژی زمان
زانکۆی سەلاحەدین
adnanshekhani2@gmail.com

پ. د. عبدالله حسین رسول
بەشی کوردی
کۆلیژ زمان
زانکۆی سەلاحەیدن
abdulla.raswl@su.edu.krd

پوختە

ئەم توێژینەوەیە باسی ئەو پێوەرانە دەکات کە نێرەری گوتار دەبێت لە دارشتنی ستراتیژییەکانی گوتاردا ڕەچاویان بکات. پێوەرەکان سێ پێوەری سەرەکین: پێوەری کۆمەڵایەتی، پێوەری زمانی و پێوەری ئامانجی گوتار. نێرەر هەر ستراتیژییەک هەڵبژێرێت؛ دەبێت ئەم پێوەرانە لەبەرچاو بگرێت، بۆ ئەوەی گوتارەکەی ئامانجەکانی بە باشی بپێکێت. بەشی یەکەم: لە پێوەری کۆمەڵایەتیدا باس لە بیردۆزە نوێیەکانی شێوازی گەیاندن و پەیوەندیی گوتار کراوە. لەم بارەیەوە بۆچوونەکانی پاول گرایس، ڕۆبین لاکۆف، جیوفری لیچ، پێنیلۆپ براون و ستێیگن لیڤنسۆن باس کراون، کە سنوور و شێوازی پەیوەندیی نێوان هەردوو لایەنی گوتار دەستنیشان دەکەن. بەشی دووەم: باس لە پێوەری شێوەی گوتار دەکات، کە چ کاریگەرییەکی لە سەر هەڵبژاردنی ستراتیژیی گونجاو بۆ گوتار هەیە. ئەو ئاستانەی زمان کە نێرەر دەبێت بیانکاتە بنەما بۆ دارشتنی ستراتیژییەکەی؛ باس کراون، وەک: ئاستەکانی وشەسازی، ڕۆنان، واتا، ئاستی دەنگی و ئاوازە. بەشی سێیەم: پێوەری ئامانجی گوتار، کە دەبێت نێرەر ئامانجێکی ڕوونی لە گوتارەکەیدا هەبێت، چونکە ئامانج کاریگەریی زۆری هەیە، ستراتیژییەکانیش بۆ ئەوەن کە گوتار بە سەرکەوتوویی ئامانجەکانی بپێکێت.

کلیلەوشە: گوتار، ستراتیژییەکانی گوتار، پێوەرەکانی ستراتیژی، بنەماکانی ڕێزداری، ئامانجەکانی گوتار

پێشەکی

ستراتیژییەکانی گوتار یەکێکە لە بابەتە گرنگ و سەردەمییەکان، ئامادەکردن، یان پێشکەشکردنی گوتار. بە بێ بوونی ستراتیژیی دیاریکراو، نێرەر ناتوانێت مەبەستەکانی بگەیەنێتە وەرگر. جۆری ستراتیژییەکە دەوەستێتە سەر رەوتی رووداوی گوتار. ستراتیژییەکان جۆراوجۆن، لەوانە: ستراتیژییەکانی ئاراستەکردن، ئاماژەپێکردن، هاوسۆزی، ڕازیکردن و... لە هەڵبژاردنی هەر ستراتیژییەتێکدا نێرەر دەبێت رەچاوی ڕەهەندە کۆمەڵایەتی، زمانییەکان و ئامانجی گوتار بکات کە دەبنە پێوەری هەڵبژاردنی ستراتیژییەکان. ئەم توێژینەوەیە لە سنووری دارشتنی ستراتیژیی گوتاردایە، نموونەکانیش لە چوارچێوەی دیالێکتی ناوەڕاستدان. گرنگیی دارشتنی ستراتیژیی گوتار روون دەکاتەوە، ئەو پێوەرانە دەخاتە روو کە پێویستن بۆ پەیرەوکردنی هەر ستراتیژییەکی گوتار. ئامانجەکەی بەرچاوڕوونی و زانیاریبەخشینە بە نێرەری گوتار، بۆ ئەوەی ئەو ڕەهەندانەی لە دەوروبەری گوتاردا پێویستن؛ لەبەرچاو بگیرێن. توێژینەوەکە لە ژێر ڕۆشنایی ڕێبازی "پەسنی شیکاری"دا ئەنجام دراوە، ئەو بنەمایانە خراونەتە روو کە لە پەیوەندیی نێوان هەردوو لایەنی گوتاردا پێویستن. جگە لە پێشەکی و ئەنجام، توێژینەوەکە لە سێ بەش پێک هاتووە، بەشی یەکەم پێوەرە کۆمەڵایەتییەکانی هەڵبژاردنی ستراتیژیی گوتارە. لە بەشی دووەمدا پێوەرە زمانییەکان باس کراون. لە بەشی سێیەمدا پێوەری ئامانجی گوتار باس کراوە. مەبەست لە پێوەرەکانی دارشتنی ستراتیژییەکانی گوتار، نواندنی ستراتیژیی کردەوەی مرۆڤە، واتە: رەفتاری ئاراستەکراو، مەبەستدار، هۆشیارانە و کۆنترۆڵکراو. ئاماژەیە بۆ گۆڕانکاری لە جیهاندا.

ستراتیژییەکان ئەم گۆڕانکارییانە دەهێننە ئارا، یان ڕێگری لە ڕوودانیان دەکەن. واتە ڕێگەی تایبەتن بۆ گۆڕینی بارودۆخی کردەکان، لە حاڵەتێکدا بۆ حاڵەتێکی تر. لە بەرانبەردا کردارەکان لەلایەن زانیاریيە مەعریفییەکانەوە کۆنترۆڵ دەکرێن، وەک: ئامانج و ئارەزووە بنەڕەتییەکان، خواستەکان و بڕیارەکان بۆ دۆخی کۆتایی وەک ئەوەی بکەر مەبەستیەتی(Van Dijk, Kintch١٩٨٣:٦٥) بۆ دارشتنی هەر ستراتیژییەکی گوتار، دەبێت ئەم پێوەرانەی خوارەوە ڕەچاو بکرێن:

- پێوەری کۆمەڵایەتی، واتە پەیوەندیی نێوان بەشداربووان.
- پێوەری زمانی، واتە شێوەی گوتار لە گەیاندنی مەبەستەکانی نێرەر بە ڕاستەوخۆ یان ئاماژەکردن.
- پێوەری ئامانجی گوتار (خیون ٢٠٢٢: ١٨)

١-١. پێوەری پەیوەندیی نێوان هەردوو لایەنی گوتار

لە نێوان تاکەکانی کۆمەڵدا چەندین جۆری پەیوەندی هەن. ئەم پەیوەندییانە لەوانەیە کۆمەڵایەتی، یان پەیوەندیی کارکردن، یان هەر جۆرە پەیوەندییەکی تر بن. پێشوەختە کار لە بەرهەمهێنانی گوتاردا دەکەن و دەبن بە توخمە کاریگەرەکانی ڕەوتی گوتار. واتە هەموو پەیوەندیکردنێک دەکەوێتە ژێر دەسەڵاتی ڕەوتەوە. ڕەوتیش بریتی دەبێت لە جۆری پەیوەندیی نێوان تاکەکان: "بێگانەن، هاوڕێن، هاوپیشەن، کوڕ و باوکن..." بەمەش پەیوەندییەکانی دەرەوە و ناوەوەی ڕەوتی گوتار دیار دەکەون. پەیوەندیی ناوەوە: دەوەستێتە سەر کاتی ڕووداو و چۆنێتیی کارلێککردنی بەشداربووان. پەیوەندیی دەرەوە، بریتییە لە: زانیاریی پێشوەختەی هەر لایەنێکی گوتار لە سەر لایەنەکەی تر و هەڵسەنگاندنی

بارودۆخ (condition). لە هەموو بارودۆخێکیشدا نێرەر پێویستی بە ستراتیژیی تایبەت دەبێت، بۆ ئەوەی گونجانێک لە نێوان بەشداربووان و ڕەوت و باری بەرهەمهێنانی گوتاردا دروست بکات (خطابی ١٩٩١: ٣٠٢). پەیوەندیی نێوان بەشداربووانی گوتار لە سەر دوو ئاست دەوەستێت:

ئـ ئاستی پەیوەندیی ئاسۆیی: ئەم پەیوەندییە چەند تایبەتمەندییەکی هەیە، لەوانە: ئایین: موسوڵمان، مەسیحی، جوولەکە و... ڕەگەز: نێر، مێ... تەمەن: منداڵ، گەورە، پیر و... پیشە: مامۆستا، قوتابی، ئەفسەر، کرێکار و... نەتەوە: کورد، عەرەب، فارس و... هەروەها چەندین پەیوەندیی تر دەگرێتەوە، وەک: باری کۆمەڵایەتی، پەیوەندیی سۆزداری، هەژار و دەوڵەمەند و...

ب. ئاستی پەیوەندیی ستوونی: ئەم جۆرە پەیوەندییە لە پلە کۆمەڵایەتییەکانی ناو کۆمەڵگەدا بەدیار دەکەوێت، پلەبەندی دەداتە تاکەکان، بە جۆرێک هەریەکە لە بەشداربووانی گوتار سەر بە پلەیەکن، چ پلەی کۆمەڵایەتی بێت، یان پلەی پیشەیی. دەبێت نێرەری گوتار ئەم ڕاستییە لە بارەی وەرگران و باری گوتارەوە بزانێت، دەبێت بزانێت کێ پلەی لە نێرەر بەرزتر و کێ لە هەمان پلەی نێرەرە و کێ پلەی نزمترە؟ (مطروش ٢٠١٩: ٤٣)

پەیوەندییەکان دابڕاو نین. دەکرێت لە هەر چوارچێوەیەکی پەیوەندیکردن (communication) دا هەردوو جۆری پەیوەندییەکە تێکەڵاو بن. لەوانەیە نێرەر لە پلەیەکی کۆمەڵایەتیی تایبەتدا بێت، لەگەڵ وەرگردا هەمان ئایین یان پیشەیان هەبێت، یان جیاواز بن، چونکە جۆری پەیوەندییەکان بەناو یەکدا چوون و لە نێوان پلە کۆمەڵایەتییە نزم و بەرزەکاندا ڕیزبەندییەک پلەی بەیەکەوەبەستراو هەن کە تۆڕی کۆمەڵایەتی پێک دەهێنن. بۆیە: هەریەکە لە بەشداربووانی گوتار دەکەوێتە پلەیەک و لەوانەیە ڕیزبەندییەکی نزمتر، یان بەرزتر، یان لەگەڵ لایەنەکەی تری گوتاردا هاوتای هەبێت. ئەم پەیوەندییانە نێرەر هان دەدەن بۆ داڕشتنی ستراتیژییەکی گونجاو، لە ڕووی زمان و ڕەوت و باری بەرهەمهێنانەوە. بە فەرامۆشکردنی هەریەک لە پەیوەندییەکان، جۆری پەیوەندیی نێوان نێرەر و وەرگریش دەگۆڕێت، لەوانەیە گوتارەکەی بچێتە چوارچێوەی بەکارهێنانی هێز، یان سەپاندنی دەسەڵاتەوە (الشهری ٢٠٠٤: ٨٩).

لە توێژینەوە نوێیەکانی زمانەوانیدا، بۆ داڕشتنی ستراتیژیی گوتار و ئاخاوتن، توێژەران هەوڵیان داوە شێوەی پەیوەندیی نێوان نێرەر و وەرگر لە یاساکانی گوتاردا جێگیر بکەن. سەرەڕای جۆراوجۆری و جیاوازیی توێژینەوەکان، زۆربەیان لە ژێر دیاردەی "ڕێزداری" (التأدب)دا جێگەیان دەبێتەوە. هەندێکیان لە گوتاردا ڕۆڵێکی گرنگیان بە یاساکان داوە، وەک: "لاکۆف". هەندێکی تر مەرجی یەکەمی بەرهەمهێنانی گوتاریان پێ دا، وەک: "لیچ". لەلای "براون و لیڤنسۆن" لە ڕێگەی هەندێک هێمای زمانی شێوەیەکی گشتییان پێ دراوە. ئەوەی هەموو ئەم توێژینەوانە کۆ دەکاتەوە، ئەوەیە کە خاڵی دەستپێکی هەموویان بنەماکانی هاریکاریی "گرایس"ە (راموس ٢٠١٤: ٨٤).

١- ٢. بنەماکانی هاریکاریی گرایس

گرایس گەیشتە ئەو بڕوایەی پێویستە سنوورێکی ژیربێژی (Logic) بۆ ئاخێوەر دابنرێت کە گوتارەکەی ڕێک بخات، بۆ ئەوەی پرۆسەی ئاخاوتنەکە سەرکەوتوو بێت، بۆ ئەمەش چوار بنەمای بۆ ئاخاوتن داناوە. بنەماکان وەک چەند یاسایەکی ئاخاوتن ڕۆڵی گرنگیان هەیە

بۆ لێکدانەوەی ئاخاوتن و شیکردنەوەی گوتار. گرایس خۆی دان بەوەدا دەنێت کە ئەم بنەمایانە بنەمای کۆتایی نین، لەوانەیە بنەمای تر هەبێت وەک بنەمای: ڕەوشتی، کۆمەڵایەتی، زمانەوانی و جوانکاری. لەگەڵ ئەوەشدا بنەماکان بنەمای گرنگن. بە دارشتنی ئەم بنەمایانە، گرایس دەرگای ئەوەی کردەوە کە دەکرێت بنەماکان زیاد بکرێن یان ڕێک بخرێنەوە (Grice, ١٩٨٩: ٢٧).

لە شیکردنەوەی ئاخاوتندا گرایس ئەوە دەکاتە دەستپێک کە قسەکەران لە گفتوگۆکانی ڕۆژانەدا پشت بە ڕەوشتی هاریکاری دەبەستن، ژیانی هەماهەنگیی ناو کۆمەڵگەش ئەو بنەمایە دەسەپێنێت. گرایس ئاماژە بەوە دەکات کە گفتوگۆ کردەیەکی هاریکارییە، هەر بەشداربوویەک تا ڕادەیەک لە مەبەستێک یان مەبەستەکانی بەرانبەر تێدەگات. بە شێوەیەکی پەسەند ئاخێوەران هێڵی هاوبەشی پەیوەندیکردن دروست دەکەن و چارەسەری ئەو بابەتانە دەکەن کە بەلایانەوە گرنگە. ئەگەر ئەم هێڵە هاوبەشە بپچڕێت، گتفوگۆ کۆتایی دێت ,Bach) Harnish١٩٧٩:١٠٤)

کەواتە گرایس لە بنەمای هاریکاریدا لێپێچینەوە لەوە دەکات کە ڕاستیی پەیوەندی دەکەوێتە ژێر ڕکێفی چەند بنەمایەکی کۆمەڵایەتییەوە کە چالاکیی گشتگیریان هەیە. بۆیە گرایس بڕیار دەدات کە چەند یاسایەکی ئاوەزی (mental) هەن؛ جێبەجێکردنیان لە هەر کردەیەکی پەیوەندیکردندا پێویستە. بەمە گرایس هەوڵ دەدات کە بۆچوونە نەریتییەکانی ئۆستن پەیوەست بە مەرجەکانی خاوەنداریی گوتار؛ شی بکاتەوە و ڕاست بکاتەوە. ئەم ڕاستکردنەوەیەی "کردەی قسەیی"، لە ڕەوتێکی تایبەتدا بەو یاسایانەوە دەبەستێتەوە کە دەست بەسەر گوتارێکی زارەکیدا دەگرن. هەر ڕەفتارێکی هاریکاریی مرۆییش بەرەو ئامانجێک ئاڕاستە دەکرێت (Grice ١٩٨٩:٤٥)

بنەماکانی هاریکاریی گرایس بۆ زنجیرەیەک لقی لاوەکی دابەش دەبێت، کە پێویستە ئاخێوەران پەیڕەوی بکەن ئەگەر بیانەوێت گوتارەکانیان کاریگەریی هەبێت. ئەم یاسایانە بۆ بەهێزکردنی ڕەوشتی هاریکاریی نێوان نێرەر و وەرگر بە ستراتیژییەکانی هاریکاری دادەنرێن و یاساکان دەبن بە پلانی پێشوەختە بۆ نێرەر.

١-٢-١. یاساکانی ئاخاوتن

گرایس بنەماکانی بە شێوەی فەرماندان داڕشتووە، ئەم شێوە فەرماندانە لە کەسێکی دیاریکراوەوە بۆ کەسی بەرانبەری نییە، بەڵکوو ئاڕاستەی هەموو کۆمەڵگە و قسەکەران کراوە. شیلتۆن Chilton١٩٨٧) پێی وایە دیار نییە کێ فەرمان بە کێ دەکات و کێ ئەو یاسایانە دەسەپێنێت، بەڵکوو تایبەتمەندییە کۆمەڵایەتییەکان و ژینگەی پەیوەندیکردن ئەو بنەمایانە بەسەر قسەکەراندا دەسەپێنن (راموس، ٢٠١٤: ٨٣).

١-٢-١-١. بنەمای چەندێتی (maxim of quantity)

ئـ با قسەکانت ئەوەندە بن کە وەرگر پێویستیەتی.
ب. با زانیارییەکانت لە بری پێویست زیاتر نەبن.

گرایس پێی وایە بەشی دووەم ئەوە دەگرێتەوە کە هەندێک زانیاری هەن پێویست ناکات هەموویان بگوترێن، بۆ ئەوەی گوێگر بیر بکاتەوە و خۆی ئەنجامێک بەدەست بهێنێت. لەوەشدا ئاماژە بە ئەنجامی هەندێک چیرۆک و گێڕانەوە دەکات کە دەبێت وەرگر خۆی ئەنجامەکە هەڵبهێنجێت. هەروەها هەندێک هۆکاری تر هەن، وەک: گوتنە تابۆکان، هەندێک هەواڵ کە نابێت هەموو کەس

وردەکاریی بزانێت، هەندێک یاسای ڕەوشتی و کۆمەڵایەتی هەن کە دەبێت قسەکەر لەبەرچاویان بگرێت، ناکرێت لە هەموو بارودۆخێکدا بگوترێن (راموس ٢٠١٤: ٨٩).

١-٢-١-٢. بنەمای چۆنێتی (maxim of quality)

هەوڵ بدە کە گوتنەکانت ڕاست بن:

ئـ ئەوە مەڵێ کە وا دەزانیت هەڵەیە.

ب. ئەوە مەڵێ کە ناتوانیت بیسەلمێنیت.

بە پێی ئەم بنەمایە، شاردنەوەی ڕاستییەک بە درۆ دادەنرێت. لە دۆخی یەکەمدا لەوانەیە لە چەندێتیی هەواڵدا ڕووبەڕووی کێشەیەک ببینەوە، نەک چۆنێتییەکەی. درۆی بەمەبەست پێشێلکردنی بنەمای چۆنێتییە، چەندین هۆکار هەن کە درۆی تێدا دەکرێت، وەک: ئارەزووی قسەکەر، کە نایەوێت زانیارییەکان بە وردی و ڕوونی بگەیەنێت.

١-٢-١-٣. پەیوەندیدار بە (Be relevant)

ئـ زانیارییەکانت پەیوەندیدار بن.

ب. لە دەربڕینە تەمومژاوییەکان دوور بکەوە.

گرایس پێی وایە ئەم بنەمایە گرنگیی کەمترە لە بنەماکانی تر، چونکە زیاتر پەیوەستە بەوەی چۆن گوتن دەردەبڕدرێت نەک چی دەگوترێت. گرنگی لە بنەمای چۆنێتی کەمترە، چونکە بنەماکە باس لە چۆنێتیی گوتن دەکات. لیچ پێی وایە هۆکارەکە ئەوەیە بنەمای شێواز سەر بە بنەمای هاریکاری نییە و زیاتر سەر بە ڕەوانبێژیی دەقە (Grice ١٩٨٩:٢٧).

١-٢-١-٤. گونجان (manner)

ئـ پابەند بە بەوەی گوتنەکانت گونجاو بن.

ب. ئەوە بڵێ کە سەرنجی گوێگر ڕابکێشێت، ئەوە بڵێ کە بەلایەوە گرنگە.

گرایس دان بەوەدا دەنێت کە پەیڕەوکردنی ئەم بنەمایە گەلێک کێشەی گوتن بزر دەکات. "گاردار" پێي وایە هیچ هەوڵێک بۆ جێبەجێکردنی بیردۆزی واتایی لە سەر ئەم چەمکە سەرنەکەوتووە، بۆ ئەوەی وەک نموونەیەک لە مەبەستزانی (pragmatic) بەکار بێت (راموس ٢٠١٤: ٩٣). بە پێچەوانەی ئەم بۆچوونەوە، چەمکی گونجان لە هەشتاکانی سەدەی ڕابردوو و سەرەتای نەوەدەکاندا لەلایەن توێژەرانی مەبەستزانییەوە گرنگیی زۆری پێ درا، بە تایبەتی "سپێربر و ویلسۆن‘‘، کە هەوڵیان دا هەموو بنەماکانی گرایس لە بیردۆزی گونجاندا کۆ بکەنەوە، لە چوارچێوەیەکی جیاوازدا، کە بریتی بوو لە چوارچێوەی دەروونناسیی کۆزانینی (Cognitive Psychology). لە جیاتیی بنەما کۆمەڵایەتییەکان، کە گرایس پەیڕەوی دەکرد. گرنگیی بنەمای گونجان لەوەدایە بۆ لێکدانەوەی هەندێک گوتن بەکار دێت، کە هیچ پەیوەندیی بە دەربڕینەکەوە نییە (راموس ٢٠١٤: ٩٤).

١. – کاتژمێر چەندە؟

+ شەمەندەفەرەکە تێپەڕی.

١-٣. بنەمای ڕێزداری

لاکۆف پێی وایە بۆ خوێندنەوەی ڕەوتی گوتار، بارە کۆمەڵایەتییەکان و بارە ئاڵۆزەکان، ڕستەکان و دەربڕینەکان ڕەنگدانەوەی ئاڕاستەی نێرەر دەنوێنن. بە تایبەتی پێشبینییەکانی لە بارەی ئەو کەسانەی مامەڵەیان لەگەڵدا دەکات. هەستیان چۆنە؟ پایەی کۆمەڵایەتییان چییە؟ پایەی خۆی بەرانبەر وەرگران لە چ ئاستێکدایە؟ هەڵوێستی ڕاستەقینەی بەرانبەر دەوروبەری پەیوەندیکردن، ئەو زانیارییانەی کە دەیەوێت بیانگەیەنێت، ئەو بڕیارانەی کە دەیدات، ئەو ئامانجانەی کە لەم کردەی پەیوەندیکردنەدا

دەیەوێت بەدەستیان بهێنێت. ئایا نێرەر دەیەوێت جیاوازیی پلەبەندی لەگەڵ وەرگردا نیشان بدات؟ یان دەیەوێت جیاوازییەکان کاڵ بکاتەوە و خۆی لە وەرگر نزیک بکاتەوە، یان دەیەوێت لە بەردەم وەرگردا مەرایی بکات؟ هەموو ئەمانە ئەنجامێکی گرنگ دەبن بۆ نیشاندانی ناوەرۆکی مەبەستزانیی کردەی قسەییدا، کە لە دیارکردنی جۆری پەیوەندیی نێوان هەردوو لایەنی گوتاردا بەشدارە، واتای تەواو بە گوتار دەدات و مەبەستەکانی نێرەر دیار دەکات (عەبدولڕەحمان ١٩٩٨: ٢٤٢). بۆ نموونە:

٢. بە یارمەتیت پەنجەرەکە دابخە!

ئەم دەربڕینە بە گوتارێکی لاوەکی دادەنرێت، بەو پێیەی نێرەر پلەیەکی هەیە، یان هاوتایە لەگەڵ وەرگر و نزیکایەتییان لە نێواندا نییە. لەم بارەدا "بە یارمەتیت" واتە: من داوات لێ دەکەم ئەم کارەم بۆ بکەیت، هەر چەندە تۆ پابەند نییت کە کارەکە بکەیت. بەڵام ئەگەر نێرەر پلەی بەرزتر بوو، ئەوا واتای "بە یارمەتیت" دەگۆڕێت و دەچێتە چوارچێوەی ڕێزدارییەوە، چونکە نێرەر توانای ئەوەی هەیە وەرگر ناچار بکات، یان فەرمانی بەسەردا بکات بۆ ئەوەی کارەکە ئەنجام بدات. دەربڕینی "بە یارمەتیت" ئەوە دەگەیەنێت کە نێرەر دەیەوێت ڕێزداری بنوێنێت. جیاوازییەکەش ئەوەیە لە هەڵوێستی یەکەمدا وەرگر دەتوانێت داواکارییەکە ڕەت بکاتەوە، بەڵام لە هەڵوێستی دووەمدا باشتر وایە بە بێ هۆکار داواکارییەکە ڕەت نەکاتەوە. بۆ نموونە:

٣. ئۆو، ئێرە زۆر گەرمە!

بۆ ڕەتکردنەوەی داواکارییەکە لە هەڵوێستی یەکەم گونجاوە، بەڵام ڕەنگە بۆ هەڵوێستی دووەم گونجاو نەبێت. لاکۆف دەیەوێت جۆرێک لە لێکچوون لە نێوان یاساکانی ڕستەسازی و لێکدانەوەی مەبەستزانیی گوتاردا دروست بکات، وەک ئەوەی گوتارێک لە ڕووی مەبەستزانییەوە چۆن دارێژراوە؟ تا چ ڕادەیەک لە یاساکانی گوتار لا دەدات؟ بۆیە سێ بواری ڕەفتاری مەبەستزانی بۆ گوتار دیار دەکات: (Lakoff١٩٧٣:٢٩٥).

- گریمانەکانی نێرەر لە بارەی پەیوەندی لەگەڵ وەرگردا.

- بارودۆخی قسەکەر لە جیهانی ڕاستەقینە (real-world)دا کاتێک قسە دەکات.

- تا چ ڕادەیەک نێرەر دەیەوێت یەکێکیان یان هەردووکیان بگۆڕێت، یان پەرەیان پێ بدات؟

لەبەر ڕۆشنایی ئەم ڕەوشتە مەبەستزانییانەدا، لاکۆف دوو ڕێسای بنچینەیی دەهێنێتە ئاراوە کە هەندێک جار هاوکات دەبن و هەندێک جار یەکتر تەواو دەکەن، هەندێک جاریش بە پێی باردۆخ لە ململانێدا دەبن. ئەم دوو ڕێسایە بریتین لە: ڕێساکانی توانستی مەبەستزانی (Rules of Pragmatic Competence).

١. ڕوون بە (Be clear)

٢. بەڕێز بە (Be polite) (Lakoff١٩٧٣: ٢٩٦)

ستراتیژیی نێرەر لە پەیڕەوکردنی هەردوو ڕێسادا بە پێی ئامانج دەگۆڕێت. هەندێک جار دەیەوێت یەکێک لە ڕێساکان لە گوتارەکەیدا زاڵ بێت. هەوڵ دەدات ڕوون بێت کاتێک ئامانجی سەرەکی پەیوەندیی ڕاستەخۆیە لەگەڵ وەرگراندا. بۆیە مەبەستەکان بە ڕوونی دەگەیەنێت، بۆ ئەوەی هەڵەتێگەیشتن لای وەرگران ڕوو نەدات. لە هەمان کاتدا بنەمای ڕێز زیاتر پەیڕەو دەکرێت ئەگەر ئامانجی نێرەر ئەوە بێت کە هەستەکانی بەرانبەر وەرگر دەربڕێت. بۆ نموونە: ئەگەر وەرگر پێگەی کۆمەڵایەتیی لە نێرەر بەرزتر بێت. لەگەڵ ئەوەشدا ڕوونی، گەلێک جار ڕێزیش دەنوێنێت. ئامانجی

گوتار؛ زاڵبوونی یەکێک لە بنەماکان دیار دەکات. لە گوتاری نافەرمی بنەماکانی ڕێزدا زیاتر پێڕەو دەکرێت بۆ پتەوکردنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان. ئەمەش بنەماکانی هاریکاریی گرایس ڕەت ناکاتەوە، بەڵکوو کردوویەتی بە بنچینە بۆ هەردوو بنەماکە. لە پەیوەندییە فەرمییەکانیشدا بنەمای هاریکاری زیاتر پەیڕەو دەکرێت، بە تایبەتی لە گوتاری زانستی و وانەگوتنەوەدا، چونکە ئەم هەڵوێستانە بۆ گوتنی زیادە و هەستبزواندن لەدوای بنەماکانی توانستی مەبەستزانییەوە گونجاو نین. لاکۆف سێ لقی تری لە بنەمای ڕێزدا دارشت، بە ناوی بنەماکانی "ڕێزداری" لە گوتاردا (الشهری، ٢٠٠٤: ١٠٠).

R1. خۆسەپێن مەبە (Don't impose).

R2. بژاردە بدە (Give options).

R3. هەستێکی باش دروست بکە - دۆستانە بە.
(Make A feel good - be friendly.)

هەندێک جار دوو یان زیاتر لەم بنەمایانە پێکەوە جێبەجێ دەکرێن و یەکتری بەهێز دەکەن. دەبێت نێرەر ئەوە بزانێت لە چ بارێکدایە؟ کام بنەما هەڵدەبژێرێت، "R1" یان "R3"، چونکە لەوانەیە یەکێکیان ئەوی تر هەڵبوەشێنێتەوە یان جێگەی بگرێتەوە. بۆ نموونە:

"R١" واتە ستراتیژیی دوورکەوتنە، خۆت لە کاروباری کەسانی تر هەڵمەقورتێنە. داوای مۆڵەت لە کەسی بەرانبەر بکە، پێش ئەوەی لەگەڵیدا بچێتە ناو گفتوگۆیەکی تایبەتەوە. بۆ نموونە:

٤. دەتوانم بپرسم چەند پارەت بۆ ئەو گوڵدانە داوە، بەڕێز؟

"R٢" واتە بژاردەکان لە بەردەم وەرگردا کراوە بن، خۆی بڕیارەکان وەربگرێت، ئەمەش گەلێک جار لەگەڵ "R١" لە یەک نزیک دەبنەوە و شوێنی دەگرێتەوە، ئەگەر "R١" لەگەڵ ڕەوتی گوتاردا نەگونجا. ئەم بنەمایە پێگەی وەرگر بەرز دەنرخێنێت، وەک لایەنێکی گوتار.

٥. ڕات چییە ئەگەر پیاڵە چایەک بخۆینەوە؟

"R٣" واتە ستراتیژی خۆنزیکردنەوە و هاوڕێیەتی، نێرەر هەوڵ دەدات هەستێکی دەروونی وا لای وەرگر دروست بکات کە یەکسانن (ئەگەر هاوڕێیەتییەکی ڕاستەقینە لە نێوان نێرەر و وەرگردا نەبوو)، بە چەند دەربڕینێک خۆی لە وەرگر نزیک دەکاتەوە، وەک: هاوڕێم، برام، یان بە نازناوەکەی بانگی دەکات. ئەمە ئەگەر نێرەر پایەی لە وەرگر بەرزتر بوو، بەڵام ئەگەر پایەی نزمتر بوو، ئەوا گوتارەکەی دەچێتە قاڵبی پاڕانەوەوە یان داواکردنی یەکسانی (Lakoff ١٩٧٣: ٣٠٣).

لاکۆف دەگاتە ئەو ئەنجامەی لە دوو لایەنەوە پەیوەندی لە نێوان بنەماکانی هاریکاری و بنەمای ڕێزدا هەیە:

یەکەم: ڕێککەوتنە، بنەمای "R١" تایبەتە بە ڕێککەوتن، لە میانی بەرهەمهێنانی گوتار بە شێوەی فەرمی کە پێویستە ڕوون بێت، ئەمەش وا دەکات بنەمای هاریکاری بکەوێتە ژێر ئەم بنەمایەوە. بەو پێیەی کە نێرەر کورتترین ڕێگە دەگرێتە بەر بۆ گەیاندنی زانیارییەکانی و کات بەفیڕۆ نادات.

دووەم: ڕێکنەکەوتنە کە خۆی لە بەرهەمهێنانی گوتاردا دەبینێتەوە، بە پێی بنەماکانی "R٢" و "R٣"، کە بە پێشێلکردنی بنەماکانی هاریکاری دادەنرێن (الشهری، ٢٠١٥: ١٤٦).

٤-١. بنەمای ڕوخسار

براون و لیڤنسون (١٩٧٨) گرنگییان بە بنەمای ڕێزداری دا و فراوانیان کرد، پێیان وا بوو بنەماکانی هاریکاریی گرایس بە تەواوی مەرجەکانی کردەی

پەیوەندیکردن ناگەیەنێتە ئامانج، چونکە تەنها چوارچێوەیەکی گشتیی گۆڕینەوەی زانیارین. کارلێکە کاریگەرەکان ئەوانەن کە لە بنەماکان لا دەدەن. لە ڕاستیدا "ڕێزداری" کاتێک دێتە ئاراوە کە نێرەر پشت بە ڕەهەندی پەیوەندیکردن دەبەستێت کە لە سەر بنچینەی لادان بونیاد نراوە. بۆیە ئەم دوو توێژەرە بۆچوونەکانیان لە بارەی ڕێزداری (التأدب)یەوە لە دوو ڕەهەندەوە خستە ڕوو:

ڕەهەندی یەکەم: گرنگییان بە سروشتی "ڕێزداری" و چۆنێتیی کارکردنی لە کردەی پەیوەندیکردن دا.

ڕەهەندی دووەم: کۆمەڵێک ستراتیژیی ڕێزدارییان خستە ڕوو (المیساویم، ٢٠٢١: ٢٤٩).

لای براون لیڤنسون بنەمای ڕێزداری لە سەر سێ چەمکی بنچینەیی دامەزراوە:

١-٤-١. ڕوخسار (Face)

براون و لیڤنسون چەمکی ڕوخساریان لە گۆفمان (١٩٦٧) خواستووە، کە لە فۆلکلۆری ئینگلیزییەوە وەریانگرتووە. ئەویش ڕووبەڕووبوونەوەی نێوان دوو ڕوخسار بە چەمکەکانی شەرمەزاربوون، یان ڕیسوابوون یان لەدەستدانی ئابڕوو دەبەستنەوە. کەواتە ڕوخسار لە ڕووی سۆزدارییەوە بەرهەم هاتووە، دەکرێت لەدەست بدرێت، بپارێزرێت، یان بەهێز بکرێت. دەبێت بەردەوام لە کردەی کارلێکدا گرنگیی پێ بدرێت. بە شێوەیەکی گشتی، لە کارلێک و پەیوەندیدا، بەشداربووانی گوتار هاوکاریی یەکتر دەکەن لە پاراستنی ئابڕووی یەکتردا. ئەم جۆرە هاوکارییە لە سەر بنەمای هەستیاریی پەیوەندیی دوولایەنەی نێوان بەشداربووان بونیاد دەنرێت. واتە پاراستنی ئابڕووی هەر بەشداربوویەک بەندە بە پاراستنی ئابڕووی ئەوانی ترەوە، بۆیە چاوەڕوانیی ئەوە دەکرێت هەر بەشداربوویەک بەرگری لە ئابڕووی خۆی بکات ئەگەر هەڕەشەی لێ کرا. بە شێوەیەکی گشتی لە بەرژەوەندیی هەموو بەشداربوویەکدایە کە ئابڕووی یەکتر بپارێزن (Brown & Levinsin ١٩٧٨: ٦١) بۆ شیکردنەوەی بنەمای ڕێزداری، براون و لیڤنسون دوو ڕوخسار جیا دەکەنەوە:

ڕوخساری ئەرێنی (positive face): وێنەیەکی ئەرێنییە کە هەر کەسێک لە بارەی خۆیەوە هەیەتی، ویستی هەر تاکێکە بۆ ئەوەی ئارەزووەکانی لەلای ئەوانی تر ڕێزیان لێ بگیرێت.

ڕوخساری نەرێنی (negative face): ویستی هەر تاکێکە بۆ خۆگەورەگرتن و پاراستنی دەسەڵات و بەرژەوەندییە کەسییەکانی، کە ئارەزووەکانی لەلایەن ئەوانی ترەوە لەمپەریان بۆ دروست نەکرێت.

ڕوخساری ئەرێنی دەبێت پەسەند و خۆشەویست بێت، ئارەزووی هاوبەشیی لەگەڵ ئەوانی تردا هەبێت، بەڵام ڕوخساری نەرێنی دەبێت سەربەخۆ و دابڕاو بێت، فەرمان لە کەسانی تر وەرنەگرێت، چونکە چەمکی ڕوخسار بە پاراستنی ئابڕووی وەرگر بەستراوەتەوە. لە کردەی پەیوەندیکردن و کارلێککردندا، هەموو کەسێک هەوڵ دەدات لە میانەی چەمکی ڕوخساردا، بە هەردوو ڕووی ئەرێنی و نەرێنی، بە پشتبەستن بە دووریی کۆمەڵایەتیی نێوان بەشداربووان، یان سروشتی پەیوەندیی نێوانیان، وێنەی خودی خۆی نیشان بدات. هەر چەندە پەیوەندییەکە بەهێز بێت، دووریی نێوانیان کەم دەبێتەوە و ڕوخسار ئەرێنی دەبێت. بە پێچەوانەوە، چەندی دووریی نێوان بەشداربووان فراوان بێت، پەیوەندییەکە فەرمی دەبێت و ڕوخسار نەرێنی دەبێت (المیساوی ٢٠٢١: ٢٥٠).

١-٤-٢. ئەو كردارانەی هەڕەشەن بۆ ڕوخسار FTA (Face Threaten Actions)

براون و لیڤنسون چوار جۆر كردار دیاری دەكەن، كە هەڕەشەن بۆ سەر ڕوخسار:

١. ئەو كردارانەی هەڕەشەن بۆ ڕوخساری ئەرێنیی وەرگر، وەك: ڕەخنە، تاوانباركردن، یان ڕیسواكردن، بە شێوەیەك كە وێنە گشتییەكەی بشێوێنێت.

٢. ئەو كردارانەی هەڕەشەن بۆ ڕوخساری نەرێنیی وەرگر، وەك: فەرماندان، داواكاری، یان هەر كەسێك پێشێلی سەروەری و شكۆمەندی بكات، سەربەخۆیی بخاتە ژێر مەترسییەوە.

٣. ئەو كردارانەی هەڕەشەن بۆ ڕوخساری ئەرێنیی نێرەر، وەك: ڕەخنەلەخۆگرتن، دانپێدانان، داوای لێبوردن.

٤. ئەو كردارانەی هەڕەشەن بۆ ڕوخساری نەرێنیی نێرەر، وەك: ئەو پێشنیار و بەڵێنانەی كە خۆی دەیاندا و پێویستیان بە تەرخانكردنی كات و كەلوپەل هەیە (المیساوی، ٢٠٢١: ٢٥٠).

١-٤-٣. ستراتیژییەكانی ڕێزداری (Politeness strategies)

بۆ خۆپاراستن لەو كرادارانەی دەبنە هەڕەشە لە سەر ڕوخسار، براون و لیڤنسون چەند ستراتیژییەكی گونجاویان بۆ كردەی پەیوەندی و كارلێك پێشنیار كردووە، بۆ ئەوەی ئابڕووی هیچ لایەنێك نەكەوێتە ژێر هەڕەشە، یان ڕێژەی هەڕەشەكە كەم بكرێتەوە، چونكە هەر بكەرێكی ژیر هەوڵ دەدات خۆی لەو كردارانە دوور بگرێت كە ئابڕوو دەتكێنن. بۆیە پەیڕەوی ستراتیژییەكی دیاركراو دەكات، ستراتیژییەكان بۆ پێنج پلە پۆلێن كراون كە پلیكانەی ڕێژەی ڕێزداری دەنوێنن. نێرەر گوتارەكەی بە پێی یەكێك لەم ستراتیژییانە بەرهەم دەهێنێت، بە گوێرەی باروودۆخ تەنها یەكێك لەم ستراتیژییانە هەڵدەبژێرێت، لەمەشدا ڕەچاوی سێ گۆڕاوی دەوروبەر (circumference) دەكات:

١. ڕەهەندی كۆمەڵایەتیی نێوان نێرەر و وەرگر (پەیوەندیی هاوتایی) (symmetric relation)

٢. ڕەهەندی دەسەڵات لە نێوان هەردوو لادا (پەیوەندیی ناهاوتایی) (assymmetric relation)

٣. ئەو كۆتوبەندانەی كولتووریكی دیاركراو بەسەر نێرەردا دەسەپێنن (Cultural dimension)

هەریەك لەم ڕەهەندانە بە گۆڕاو دادەنرێت، بە پێی گۆڕان و جۆراوجۆریی دەوروبەر، چونكە پەیوەندیی كۆمەڵایەتی، دووری و نزیكایەتی و پەیوەندیی دەسەڵاتیش بە پێی پلەبەندی دەگۆڕێن. هەر كات و شوێنێكیش كۆتوبەندی دیاركراوی خۆی هەیە. هەر یەكێك لەم سێ گۆڕاوە سەرەكییانە بەشدار دەبن، بۆ ئەوەی نێرەر ستراتیژییەكی گونجاو بۆ گوتارەكەی دیار بكات و بتوانێت ئابڕووی خۆی و وەرگر بپارێزێت. دیاركردنی ئەم ستراتیژییانە لە میانەی كردەیەكی هزریدا ئەنجام دەدرێت كە لە سەر توانستی مەبەستزانیی نێرەر دەوەستێت، بۆ ئەوەی بتوانێت هاوسەنگییەك لە نێوان گۆڕاوەكاندا دروست بكات (van dijk, ١٩٩٧: ٥٢).

بڕوانە هێڵكاریی ژمارە (١)

١-٤-٣-١. ستراتیژیی ڕاشكاوی (Explicit strategy)

ستراتیژیی ڕاشكاوی، واتە بە شێوەیەكی ڕاستەوخۆ، بە بێ بەكارهێنانی هیچ گوتنێك كە هەڕەشەی سەر ڕوخساری وەرگر كەم بكاتەوە، چونكە نێرەر پێی وایە گوتارەكەی هەڕەشە لە ڕوخساری وەرگر ناكات، ئەگەر هەشبێت زۆر

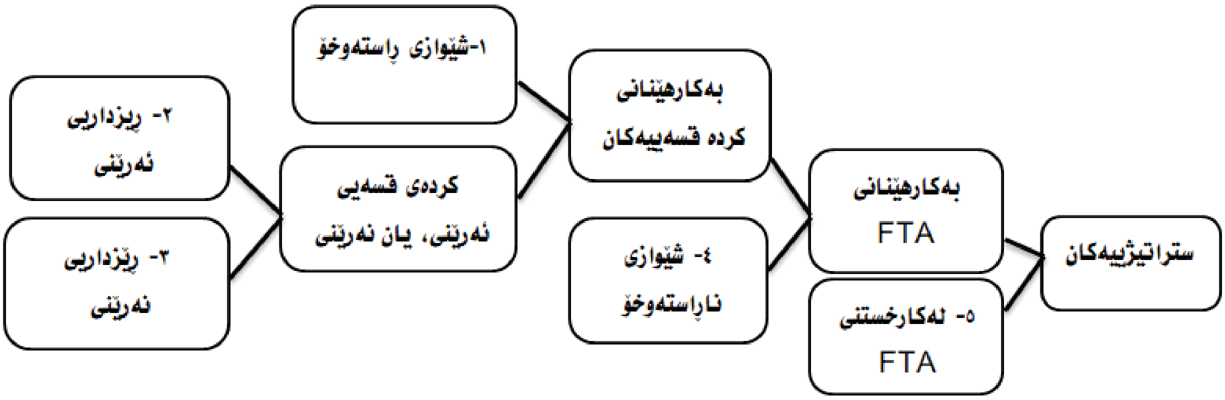

هێڵکاریی ژمارە (١) (Brown & Levinsin1978: 69)

کەم و لاوازە، بۆیە نێرەر لە ئەنجام ناترسێت و گوتارەکەی ڕوون و ڕاستەوخۆیە. ئەم ستراتیژییە لەگەڵ بنەمای هاریکاریی گرایس و بنەمای یەکەمی لاکۆفدا یەک دەگرێتەوە (الشهری، ٢٠١٥: ١٥١). بۆ نموونە:

٦. برا لە خوشک و زاوکەی دەپرسێت. ئێوە کێشەتان چییە؟

١-٤-٣-٢. ستراتیژیی ڕێزداریی ئەرێنی

ستراتیژیی ڕێزداریی ئەرێنی، پێداویستییە ئەرێنییەکانی ڕوخساری قسەکەر بەهێز دەکەن، بە ئامرازەکانی وەک: چاودێریی گوێگر، جەختکردنەوە لە سەر ئاڵوگۆڕ، نیشاندانی بیروبۆچوونێکی هاوبەش و نیشاندانی گەشبینی. بۆ نموونە: گرنگیدان بە ئارەزوو و پێداویستییەکانی گوێگر؛ ستراتیژییەکی ئەرێنییە، کە دەکرێت بۆ پێشەکیی داواکاری و کەمکردنەوەی ڕێژەی فەرماندان بەکار بهێنرێت. بۆ نموونە: سەرتاشێک ئەم گوتنە ئاراستەی کڕیارێکی دەکات، کە چاویلکەی لەچاو کردووە:

٧. با چاویلکەکەمان دابکەنین!

ستراتیژییەکانی تری ڕێزداریی ئەرێنی بریتین لە بەکارهێنانی زمانی بازاڕی، نوکتە، خۆشەویستی و نازناو، خۆنزیککردنەوە و خۆهاوتاکردن و... (Van Dijk١٩٩٧: ٥١)

١-٤-٣-٣. ستراتیژیی ڕێزداریی نەرێنی (Negative Politeness Strategies)

ئەم ستراتیژییە بۆ پاراستنی ڕوخساری نەرێنیی وەرگر ئاراستە دەکرێ. واتە ئازادبوونی وەرگر لە سەپاندن، بە پرسیارکردن لە بارەی هاریکاری و پێدانی بژاردە و سەربەستبوونی لە کردن، یان نەکردنی کارێک، کە لە ئەنجامی هەڵوێستێکی ڕەشبینانەوە پەیدا بووە. پێشکەشنەکردنی داواکاری بە شێوەیەکی ڕاستەخۆ. وەک:

٨. ئایا دەتوانیت ئەم لاپەڕەیەم بۆ بخوێنیتەوە؟

نێرەر بژاردەی ئەوە دەدات بە وەرگر کە داواکارییەکە ڕەت بکاتەوە، بەمەش ڕووی ئەرێنیی خۆی دەپارێزێت و لە هەمان کاتدا بە پرسیارکردن ڕوخساری نەرێنیی وەرگر بەهێز دەکات. گریمانەی ئەوەش دەکات کە ڕەنگە وەرگر گوێڕایەڵ نەبێت. بەگشتی ستراتیژییەکانی تری ڕێزداری نەرێنی

بریتین لە پاراستنی ڕوخسار و کەمکردنەوەی سەپاندن بەسەر وەرگردا، هەروەها هەندێک دەستەواژەی ڕێزداری بەکار بێت.

٩. ئەگەر زانیاریتان هەبێت، ئایا کاروان لێرە بوو؟

١٠. لەوانەیە خاوەنشکۆ حەز بکات... (Van Dijk١٩٩٧:٥٢)

١-٤-٣-٤. ستراتیژی بەشدارینەکردن (Opting out Strategy)

بەشدارینەکردن یان بێدەنگی، ئەم ستراتیژییە بۆ کاتێکە ئەگەر مەترسییەکە زۆر گەورە بێت. نێرەر بڕیار دەدات هیچ شتێک نەڵێت. بۆ نموونە: گلەییکردن لە دراوسێیەک سەبارەت بە دەنگی ئەو مۆسیقایەی کە لە کاتژمێرە ناوەختەکاندا لە ماڵەکەیەوە دێت، پێویستە ڕەچاوی ئەوە بکرێت کە مەترسیی پچڕانی پەیوەندیی دۆستانە هەیە، لە ڕێگەی هەڕەشە بۆ سەر ڕوخساری ئەرێنیی وەرگر.

١-٤-٣-٥. ستراتیژی ئاماژەپێکردن (Off record strategy)

لەم ستراتیژییەدا دەرفەتی زۆر بە وەرگر دەدرێت، کە بە ئارەزووی خۆی گوتارەکە لێک بداتەوە. لە هەمان کاتدا نێرەر دەرفەتی ئەوەی هەیە کە نکوڵی لە گوتنەکەی بکات ئەگەر وەک داواکاری لێک بدرایەوە. واتە گوتارەکەی ناڕاستەوخۆ و گشتییە، بە جیاوازیی باروودۆخ مەبەستەکەی دەگۆڕێت. بۆ نموونە:

١١. ئێرە هەندێک ساردە.

نێرەر خۆی دەپارێزێت ئەگەر گوتنەکەی بووە هەڕەشە لە سەری، لە هەمان کاتدا کەس ناتوانێت لێپێچینەوەی لەگەڵدا بکات، چونکە ڕاستەوخۆ هیچ داواکارییەکی پێشکەش نەکردووە (Brown & Levinsin١٩٧٨: ٦٩)

١- ٥. بنەمای ڕێزداریی باڵا

لای لیچ (Leech)؛ خود خۆی دەبێتە ئەو تەوەرەی کە گوتاری ئاڕاستە دەکرێت. واتە بنەمای ڕێزداریی ڕەوشت و ئاکارە جیاوازەکانی نێرەر و وەرگر دەگرێتەوە. لیچ لە بنەماکانی هاریکاریی گرایس دەست پێ دەکات، گرنگییەکانی دیار دەکات و ڕەخنەشیان لێ دەگرێت. گرنگییەکەی لەوەدایە کە بنەمای هاریکاریی بنچینەیی پێویستە بۆ ئاڕاستەکردنی هەردوو لایەنی گوتار، لەبەرئەوەی مەبەستی نێرەر و واتای دەربڕاو بەیەکەوە دەبەستێتەوە. کەموکورتییەکانی لەوەدایە ڕۆڵی تەنها لە ڕێکخستنی پەیوەندی و ئاستی پێڕاگەیاندن (تبلیغ)ی گوتاردایە، بنەما مەبەستزانییە کۆمەڵایەتی و دەروونییەکان فەرامۆش دەکات. بنەماکانیش بۆ هەموو کۆمەڵگەیەک گشتگیر ناکرێن (Leech١٩٨٣:٦٧).

لیچ بۆ پڕکردنەوەی کەلەبەرەکانی بنەمای هاریکاری، بۆ ئەوەی بنەماکە ببێتە بەشێکی پێوستی گوتار، پێشنیازی دارشتنی بنەمای ڕێزداری دەکات، لە ڕێگەی بەکارهێنانی هەندێک ئامراز و میکانیزمی زمانی لە گوتاردا، چونکە ڕۆڵی ڕێزداری تەنها لە ڕێکخستنی پەیوەندییەکاندا سنووربەند ناکرێت، هاوڕێیەتییش دادەمەزرێنێت کە دەبێتە بنچینەی هاریکاری، بۆیە دوو بنەمای پێکهێنی ڕەوانبێژیی تایبەت بە گوتار کۆ دەکاتەوە، بە ڕەچاوکردن و لەپێشگرتنی پێگەی نێرەر. لەمەدا بنەمای ڕێزداری هۆکارێکە بۆ دەربڕینی ناڕاستەوخۆ، هەر چەندە ئەم جۆرە دەربڕینە ناکۆکە لەگەڵ ڕاستەوخۆیی و ڕاشکاویی بنەمای هاریکاریدا. بۆ نموونە: خاوەنماڵێک ئۆتۆمبێلی دراوسێکەیانی لە پێش دەرگای ماڵەکەیدا بینی.

١٢. خاوەنماڵ: خوا یارمەتیی دانیشتووانی ئەم

گەڕەکە بدات، شەقامەکان زۆر تەنگن و شوێنی ڕاگرتنی ئۆتۆمبێلیش دەگمەنە!

دراوسێ: هیوادارم دڵتەنگ نەبیت، ئێستا شوێنێک بۆ ئۆتۆمبێلەکەم دەدۆزمەوە.

خاوەنماڵ: ئێستا مەیجووڵێنە، من مەبەستم ئەوە نەبوو.

دراوسێ: هەتا ئەگەر مەستیشت بێت، مافی خۆتە. (الشهری، ٢٠١٥: ١٥٥)

خاوەنماڵ ستراتیژی ناڕاستەخۆی بەکار هێناوە، هەر چەندە ماف و دەسەڵاتی ئەوەی هەیە کە ئۆتۆمبێلەکەی بۆ لا بدات، بەڵام شێوازێکی ڕیزداری بەکار هێناوە و بە گوتنی ئەم دەربڕینەی خوارەوە پاساوێک بە دراوسێکەی دەدا:

١٣. شەقامەکان زۆر تەنگن و شوێنی ڕاگرتنی ئۆتۆمبێلیش دەگمەنە.

لە گوتنی دووەمدا دراوسێکەی پابەند دەکات کە دوایی ئۆتۆمبێلەکەی لا بدات.

١٤. ئێستا مەیجووڵێنە!

لیچ کردەی دەربڕینە (illocutionary) گوتارەکانی بۆ چەند پلەیەکی پلیکانی پۆلێن کردووە، بە پێی جۆر و پەیوەندیی هەر پۆلێک، بە ئامانجی کومەڵایەتیی گوتار، کە بریتییە لە خۆشگفتی (المجاملە) و پارێزگاریکردن. کردەکان بۆ ئەم چوار جۆرە دابەش کراون:

١. پێشبڕکێکاری (Competitive): ئامانجی گوتار پێشبڕکێ لەگەڵ ئامانجی کۆمەڵایەتیدا دەکات، وەک: فەرماندان، پرسیارکردن، داواکاری، دەرۆزەکردن و... هتد.

٢. بۆنە (Convivial): ئامانجی گوتار هاوتا دەبێت لەگەڵ ئامانجی بۆنەی کۆمەڵایەتیدا، وەک: پیرۆزبایی، سڵاوکردن، بانگهێشتکردن، سوپاسکردن، پێشکەشکردن و... هتد.

٣. هاریکاری (Collaborative): ئامانجی گوتار کاریگەر نابێت بە ئامانجی کۆمەڵایەتی، وەک: ڕێنماییکردن، پێراگەیاندن، لێدوان و... هتد.

٤. دژیەکی (Cinlictive): ئامانجی گوتار دژیەکە لەگەڵ ئامانجی کۆمەڵایەتیدا، وەک: هەڕەشەکردن، تاوانبارکردن، سەرزەنشتکردن و... هتد (Leech١٩٨٣:١٠٤).

دوو جۆری یەکەم بە شێوەیەکی سەرەکی ڕێزدارییان تێدایە، لەو شوێنانەی کە کردەی دەربڕین ڕکابەرییە. خاڵی یەکەم ڕێزدارییەکە تایبەتمەندییەکی نەرێنیی هەیە، ئامانجی کەمکردنەوەی ئەو ناتەباییەیە کە لە کێبڕکێی نێوان ئامانجی بەدەستهاتوو و "ڕەوشتی باش"دایە. ئامانجی کێبڕکێ لە بنەڕەتدا بێڕێزین، وەکوو ڕازیکردنی کەسێک کە پارەت بە قەرز پێ بدات. جۆری دووەم، جۆری ئەرکە هاوسۆزییەکانە بە پێچەوانەوە، لە بنەڕەتدا بەڕێزە، ڕێزداری لێرەدا شێوەیەکی ئەرێنیتر وەردەگرێت لە گەڕان بەدوای دەرفەتی جوانبێژی. بۆ نموونە: ئەگەر دەرفەتێک ڕەخسا، بۆ ئەوەی پیرۆزبایی سەد ساڵەی لەدایکبوون لە کەسێک بکەیت، پێویستە ئەوە بکەیت. لە سێیەمدا پەیوەندیی بە دەربڕین و جوانبێژییەوە نییە. زۆربەی گوتاری نووسراو دەکەونە ئەم پۆلەوە. لە جۆری چوارەمدا نێرەر لە دەربڕینی جوان و بەرجەستەکردنی بنەمای ڕێزدارییەوە زۆر دوورە، چونکە دەربڕینە دژیەکەکان بە سروشتی خۆیان بۆ ئەوە دانراون کە ببنە هۆی سەرپێچیکردن، هەڕەشەکردن، یان جنێودان بە کەسێک بە شێوەیەکی ڕێزداری، کە خۆی لەگەڵ زاراوەکاندا دژیەکە (المیساوی، ٢٠٢١: ١٤٨).

لەدوای ئەم چوار جۆرەی کردەکانی دەربڕین، لیچ کردە قسەکانی "سێرل"ی بە پێی ئەرکەکانیان

دارشتەوە (Leech١٩٨٣: ١٣١). جیاوازیی لە نێوان دوو جۆری ڕێزداریدا کرد کە بریتین لە: ڕێزداریی ڕێژەیی و ڕێزداریی بـاڵادا. تیشکی خستە سەر ڕێزداریی باڵا و لە شێوەی بنەمای دوو وێنەییدا دایرشت و شەش بنەمای لێ هاتە بەرهەم:

١. بنەمای لێهاتوویی (Tact maxim):
ئـ تێچووی ئەوانی تر کەم بکەوە.
ب. سوودی ئەوانی تر زیاد بکە.
٢. بنەمای بەخشندەیی (Generosity maxim):
ئـ سوودی خۆت کەم بکەوە.
ب. تێچووی خۆت زیاد بکە.
٣. بنەمای چاکەکاری (Approbation maxim):
ئـ زەمی ئەوانی تر کەم بکەوە.
ب. ستایشی ئەوانی تر زیاد بکە.
٤. بنەمای لەخۆبووردوویی (Modesty maxim):
ئـ ستایشی خۆت کەم بکەوە.
ب. زەمی خۆت زیاد بکە.
٥. بنەمای هاوڕایی (Agreement maxim):
ئـ ناکۆکیی نێوان خۆت و ئەوانی تر کەم بکەوە.
ب. ڕێککەوتنی نێوان خۆت و ئەوانی تر زیاد بکە.
٦. بنەمای هاوسۆزی (sympathy maxim):
ئـ کەمکردنەوەی ڕق لە نێوان خۆت و ئەوانی تردا.
ب. زیادکردنی هاوسۆزی لە نێوان خۆت و ئەوانی تردا (Leech١٩٨٣:١٣٢).

لیچ ئـەم بنەمایانەی لە سـەر بنچینەی یاسای سوود و زیان دامەزراندووە، واتە سوودی ئەوانی تر بەرانبەر زیانی خود. بنەمای لێهاتوویی (Tact maxim) کـردووەتـە سـەرەکی و بنەماکانی تر وەکـوو لقی ئـەم بنەمایەن، چونکە دەبێت نێرەر ڕەچاوی خۆی و ئەوانی تر بکات، لە کاتی دەبڕینی گـوتـارەکـەیـدا، بـەو پێیەی ڕێـزداری پێوەرێکی هاوبەشە لە نێوان هـەردوو لایەنی گـوتـاردا. لە ڕاستیدا ڕێزداری دوو ڕووی هەیە: ڕێزی وەرگر، واتە کەمکردنەوەی ڕێزی خود، بە پێچەوانەشەوە. بۆیە دارشتنی یاسا لاوەکییەکانی بنەما سەرەکییەکە بۆ لێکدانەوەی زانیارییەکان پێویستن. بە پێی ئەم بنەمایە دەربڕینـەکـان ڕێـژەی ناکۆکی لـە نێوان هـەردوو لایەنی گـوتـاردا کـەم دەکـەنـەوە، ڕێـژەی هاریکاری لە نێوانیاندا زیـاد دەبێت (Bach & Harnish١٩٧٩:٦٥).

٢. پێوەری شێوەی گوتار (Shape)

لە نێوان هەردوو زاراوەی "گوتار" و "وتار"دا جۆرێک لە جیاوازی و تێکەڵبوون هەیە، هەندێک جار لە بریی یەکتر و هەندێک جار جیا لە یەکتر بەکار دێن. هەر چەندە زاراوەکـان یەک چاوگیان هەیە (گوتن/وتن)، بەڵام ئێستا وەک چەمکی جیاواز بۆ دوو مەبەستی جیا بەکار دێن.

وتار: لە زمانی کوردیدا بۆ دوو مەبەست بەکار دێت:

١- ئەو وتارەی پێشکەش دەکرێت، وەک وتاری ڕامیاری، ئاینی و...، کە لە بەرانبەردا لە زمانی ئینگلیزیدا "Speech" بۆ وتـاری ئـاسـایی و "Sermon" بۆ وتاری ئایینی بەکار دێت. لە زمانی عەرەبیدا "خطابة"، یان "کلمة" بۆ وتاری ئاسایی و "خطبة" بۆ وتاری ئایینی بەکار دێت.

٢- بەکارهێنانی دووەمی زاراوەی وتار بۆ ئەو نووسینانەی لە ڕۆژنامە و گۆڤار و ماڵپەڕەکاندا بڵاو دەکرێتەوە بەکار دێت، کە لە زمانی عەرەبیدا "مقالة" و لە زمانی ئینگلیزیدا "Article" بۆ وتار و لێکۆڵینەوەی کورت و ئاسایی و "Essay" بۆ وتاری ئەدەبی بەکار دێت (عصاف، ٢٠٢٢: ١٤٧).

گوتار: لە زمانی کوردیدا بۆ یەک مەبەست بەکار دێت، لەم توێژینەوەیەشدا هەر ئەم چەمکە مەبەستە. گوتار لە زمانی ئینگلیزیدا ”Discourse“ی پێ دەگوترێت، لە بنچینەدا لە زاراوەی ”Discoursus“ی لاتینی داڕێژراوە کە بە واتای گفتوگۆ دێت. لە زمانی عەرەبیدا ”خطاب“ی پێ دەگوترێت. لە زمانی کوردییشدا گوتار بەکار دێت. گوتار لای زمانەوانان بریتییە لە ڕستەیەک یان زنجیرە ڕستەیەکی بەدواییەکداهاتوو (نووسراو یان گوتراو) کە لە نێرەر (قسەکەر)ەوە بۆ وەگر (گوێگر) دەگوازرێتەوە، لە پێناوی گەیاندنی پەیامێکدا لە دەوروبەرێکی دیاریکراودا، ئینجا پەیامەکە ڕاست بێت یان ناڕاست، یان ئەندێشە، بۆ ئەوەی کاریگەرییەک لای وەرگر دروست بکات. چەمکی گوتار لە زمانەوانیی هاوچەرخدا شوێنێکی فراوانی گرتووەتەوە، چالاکیی ئەو چەمکەش لەوەوە هاتووە کە بەناویەکداچوونێکی تەواوی لە نێوان زمان و بوارەکانی تری زانستە مرۆڤایەتییەکاندا دروست کردووە، لەوانە: تیۆری ڕەخنەیی، زمانەوانی، کۆمەڵناسی، فەلسەفە، دەروونناسی کۆمەڵایەتی. (Mills١٩٩٧: ٣) گوتار لە سەر ئاستی زمانی ڕۆشنبیران، میدیا، ڕاگەیاندن و سیاسەت، بریتییە لەو ناوەڕۆکانەی کردەی گوتن دەیانگرێتەوە، بە نووسراو و گوتراوەوە. بەگشتی هاوتایە لەگەڵ ناوەڕۆکی بیرۆکەی سەرەکیی گوتندا. لای زمانەوانان، کۆمەڵناسان و فەیلەسووفان گرنگییەکی زۆر بە چەمکی گوتار دراوە. لای فۆکۆ پانتاییەکی فراوانی هەیە و لە تۆڕێکی ئاڵۆزی کۆمەڵایەتی و ڕامیاری و فەلسەفی و کولتووریدا پێک دێت، بوارێکە پرۆگرام و دەسەڵات و قووڵایی مێژوویی هەیە (بوغرە: ٢٠٠٠:٩٤). لای ”ڤان دایک“ گوتار بریتییە لە بونیادی گەورەی واتای دەق بە نووسراو و گوتراوەوە، ئەمەش لە وردەکاریدا واتە بنچینەی ئایدیۆلۆژیی بیرۆکەی سەرەکیی دەق (Van Dijk١٩٩٧:٥٢). پێناسە و ڕاوبۆچوونی تر لە سەر چەمکی گوتار زۆرن، بەڵام لەم توێژینەوەیەدا مەبەستمان شێوە (Shape)ی دەربڕاو، یان نووسراوەکەی گوتارە، کە کاریگەریی لە سەر هەڵبژاردنی ستراتیژییەکی تایبەتیی گەیاندنی گوتار هەیە.

گوتار لە شێوە زمانییەکەیدا بەرجەستە دەبێت، پەیوەندییەکی بەهێز لە نێوان شێوە و واتادا هەیە. بە ڕەچاوکردنی ڕەوتی گوتن، پێویستە بەیەکەوە گرێدانێکی پتەو لە نێوان دەربڕینە زمانییەکان و مەبەستی گوتاردا هەبێت، شێوەکان هەڵگری واتاکان بن، واتە هەر مەبەستێک شێوەیەکی زمانیی هەیە. بە پێی ڕێککەوتنی بەکارهێنەرانی هەر زمانێک، هەر شێوەیەکی زمانی ئامرازی تایبەتیی خۆی هەیە کە دەینوێنێت. لە هەموو بارەکاندا بە شێوەیەکی گشتی نێرەر یەکێک لەم ئەرکانە ئەنجام دەدات:

١- یان هەواڵ و زانیاری دەدات.

٢- یان داواکاری و فەرمان دەدات (ڕەسووڵ، ٢٠١٥: ١٤٢).

بەم جۆرە ستراتیژییەکانی گوتار بۆ بەجێگەیاندنی هەر یەک لەم کردانە جۆراوجۆرە. نێرەر یەکێک لەم ستراتیژییانە هەڵدەبژێرێت: یان گوتارەکەی بە شێوە ڕەسەنەکەی (واتا و مەبەستی کەرەستە زمانییەکان یەک بن) پێشکەش دەکات، یان دەستکاریی شێوە ڕەسەنەکەی دەکات، واتە دەکرێت بە دوو شێوە بگەین بە مەبەستی گوتن: دەربڕینی ڕاستەوخۆ و خواستن. بۆ نموونە: فەرمانبەرێک داوا لە بەڕێوەبەرەکەی دەکات مۆڵەتی پێ بدات:

١٥- ئەم داواکارییەم بۆ واژۆ بکە.

لە ڕواڵەتدا گوتنەکە فەرماندانی تێدایە، فەرمانبەرەکە کردارێکی زمانیی ئەنجام داوە،

پێشێلی پەیڕەوی ڕێساکانی ڕێزمانیی زمانی کوردیی نەکردووە، بەڵام ڕەوتی گوتن ئەمە دووپات ناکاتەوە. پلەی فەرمانبەرەکە لە پلەی بەڕێوەبەرەکە نزمترە، جیاوازیی پلەی نێوان هەردوو لایەنی گوتاریش ڕۆڵێکی گرنگی لە هەڵبژاردنی ستراتیژیی گوتاردا هەیە، بۆیە نەگونجانێک لە نێوان شێوە دەربڕاوەکە و مەبەستی گوتارەکەدا هەیە. لە ڕەوتی گوتارەکەدا نەبێت؛ مەبەستەکە ڕوون نابێت، لەبەرئەوەی نێوان نێرەر و وەرگر پلەبەندیی تێدایە و داواکارییەکە لە پلەی نزمەوە بۆ پلەی بەرزترە، نێرەر دەتوانێت ستراتیژیی تر پەیڕەو بکات و یەکێک لە بنەماکانی ڕێزداری بەکار بهێنێت.

١٦- بەڕێزتان ئەگەر بە گرانی نازانن ئەم داواکارییەم بۆ واژۆ بکە! (ڕەسووڵ، ٢٠١٥: ١٤٣)

کەواتە لە هەر کردارێکی زمانیدا شێوەی گوتار بە تەنها ناتوانێت مەبەستی نێرەر بگەیەنێت، ئەمەش ئەو پەیوەندییەیە کە لە نێوان شێوە و مەبەستدا، یان ڕوخسار و ناوەڕۆکدا هەیە. لەوانەیە شێوە و مەبەست هاوڕێک بن، لەوانەشە هاوڕێک نەبن. ئەمەش دوو بژاردە لە بەردەم نێرەر دەکاتەوە:

١-گوتاری دەربڕاو، یان ئەوەی پێی دەگوترێت: واتای وشەیی (المعنى الحرفی)

٢-چەمکی گوتار، یان واتای لێکەوتەی ئاخاوتن (المستلزم)

نێرەر ئازادە کە کام بژاردە هەڵبژێرێت بۆ گەیاندنی مەبەستەکانی بە پێی ڕەوتی گوتن، هەر یەک لەم بژاردانەش پێیان دەگوترێت ستراتیژی، کە دوو جۆرە:

١- ستراتیژیی ڕاستەخۆ

- ستراتیژیی ناڕاستەوخۆ

ستراتیژیی ڕاستەوخۆ کاتێک بەکار دێت کە نێرەر بیەوێت ڕاستەوخۆ مەبەستەکانی بگەیەنێت، واتە واتای وشەیی دەربڕینەکە. ستراتیژیی ناڕاستەوخۆ کاتێک بەکار دێت کە واتای گوتارەکە واتای شێوە دەربڕاوەکە دەبەزێنێت، هەر یەک لەم ستراتیژییانە ئامراز و کەرەستەی تایبەتیی زمانی و ژینگەی تایبەتیی خۆیان هەیە کە نێرەر بتوانێت واتای زیاتر لە دەربڕاوەکە بار بکات (المتوكل، ١٩٩٣: ٢١).

زمانەوانان لە شێوەی گوتاردا ئاستەکانی زمانیان وەک پێوەرێک بۆ جیاکردنەوەی واتای وشەیی و واتای لێکەوتەی ئاخاوتن دیار کردووە، بۆیە نێرەر تیشک دەخاتە سەر چۆنێتیی مەزراندنی ئەم ئاستانە لە ستراتیژییەکانی گوتار و چۆن ئامراز و کەرەستەکانی زمان بەکار دەهێنێت. لە ئاستەکانی فەرهەنگی، وشەسازی، ڕستەسازی، واتاسازی و ئاوازەدا. دەبێت نێرەر ڕەچاوی ئەوە بکات کە هەریەک لەم ئاستانە شێوەیەکی بەکارهێنانی تایبەتیی خۆیان هەیە، لە کاتی دڕکاندنی گوتاردا وەک خۆیان بەکاریان بهێنێت، یان دەستکارییان دەکات و واتای تریان لێ بار دەکات، چونکە لە هەر یەک لەم ئاستانەدا نێرەر دەتوانێت ستراتیژیی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەخۆ پەیڕەو بکات (المتوكل، ١٩٩٣: ٨١).

٢-١-١. ئاستی وشەسازی (Morphology)

ئاستی وشەسازی لەو ئاستانەی زمانە کە بە ستراتیژیی ڕاستەوخۆ دەبەسترێتەوە، لەوانە: گۆڕینی دەمکاتی گوتار لە کاتێکەوە بۆ کاتێکی تر، بۆ نموونە:

١٥- بۆچی پشتگیریی لیستی [...] دەکەیت؟

١٦- بۆچی پشتگیریی لیستی [...]ت کرد؟

بە بەراوردکردنی نێوان هەردوو گوتار، بەدیار دەکەوێت کە نێرەر کاتی ئێستای هەڵبژاردووە، بۆ ئەوەی لەگەڵ کاتی دڕکاندنی گوتارەکەدا بگونجێت،

هـەر چەندە کارەکە لە رابـردوودا رووی داوە، لەوانەیە تا ئێستاش بەردەوام بێت، بەو پێیەی نێرەر زانیاریی لە سەر رووداوەکە هەیە.

هەندێک جار نێرەر بە گۆڕینی وشەیەک، یان بۆ کەمکردنەوەی ڕێـژەی کاریگەریی دەربڕینە نەرێنییەکان، لە ستراتیژیی ناڕاستەوخۆوە بەرەو ستراتیژیی ڕاستەخۆ دەچێت، بە پێچەوانەشەوە.

١٧- قسەکەت ڕاست نییە.

١٨- تۆ درۆ دەکەیت.

١٩- تۆ درۆزنیت.

بەکارهێنانی ئەو جۆرە پلەبەندییە لە گوتاردا کە هەمان بنچینەی واتاییان هەیە؛ دەوەستێتە سەر ڕەوتی گوتار، چونکە دەربڕینەکان بە پێی دەسەڵات و پێگەی هـەردوو لایـەن دەگـۆڕێـت و بـەرەو زێدەڕۆیی یان کەمکردنەوەی زێدەڕۆیی دەڕوات (الشهري، ٢٠٠٤: ١١٩).

٢-١-٢. ئاستی ڕۆنان (Stracture)

بیردۆزەی بەرهەمهێنان و گوێزانەوە، لە یەکێک لە بنچینەکانیدا تیشک دەخاتە سەر ئـەوەی کە پەیرەوێکی زمانیی گشتیی هەیە. لەم پەیرەوەدا هـەمـوو زمـانـەکـان وەک یـەکـن، هـەر زمانێکیش پـەیـرەوێـکـی ڕۆنـانـی تایبەتیی خـۆی هـەیـە. ئەم پەیرەوەی ڕۆنانە زمانەکان لێک جیا دەکاتەوە زمانی کوردییش یەکێکە لەو زمانانەی نێرەر زنجیرەیەک کردە ئەنجام دەدات تاکوو پێکهاتەکانی گوتارێک ڕێک بخرێ. (محمەدئەمین، ٢٠١٥: ١٧).

زمانی کوردی لە ڕستەی ئاساییدا بە پێی هێزی کارەکان دوو پەیرەوی هەیە:

بکەر + بەکار + کار

بکەر + کار

کاتێک نێرەر گـوتـارەکـەی بـەرهـەم دەهێنێت، پێویستە واتایەک بەدەستەوە بدات، هەواڵدان بێت، یـان داواکـاری، یـان هـەر ئەرکێکی تر کە لەگەڵ داڕشتنی گوتارەکەدا بگونجێت. بەرهەمهێنانی گوتار بەکاراکردنی دوو جۆر یاسا بەرهەم دێت: یاسا بەخورتییەکان و یاسا ئارەزوومەندییەکان. سەرەتا بە پێی یاسا بەخورتییەکان بەرهەم دەهێنێت، دوای ئـەوە بە پێی جۆراوجۆریی دەورووبـەر دەتوانێت یاسا ئارەزوومەندییەکان بەکار بهێنێت (المتوكل، ١٩٩٣: ٧١).

ئاستی ڕۆنان گونجاوترین ئاستی زمانە کە بوار بە نێرەر دەدات ستراتیژییەکانی دابڕێژێت، چونکە زانینی ڕۆنانی ڕستە ڕێگە بە نێرەر دەدات کە بە پێی دەورووبەر دووبارە داڕشتنەوەیان بۆ بکات، ئەمەش دەبێتە هۆی گۆڕانی مەبەستی قسەکەر. بە گوێرەی گۆڕانی شوێنی کەرەستەکانی ڕستە، ئەم گۆڕانەش بە یاسا ڕێزمانییەکانی ڕستەوە نەبەستراوەتەوە، بەڵکوو پەیوەستە بە بەشە پێکهێنەرەکانیەوە. پێشخستن و پاشخستنی بەشێک لە پێکهێنەرەکان، دەبێتە هۆی گۆڕان لە واتا، ئەمەش ئەو ستراتیژییەیە کە نێرەر لە ئاستی ڕۆناندا پەیرەوەی دەکات، بۆ ئەوەی مەبەستی جیاواز و ئامانجی جیاواز بەدەست بهێنێت (جودي، ٢٠١٦: ٨٣). بۆ نموونە:

٢٢. منداڵەکە گوڵدانەکەی شکاند.

٢٣. گوڵدانەکە منداڵەکە شکاندی.

لـە ڕسـتـەی دووەمـدا پێشخستنی بـەرکـار، بۆ ئەوەیە گوڵدانەکە بە لوتکە بکرێت کە ستراتیژیی گۆڕینی شێوەیە.

٢-١-٣. ئاستی واتا (Semantic)

ئاستی واتا یان گەیاندنی واتا، هەموو ئاستەکانی زمان دەگرێتەوە: هێز و دەنگ و ئاوازە، لە ئاستی دەنگسازیدا. وشـە و ئیدیەم و زاراوە لە ئاستی

وشەسازیدا. دەستەواژە و ڕستە لە ئاستی ڕستەسازیدا. تێکرا لە زەمینەی واتاسازی و ڕەوتی گوتاردا، سەرجەم ئاستەکان لە داڕشتنی دەربڕینەکاندا بۆ گەیاندنی مەبەست و پەیام لە ئاستی مەبەستزانیی گوتاردا هەماهەنگی دەکەن. هەموو ئاستەکان واتا بەرهەم دەهێنن، هەر لەم ئاستەشدا گۆڕانی واتا و هۆکارەکانی و پەیوەندییە واتاییەکانی دەربڕینەکان شی دەکرێنەوە (داود، ٢٠٠١: ١٠٧). لەم ئاستەدا واتای ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ جیا دەکرێنەوە. واتە ئەو مەبەستانەی لە شێوە دەربڕاوەکەی گوتاردا ئاماژەیان پێ نەکراوە، دەبنە لێکەوتەی ئاخاوتن (implicture) و لە ئاستی مەبەستزانی لێک دەدرێنەوە.

٢-١-٤ ئاوازە (intonation)

ئاوازە، لە ئاستی دەنگسازیدا فۆنیمێکی ناکەرتییە، هەموو زنجیرە دەنگێکی گۆکراو دەگرێتەوە، دەچێتە ناو پێکهاتەی سەرجەم توخمە گۆکراوەکانەوە و ڕازاندنەوەیەکی مۆسیقایان پێ دەبەخشێت. ڕۆڵی ئاوازە تەواوکەری ڕۆڵی کەرەستە ناکەرتییەکانی ترە. بە تەواوکاری لەگەڵ هێزدا، ئاخێوەری هەر زمانێک، دەتوانێت بە گۆڕینی ئاوازی ڕستە، ناوەڕۆکی مەبەستەکەی بگۆڕێت و چەمکی جیاجیای پێ ببەخشێت، وەک: ناڕەزایی، توورەیی، سەرسوڕمان و... (عەلی، ٢٠١٥: ٩٤). ڕۆڵی ئاوازە لە گوتاری گۆکراودا ڕۆشن دەبێت. نێرەر بۆ دیارکردنی مەبەستەکانی تەنها پەنا بۆ ئاستەکانی فەرهەنگی وشەسازی و ڕۆنان نابات، بەڵکوو پەنا بۆ ئاوازەی دەربڕینەکانی دەبات. لەوانەیە شێوەی یەک گوتار، بە گۆڕینی ئاوازەکەی، چەندین مەبەستی جیاواز بدات. پەیرەوی ئاوازەیی گوتاریش، دوای دروستەی پەیرەوی ڕۆنانی و فەرهەنگی دێت. گۆڕینی ئاوازەی شێوەی گوتار؛ ستراتیژێکی ڕاستەوخۆیە، نێرەر دەتوانێت بە ئاوازەی بەرز، یان ئاوازەی نزم، مەبەستێکی جیاواز لە شێوەی گوتارەکە بەدەستەوە بدات (کمال بشر، ٢٠٠٠: ٥٣٤). بۆ نموونە ڕستەیەکی وەک:

٢٤. تێگەیشتم.

لە ڕواڵەتدا ڕستەیەکی هەواڵییە، بەڵام بە پێی ئاوازەی ڕستەکە دەکرێت واتای دەمکوتکردنی کەسێک بدات، لە هەمان کاتدا فەرمانێک بێت کە کەسەکە بێدەنگ بێت.

٣-١. پێوەری ئامانجی گوتار (Target)

پەیوەندیکردن چالاکییەکی ئاڕاستەکراوی ئامانجدارە (Benoit١٩٩٥: ٦٣). دەتوانرێت یەکێک لە کۆنترین و ڕوونترین ئاماژەکانی ئەم گریمانەیە، لە ڕەوانبێژیی ئەرستۆدا بدۆزرێتەوە. لە سەدەی چوارەمی پێش زاییندا ئەرستۆ سێ جۆری وتاربێژیی لە سەر بنەمای ئامانجی قسەکەر جیا کردەوە. هەریەک لەو سێ جۆرە ڕاستەوخۆ بە ئامانجی قسەکەرەوە بەستراونەتەوە:

ئـ وتاربێژیی ڕامیاری: لە سەر بنەمای سوود و زیان، ئەوە دەسەلمێنێت کە ئایا دەبێت سیاسەتێک پەیڕەو بکرێت یان نا.

ب. وتاربێژیی دادوەری: بڕیار لە سەر پرسیارەکانی دادپەروەری، یان نادادپەروەری دەدات.

پ. وتاربێژیی بەهاکان، مشتومڕی ئەوە دەکات کە کەسێک شایانی ستایشکردن یان سەرزەنشتکردنە (طالیس، ١٩٧٩: ١٧).

کەواتە هەر گوتارێک ئامانجێکی هەیە، ئەگەرنا لە بازنەیەکی بەتاڵدا دەخولێتەوە و بەرهەمهێنانی پێویست نییە. ئامانجەکانیش بە پێی ڕەوتی گوتار دەگۆڕێن، لەوانە: گەیاندنی زانیاری، گفتوگۆی

کۆمەڵایەتی و کاتبەسەربردن، بەرزەفتەکردنی (Control) هزری وەرگر، بەجێگەیاندنی کردەیەک، یان گۆڕانکاری لە رەفتاری وەرگردا، یان هەر ئامانجێکی تر بێت. بۆیە شیکردنەوەی ئامانجی کردەی پەیوەندیکردن و کارلێککردن، لەبەر ئەم هۆکارانە کارێکی ئاسان نییە:

١- هۆشیاریی تاکەکان بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانیان، بە پێی کارامەیی و بەرزەفتەکردنی رووداوەکان دەگۆڕێت.

٢- لەوانەیە ئامانجەکان ناڕوون بن، یان تا رادەیەک ورد بن.

٣- لەوانەیە نێرەر هەوڵ بدات لە هەمان کاتدا چەند ئامانجێک بەدەست بهێنێت.

٤- لەوانەیە ئامانجەکان بە چوارچێوەی دیارکراوەوە پەیوەست بن، لە دەرەوەی ئەو چوارچێوەیە بەدەست نەهێنرێن.

٥- دەکرێت ئامانجەکان بە رێژەیی بەیەکەوە ببەسترێنەوە و بەدوای یەکەوە بێن. درێژخایەن یان کورتخایەن بن و بە تێپەڕبوونی کات بگۆڕدرێن (Haslett, ١٩٨٧: ١٢٢).

ئامانجی گوتار لە دوو ئاست پێک دێت: سوودگەیاندن و گشتی.

ئاستی سوودگەیاندن: دەکەوێتە دەرەوەی گوتار، ئەو مەبەستە کردارییەیە کە نێرەر دەیەوێت بەدەستی بهێنێت، وەک:

- ئامانجی کۆمەڵایەتی: ناوبژیوانیکردنی نێوان نەیارەکان

-ئامانجی فێرکردن: پەرەپێدانی توانای خوێندکاران

- ئامانجی ئابووری: زیادکردنی سەرمایە و پەرەپێدانی

- ئامانجی رامیاری: ئاڵوگۆڕی دبلۆماسیی نێوان دوو وڵات...

ئاستی گشتی: لەو کردە زمانییانە بەرجەستە دەبێت کە نێرەر لە کردەی درکاندنی گوتارەکەیدا پیادەیان دەکات، بێ رەچاوکردنی ئەوەی لە ئامانجی سوودگەیاندن سەرکەوتوو دەبێت یان نا، چونکە ئاستە گشتییەکە دەبێتە هەنگاوێکی پێویست بۆ بەدیهێنانی ئامانجی یەکەم (Benoit, ١٩٩٥: ٦٧). ئاستی گشتی دەکەوێتە ناواخنی گوتار، هەموو بونیادە دەنگی و فەرهەنگی و رۆنانییەکانی گوتار دەگرێتەوە، ئەمەش وا دەکات ببێتە پێوەرێک بۆ دارشتنی ستراتیژیی گوتار.

٣-٢. کاریگەریی ئامانج لە دیارکردنی ستراتیژییەکانی گوتاردا

ئامانج لە گرنگترین توخمەکانی رەوتی گوتارە، رۆڵێکی ئاراستەکراوی لە هەڵبژاردنی ستراتیژیی گوتاردا هەیە. توخمێکی بنەرەتییە لە توخمەکانی پێناسەی ستراتیژیدا. ڤان دایک ستراتیژی بەوە پێناسە دەکات کە بریتییە لە: باشترین رێگەی کرداری بۆ گەیشتن بە ئامانج (Van dijk & kintcsh, ٦٥ :١٩٨٣). لەبەرئەوەی پاڵنەری درکاندنی گوتارە، بۆیە ئاخێوەران کار بەو ستراتیژییانە دەکەن کە بەرەو ئامانجیان دەبات. لایەنەکانی گوتار لە کاتی کارلێککردندا هەوڵ دەدەن کە بیژەکانیان پەیوەندییان بە ئامانجەکانیانەوە هەبێت، نێرەر هەوڵ دەدات هەموو گوتنەکانی بە ئاراستەی بەدیهێنانی ئامانجەکەیەوە بێت. وەرگر هەوڵ دەدات لە ئەنجامی دەربڕینەکانی نێرەر ئامانجەکانی مەزندە بکات، چونکە نێرەر زۆر بە دەگمەن ئامانجەکانی بە زار دەدرکێنێت، بەڵکوو هەوڵ دەدات لە رێگەی چەند رێکارێکی زمانی و توانستی مەبەستزانییەوە وەرگر رازی بکات کە لە بەدیهێنانی ئامانجەکەدا بەشدار بێت (Haslett1987:123).

ئەنجام

لە هەر پەیوەندییەکی نێوان هەردوو لایەنی گوتار (نێرەر و وەرگر)دا، ستراتیژییەک پەیرەو دەکرێت. جۆری ستراتیژییەکە دەوەستێتە سەر رەوتی گوتار و پەیوەندیی نێوان هەردوو لایەن. ستراتیژییەکان جۆراوجۆرن، لەوانە: هاوسۆزی، ئاڕاستەکردن، ڕازیکردن، ئاماژەپێکردن... نێرەر ئازادە کە چ ستراتیژییەک هەڵدەبژێرێت، بەڵام لە هەڵبژاردنی هەر ستراتیژییەکدا دەبێت ڕەچاوی ڕەهەندە کۆمەڵایەتی و زمانییەکان و ئامانجی گوتار بکات. ڕەهەندە کۆمەڵایەتی، زمانییەکان و ئامانجی گوتار، دەبنە پێوەر و بەرچاوڕوونی بۆ نێرەر، بۆ ئەوەی ستراتیژێکی گونجاو بۆ گوتارەکەی دیار بکات.

سەرچاوەکان

کوردی:

– ڕەسووڵ، عەبدوڵا حسێن (٢٠١٥)، چەند باسێکی وردی زمانەوانیی کوردی، چاپخانەی هێڤی، هەولێر.

– محەمەدئەمین، یوسف نووری (٢٠٢٢)، ئەرگیۆمێنت لە گوتاری ئایینی ئیسلامدا، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سەلاحەدین، کۆلێژی زمان، بەشی کوردی.

– عەلی، تالیب حسێن (٢٠١٥)، دەنگسازی، چەند بابەتێکی فۆنۆلۆژیی کوردی، چ١. چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.

– عەساف، هیوا ئەحمەد (٢٠٢٢)، بنەمای پراگماتیکی لە زمانی ڕاگەیاندنی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

عەرەبی:

– ارسطو، طاليس (١٩٧٩)، الخطابة، الترجمة العربية القديمة، ترجمة عبدالرحمن بدوي. وكالة المطبوعات – الكويت. دار القلم – بيروت.

– بشر، كمال (٢٠٠٠)، علم الأصوات، دار غريب للطباعة والنشر و التوزيع – القاهرة.

– بغورة، الزواوي (٢٠٠٠)، مفهوم الخطاب في فلسفة ميشيل فوكو، المجلس الأعلى للثقافة، الهيئة العامة للمطابع الأميرية، قسنطينة.

– جودي، حمدي منصور (٢٠١٦)، اليات بناء الإستراتيجية الخطابية من منظور تداولي، مجلة مخبر اللسانيات و اللغة العربية، العدد السادس، ص ص (٧٧-٩٠)، جامعة محمد خضير – بسكرة.

– خطابي، محمد (١٩٩١)، لسانيات النص. مدخل الى انسجام الخطاب، ط١، المركز الثقافي العربي، بيروت.

– خيون، عبدالأمير حسين (٢٠٢٢)، استراتيجيات خطاب الشر عند الكافرين، رسالة ماجستير.

– داود، محمد محمد (٢٠٠١)، العربية و علم اللغة الحديث، دار الغريب للطباعة والنشر و التوزيع، القاهرة.

– راموس، فرانثيسكو يس (٢٠١٤)، مدخل الى دراسة التداولية، مبدأ التعاون و نظرية الملائمة و التأويل. ترجمة و تقديم يحيى حمداوي. دار نيبور للطباعة والنشر و التوزيع – العراق.

– الشهري، عبدالهادى بن ظافر (٢٠٠٤)، اسراتيجيات الخطاب، مقاربة لغوية تداولية، ط١، دار الكتب الجديد المتحدة – بيروت.

– الشهري، عبدالهادى بن ظافر (٢٠١٥)، اسراتيجيات الخطاب، مقاربة لغوية تداولية، ج١ ج٢، ط٢، دار كنوز المعرفة للنشر و التوزيع – عمان.

– عبدالرحمن، طه (١٩٩٨)، اللسان و الميزان أو التكوثر العلقي. ط١، المركز الثقافي العربي – دار البيضاء.

– المتوكل، احمد (١٩٩٣)، افاق جديدة في نظرية النحو الوظيفي، دار الهلال العربية، ط١، الرباط.

– مطروش، سفيان، (٢٠١٩)، إستراتيجيات الخطاب عند الشيخ الإبراهيمي، رسالة دكتورا، جامعة غرادة، الجزائر.

– الميساوى، خليفة (٢٠٢١)، تحليل المحادثة في ضوء نظرية التأدب، مجلة اللسانيات العربية، العدد ١٣، ص ص (٢٤٢-٢٧٩).

ئینگلیزی:

– Bach & Harnish, Kent. Robert.1979. *linguistic Communication and Speech Acts*. The MIT Press London, England.

- Benoit, William L. 1995. *Accounts, Excuses, and Apologies*. Published by State University of New York Press, Alban.

- Brown & Levinson, Penelope, Stegen. 1987 *Politeness Some universals in language usage*. First published Cambridge University.

- Grice, Paul 1989 studies *in the way of words*, Harvard university London- England

- Haslett, Beth, 1967. *Communication: Strategic Action in Context*, First published by Lawrence Erlbaum Associates, Inc -New York.

- Lakoff, Robin 1973. *The Logic of Politeness; or, Minding Your P's and q's*. papers from ninth regional, Chicago linguistics society.

- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of Pragmatics*. Longman, London and New York.

- Millis, Sara. 1997. Discourse. First published, London.

- Van Dijk, Teun A. 1997. *Discourse as Social Interaction*. Sage Publications. London. Thousand Oaks. New Delhi.

ملخص البحث

تناقش هذه الورقة المعايير التي ينبغي على مُرسِل الخطاب مراعاتها عند صياغة استراتيجيات الخطاب. وتتمثل هذه المعايير في ثلاثة معايير رئيسية: المعايير الاجتماعية، والمعايير اللغوية، ومعايار هدف الخطاب. على المستوى الاجتماعي، تُناقش النظريات الجديدة في التواصل الخطابي. وفي هذا الصدد، تناقش آراء غرايس، ولاكوف، وبراون، وليفنسون، وليتش، التي تُحدد حدود العلاقة بين طرفي الخطاب وطريقة تفاعلهما. وتُمثل مبادئ غرايس للتعاون نقطة انطلاق لوجهات نظر الأخرى. وتندرج آراء غرايس اللاحقة في إطار ظاهرة التأدب ومحافظة كرامة المُستقبِل والمُرسِل في التواصل. أما النقطة الثانية فتناقش معايير شكل الخطاب، التي تؤثر على اختيار الاستراتيجية المناسبة للخطاب. وتُوصف مستويات اللغة التي ينبغي على المُرسِل استخدامها كأساس لصياغة استراتيجيته، مثل: مستويات الصرف، التركيب، الدلالة، والصوت، والموسيقى. النقطة الثالثة هي معيار هدف الخطاب، حيث يجب على المرسل أن يكون لديه هدف واضح في خطابه.

Abstract

This paper discusses the criteria that the sender of discourse should consider in formulating discourse strategies. There are three main criteria: social criteria, linguistic criteria, and discourse objective criteria. Whatever strategy the sender chooses, he must take these criteria into account in order for his discourse to achieve .its objectives well

In the first topic, At the social level, new theories of communication and discourse communication are mentioned. The views of Paul Grace, Robin Lakoff, Geoffrey Leach, Penelope Brown, and Stebgen Levinson are discussed, which define the boundaries and manner of relationship between the two sides of the discourse. What unites all views is Grace's principles of cooperation, which are the starting point for other views. Grace's later views are within the framework of the phenomenon of Politeness and protection of the dignity of the receiver and sender in communication. In the second topic, the criteria of discourse form is mentioned, which affects the choice of appropriate strategy for discourse. The language levels that the sender should use as a basis for developing the strategy are described. Such as: levels of vocabulary, meaning, sound and rhythm. The third theme is the criterion of the purpose of the discourse, which the sender must have a clear purpose in his speech, because the purpose has a great impact and strategies are for .the discourse to successfully achieve its goals

Keywords: Discourse, Discourse Strategies, Strategy Criteria, Politeness Principles, .Discourse Goals

وەرگرتن: ٢٠٢٥/٦/٢٤
پەسەندکردن: ٢٠٢٥/٨/١١

پێگەی زمانی کوردی لە قوتابخانە ناکوردییەکانی شاری هەولێر قوتابخانەی "سریانی و تورکمانی" بە نموونە

گەشاو معتصم طاهر شریف
بەشی زمانی کوردی
کۆلێژی زمان
زانکۆی سەلاحەددین
Gashaw.m.tahir@gmail.com

پ.ی.د. ئازاد عزیز سلیمان
بەشی زمانی کوردی
کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی
زانکۆی سەلاحەددین
Azad.sleman@su.edu.krd

پوختە

ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی "پێگەی زمانی کوردی لە قوتابخانە ناکوردییەکانی پارێزگای هەولێر تورکمانی و سریانی بە نموونە"، هەڵێنجراوی نامەیەکی ماستەری بەشی زمانی کوردییە بە هەمان ناونیشان، کە مەبەستێکە بۆ زانین و بەدواداچوونی پێگەی زمانی کوردی و پەیوەندییە کۆمەڵایەتی و کولتووری و زمانی و نەتەوەیی و ئایینییەکان لە پارێزگای هەولێر، لەو قوتابخانانەی کە زمانی کوردی زمانی دووەمە، واتە زمانی زگماک (دایک) زمانی کوردی نییە، چونکە زمانی کوردی پێگەیەکی گەورەی لە شاری هەولێر هەیە. زمان دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی و کولتوورییە بە پێی بەکارهێنانی تاکەکان دەبێت کە لە کوێ و چۆن پێویستیان پێی دەبێت و ئاستی زانین و تێگەیشتنیان لە چ قۆناغێکدایە، گرنگی و شێواز و ڕەفتاریان تا چ ڕادەیەک تورکمان و ئاشوورییەکان پلانی زمانی کوردییان لە هەرێمی کوردستان بۆ دەستەبەرکراوە، بە بێ هیچ توانەوەی کەمینەکان و پارێزگاریکردنیان وەکوو کۆمەڵگەیەکی فرەزمانی. زمانی کوردی لای تورکمان و سریانییەکان زمانی دووەمە، زمانی یەکەم (دایک، زگماک) نییە، ئەم بابەتە لە نێوەندە جیهانییەکان بابەتێکی زیندووە و قسەی لە سەر کراوە، چونکە تێگەیشتن لە کێشە و گرفتی کەمینەکان و دەستنیشانکردنیان دەبێتە دەروازەیەک بۆ چارەسەرکردنیان، ئەمە وا دەکات پەروەردە و زمان زیاتر گەشەکردن بەخۆوە ببینن.

کلیلەوشە: زمانی کوردی، کەمینە، سریانی، تورکمانی، پەروەردە

پێشەکی

ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی "پێگەی زمانی کوردی لە قوتابخانە ناکوردییەکانی شاری هەولێر سریانی و تورکمانی بە نموونە"، هەوڵدانێکە بۆ لێوردبوونەوە لە ئاست و پێگەی زمانی کوردی لە نێو پێکهاتە نەتەوەییە کەمینەکان لە پارێزگای هەولێر. هاوکات لەگەڵ گرنگیدان بە زمانی کوردی، پارێزگاری لە زمانی دایکیی هەردوو نەتەوەی ئاشوور و تورکیش کراوە. گرنگیی زمانی کوردی لەو قوتابخانانەی کە زمانی تورکمانی و سریانی زمانی یەکەمە، تا چەند تاک (قوتابی) ئاشنایەتییان لەگەڵ زمانی کوردی لە چ قۆناغێکدایە؟ ئەو دەیتا و زانیارییانەی کە بە پێی دەیتای سەرژمێریی دانیشتووان لە بارەی پێکهاتەکانەوە دەخرێنە ڕوو. هۆی هەڵبژاردنی توێژینەوەکە دەگەڕێتەوە بۆ گرنگیی مافی زمانی پێکهاتەکان لە هەریەک لە تورکمانی و سریانییەکان، تا چەند زمانی کوردی لە ئاستی بەڕێوەبردنی کار و پیشە و بەکارهێنانیاندایە، ڕێژە و ژمارەیان بە گوێرەی سەرژمێریی دانیشتووان و پلان و سیاسەتی زمانی هەرێمی کوردستان سەبارەت بە مافی زمانی کەمینەکان و ئەو کێشانەی کە ڕووبەڕوویان دەبێتەوە لە فێربوونی و زانینی زمانی کوردی کە زمانی هاوبەشی پارێزگای هەولێرە. ڕێبازی "وەسفی شیکاریی ئاماری'' بەکار هێنراوە. توێژینەوەکە لە سنووری زانستی زمانەوانیی کۆمەڵایەتیدایە، کە لقێکی زانستی زمانی کارەکییە. لە نووسینی ئەم توێژینەوەیەدا زاری کرمانجیی ناوەڕاست بەکار هێنراوە، سەرچاوەکان لە زمانی کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی وەرگیراون، بە بەرنامەی "SPSS''؛ دەیتا و نموونەکان شیکار کراون. توێژینەوەکە جگە لە پێشەکی و ئەنجام و سەرچاوەکان، لە سێ بەش پێک هاتووە: لە بەشی یەکەمدا باس لە پێگەی زمانی و پەیوەندیی نێوان زمان و کۆمەڵ، زمان و نەتەوە و مافی زمانی و سیاسەتی زمانی کراوە. لە بەشی دووەمدا باس لە پێکهاتەی هەرێم لە ڕووی نەتەوەیی و زمانی و پەروەردەیی کراوە لە هەریەک کەمینە و پێوەرەکانی لەگەڵ نەتەوە و ئایین لە پارێزگای هەولێر. لە بەشی سێیەمدا باسی قوتابییانی تورکمانەکان و سریانەکان لە قوتابخانەکانی پارێزگای هەولێر لایەنی کارەکیی توێژینەوەکەیە، دەیتای پێکهاتەکان لە پەروەردەکان و شیکردنەوەی دەیتایەکان ئەنجام دراوە.

١. پێگەی زمان

١-١. زاراوەی پێگە

"پێگە" بە واتای بارودۆخ و پلەوپایەی شتێک، یان کەسێک، کاتێک دەخرێتە پاڵ هەر شتێک، یان هەر زاراوەیەک و وشەیەک، دۆخ و پلەی ئەو شتە ڕادەگەیەنێت، بۆیە دەکرێت بوترێت پێگەی زمانی بە واتای دۆخ و پلەی زمان دێت لە دەوروبەری بەکارهاتوو. زاراوەی "پێگە" یاخود "دۆخ'' لە بەرانبەر "status'' یان "position''ی ئینگلیزی بەکار دێت و لە زمانی عەرەبییشدا "الحالة-الهمينة" بۆ "پێگە" بەکار دێت.

بۆ ئەوەی "پێگە"ی زمانی نەتەوەیی لە کەرتی پەروەردەدا بەهێزتر بێت، یان هەر کەرتێکی دیکەدا، ئەرکی لایەنی پەیوەندیدارە کە لە بەرانبەریدا گرنگی بە زمانی نەتەوەیی بدەن زیاتر لە زمانی بێگانە، ئەرکی وەزارەتی پەروەردەیە چاودێریی پرۆگرامەکانی خوێندن بکات لەم ڕووەوە، بە تایبەتی لە قۆناغی بنەڕەتیدا. بابەتێکی دیکەش بۆ ئەوەی پێگەی زمانی نەتەوەیی بەهێزتر بێت، ئەویش ناچارکردنی هەموانە بە زانینی زمانی نەتەوەیی لە بازاڕی کاردا، بۆ نموونە هەر کەسێک بچێتە بازاڕی

کار لە کوردستاندا، ناچار بکرێت کوردی بزانێت، بەمەش هەم بەهای زمانی کوردی بەرز دەبێتەوە، هەم هەژموونی زمانی بێگانە لە کۆمەڵگای زمانی دایکدا کەم دەبێتەوە (بەرهەمی دەنگی زمانەوانیی کوردی ٢٠٢٤: ١٦٨-١٦٩).

١-٢. پەیوەندیی پێگەی زمانی و پەروەردە

پـــەروەردە پـەیـوەنـدیـیـەکی ڕاسـتـەوخـۆ و کاریگەرییەکی گەورەی لە سەر پێگەی زمان هەیە، چونکە پەروەردە جێگەی پێگەیاندنی نەوەکانی وڵات و گەشە و پێشکەوتنی زمان و فەرهەنگی زمانی تاکەکانە. لە دوای ژینگەی خێزان؛ یەکەمین ژینگەی فێربوون پـەروەردەیـە، کە قوتابی بە شێوازێکی پـلان بۆ دانـراو بە کۆمەڵێک زانست و زانیاری ئاشنا دەبێت، واتە پەروەردە ناوەندێکی باش یان ژینگەیەکی باشی سیاسەت و پلانی زمانییە. واتە کەرتی پەروەردە دەروازەیەکی گرنگە، تێیدا منداڵ دەچێتە ناو کۆمەڵگاوە و بە شێوەیەکی کارا زمان بەکار دەهێنێت بۆ دۆخەکانی زمان بەو شێوەیەی کە دەیەوێت، واتە بە "پایەختی زمان" ناسێنراوە و دامـەزراوەیـەکی کۆمەڵایەتی و سیستماتیکییە و بـەرپـرسـە لـەگـەڵ دامـەزراوەکـانـی دیـکـەدا. لە پـەروەردەدا دروستیی تاک و پیدانی بەهاکان و ڕێکخستنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی تاک، لەبەر ئەوە قوتابخانە کۆمەڵگەیەکی بچووککراوەیە و گرنگترین کەناڵە، بەو هۆیەوە تاک بە کۆمەڵەوە پەیوەست دەکـات (عـومـەر٢٠٢١: ٦٢). هەر لەبەر ئەم گرنگییەی کە هەیەتی، پێویستە ژینگەیەکی لە پێداویستییەکانی بەرجەستە و نابەرجەستە ژینگەی دڵگیر و چێشتخانە، گۆڕەپانی یاری و پاکوخاوێنی و ڕەنگاوڕەنگیی ژینگەی قوتابخانە... هتد) دەستەبەر بکرێت. سیستمی پـەروەردە یەکێکە لە هۆکارە سەرەکییەکانی جەختکردنەوە لـەسـەر شێوازی قسەکردنی ستاندارد و ناوەندێکی گرنگی زمانە. "گای کووک" پێی وایە کە پلاندارێژی زمانی بریتییە لە بڕیاردان لە بارەی پێگەی فەرمیی زمانەکان و چۆنیەتیی بەکارهێنانیان لە بوارە جۆراوجۆرەکاندا وەکوو پـەروەردە و ڕاهێنان. لـەو قوتابخانانەی هەستیارییان بەرانبەر بە زمانێکی دیاریکراو هەیە، واتە توانای دەربڕینیان بەو زمانە دیاری ناکرێت، بەڵکوو بەکارهێنانی ڕێزمانی قسەکەر بە نموونە "زمانی ئینگلیزی" دەکرێتە بنەما بۆ ئاستی زیرەکیی قوتابییان. پـــەروەردە لێکەوتەی بـۆ قوتابخانە تایبەتەکان دەبـێـت، لـێـرەدا مامۆستایان ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕن لە پێگەی زمانی کوردی لە کەرتی پەروەردەدا (عبدالرزاق٢٠٢١: ٨١٤).

١-٣. زمان و کۆمەڵ

پەیوەندیی نێوان زمان و کۆمەڵ پەیوەندییەکی تۆکمە و پتەوە بە شێوەیەک کە هیچ یەکێکیان لەوی دیکەیان جیا ناکرێتەوە، واتە وەک گیان و جەستەی مرۆڤن. ئەمەش ئەو ڕاستییە دەردەخات نە زمان بە بێ کۆمەڵ بوونی هەیە، نە کۆمەڵ بە بێ زمانیش بوونی هەیە. هەروەها "فوئاد مەرعی" لە بارەی پێناسەی زمانەوە دەڵێت: "زمان سیستمێکی هێمـایی-سـەربـەخـۆیـە لـە نـاو کۆمـەڵـدا لـەخـۆوە سـەر هـەڵـدەدات و بۆ مەبەستی لەیەکترگەیشتن لە نێوان تاکەکانیدا بەکار دێت (مـرعـی٢٠٠٢:٧). سەبارەت بە ناساندنی کۆمەڵگە، هەر لەم ڕووەوە کۆمەڵگە پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتییە، لە ژمارەیەک تاکەکەس پێک دێت، بەمەش تاک بـەردی بناغەی دروستبوونی کۆمەڵگەیە. هەر بۆیە کۆمەڵگە بۆ مانەوەی پشت بە تاک دەبەستێت و بە بێ بوونی تاکەکانی کۆمەڵگەکان دادەڕووخـێـن و نامێنن.

تاک بە کۆمەڵگە کاریگەر دەبێت و کۆمەڵگەش بە تاک کاریگەر دەبێت (mawdoo.com). بەم پێیە تاک ڕۆڵی سەرەکی لە ناو کۆمەڵگەدا دەبینێت کە دەتوانێت بە هۆی بیرۆکە و داهێنانەکانی؛ کۆمەڵگە بەرەو گۆڕان و پێشکەوتن ببات و لە هەمان کاتیشدا کۆمەڵگە بە شێوە گشتییەکەی کاریگەریی لە سەر تاک دەبێت و بەرەو گۆڕان و پێشکەوتن دەبات. لێرەدا باسکردنی و ناساندنی کۆمەڵەی زمانی یەکێک دەبێت لە هەنگاوەکان و یەکێکە لە دیارترین چەمکە بنەڕەتییەکانی کۆمەڵ بەوەی کە کۆمەڵ لە کۆمەڵێک تاک پێک دێت، زمان و کولتوور و بەرژەوەندیی هاوبەشیان هەیە و پەیوەندیی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ لە نێوانیاندا هەیە و بەوەی کە بیروبۆچوونەکانیان لە ڕێگای ئامرازەکانی پەیوەندییەوە ئاڵوگۆڕ دەکەن (سەمیرە و میراودەلی ٢٠١٠، ١٠٩-١١٠). ئەگەر کۆمەڵگە تەنها بەوە پێناسە بکرێت کە کۆمەڵە کەسێکن کە بە شێوەی سیستمێکی کۆمەڵایەتی ڕێک خراوە، کەم تا زۆر هەر یەکە و خاوەن ژیان و کولتوور و فەرهەنگی تایبەتی خۆیانن (موحسنی، مەنوچەهر ، ٢٠٠٢، ٨٤).

١-٣-١. کۆزمانەوانی (Sociolinguistics)

وەکوو لقێکی گرنگی زمانەوانیی کارەکی کار دەکات. زمانەوانی بە شێوەیەکی بەتین بە زانستە کۆمەڵایەتییەکانەوە بەستراوەتەوە: بەشێک لە لێکۆڵەرانی زمانەوانی لە ڕێگەی کۆمەڵناسییەوە لێکۆڵینەوە ئەنجام دەدەن، ئەو بەشەی زمانەوانی پێی دەوترێت زمانەوانیی کۆمەڵایەتی. کۆزمانەوانی وەک لقێکی زانستی هەر زوو لە لقەکانی دیکەی زمانەوانی جیا بوویەوە، بە تایبەتی لە دوای ساڵەکانی سییەوە هەندێ لە زمانەوانان ویستیان سنووری زمانەوانی تەسکتر بکەنەوە بۆ ئەوەی وەک پەیڕەوێکی داخراو لە زمان بکۆڵنەوە (مەعرووف، ١٩٨٦: ٦١). لێرەدا دەردەکەوێت ئەم زانستە خاوەن مێژوو و تایبەتمەندیی خۆیەتی، هەر وا بە بێ بنەما و هەڕەمەکی سەری هەڵنەداوە، بەڵکوو لە ئەنجامی هەوڵ و کۆششی کۆمەڵێک لێکۆڵەر و زانا و زمانەوانی بەناوبانگ سەری هەڵداوە و گەشەی بەخۆوە دیوە.

کۆزمانەوانی ئەو زانستەیە لە پەیوەندییەکانی نێوان زمان و کۆمەڵ دەکۆڵێتەوە و زانستێکە تێکەڵاو لە زانستەکانی زمانەوانی و کۆمەڵناسی، چونکە هەردووکیان لە کارکردنیاندا کۆمەڵ بە بنەما دادەنێن (حەسەن٢٠١١، ٨٨).

١-٣-٣. خێزانەزمانەکانی جیهان

دابەشکردنی زمان بەسەر خێزان و کۆمەڵە زماندا کارێکی ئاسان نییە. تاکوو ئێستا زمانەکان بەسەر چوار کۆمەڵەدا دابەش کراون کە لە خوارەوە باسیان دەکەین، ئەم دابەشکردنە هەموو یان زۆربەی زمانەکانی جیهان ناگرێتەوە، چونکە ژمارەی میللەت و نەتەوەکانی جیهان زۆر زۆرن و زمانی جیاوازیش دروست دەبێت لەبەر ئەو زۆرییە (شوانی٢٠٠٨: ٥٧). زمانەوانەکان لە سەر بنچینە و بناغەی نزیکایەتیی زمان و بە پێی پەیوەندیی خزمایەتی بەوەی دیاردە و وشەی هاوبەش لە نێوان زمانەکاندا هەیە و هەر لەم ڕووەوە چەند زمانێک بە یەکتر دەبەستێتەوە و کۆمەڵ و خێزانە زمان پێک دەهێنن. پەیوەندیی نێوان زمانەکان تاوەکوو نزیکتر بێت و لە ڕووی بوونی وشەی هاوبەش و وەک یەک و بوونی تایبەتێتی و خەسڵەتی فەرهەنگی پەیوەندیی خزمایەتی بە لەیەکچوون و نزیکایەتیی دابونەریت و کەلەپوور و کولتووری هاوبەشی

نێوانیان، خێزانەزمان و میللەت پێک دێنن، وەک: خێزانەزمانی (هیندی یان سامی، یان بەربەری، یان حامی... هتد). ئەگەریش چۆنیەتیی پەیوەندی و خزمایەتی نزیکایەتییە زمانی و میللەتەکە ڕادەکەی دوورتر بێت کە جۆری یەکەم، کۆمەڵەی زمان و کۆمەڵەی میللەت پێک دەهێنن لە جیاتیی خێزانەزمان، بۆ نموونە: کۆمەڵەزمانی سامی، حامی، یان چینی، تبتی...، ئەمانەش لە ناو خۆیاندا هەر کۆمەڵەیەک لە چەند خێزانەزمان پێک دێت کە لە یەکەوە نزیکن (هەمان سەرچاوە: ١٣).

لە سەر ئەم بنچینەیەش کۆمەڵەزمانەکان دیاری کراون:

١. کۆمەڵەزمانی ئاری: (خێزانی ئێرانی، خێزانی هیندی، خێزانی ئەوروپایی)

٢. کۆمەڵەی سامی-حامی: (سامی، حامی، بەربەری، چادی)

٣. کۆمەڵەی ئۆرالی: (ئۆرالی، ئەلتیکی)

٤. کۆمەڵەی چینی و تبتی – بۆرمی (تبتی، بۆرمی، چینی)

١-٤. جۆر و شێوەکانی زمان لە کۆمەڵدا

هەر خێزانێک لە کۆمەڵێکدا دەژی و بە پێی زمانی باو لەو کۆمەڵەدا مامەڵە دەکەن، لەوانەیە ئەو کۆمەڵە تاک زمان بێت، یان جووت زمان، یان فرە زمان بێت.

١-٤-١. کۆمەڵی تاک زمان

ئەو زمانەیە کە تەنیا خۆی زمانی میری و نیشتمانییە لە وڵاتدا، وەک: وڵاتی ژاپۆن، سعودیە... ئەم جۆرەش بە هەبوونی کۆمەڵی تاک زمانی لە ڕوانگەی جیهانی، دەبێتە مەبەستێکی دەگمەن و نامۆ لە کۆمەڵدا (هدسون١٩٩٠:٢٥).

١-٤-٢. کۆمەڵی جووت زمان

جووت زمانی بەو زمانە دەگوترێت "هەبوونی دوو ئاستی زمان لە یەک ژینگەی زمانیدا" (حجازی١٩٧٣:١٨). واتە لە کۆمەڵی زمانیدا هەبوونی جیاوازیی کۆمەڵایەتی و کولتووری و ئایینی بە شێوەی زۆر یان کەم ڕاستەوخۆ کار لەو تاکە زمانە دەکات، بۆ ڕاییکردنی کارەکان بەکاری دەهێنین و بەو هۆیەشەوە بەرز و نزم لە بەکارهێنانی بەکار دێت لە کۆزمانەوانیدا بە جووتزمانی ناسراوە، بۆ نموونە: "عەرەبە مەسیحییەکان لە بەغدا کاتێک لە نێو خۆیان قسە دەکەن بە دیالێکتێکی مەسیحیی خۆیان قسە دەکەن، بەڵام کە لە ناو کۆمەڵێکی تێکەڵدان لەگەڵ موسوڵمان، ئەوا بە زمانی عەرەبی قسە دەکەن" (fergusou 1996:11). هەروەها زۆر جار وەکوو ئەو کۆمەڵگایانەی کە دوو نەتەوەی زمان جیاواز؛ کۆمەڵەی جووتزمانی لێدەکەوێت. "محمد نقی" دەڵێت: "جووتزمان واتە زانین و بەکارهێنانی دوو زمانی جیاواز بە شێوەیەک کە کەسەکە بتوانێت هەردوو زمانەکە بەکار بهێنێت بۆ مەبەستی پەیوەندیگرتن."

٢-٤-٣. کۆمەڵی فرەزمانی

فرەجۆری لە زماندا بابەتێکە سنووری فراوانە، واتە "زاراوەی فرەجۆریی زمانی زاراوەیەکە لە زانستی زمانی کۆمەڵایەتیدا ناسراوە و ئاماژە بە هەر سیستمێکی دەربڕینی زمان لە بەکارهێنانیاندا دەکات، کە بە بارودۆخی جیاواز و جیاوازیی قسەکردنەوە گرێ دراوە" (محەمەد٢٠١٠: ٩). هدسون (R.A.Hudson) دەڵێت فرەجۆریی زمانی بریتییە لە: "کۆمەڵێک شێوەی جیاوازی زمانێک کە لە سەر بنەمای لەیەکچوونی زمانی دابەش بووە، وەک ئینگلیزی و کەنەدی و لەندەن" (Rwardhaugh 2006:25).

١-٥. زمانی هاوبەش (Lingua france)

١-٥-١. پێناسەی زمانی هاوبەش

"لینگوافرانکا زاراوەیەکی لاتینییە، لە زمانەوانیی کۆمەڵایەتیدا بەکار هاتووە" (Crystal2008:282) و "لە زمانەوانیدا زمانی هاوبەش بە لینگوافرانکا دەناسرێت'' (عەلی و عەبدوڵا٢٠١١: ٦٥). "هەندێ جار بە لینگوفرانکا دەگوترێت ئینترلینگوا (Interlingua) و لە زمانی عەرەبییشدا زاراوەی "اللغة المشتركة"ی بۆ بەکار دێت (عبدالتواب١٩٨٥: ١٦٥). دکتۆر وریا عومەر ئەمین دەڵێت: "لە زۆر شوێنی دیکەی ئەم جیهانەدا چەن میللەتێکی جیاواز پێکەوە ئەژین، هەریەکە زمانی خۆی هەیە و پێوەندی لە نێوانیاندا هەیە. یەکێ لەم زمانە ئەبێ بە زمانی هاوبەش، بەو هۆیەوە هەموو لە یەک ئەگەن، ئەم جۆرە زمانە بە لینگووەفرانکە ناو ئەبرێ'' (ئەمین٢٠١١: ٨٠). هەریەکەیان بە پێی بیر و بۆچوون و تێڕوانینی تایبەتی خۆی پێناسەی زمانی هاوبەشی کردووە. زمانەوان "ئوتویسپرین'' لە پێناسەی زمانی هاوبەشدا جەخت لەوە دەکاتەوە کە "ئەو زمانەیە، لە سیفاتە زمانییەکانی هەر هەرێمێکی دیاریکراو ڕزگاری بووە" (ئەیوب ١٩٩٦: ٣٦).

١-٥-٢. هەروەها زمانی کوردی وەک زمانێکی هاوبەش لە شاری هەولێردا

بەو هۆیەی زمانی کوردی پێگەی خۆی لە ڕووی زانستییەوە پەیدا کردووە، خواستی زۆری پەیدا کردووە و توێژینەوەی جۆراوجۆر و کاری جۆراوجۆری پێ ئەنجام دەدرێت. لەبەر ئەو دۆخەی کە لە هەرێمی کوردستاندا هەیە لە بوونی نەتەوە و ڕەگەز و ئایین و کولتووری جیاواز، بۆ بەردەوامییان و مانەوەی ڕۆژانەیان لەگەڵ یەکتر، پێویستیان بە زمانێکی هاوبەش هەیە، بۆ ئەم ڕۆڵەش زمانی کوردی بەر ئەم ڕۆڵە کەوتووە. بۆ سەلماندنی ئەو ڕاستییەش، زمانی کوردی شانبەشانی زمانەکانی ناوچەکە و کاریگەریی خۆی نواندووە، کە خەڵکێکی زمان جیاواز ئارەزوو بە فێربوون و بەکارهێنانی زمانی کوردی دەکەن (محەمەد٢٠٢٢: ٢٥٣).

١-٦. زمان و نەتەوە

پەیوەندییەکی بەهێز لە نێوان زمان و نەتەوەدا هەیە، بۆیە لێرەدا ئاماژە بە هەریەکە لە چەمک و پێناسەی زمان و نەتەوە دەکەین: چەمکی نەتەوە: بۆ لێکدانەوەی چەمکی نەتەوە، فەرهەنگی ئۆکسفۆرد نووسیویەتی: "بریتییە لە ویست و حەزی گرووپێکی مرۆیی، کە لە ڕەگەز، ڕۆشنبیری، زمان... تاد، بۆ پێکهێنانی دەوڵەتی سەربەخۆ هاوبەشی دەکەن'' (Charlotte Livingstone 2008:439). وشەی نەتەوە وەکوو چەمکێک لای ئینگلیزەکان "Nation'' و لای عەرەبەکان "القوم'' و لای کوردیش "نەتەوە" بەکار دێت، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە چەمکی نەتەوە بەستراوەتەوە بە حەز و ویستی تاکەکانی کۆمەڵگەیەکی هاوبەش لە زمان و دابونەریت و ڕەگەز. "ستار شنکۆ'' لە بارەی پێناسەی نەتەوەوە دەڵێت: "نەتەوە ئەو کۆمەڵە خەڵکانەن کە بە درێژایی مێژوو دروست بوون و جێگیر بوون. بنەماکانی نەتەوەش؛ زمان و خاک و ئابووریی هاوبەش و ژیانی سایکۆلۆژیی هاوبەشن'' (نەبەز١٩٨٤: ٧٦). زمان هۆکارێکی گرنگی پەیوەندیکردنە و لە چوارچێوەی کۆمەڵدا کاری پێ دەکرێت. زمان لە چوارچێوەی ژینگە زمانییەکەدا بیرۆکەکان دەردەکات و ئەرکی خۆی لە کۆمەڵێکی دیاریکراو بەجێ دەهێنێت. هەر نەتەوەیەکیش زمانی قەڵای هەیە کە شتەکانی خۆی پێ دەردەبرێت. کوردێک بە کوردی قسە دەکات بۆ ئەوەی لەگەڵ ژینگە و تاکەکانی کۆمەڵگاکەی

خۆی بگونجێنێت، بەم شێوەیە هەستی نەتەوایەتی بۆ مانەوەی زمان هۆکارێکی گرنگە. زمانی کوردی یەکێکە لەو زمانانەی کە هەر لە کۆنەوە بە هۆی داگیرکاری و دراوسێیەتییەوە فشاری زمانەکانی دیکەی لە سەر بووە، لە هەمان کاتیشدا بەشێک بووە لە شۆڕشی نەتەوە دژ بە زمانەکانی دیکە، وەکوو چەکێک دژی داگیرکەران بەکار هێنراوە.

١-٦-١. مافی زمانی و سیاسەتی زمانی

بۆ بەیەکەوەگرێدانی ڕابردوو بە ئێستاوە، دروستکردنی پەیوەندی لە نێوان گرووپە کولتوورییەکان، پاراستنی ئەو پەیوەندییە لە داهاتوودا، بۆیە لە پاڵ سیمبولەکانی دیکەی وەکوو نەریت و پیرۆزییەکان و یادەوەرییەکان، زمان لە پاراستنی ئەو پەیوەندییەدا و کاریگەریی خۆی دەنوێنێت بەشدارە. بە مانایەکی دیکە: زمان هۆکارە بۆ گرێدانی میراتی ڕابردوو بە ئێستاوە، چونکە بەبێ زمان ئەو میراتە توانای مانەوەی هەیە، کە لە نەتەوەیەکەوە بۆ نەتەوەیەکی دیکە دەگوازرێتەوە (مستەفا ٢٠٠٨: ٣٥٨). بێگومان پێکهاتەکان لە زۆربەی کۆمەڵەکانی جیهاندا بوونیان هەیە، بۆ پاراستنیان پێویستیان بە مافی ژیان و پاراستنی کولتور و زمان و ئایین و شارستانیەت و... هتد؛ هەیە. مافی پێکهاتەکان پرسێکی ئاڵۆزە، هەڵگری ڕەهەندی فەلسەفی و کۆمەڵایەتی و ئایینی و سیاسی و یاساییە. (حامید ٢٠١٧: ٢٩). لە یاسای پاراستنی مافی پێکهاتەکاندا هاتووە حکومەت مافی یەکسانی و هاودەرفەتی لە ژیانی سیاسی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و ئابووری لە ڕێگای یاسا و سیاسەتی کاریگەر بۆ ئەو تاکەی سەر بە پێکهاتەکەیە مسۆگەر دەکات، هەروەها مافی بەشداریکردنیان لە وەرگرتنی ئەو بڕیارانەی تایبەتە بە خۆیان مسۆگەر دەکات. پێکهاتەکان (کەمینەکان) (Minorities) لە ڕووی زمانەوانییەوە بە پێچەوانەی چەمکی زۆرینە دێت، لە ڕووی زاراوەوە چەند واتایەکی هەیە. لە ئینساکلۆپیدیای بەریتانیا (Encyclopedia Britannica)کەمینە: کۆمەڵێک تاکەکەسن، جیا دەکرێنەوە بە ڕەگەز یان ئایین یان زمان یان نەتەوە، لە تەواوی تاکەکانی تری ئەو کۆمەڵگەیەی تێیدا دەژین. لە ئینساکلۆپیدیای فەرەنسیدا (Larousse) کەمینەکان: ئەوانەن کە کاریگەری و هەیمەنەی کەمتریان هەیە لەچاو زۆرینە، چ لە ژمارەیان یاخود دەنگیان (یوحناياقو٢٠٠٤: ١٢٤-١٢٥). پێکهاتەکان بەو واتایەیە کە لە ڕووی ڕەگەز و نەتەوە و ئایین و ئایینزا و زمانەوە هەر کەمینەیەک لەگەڵ ئەوەی دیکە جودایە لە نێو ئەو قەوارەیەی تێیدا دەژین. بە پێی نەتەوە یەکگرتووەکان؛ ئەم پێکهاتانە بەشێکن لە کۆمەڵگە، ویستی پاراستنی دابونەریتی ئیتنی و ئایینی و زمانەوانی و تایبەتمەندیی خۆیان هەیە لەگەڵ ئەوانەی دیکە. لە سەر ئەم بنەمایە چەمکی پێکهاتە واتایەکی دینامیکیی هەیە، واتە ستاتیکی وشک نییە، بەڵکوو لە زۆر قەوارەوە بەرەو گۆڕانکاری دەچێت.

١-٦-٢. پرۆژە و یاسای دەستووری عێراق و یاسای زمانە فەرمییەکان لە پرۆسەی پەروەردە و فێرکردندا

بە پێی ئەو دەستوورانەی باس کراون، منداڵانی قەوارەی هەرێمی کوردستان بە هەموو پێکهاتە و جۆرەکانی پێکهاتە (ئایینی، نەتەوەیی، ڕۆشنبیری، دەوڵەتی... هتد)، دەتوانن بە زمانی دایکیی خۆیان بخوێنن. بەم پێیە لە دەستووری کۆماری عێراق (٢٠٠٥)، لە مادەی (٤)دا هاتووە کە "هەردوو زمانی عەرەبی و کوردی زمانی فەرمین لە عێراقدا، مافی سەرجەم عێراقییەکان پارێزراوە لە فێرکردنی

ڕۆڵەکانیان بە زمانی دایکیان، وەک تورکمانی و سریانی و ئەرمەنی لە دەزگاکانی فێرکردنی دەوڵەتدا مسۆگەر دەکات بە پێی یاسا پەروەردەییەکان یان هەر زمانێکی دیکە لە دەزگای فێرکردنی تایبەتدا (دەستووری کۆماری عێراق، ٢٠٠٥). لە پڕۆژەیاسای (٢٠٠٩/٦/٢٤)دا لە پەرلەمانی کوردستان پەسەند کراوە، پاڵپشتە بە مادەی (٤)ی دەستووری عێراق و لە مادەی (١٤)ی پڕۆژەدەستوورەکەدا هاتووە: "زمانی کوردی و عەرەبی دوو زمانی فەرمین لە هەرێمی کوردستان، زمانی تورکمانی و سریانی دوو زمانی ڕەسمین لەگەڵ زمانی کوردی و عەرەب، لەو یەکە کارگێڕییانەدا کە ئەوانەی بەو زمانە دەدوێن زۆربەی دانیشتووان پێک دەهێنن، ئەمەش بە یاسا ڕێک دەخرێت" (پڕۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان، ٢٠٠٩).

٢. پێکهاتەی پارێزگای هەولێر لە ڕووی نەتەوەیی و زمانی

٢-١. پێناسەی کەمینەکان

نەتەوە پەیوەست دەبێت بە "کەمینە"ی ڕامیاری یاخود ڕۆشنبیری، چونکە نەتەوەکان زۆربەی کات هەموویان یاخود بەشێکیان لە زیاتر لە دەوڵەتێک دەژین. "کەمینە" پێناسە دەکرێت بەوەی گرووپێکن پاشکۆن لە ناو گەلێک، کە بە کولتوور و خەسڵەتی نەتەوەیی یاخود زمانەوانی جیا دەکرێنەوە کە ئارەزووی پارێزگاریکردنی دەکەن(حجر١٩٨٢: ١١). لە یەکێک لە بڵاوکراوەکانی "کۆمەڵەی نەتەوەکان"دا هاتووە دەربارەی "کەمینە"، بەوەی "زنجیرەیەکن لە کەسانێک، دەگەڕێنەوە بۆ ڕەگ و ئایین و زمان، جیاوازن لە زۆرینەی گەل لە دەوڵەتەکە" ئەوەش دوو جۆرە دەگرێتەوە:

١. ئەو تاکانەی یاخود گرووپەکانی دەوڵەتی بیانی لە ناو دەوڵەتێک.

٢. تاکەکان، یاخود گرووپەکان لە هەمان دەوڵەتدا.

ڕێکخراوی "کۆمەڵەی نەتەوەکان"یش لە ساڵی (١٩٥٠)دا هەوڵی دا بۆ دیاریکردنی چەمکی کەمینە بەوەی لە بنەڕەتدا "کۆمەڵێکن لە دانیشتووانی نادەسەڵاتدار، خاوەن خەسڵەت و کولتووری ئایینی و نەتەوەیی و زمانەوانیی" (خولیر٢٠٠٤: ١٩). ساڵی (١٩٩٣) لە لێکۆڵینەوەیەکی سەنتەری مافی مرۆڤ لە نەتەوە یەکگرتووەکان، ئاماژەی بە پێناسەی کەمینەکان داوە بەوەی "کۆمەڵە کەسێکی سەربەخۆن لە چوارچێوەی هەرێمی یان دەوڵەت، کە لە نیوەی کەمتری کۆمەڵەی دانیشتووانی کۆمەڵگە پێک دێنن، خاوەن سروشتی نەتەوەیی هاوبەشن، یاخود ئایینی، یاخود زمانەوانی (هەمان سەرچاوە، ٢٣).

٢-٢. پێوەری کەمینەکان

لە ڕێی شیکردنەوە و تێگەیشتن لەو پێناسانەی کە بۆی کراوە، دەتوانین بگەینە ئەو دەرئەنجامەی دوو ئاست هەیە بۆ ناساندن و تێگەیشتن لە کەمینەکان (خزر و جەلال :٢٠١٧ ١٧-٨٨).

یەکەم: پەیوەستە بە ماف و یەکسانی و هاوبەشیکردن لە تایبەتمەندیی هاوڵاتیبوون لە دەوڵەتی مەدەنیدا، کە دەتوانرێت چەند دەستەیەکی جیاواز تێکەڵ بکرێت لەگەڵیاندا، ئەوەش لە چوارچێوەی کەمینەکان. بە گوێرەی ئەم پێوەرە کە پەیوەست نییە بە ژمارەوە، بەڵکوو پەیوەستە بە ڕەوشی ماف و پێداویستییەکانەوە. بەڵام ئەم پێناسەیە ڕووبەڕووی کێشەیەک دەبێتەوە، چونکە کەمینەکان دەستڕۆیشتوو و بەدەسەڵاتترن لە هەندێک لە وڵاتاندا و خاوەنی زۆرترین ئیمتیازن زیاتر لەوانەی تر، بۆ نموونە وەک کەمینە سپییێستەکان لە ئەفەریقای باشوور و عەلەوییەکانی سووریا.

دووەم: ئاست و بیرۆکەی دووەمیان ڕەچاوی جیاکاریی ڕووکاریی کۆمەڵەکە دەکات، کە کەمینەیەکی ژمارەیی پێک دەهێنێت، جا ئەم جیاکارییە نەژادی یان ئیتنی یان ئایینی یان زمانی بێت، یاخود جیاکارییەکە پەیوەست پێت بە شێوە و ڕەنگ و کولتوورەوە. لێرەوە بۆمان ڕوون دەبێتەوە ڕێککەوتن لە سەر پێناسەیەک چەند کارێکی قورسە کە ببێتە جێگەی ڕەزامەندیی هەموو کەمینەکان، بەڵام دەتوانرێت پشت ببەسترێت بەو پێوەرانەی کە کۆمەڵی نێودەوڵەتی لە سەری ڕێک کەوتوون لە وەسفکردنی کەمینەکان کە لە توانایدایە زۆربەی زۆری کەمینەکان بگرێتەوە و بریتییە لە:

١. ژمارەی کەمینەکان: بە پێی ئەم پێوەرە دەبێت کەمینەکان لە بەرانبەر دانیشتووانی دیکەدا ژمارەیان کەمتر بێت کە زۆرینە پێک دەهێنن، بەڵام دەکرێت هەندێک حاڵەت هەبێت لە بەشێک لە دەوڵەتاندا، کە هیچ دەستە و گرووپێک زۆرینە پێک نەهێنێت، کەمینەکانیش لە ڕووی ژمارە و قەبارەوە لێکتر نزیک بن، یان قەبارەی کەمینەکە لەو زیادەیە بێت کە بواری پێ دەدرێت تایبەتمەندییە ناوازەکانی خۆیان پێک بهێنن. باشترە بڵێین نابێت بە پێی یاساکانی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بێت کە خۆی لە بەڵگەنامەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان و مافی مرۆڤدا دەبینێتەوە و ناکرێت هیچ کەمینەیەک ژمارەی هەر چەندێک بێت، بە شێوەیەک لە شێوەکان تووشی چەوساندنەوە یان خراپ مامەڵەکردن ببنەوە، پێویستە گشت تاکەکانی حوکمە گشتییەکانی مافی مرۆڤ بەدەست بهێنن.

٢. نەبوونی دەسەڵات: کاتێک کەمینەکان هیچ دەسەڵاتێکیان لە حوکمڕانیدا نابێت، لەو بارەدا پێویستیان بە پارێزگاریلێکردن دەبێت، بەڵام لە هەمان کاتدا کەمینەی بەدەسەڵات هەیە کە هیچ پێویستی بە پارێزگاریلێکردن نییە، بەڵکوو هەندێک کەمینەی دەسەڵاتدارن و بوونەتە هۆی پێشێلکردنی ماف و یەکسانیی بنچینەیی لە کۆمەڵدا.

٣. جیاوازیی ئیتنی و نەتەوەیی: وەک باوە کەمینەکان ئایین و مەزهەب و زمانیان جیاوازترە لەو زۆرینەیەی دانیشتووانی وڵات پێک دەهێنن. بە گوێرەی هەموو بەڵگەنامە نێودەوڵەتییەکان، ڕێک کەوتوون لە سەر ئەوەی هەر تاکێک لە کەمینە ئیتنی و نەتەوەیی و ئایینییەکان، ژمارەیان هەر چەندێک بێت، ئەوانە هاوڵاتیی ئەو وڵاتەن کە تێیدا دەژین و پێویستە ببنە خاوەنی هەموو ماف و پێداویستییەک کە هاوڵاتییانی زۆرینە بۆیان فەراهەم کراوە.

٤. هەڵوێستە فەردییەکان: ئەندامانی کەمینەکان دوو ڕێگەیان بۆ گوزارشتکردن لە هاوڵاتیبوون و شوناسیان هەیە، یەکێکیان هاوبەشیکردنە لەگەڵ زۆرینەدا لە خواستی نەتەوەیی بۆ پارێزگاریکردن لەو تایبەتمەندییانەی دانیشتووانی دەوڵەتی پێ دەناسرێتەوە، دووەمشییان پراکتیزەکردنی بژاردەیە لە نێوان لایەنگری بۆ کەمینە، یان نەبوونی لایەنگری، هەندێک لە تاکەکان ئارەزووی یەکبوون دەکەن لەگەڵ کۆمەڵگەی زۆرینەدا.

٢-٣. پارێزگای هەولێر

هەولێر وەکوو شار لە ڕووی مێژووییەوە دڵی زیندووی کوردستان و جیهانە. زیندووە بەوەی کۆنترین شاری جیهانە و تا ئێستا بە ئاوەدانی ماوەتەوە، خاوەنی قەڵایەکی کۆنە و یەکێکە لە کۆنترین لەم پاشماوە شوێنەوارییە باوەڕپێکراوەکانی جیهان، کە لە دامێنی "منارەی چۆلی" هەیە.

شاری هەولێر یەکێکە لە کۆنترین پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان، کە دەکەوێتە باکووری ڕۆژهەڵاتی وڵاتی عێراق، وەک ناوچەکانی تری

جیهان لە ڕووی جوگرافییەوە لە باکوور و باکووری ڕۆژهەڵاتی هاوسنوورە لەگەڵ هەردوو وڵاتی تورکیا و ئێران و پارێزگای سلێمانی دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتییەوە، هەروەها ڕووباری زێی بچووک سنووری باشووری ڕۆژهەڵات و باشووری پارێزگاکە پێک دەهێنێت و لە پارێزگای کەرکووکی جیا دەکاتەوە. لە باکووری ڕۆژئاواش ڕووباری شین لە پارێزگای دهۆکی جیا دەکاتەوە. پارێزگای نەینەواش دەکەوێتە بەشی ڕۆژئاوا و بەشێکی باشووری ڕۆژئاوای پارێزگاکە و زێی گەورە لێکیان جیا دەکاتەوە. بەو پێیە ڕووبەرەکەی ژمارەی دانیشتووانی بە پێی دەستەی ئاماری هەرێمی کوردستان لە ساڵی ٢٠٢٤ سەرجەم قەزا و ناحیەکانەوە، گەیشتووەتە دوو ملیۆن و سێ سەد و نەوەد و چوار هەزار و پێنج سەد و بیست و سێ کەس (٢٣٩٤٥٢٣). بەو پێیە شاری هەولێر شارێکی فرەنەتەوەییە، واتە "کۆمەڵگەی دانیشتووانی هەولێر، کورد و عەرەبی هەولێر، تورکمانی هەولێر، مەسیحی؛ لە ڕێگەی زمانی کوردییەوە قسە دەکەن" (ناوخۆش، سەلام ، ٢٠١٠: ٤٧).

کەواتە لە شاری هەولێر زمانی کوردی وەکوو زمانی هاوبەش لە ناو ئاخێوەرانی کەمەنەتەوەییەکانی شاری هەولێرە. شاری هەولێر شارێکی فرەنەتەوەیە، چەندین نەتەوە تێیدا نیشتەجێ بووە، کەواتە ئەوەندە زمانی جیاوازی تێدایە، کورد و تورک و عەرەبی و سریانیی تێدایە. شاری هەولێر لە ڕووی کارگێڕییەوە لە (١٣) قەزا پێک دێت: ئەمانەن (سەنتەری هەولێر، دەشتی هەولێر، چۆمان، مێرگەسوور، سۆران، ڕەواندز، شەقڵاوە، کۆیە، خەبات، بنەسڵاوە، مەخموور، هەریر، پیرمام، عنکاوە). لێرەدا جگە لە سەنتەری هەولێر کە تورکمانەکانی تێدا نیشتەجێن، هەریەک لە شەقڵاوە و کۆیە کە کەمەنەتەوەیی مەسیحی تێدا نیشتەجێن لەگەڵ شارۆچکەی عەنکاوە کە بە هەمان شێوە شارۆچکەی مەسیحی خۆیان بە نموونە وەردەگرین.

٢-٣-١. شارۆچکەی عەنکاوە

شارۆچکەیەکە سەر بە پارێزگای هەولێر، چەند کیلۆمەترێک لە ناو شاری هەولێر دوورە، لە ڕووی ئایینییەوە زۆربەی پێکهاتەی دانیشتووانی مەسیحین. گەیشتنی ئایینی مەسیحیەت بۆ عەنکاوە بۆ سەدەکانی سەرەتای زایینی دەگەڕێتەوە، لە سەرچاوە کۆنەکانی وڵاتی "حەدیاب" هاتووە کە تۆمای پەیامبەر لە میانی تێپەڕبوون لە ڕێگاکەی بۆ هیندستان، مەسیحیەتی لە حەدیاب و وڵاتی "فرپی"یەکان بڵاو کردەوە، ئەوکات هەولێر پایتەختی دووەمی "فرپی"یەکان بوو. بە پێی بیروڕای مێژوونووسی هەولێری "شیفازەفا"، لە کتێبی "کورنۆلۆژیای ئەربیل"دا دەڵێت: "گەیشتنی ئایینی مەسیحیەت بۆ هەولێر لە سەردەمی 'مارئەدی' و 'مارماری'ی هەردوو قوتابی مەسیح (سەلامی خودای لە سەر بێت) بووە. یەکەم کەسیش کە لە وڵاتی 'حەدیاب' بووەتە مەسیحی، 'بەقیدا' بووە. باوکی ڕوحیی ڕاستەقینەی کڵێسەی هەولێر لە چیاکانی حەدیاب لە ساڵانی (١٠٤-١١٤ز) دەستی کرد بە گەیاندنی پەیامی ئینجیل" (پەترۆس٢٠٠٩: ٢٤٤).

شوێنی سریانەکان دەشتی نەینەوا و شاری موسڵ و باکووری ڕۆژهەڵاتی سووریایە، دواتر بە هۆی شەڕ و پێکدادان ئاوارەی هەرێمی کوردستان بوون. زمانی سریانی لە سەردەمی ئەسکەندەری مەکدۆنی زمانی فەرمی بووە لەو ناوچانەی کەوتوونەتە ئاسیای بچووک و وڵاتی فارس (ناوخۆش٢٠١٠: ٣٧-٣٨). لە هەرێمی کوردستان ئاشووری و کلدانی

هەن کە لە هەریەک لە شارەکانی "دهۆک و هەولێر کە ئەسقەفییەکی کلدانی سەرپەرشتییان دەکەن و لە زاخۆ کلدانی و ئاشووری هەن، لە پارێزگای سلێمانی ئاشووری و کلدانی هەن'' (تول٢٠١٠: ١٥٧). ژمارەی دانیشتووانی عەنکاوە بە پێی دوایین ئاماری ساڵی (٢٠٢٤) دەگاتە سی و دوو هەزار و چوار سەد و نەوەد و هەشت کەس (٣٢٤٩٨) (بڕوانە پاشکۆ).

٢-٣-٢. شاری کۆیە

قەزای کۆیە یان "کویسنجق'' یەکێکە لە قەزا کۆنەکانی سەر بە پارێزگای هەولێر و کەوتووەتە بەشی باشووری ڕۆژهەڵاتیەوە. زنجیرەچیاکانی "هەیبەت سوڵتان'' لە بەشی ڕۆژهەڵاتی وەکوو سنووریکی سروشتی لە شاری سلێمانی جیادەکاتەوە. زێی بچووکیش سنووری باشووری لەگەڵ پارێزگای کەرکووک و بەشێک لە شاری سلێمانی پێک دەهێنێت. بەم جۆرە ناوەڕاستی هەرێمی کوردستان داگیر دەکات. واتە ئەو قەزایە لە ڕووی کارگێڕییەوە هاوسنوورە لەگەڵ هەریەک لە شاری هەولێر و سلێمانی و کەرکووک، واتە لەگەڵ یەکەی کارگێڕیی جیاوازدا هاوسنوورە، واتە قەزای کۆیە وەکوو ئەڵقە ئەو سێ پارێزگایە بەیەکەوە گرێ دەدات (کۆیی٢٠٠٩: ٣٦). لە ڕووی قەبارەشەوە بە کۆنترین قەزای شاری هەولێر دادەنرێت، بۆ ئەم مەبەستەش ئەم قەزایە کۆمەڵێک گۆڕانکاریی بەسەردا هاتووە لە ڕووی قەبارەی دانیشتووانەکەی لە ساڵێکەوە بۆ ساڵێکی تر، لە بەشێکەوە بۆ بەشێکی تر جیاواز بووە، کە بە هۆی دابەشبوونی دانیشتووان بە هەر هۆکارێک، یاخود بە هۆی کردنەوەی ناحیەی دیکەی وەکوو تەقتەق و شۆڕش گۆڕاوە، واتە کۆتا ڕێژە؛ (٨%)ی ساڵی (٢٠٠٢) بە بەراورد لەگەڵ کۆی ژمارەی ساڵانی پێشووتری.

٢-٣-٣. هەرمۆتە (أرموتە)

گوندێکی مەسیحییانە، سەر بە شاری کۆیەیە، مەسیحییەکانی کۆیە لە شارۆچکەی کۆیە کۆنتر و ناوی گوندەکەش بە ناوی ئەو کەنیسەیە ناو نراوە کە ناوی "هەرمۆتە''یە. هەرمۆتە لە ڕووی زاراوەوە پێک هاتووە لە: کلدانی بە "ارچ'' دەڵێن "ئەرە''، لێرەدا دوو مانای هەیە:

١. ئەرەمووتی: عاردی مردی، گۆڕستان، یان جێی مردووان.

٢. عەرەمۆتا: بە واتای هەنارە، کاتی خۆی ڕەز و باخ هەبووە و میوەی وەک: هەنار، سێو، قەیسی زۆر تێدا بووە. مەسیحییەکانی کۆیە لە چوار بەش پێک هاتوون: عەودال، تومی قصاب، حەنای بگروس، لە هەمووان کۆنتر ماڵی (ئوول = ئوو = وسو= یوسف) کە لە لای هیران هاتوون. مەسیحییەکانی هەرمۆتە لە زۆر شوێن بڵاو بوونەتەوە، وەک: (کۆیە، سلێمانی، سنە، کەرکووک، عەنکاوە، بەغداد، کەرملێس) (قەشە مەتی، چاوپێکەوتن، ١٩٧٧/١١/٣). کاتی خۆی کۆیە یەک ماڵە دیانی لێ بوو (خۆشاب کۆ)، ئەوانی تر لە (هیران، شەقڵاوە، دیانە، موسڵ) هاتوون، لە هەرمۆتە کڵێسەیان کردوو لە کۆیە کڵێسەیان نەکردووە، لە پێش ساڵانی (١٩١٣) کڵێسەیەکیان لە قوڕ دروست کرد (احمد١٩٨٣: ٧٥).

٢-٣-٤. شارۆچکەی شەقڵاوە

شارۆچکەیەکی سەر بە پارێزگای هەولێرە، (٥٠کم) لە باکووری هەولێرەوە دوورە، خۆشترین هاوینەهەواری دەڤەرەکەیە، لە سەرەتای سەدەی بیست ناحیە بووە سەر بە قەزای کۆیە. "شەماشە

میخائیل‘‘ دەڵێت: لە سەرەتای سەدەی یەکەمی زایینیدا ئایینی مەسیحی گەیشتووەتە ئەو دەڤەرە، ژمارەیەکی زۆری دەڤەرەکە هاتوونەتە سەر ئەو ئاینە نوێیە. لە سەرەتای سەدەی حەفتەم ئایینی ئیسلام گەیشتووەتە ئەم دەڤەرە، ژمارەیەکی زۆر لە کوردە ئێزیدییەکان مێژووی بوونیان لە سەدەی چوارەمی زایینی لەم دەڤەرە بوونی هەیە کە نزیکەی (٤٠٠) ماڵ دەبوون لە دەربەندی شەقڵاوە ژیاون. لە بیستەکانی سەدەی بیستەم نزیکەی (٣٠) ماڵە جوولەکەیەک لە شەقڵاوە نیشتەجێ بوون، کە مێژووی بوونی جوولەکە لە شەقڵاوە دەگەڕێتەوە بۆ ”سەرجۆن‘‘ و ”سەنحارب‘‘ی کورەکەی، لە فەڵەستینەوە هێناویانن بەسەر شار و شارۆچکەکانی باشووردا دابەشی کردوون، دواتر بۆ جاری دووەم جوولەکەکان بۆ بابل چوونەوە، دواتر لە بابل بڵاو دەبنەوە بۆ ئێران و میزۆپۆتامیا. ژمارەیەکی زۆر لەو جوولەکانە دەبنە ئیسلام، هەندێکیان هەر لە کوردستان دەمێننەوە تا دەگەڕێنەوە وڵاتی فەڵەستین (عەبدوڵا٢٠٠٩: ٣٤٢-٣٤٣).

شاری شەقڵاوە لە دێرزەمانەوە لە بەگزادە و کرمانجەکان پێک هاتووە، دواتر لە سەرەتای سەدەی بیستەم میرەکانیش هاتنە شەقڵاوە و نیشتەجێ بوون. هەروەکوو لە پێشەوە ئاماژەی پێ کراوە، شەقڵاوە هەر لە دێرزەمانەوە بە شاری فرەئایینی و یەکتر قبوولکردن و پێکەوەژیان ناسراوە. ئەم شارە ڕێژەیەکی زۆر موسوڵمانانی تێدایە، لە سەرەتادا جیاوازییەکی ئەوتۆ لە نێوان ژمارەی موسوڵمانان و مەسیحیدا نەبوو. جگە لە موسوڵمان و مەسیحی، سێ خێزانی جوولەکەش لێی ژیاون (عەبدوڵا٢٠٠٩، ٣٤٦-٣٥١). چەند گەڕەکێک تایبەت بە مەسیحییەکان لە شەقڵاوە هەن، بریتین لە ”بێترمە“ و بەشێک لە گەڕەکی ”زێوەر‘‘. سریانی زمانی مەسیحییەکانە. مەسیحییەکانی شەقڵاوە کلدانین، چەندین کەسایەتیی دیاریان تێدا هەیە، قوتابخانەی تایبەت بە خۆیان هەیە، زمانی سریانی لەو قوتابخانانەدا گرنگییەکی تایبەتی پێ دراوە و مامۆستا و وانە و کاتی بۆ دانراوە و بە وانەی سەرەکی دەژمێردرێت.

٣-٤. زمانی کەمینەکان

٢-٤-١. زمانی سریانی

ئەو زمانەی کە مەسیحییەکان پێی دەنووسن و دەخوێننەوە؛ زمانی ”سریانی‘‘یە، یان ”سورێت‘‘ بە واتای زمانی سریانیی نوێ دێت، کە لە کۆندا پێی دەگوترا ئارامی، کە نەتەوەکانی کلدانی و ئاشووری قسەی پێ دەکەن (تول٢٠١٠: ١٥٧). هەروەها هەر تەوراتیش بە زمانی سریانی وەرگێڕدراوە، خودی زمانەکەش ڕێنووسێکی گرنگی هەبووە، تەنانەت ڕێنووسی زمانی سریانی زمانی ئایینی بووە، ئەو بۆچوونەش دەگەڕێتەوە بۆ زمانی تەورات و گرنگیی زمانی سریانیی مەسیحی. لە کۆندا بە چاوێکی پیرۆز تەماشای زمانی سریانییان کردووە. هەروەها دەگوترێت ”تاتیان‘‘ یاخود ”تەتیا‘‘ یەکەم کەس بوو کە پەیمانی نوێی لە زمانی یۆنانییەوە کردووەتەوە بە زمانی سریانی، ئەمەش وای کردووە کە ئینجیل خەڵکی دیکە بهێنێتە ناو ئایینی مەسیحیەت، بەمەش زمانی سریانی بووە بە زمانێکی ئایینیی هەموو مەسیحییەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و چەندین هەرێمی تر لە ئاسیا و ئەفەریقا، دواتر زمانی سریانی بووە زمانێکی نێونەتەوەیی و ئایینی، واتە زمانی سریانی زۆر زوو بووە هاوشانی ئایینی مەسیحی (ناوخۆش٢٠٠٧: ٣٥).

٢-٤-٢. زمانی تورکمانی

نەتەوەی تورکمانی یەکێکی دیکەیە لەو نەتەوانەی کە چەندین ساڵە لە باشووری کوردستان نیشتەجێن،

دووەمین نەتەوەیە بە ژمارە و ڕێژە لە سەرجەمی دانیشتووانی کوردستاندا کە پەیدابوونیان بۆ چەندین سەدە دەگەڕێتەوە. پێکهاتەی تورکمان زمانێکی تایبەت بە خۆیان هەیە، کە دیالێکتێکی زمانی تورکییە و دیالێکتێکی دیاریکراوی ئۆغزییە (سەرچاوەی پێشوو: ٩٦). زمانی تورکی سەر بە خێزانە زمانەکانی ئاڵتاییە، خێزانی زمانەکانی ئاڵتایی خاوەن سێ لقن: تورکی و مەغوولی و تونگوسین، تورکی بە باوترین لقی ئەم خێزانە دادەنرێت. ئەم لقە سەرەڕای تورکی، هەندێک لە زمانەکانی ئاسیای ناوەڕاست وەکوو ئۆزبەکی، قەزاقی و قرقیزیش دەگرێتەوە (سەنەندەجی٢٠١٣: ٧٤). بێگومان هەر زمانێکیش ڕەگوڕیشەی خۆی هەیە کە "ئۆغوز لە تورکیا و ئێران و ئەزربیجان و عێراق و تورکمانستان باپیرانی تورکەکانن و ناونانی تورکمان بۆ سەدەی یانزەیەم دەگەڕێتەوە، دوای بڵاوبوونەوەی ئایینی ئیسلام لە سەدەی دەیەمدا بە هۆی هۆکاری بازرگانی، ئەوە بوو ناوی تورکمان جێگەی ئۆغزی گرتەوە" (مردان٢٠١٠: ٩٨). ژمارەیەک لە توێژەران نیشتەجێی تورکمانەکان بۆ دوو قۆناغ پۆلێن دەکەن کە ئەوانیش (ئیسماعیل و عوسمان٢٠١٢: ٨٠):

١. شەپۆلێک کە لەگەڵ سەربازە جێنشینەکانی عەباسی و ئەتابەگ و تەغرلبک و مەغۆل کە ئەوان تورکمانن.

٢. ئەوانەی کە لە ماوەی کۆنترۆڵی عوسمانی بۆ سەر عێراقدا هاتوون، کە پەیوەندییەکی بەتین لەگەڵ دەوڵەتی تورکیا دەیانبەستێتەوە. ئەو کۆمەڵە تورکمانەی لە عێراق بە زمانی تورکی قسە دەکەن موسوڵمانن و لە سەددا (٨٠% بۆ ٩٠%) ی دانیشتووانی موسوڵمانی سوننەمەزهەبن، ئەو لە سەددا (١٠% بۆ ١٥%)یە کە دەمێنێتەوە؛ بیروباوەڕی عەلەوییان هەیە. بە هەمان شێوە زانیارییەکی باوەڕپێکراو نییە لە سەر پێکهاتەی ئایینی دانیشتووانە تورکمانەکان، لەوانەیە لە پاڵ سوننەکاندا نیوەی تورکمانی موسوڵمانی شیعەمەزهەب بن (جینکیز و غەنی ٢٠٠٨: ٨). گرووپ و لایەنە سیاسییەکانی تورکیا و تورکمانەکان بانگەشەی ئەوە دەکەن کە ژمارەی تورکمانەکان دوو ملیۆن زیاترە، واتە لە سەددای تێکڕای (٧,٥) دانیشتووانی عێراقن، هەندێکیش پێیان وایە کە سێ ملیۆنن و کە لە سەددا (١١)ی دانیشتووانی عێراق پێک دەهێنن (هەمان سەرچاوە: ٨-٩).

٣. سیاسەت وپلانی وەزارەتی پەروەردە سەبارەت بەزمانی کوردی وزمانەکانی تر

ە وەزارەتی پەروەردە بە تایبەت لە قوتابخانە حکومییەکاندا، هەر تاک و هەر نەتەوەیەک لە دانیشتووانی هەرێمی کوردستان ئازادە بەوەی کە بە زمانی دایک دەخوێنێت یان نا، چونکە لە پاڵ قوتابخانەی کوردیدا؛ قوتابخانەی حکومی و ناحکومی و نێودەوڵەتیی ئینگلیزی سیستمی خۆیان هەیە، بۆیە لە زۆربەی قوتابخانەکان لە پۆلی یەکی بنەڕەتی تاکوو دوانزەی ئامادەیی زمانی کوردی وەکوو بابەتێکی سەرەکی دەخوێنرێت و گرنگیی پێ دەدرێت و تا قوتابی دەگاتە خوێندنەوە و نووسین و تێگەیشتن، دواتر وانەکانی تری پێ دەخوێنرێت. لەگەڵ ئەوەشدا لە قوتابخانە سیستمی کوردییەکاندا گرنگی بە خوێندنی ئینگلیزی دەدرێت، لە پاڵ ئەمانەشدا قوتابخانەی حکومیی تورکمانی و سریانی هەن کە تایبەتن بە کەمینەی نەتەوەیی هەرێمی کوردستان. لێرەدا تەنها سیستمی پەروەردەیی کەمینەکانی "تورکمانی و سریانی" لە پارێزگای هەولێر بە نموونە وەردەگرین کە هەریەک لە (عەنکاوە، کۆیە، شەقڵاوە، ناو هەولێر) دەگرێتەوە. لە عەنکاوە و کۆیە و شەقڵاوە قوتابخانەی سریانیی مەسیحییەکان هەن.

لە ناو هەولێر قوتابخانەی سریانی هەن، لە عەنکاوە (١١) قوتابخانە هەن کە زمانی سریانی وەکوو بابەتی سەرەکی تێیدا دەخوێنرێت، لە هەریەک لە بنەڕەتی و ناوەندی و ئامادەیی تێیاندا هەیە. جگە لە سریانییەکان، نەتەوەی عەرەب و تاکی موسوڵمانیش لەو قوتابخانانەدا هەن. بە هۆی ئەوەی کە قوتابی ئازادە لە چ زمانێک و لە کوێ بخوێنێت، هەندێ لە قوتابخانەکان خوێندنیان بە زمانی عەرەبییە، هەندێکیان سریانی و هەندێکیان کوردی، بەڵام زیاتریان سریانین تاکوو قۆناغی بنەڕەتی تەواو دەکەن. دواتر لە ئامادەییدا تەنها ئایینی مەسیحی دەخوێنرێ، زمانی سریانی ناخوێنرێ، قوتابخانەکان یەکلایی دەکرێنەوە بەوەی کە خوێندن بە زمانی کوردی یان عەرەبی بێت. بۆ زیاتر ئامادەکردنی قوتابی بۆ تاقیکردنەوەی نیشتیمانی و ئەو خولانەی دەکرێنەوە، زیاتر بەو دوو زمانەن (کوردی، عەرەبی) بەشدار بن و سوودمەند بن، جگە لەوەش خوێندنی ئامادەیی وانەکان بە زمانی سریانی کاری لە سەر نەکراوە، بەڵام قۆناغی بنەڕەتی (١-٩) هەموویان بە زمانی سریانی وانەکان بەردەستن، هەمان وانەی سیستمی زمانی کوردی، بەڵام وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی سریانی.

لە ناو هەولێردا (١٥) قوتابخانەی تورکمانی هەن کە زمانی تورکی وەکوو بابەتی سەرەکی دەخوێنرێت، وانەکانی تر بە زمانی تورکی دەخوێنرێن، ئەو زمانەی پێی دەخوێنن زمانی تورکیی ئەستەنبوڵیی تورکییە، وەکوو زمانی فەرمی پێی دەخوێنرێ و دەنووسرێ. لە هەندێ لە قوتابخانە ئامادەییەکاندا پۆلی کوردی و پۆلی لاتینی کراونەتەوە بۆ یارمەتیدان بۆ ئەو قوتابییانەی زمانی تورکی بە باشی نازانن، لەبەر ئەوەی جگە لە تورکمانەکانی هەولێر؛ کورد و عەرەب و سووری و... هتد؛ ڕوویان لە قوتابخانە تورکمانییەکان کردووە، بە مەبەستی حەز و ئارەزوویان بۆ فێربوونی زمانی تورکی، بە هەمان شێوە وانەکانی بە هەمان سیستمی زمانی کوردییە، بەڵام وەرگێڕدراونەتە سەر زمانی تورکی.

٣-١. لایەنی پراکتیکیی توێژینەوەکە و ئەنجام و ڕاسپاردەکان

خشتەی ژمارە (١)

خشتەی دووبارەبووەوە بۆ پرسیارە تایبەتەکان

زانیاریی گشتی

		دووبارەبووەوە	ڕێژە
تەمەن	٩ ساڵ	٢	٥٦.٠%
	١٠-١٢ ساڵ	١٥٩	٦٦.٤٤%
	١٣-١٥ ساڵ	٩٨	٥٣.٢٧%
	١٦ ساڵی یان زیاتر	٩٧	٢٥.٢٧%
	(لادانی پیوانەی ± ناوەندەژمێر)	)١٤ ± ٨٧٩.٤(	
زمانی دایک	کوردی	١٨٦	٢٥.٥٢%
	سریانی	١٢٤	٨٣.٣٤%
	عەرەبی	٢٢	١٨.٦%
	تورکمانی	٢٤	٧٤.٦%
لەکام پۆلیت (یان بازنەیت)	بازنەی یەکەم (٣,٢,١)	٤	١٢.١%
	بازنەی دووەم (٦,٥,٤)	١٧٣	٦٠.٤٨%
	بازنەی سێیەم (٩,٨,٧)	٨١	٧٥.٢٢%
	بازنەی چوارەم (١٢,١١,١٠)	٩٨	٥٣.٢٧%
ڕەگەز	نێر	١٧٨	٠٠.٥٠%
	مێ	١٧٨	٠٠.٥٠%

خشتەی ژمارە (٢)

٣-٢. ئامانجی یەکەم: دەرخستنی پێگەی زمانی کوردی لە قوتابخانەی (سریانی، تورکمانی)

		دووبارەبووەوە	ڕێژە
حەز دەکەی بە کام زمان بخوێنیت؟ کام زمانت خۆش دەوێت؟	هیچ کامیان	٥٦	٧٣.١٥%
	هەردووکیان	١٢٩	٢٤.٣٦%
	ز (تورکمانی، سریانی)م زیاتر خۆش دەوێت.	٦٧	٨٢.١٨%
	ز. کوردیم زیاتر خۆش دەوێت.	١٠٤	٢١.٢٩%
دەتوانی بە زمانی کوردی بخوێنیت؟ قسەکردنت باشە؟	بە هیچ شێوەیەک نایزانم.	١١	٠٩.٣%
	نایزانم.	٣٠	٤٣.٨%
	تا ڕادەیەک دەیزانم.	٨٨	٧٢.٢٤%
	دەیزانم.	٢٢٧	٧٦.٦٣%

شیکارکردنی کارەکییانەی ئامانجی یەکەم، بابەتی کوردی وەکوو زمانی دووەم، زمانی سریانی و تورکمانی وەکوو زمانی یەکەم، بە گوێرەی ئەو دەیتایانە سەرەنجام دەگەینە ئەوەی لە کۆی(٣٥٦) فۆرم لە پرسیاری "حەز دەکەی بە کام زمان بخوێنیت و کام زمانت خۆش دەوێت؟ (٥٦) قوتابی، واتە (١٥.٧٣٢%) حەزیان بە هیچ زمان نەبوو، (١٢٩) فۆرم واتە (٣٦.٢٤%) حەزیان بۆ هەردوو زمان هەبوو، (٦٧) فۆرم واتە (١٨.٨٢%) زمانی زگماکیی خۆیان (زمانی یەکەم) خۆش دەویست، (١٠٤) فۆرم واتە (٢٩.٢١%) تەنها حەز بە زمانی کوردی دەکەن، ئەمەش ئەوە دەردەخات کە ڕێژەکە بۆ زمانی کوردی کەمە، بەڵام هەروەک دەردەکەوێت قوتابییان حەز بە کۆزانیاریی هەردوو زمان دەکەن. سەبارەت بە پرسیاری دووەم، لە ئەنجامی یەکەم لە کۆی (٣٥٦) فۆرم، سەبارەت بە پرسیاری "دەتوانی بە زمانی کوردی بخوێنیت و قسەکردنت باشە؟"، گەیشتینە ئەو ئەنجامەی کە (١١) فۆرم، واتە لە (٣.٠٩%) نایزانێ بە هیچ شێوەیەک، (٣٠) فۆرم نایزانێت، واتە لە (٨.٤٣%)، وە لە (٨٨) فۆرم تا ڕادەیەک دەیزانی، واتە لە (٢٤.٧٢%) بە (٢٢٧) فۆرم دەیزانن، واتە لە سەددا (٦٣.٧٦%). دەتوانین (٨٨ + ٢٢٧) کۆ بکەینەوە و ڕێژەکەی زیاد دەبێت، واتە لێرەدا ئاستی تێگەیشتنی قوتابی بە زمانی کوردی لە ئاستێکی زۆر باشدایە. گرنگیی قوتابییان سەبارەت بە زمانی دووەم (کوردی)، لە ئاستێکی باڵادایە و کاریگەریی لە سەر کەمەنەتەوەیی شاری هەولێر هەبووە، بووەتە هۆی ئەوەی کە لە هەوڵی زانینی زمانی کوردیدا بین.

خشتەی ژمارە (٣)

٣-٣. ئامانجی دووەم: ئاستی تێگەیشتنی قوتابییان لە خوێندن بە زمانی کوردی

		دووبارەبووەوە	ڕێژە
دەتوانیت بە زمانی کوردی بخوێنیت؟ قسەکردنت باشە؟	بە هیچ شێوەیەک نایزانم.	١١	٠٩.٣%
	نایزانم.	٣٠	٤٣.٨%
	تا ڕادەیەک دەیزانم.	٨٨	٧٢.٢٤%
	دەیزانم.	٢٢٧	٧٦.٦٣%
لە کاتی قسەکردن وشەی تورکمانی یان سریانی بەکار دەهێنیت؟	هیچ کامیان	٤٠	٢٤.١١%
	هەردووکیان	١٣٤	٦٤.٣٧%
	کوردی	١٢٢	٢٧.٣٤%
	سریانی، تورکمانی	٦٠	٨٥.١٦%

شیکارکردنی کارەکییانەی ئامانجی دووەم سەبارەت بەوەی کە "دەتوانیت بە زمانی کوردی بخوێنیت و قسەکردنت باشە"، بە سەرنجدان لە خشتەکە، ئەوا لە کۆی (٣٥٦) قوتابی، (١١) قوتابی واتە لە (٣.٠٩%)، بە هیچ شێوەیەک نایزانن.

			زمانی دایک				Total	نرخی کالای سکوێر	p-value
			کوردی	سریانی	عەرەبی	تورکمانی			
حەز دەکەیت بە کام زمان بخوێنیت؟ کام زمادت خۆش دەوێت؟	هیچ کامیان هەردووکیان	دووباره	١٣	٢٠	٢١	٢	٥٦	.١٤٢ ٦٧٣	٠.٠٠٠
		ڕێژه	%٠.٧	١.١٦ %	%٥.٩٥	%٣.٨	٧.١٥ %		
	ز(تورکمانی، سریانی)م زیاتر خۆش دەوێت. ز. کوردیم زیاتر خۆش دەوێت.	دووباره	٧٢	٤٩	٠	٨	١٢٩		
		ڕێژه	٧.٣٨ %	٥.٣٩ %	%٠.٠	%٣.٣٣	٢.٣٦ %		
	بە هیچ شێوەیەک نایزانم. نایزانم.	دووباره	٣١	٢٣	٠	١٣	٦٧		
		ڕێژه	٧.١٦ %	٥.١٨ %	%٠.٠	%٢.٥٤	٨.١٨ %		
	تا ڕادەیەک دەیزانم.	دووباره	٧٠	٣٢	١	١	١٠٤		
		ڕێژه	٦.٣٧ %	٨.٢٥ %	%٥.٤	%٢.٤	٢.٢٩ %		
دەتوانیت بە زمانی کوردی بخوێنیت؟ قسە کردنت باشە؟	هیچ کامیان هەردووکیان	دووباره	٤	٣	٢	٢	١١	.٨٧ ٤٥٩	٠.٠٠٠
		ڕێژه	%٢.٢	%٤.٢	%١.٩	%٣.٨	%١.٣		
	ز (تورکمانی، سریانی)م زیاتر خۆش دەوێت. ز. کوردیم زیاتر خۆش دەوێت.	دووباره	٤	١٤	١٠	٢	٣٠		
		ڕێژه	%٢.٢	٣.١١ %	%٥.٤٥	%٣.٨	%٤.٨		
	بە هیچ شێوەیەک نایزانم. نایزانم.	دووباره	٢٩	٤٨	٦	٥	٨٨		
		ڕێژه	٦.١٥ %	٧.٣٨ %	%٣.٢٧	%٨.٢٠	٧.٢٤ %		
	تا ڕادەیەک دەیزانم.	دووباره	١٤٩	٥٩	٤	١٥	٢٢٧		
		ڕێژه	١.٨٠ %	٦.٤٧ %	%٢.١٨	%٥.٦٢	٨.٦٣ %		

(٣٠) قوتابی واتە (٨.٤٣%) نایزانن و (٨٨) قوتابی واتە (٢٤.٧٢%) تا ڕادەیەک دەیزانن و (٢٢٧) قوتابی واتە (٦٣.٧٦%) دەیزانن، لێرەوە سەلمێنەری ئەو ڕاستییەیە قسەکردن بە زمانی کوردی لە ناو نەتەوەی تورکمانی و سریانی لە ئاستێکی زۆر باشدایە، ئەمەش کاریگەریی ئاشکرای پەروەردەی جووتزمانی دەسەلمێنێت لە ماڵەوە و قوتابخانە و ژینگەدا، واتە لە پاڵ زمانی دایکدا زمانی کوردی وەکوو زمانی هاوبەش و فەرمی و زمانی زۆرینەی شاری هەولێر پەراوێز و فەرامۆش نەکراوە.

سەبارەت بە پرسیاری "لە کاتی قسەکردنت وشەی تورکمانی یان سریانی بەکار دەهێنیت؟"، بە سەرنجدان بە خشتەکە گەیشتین بەو ئەنجامەی کە لە کۆی (٣٥٦) فۆرم، (٤٠) فۆرم، واتە لە (١١.٢٤%) هیچ وشەیەک بەکار ناهێنن. (١٣٤) فۆرم، واتە (٣٧.٦٤%) وشەی سریانی یان تورکمانی بەکار دەهێنن و (١٢٢) فۆرم واتە (٣٤.٢٧%) زمانی کوردی بە بێ هیچ وشەیەک بەکار دەهێنن، واتە زمانێکی پاراوە و (٦٠) فۆرم واتە لە (١٦.٨٥%) تەنها زمانی سریانی و تورکمانی بەکار دەهێنن، لێرەدا ئەمەش کاریگەرییەکی ئاشکرای پەروەردەی جووتزمانییە، کە کاریگەریی نەرێنیی لە سەر ڕێژەی زمانی کوردی کردووە، واتە لەو قوتابخانانە کە پێڕەوی جووتزمانی کاریگەریی لێ کەوتووەتەوە. خشتەی ژمارە (٤)

٣-٤. بەراوردکردنی وەڵامی هەریەکە لە پرسیارەکانی "حەز دەکەی بە کام زمان بخوێنیت؟" و "دەتوانیت بە زمانی کوردی بخوێنیت؟"، لەگەڵ جیاوازیی زمانی دایک.

ئامانجی ئەم بەراوردکردنە یەکێکە لەو گرفتانەی کە ڕووبەڕووی پەروەردەی جووتزمانی دەبێتەوە، کە بەراوردی زمانی دایک لەگەڵ هەریەک لە پرسیارەکانی "حەز دەکەی بە کام زمان بخوێنیت؟ و کامەت خۆش دەوێت؟". هەروەک لە بەشی دووەمدا ئاماژە بە گرنگیی زمانی دایک و کاریگەرییەکانی کراوە، لەم خشتەیەدا دەگەینە ئەو دەرئەنجامەی کە هەریەک لە زمانی کوردی و سریانی و تورکمانی کاریگەریی ئەرێنییان بەسەر ڕێژەکانەوە هەیە، ئەوانەی کە زمانی دایکییان ئەو سێ زمانە بێت (کوردی، تورکمانی، سریانی)، ئەوا حەزی زمانی کوردی و خۆشەویستیی زمانی کوردی ڕێژەیان لە بەرزبوونەوەدایە، کە ئەمەش کاریگەریی زمانی دایک و خۆشەویستیی هەریەک لە نەتەوەی تورکمان و سریان بەراورد بە زمانی کوردی دووپات دەکاتەوە و بە هەمان شێوە پرسیاری "دەتوانیت بە زمانی کوردی بخوێنیت؟، قسەکردنت باشە؟" بەرانبەر بە زمانی دایک، دەگەینە ئەو دەرئەنجامەی کە ئەوانەی دایکیان کوردە، (٨٠.١%) دەتوانن بە زمانی کوردی بخوێنن و قسە بکەن. وە ئەوانەی زمانی دایکییان سریانییە، (٤٧.٦%) دەتوانن بە زمانی کوردی بخوێنن و قسە بکەن. ئەوانەی زمانی زگماکییان (یەکەم) زمانی تورکمانییە، ئەوا لە (٦٢.٥%) دەتوانن بە زمانی کوردی بخوێنن و قسە بکەن، ئەمەش دووپاتکردنەوەی زمانی بەرامبەر بە (زمانی دایک) یەکێکە لە هۆکارە گرنگەکانی پێشکەوتنی زمانی کوردی و دڵنیابوون و دەستەبەرکردنی ئاسایشی فرەزمانی کە خۆشەویستییان بەرامبەر بە زمانی هاوبەش (کوردی) هەیە کە ئەمەش بە فێربوون و توانای قسەکردن ئەو ڕاستییەمان بۆ دەردەخات.

ئەنجام

پێگەی زمانی کوردی لە قوتابخانە سریانی و تورکمانییەکان تا ڕادەیەک کاریگەریی نەرێنیی دروست کردووە. بە پێی دەیتا و زانیارییەکان، زمانی کوردی لە قوتابخانە تورکمانی و سریانییەکان لە ئاستێکی زۆر باشدایە و کاریگەریی لە سەر پێکهاتەکانی شاری هەولێر هەبووە. ئەو قوتابیانەی کە دوو زمان دەزانن، واتە کاریگەریی جووتزمانی وا دەکات قوتابی گەشەی زانیاریی زمانی کوردیی دوا بکەوێت، ئەمەش وا نەبێت کە زمانی کوردی نەزانن و لەبیر بکەن، بەڵام پێشکەوتنی زمان دەستەبەر ناکرێت. زمانی کوردی لە شاری هەولێردا وەک زمانی هاوبەش لە ناو ئاخێوەرانی کەمەنەتەوەییەکانی شاری هەولێردا گەشەی بەخۆیەوە بینیوە، کە شاری هەولێر وەکوو کۆمەڵگەیەکی فرەزمانی چەندین نەتەوە و زمانی تێدایە، وەکوو: کورد، تورک، عەرەب، سورێت. ئەو زمانەی کە مەسیحییەکان پێی دەنووسن و دەخوێننەوە؛ زمانی سریانییە یان "سورێت"، بە واتای زمانی سریانیی نوێ دێت، کە لەکۆندا پێی دەگوترا ئارامی، نەتەوەکانی ئاشوور و کلدانی قسەی پێ دەکەن. زمانی دایک یەکێکە لە هۆکارە گرنگەکانی پێشکەوتنی زمانی کوردی و دڵنیابوون و دەستەبەرکردنی ئاسایشی فرەزمانی، کە خۆشەویستییان بەرامبەر بە زمانی هاوبەش (کوردی) هەیە، کە ئەمەش بە فێربوون و توانای قسەکردن ئەو ڕاستییەمان بۆ دەردەخات. ئاستی تێگەیشتنی قوتابی بە زمانی کوردی لە ئاستێکی زۆر باشدایە، گرنگیی قوتابییان سەبارەت بە زمانی دووەم (کوردی) لە ئاستێکی باڵادایە و کاریگەریی لە سەر کەمەنەتەوەیی شاری هەولێر هەبووە، بووەتە هۆی ئەمە کە لە هەوڵی زانینی زمانی کوردیدا بین.

سەرچاوەکان

به کوردی

- بەرهەمی دەزگای زمانەوانیی کوردی (٢٠٢٤)، زمانی دایک، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.
- پەترۆس، نوری ، (٢٠٠٩)،شەقڵاوە، ئینسکلۆپیدیای هەولێر، بەشی شەشەم مێژوی کۆن، بەیروت، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، بەیروت.
- جبوری،موسلیح خزر، وەرگێڕانی: هەڵگورد جەلال (٢٠١٧)، ڕۆڵی سیاسیی کەمینەکان لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، چاپی یەکەم، چاپخانەی حەمدی، سلێمانی.
- حەمەڕەشید، ئارام عەبدولواحید (٢٠١٣)، ڕێزگرتن لە زمانی کوردیدا، چاپی یەکەم، بەڕێوەبەرایەتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، چاپخانەی لەریا، سلێمانی.
- حوێزی، طاهر احمد (١٩٨٤)، مێژوی کۆیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی لخیر، بەغدا.
- حەمەغەریب، شاڵاو ساڵح (٢٠١٧)، پێگە و پایەی زمانی کوردی لە چوارچێوەی سیاسەتی زمانیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین.
- دڵشاد حامید دەرویش، کەمینەکان، یاسا، هەرێمی کوردستان، چاپخانەی تاران، تاران، ٢٠١٧.
- سەرتاش، زرار عەبدوڵلا (٢٠٠٩)، شەقڵاوە ئینسکلۆپیدیای هەولێر، بەشی شەشەم مێژوی کۆن، بەیروت، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، بەیروت.
- سەنەندەچی، مەهدی (٢٠١٣)، بەراییەک بۆ زماننasی مێژویی، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهۆک.
- شەریف، بیریڤان محەمەد (٢٠١٠)، جۆراوجۆریا ل دەڤەرا بەهدینان، زمانێ پیشەیی وەک نموونە، نامەی ماستەر زانکۆی دهۆک
- شوانی، ڕەفیق (٢٠٠٨)، زمانی کوردی شوێنی لە ناو زمانەکانی جیهاندا، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهۆک.

- عەبدوڵا، ڕۆژان نووری (٢٠١٣)، فەرهەنگی زمان و زاراوەسازیی کوردی، چاپی دووەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی.

- عەلی، تالیب حسێن (٢٠٠٥)، تیۆری سیاقی و شیکردنەوەی واتە لە زمانی کوریدا، گۆڤاری زانکۆی سەلاحەدین، ژمارە (٢٥)، هەولێر.

- غەفوور، عەبدوڵا (٢٠١٠)، ئاسوورییەکانی باشووری کوردستان، چاپی یەکەم، چاپخانەی سپیرێز، دهۆک.

- فەتاح، محەمەد مەعرووف (٢٠١٠)، لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان، کۆکردنەوە و ئامادەکردنی: شێروان حسێن خۆشناو، شێروان میرزا قادر، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.

- فەتاح، محەمەد مەعرووف (١٩٦٨)، سنوور و بنەما و ئەرکەکانی کۆزمانەوانی، گۆڤاری ڕۆشنبیریی نوێ، ژ(١١٢)، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، دار الحريه للطباعه، بغداد.

- محمد، مسلم حسن (٢٠٢١)، هزری پەروەردەیی لە پراگماتیکی جۆن دیودا، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەرین.

- محەمەدئەمین، ئەمیر محەمەد (٢٠٢٢)، زمانی هاوبەش لە کۆزمانەوانیدا، هەرێمی کوردستان بە نموونە، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی پەروەردە، زانکۆی سەلاحەدین.

- محەمەد، خەلیل ئیسماعیل و م. ی. سەعید، تەنکە عوسمان (٢٠١٢)، جوگرافیای نەتەوەکان کورد وەکوو نموونە، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

- مستەفا، عیرفان (٢٠١٨)، بوونی نەتەوەی کورد، چاپی دووەم، چاپخانەی حەمدی، بێ شوێن.

- مەنوچەهر موحسنی (٢٠٠٧)، دەروازەکانی کۆمەڵناسی، و: ڕێبوار سیوەیلی و هەندێکی تر، چاپی سێیەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر.

- ناوخۆش، سەلام (٢٠٠٧)، ئایین و زمانناسی، چاپی یەکەم، چاپخانەی .....، هەولێر.

- ناوخۆش، سەلام و خۆشناو، نەریمان (٢٠١٠)، زمانەوانی، بەرگەکانی چوارەم، پێنجەم، شەشەم، حەوتەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی منارە، هەولێر.

- نەبەز، جەمال (١٩٨٤)، بیری نەتەوەی کورد نە بیری قەومی ڕۆژهەڵاتییە، نە بیری ناسیۆلیزمی ڕۆژئاواییە، چاپخانەی ئازاد، ستۆکهۆڵم.

- هێنلە، پۆل (٢٠٠٦)، زمان، هزر، کولتوور، وەرگێڕانی: ڕەحیم سورخی، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە (هەولێر)، دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریان.

- ئەمین، وریا عومەر (د) (٢٠١١)، پیتۆکەکانی زمانەوانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر.

-پرۆژە دەستووری هەرێمی
کوردستان(٢٠٠٩)،چاوپێکەوتن: نەژدەت ئاکرەیی (٢٠٢٢).

بە عەرەبی

- أيوب، عبدالرحمن (د.) (١٩٩٦)، محتضرات في اللغة، مطبعة المعارف، بغداد.

- تول، هرمان (٢٠١٠)، الكلدو اشوريون مسيحيو العراق وايران وتركيا، ترجمة: الأب ألبير أبونا، شركة للطيف للطباعة المحدودة، اربيل.

- جوليد، ژيان ، تحقيق حقوق الاقليات، رسالة ماجستير، كولون، الاينا، ٢٠٠٤.

- حجازي، محمود مهمي (١٩٧٣)، علم اللغة العربية، مدخل تاريخ مقارن في ضوء التراث واللغات السامية الناشر وكالة الطبوعات، الكويت.

- عبدالتواب، رمضان (١٩٨٥)، المدخل الى علم اللغة ومناهج البحث اللغوي، الطبعة الثانية، مكتبة الخانجى للطباعة والنشر والتوزيع، مطبعة المدينتى المؤسسة السعودية بمصر.

– مـردان، نصرت (٢٠١٠)، الصمافة التركمانية في العراق بين القرنين (١٩١١-٢٠٠٦)، الطبعة الاولى، الناشد مؤسسة وقف كركوك، الطباعة و التجليد "YAYLACIK MATBAA CITI"، ئەستەنبوڵ.

– مرعي، فؤاد (٢٠٠٢)، في اللغة والتفكير، دار الموى للثقافة والنشر، دمشق.

– نجم الدين، كرخى التي برماغ (٢٠١٢)، المواطنة الصالحة واثرها في تقدم المجتمع العراقي (اقليم كوردستان نموذجا، الطبعة الاولى، مطبعة ئاراس، اربيل، كوردستان.

– هدسون (١٩٩٠)، علم اللغة الاجتماعي، ترجمة: محمود عياد (د.)، الطبعة الثانية، الناشر علم، القاهرة.

– يوحناياقو، منى ، مبدأ كريم التمييز، دراسة مقارنة بين الحكوك الدولية لحقوق الانسان و الدساتير العراقية، بحث منشور في مجلة القانون و السياسة، اثافته، العدد٨، كتنون الاول، ٢٠١٠.

-Charlotte Livingstone. 2008. Secondedition, Oxford Dictionnaries, Newyork.

-Ferguson , ch , a.c . 1996. Sociolimgaistics Perspecitives, papers on Language in society edited by Thom buebner, Ocford university press, Newyork Oxford.

- unich Ammon1989.

- www.vottawa.ca-clms loffcial - Language - Status.

– www.merrian-webster.com- directionary statue.

- http--www,fa.wjmirae.net.

- www.astp.cerist.dz-en-article

ملخص

هذا البحث تحت عنوان (وضع اللغة الكوردية في المدارس الغير كوردية في محافظة اربيل) المدارس التوركمانية والسريانية على سبيل المثال . رسالة ماجستير مقدمة إلى قسم اللغة الكوردية والغرض من هذا البحث معرفة ومتابعة وضع اللغة الكوردية والعلاقات الاجتماعية والثقافية والقومية والدينية في المحافظة.

خاصة في المدارس التي تدرس فيها اللغة الكوردية كلغة ثانية لا كلغة الأم. لأن اللغة الكوردية لها مكانة بارزة في هذه المحافظة . لان اللغة ظاهرة اجتماعية وثقافية حسب الناطقين بها واحتياجاتهم لها. وحسب مستواهم المعرفي وفهمهم المرحلي وأهمية وطريقة تعاملهم مع اللغة، وإلى أي مدى (التوركمان والسريان) ضمن لهم خطة اللغة الكوردية في المحافظة و في الأقليم بشكل عام دون المساس وتهميش بهويتهم وثقافتهم اللغوية في مجتمع متعدد اللغويات.وعند(التوركمان والسريان) الكوردية هي اللغة الثانية بعد لغتهم ، وهذا الموضوع في المراكز العالمية موضوع بحث ودراسة . لانها تقربنا إلى فهم و تحديد مشاكل الاقليات وتعد باباً من أبواب حل هذه المشاكل وتقربنا إلى نمو أفضل للتربية واللغة معا .

Abstract

The research study titled “The Status of the Kurdish Language in Non-Kurdish Schools in Erbil: The Case of Syriac and Turkoman Schools” is derived from a Master’s thesis submitted to the Department of Kurdish Language. The study aims to examine and assess the status of the Kurdish language and its sociocultural, linguistic, national, and religious significance in Erbil Governorate, particularly within schools where Kurdish is taught as a second language rather than a mother tongue. The Kurdish language holds a prominent position in Erbil, functioning as a socio-cultural phenomenon shaped by the usage, need, and proficiency of individual speakers. The study also explores the extent to which Kurdish language planning in the Kurdistan Region accommodates Turkomans and Assyrians, ensuring the protection of minority groups and supporting multilingualism without marginalizing their linguistic identities. For Turkomans and Assyrians, the Kurdish language is a second language not the mother language. This is an important aspect in the world, they have discussed it because understanding their problems and identifying them is a step to solving them, leading to more development in language and education.

Keywords: Education, Kurdish Language, Minorities, Syriac, Turkomans

ئەکادیمیای کوردی

KURDISH ACADEMY

24. Following acceptance of any research article by expert reviewers, the researcher receives written notification of acceptance from the editorial board under the editor-in-chief›s signature. Subsequently, the researcher must not submit the article to any other entity without written consent from the journal›s editor-in-chief.
25. The arrangement and ordering of topics and subjects relate to the journal›s thematic classification system rather than the subject matter and significance of research articles or the academic rank of researchers.
26. Research articles that do not receive approval for publication are not returned to their authors.
27. In writing their research, researchers must consider both scientific research methodology and publication standards and ethics

as: (Al-Rahman: 20).
17. If quoted text from a source exceeds three lines, it shall be separated from the author›s text and indented one centimeter from both margins (block quotation)
18. References shall appear at the end of the article, arranged alphabetically by author›s surname/ third name, formatted according to American Psychological Association (APA) bibliography style, as follows:
• Books: Surname/third name of author(s), First name (publication year in parentheses), Book title (italicized), Translator or editor name, Place of publication, Publisher name, Edition number.
• Journal Articles: Surname/third name of author(s), First name (publication year in parentheses), Article title (italicized), Volume, Year, Issue number (following volume), Page numbers of article.
• Edited Collections: Surname/third name of author(s), First name (publication year in parentheses), Collection title (italicized), Editor name, Place of publication: Publisher name, Page numbers of article.
• Internet Sources: Surname/third name of author(s), First name (publication year in parentheses), (Date of article posting on website in parentheses), Article title (italicized), (Article link), Date accessed or retrieved.
• References shall be organized by language in the following order: Kurdish, Arabic, Persian, English.
19. Section headings throughout the research article (Introduction, Literature Review, Theoretical Framework, Analysis and Discussion, etc.) shall be numbered using Microsoft Word›s automatic numbering feature, with all main and subordinate headings numbered according to sections, parts, and sub-parts as follows: 14-4-1 ,3-4-1 ,2-4-1 ,1-4-1 ,4-1 ,3-1 ,2-1 ,1-, etc.
20. Punctuation marks, including periods, semicolons, colons, question marks, exclamation marks, etc., must be attached to the preceding word with one space separating them from the following word. Words within parentheses are placed without spaces, such as: (literature). Periods after parentheses are placed immediately after the closing parenthesis without spaces, such as: (Gerdi 1995: 25).
21. All quoted text from any source, regardless of length, must be enclosed within double quotation marks formatted as: (........). The source citation, consisting of (author›s surname/third name, year, and page), must be placed immediately after these quotation marks within regular parentheses, such as: (.......), (Gerdi 1995: 25).
22. Prior to peer review, submitted articles undergo preliminary evaluation by the editor-in-chief and managing editor. If the submission complies with these guidelines, it proceeds to peer review; otherwise, it is returned to the researcher for revision and resubmission within a brief period or rejected.
23. A cover letter must be submitted on a separate page by the researcher, stating that the research is scholarly, contains no plagiarized content, and does not conflict with the interests of the Kurdish Academy and the Kurdistan Region.

pages and complete information regarding the manuscript and its repository.
12. Corresponding authors must format their submissions according to the following specifications:

First: For Kurdish-language Research:
• Main title: Unikurd Goran font, size 16
• Headings: Unikurd Goran font, size 14
• Body text: Unikurd Goran font, size 13
• Footnotes: Unikurd Goran font, size 12
• Kurdish abstract: Unikurd Goran font, size 13
• Latin script words within text: Times New Roman font, size 12

Second: For Arabic-language Research:
• Main title: Times New Roman font, size 16
• Headings: Times New Roman font, size 14, bold
• Body text: Times New Roman font, size 13
• Footnotes: Times New Roman font, size 12
• Arabic abstract: Times New Roman font, size 13
• Latin script words within text: Times New Roman font, size 12

Third: For English-language Research:
• Main title: Times New Roman font, size 16
• Headings: Times New Roman font, size 12, bold
• Body text: Times New Roman font, size 12
• Footnotes: Times New Roman font, size 10
• English abstract: Times New Roman font, size 12
• Latin script words within text: Times New Roman font, size 11

13. Latin equivalents of words shall be written in page footnotes. Titles and specific terminology that authors deem necessary for proper expression in their research shall have their Latin equivalents placed in footnotes. All words and terms in Latin script must be written in page footnotes, not within the main text.
14. Submissions must not contain any form of author identification (name, title, email, telephone number, etc.). Information about the author(s) must be submitted on a separate page accompanying the research article, including: full name, title, academic rank, title of submitted research, email address, affiliation of author(s) (university, college, department, etc.), complete postal address and postal code if available, and telephone number.
15. In-text citations of sources shall be formatted as follows: (Author›s surname or third name, publication year: page/pages), such as (Gerdi 1995: 25). Citations from sources in languages other than Kurdish and Arabic shall follow the same format.
16. Quranic verse references shall be cited as: (Chapter: Verse number) within parentheses, such

Publication Guidelines for the Kurdish Academy Journal

1. The Kurdish Academy Journal is a quarterly scientific publication that publishes original research in Kurdish, Arabic, and English across the fields of language, literature, history, Kurdish culture, and comparative studies in areas partially related to Kurds and Kurdistan.
2. The Kurdish Academy Journal prioritizes research that adopts interdisciplinary methodological approaches.
3. Submitted research must constitute the original scholarly work of the author(s) and follow the fundamental principles of scientific methodology in its writing and preparation.
4. Research articles must not have been published in any local, national, or international journal, nor in conference proceedings. They must not be submitted to any other journal until the review process is complete and a publication decision has been made.
5. The responsibility for each research article rests entirely with the author(s), and the research represents the views of the author(s) rather than those of the Kurdish Academy Journal.
6. Kurdish-language research articles must conform to the approved Kurdish orthographic standards of the Kurdish Academy. When necessary, the Kurdish Academy Journal may make revisions to research articles without altering their content.
7. Research articles must comprise the following components with these specifications:
o Abstract: Written in the language of the research article, between 150200- words, following abstract-writing standards
o Keywords: Five terms
o Introduction: Including topic identification, research hypothesis and questions, literature review, etc.
o Analysis and Discussion sections
o Conclusion and References
8. Every research article must address a novel topic and include a comprehensive literature review. This review should provide a new perspective on the historical development of the research topic. Contemporary and historical sources must be considered; both theoretical sources and those pertaining to historical materials or subjects must be current.
9. The Kurdish Academy Journal does not accept research articles exceeding 7,000 words.
10. The author(s) must provide abstracts of their research in two additional languages in addition to the language of the study.
11. Any discussion or topic concerning manuscript review (paleography) must be conducted according to established scientific principles of the field, accompanied by several photographed

Journal of the Kurdish Academy

License Holder
Hamasaeid Hassan (President of the Kurdish Academy)

Editor-in-Chief
Prof. Dr. Mohsen Ahmad Omer

Editorial Manager:
Dr. Pakhshan Fahmi Farho

Journal Board

Prof. Dr. Qais Kakl Tofiq
Prof. Dr. Bakhtiar Sajadi
Prof Dr. Farhad Qadir Karim
Assist. Prof. Dr. Ahmed Mohammed Mam Othman
Assist. Prof. Dr. Abdulwahid Idris Sharif
Assist. Prof. Dr. Nawzad Ahmad Aswad
Dr. Lazgin Abdulrahman Ahmed

Advisory Board

Prof. Dr. A. Michiel Leezenberg
Prof. Dr. Martin Van Bruinssen
Prof. Dr. Jalili Jalil
Prof. Dr. Salih Akin
Prof. Dr. Jaafar Sheikholeslami
Prof Dr. Abdulrahman Adak
Prof. Dr. A. Hashim Ahmadzadeh

Journal of the Kurdish Academy

The Journal of the Kurdish Academy is a quarterly journal published by the Kurdish Academy, focusing on Kurdish research in the fields of Kurdish language, literature, history, geography, and culture. The journal publishes research in Kurdish, Arabic, and English, with the first issue published in 2002. This journal is accredited by the Ministry of Higher Education and Scientific Research of the Kurdistan Regional Government (KRG) to promote scientific excellence.

Web: journal.ka.gov.krd
Email: journal@ka.gov.krd
Tel: 009647508375575

Journal of
the Kurdish Academy

Issue No: 65 - 2025